

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНЖЕНЕРЛІК-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
INTERNATIONAL ENGINEERING AND TECHNOLOGY UNIVERSITY

**ЖАҢА ДАНУ КЕЗЕҢІНДЕ МӘДЕНИЕТТІҢ, БІЛІМНІҢ, ҒЫЛЫМНЫҢ
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУЫ**

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ ЖИНАҒЫ**

8-9 желтоқсан 2022 ж.
Алматы, Қазақстан

**ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ
В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

8-9 декабря 2022 г.
Алматы, Казахстан

**SPIRITUAL REVIVAL OF CULTURE, EDUCATION, SCIENCE
IN THE ERA OF GLOBALIZATION**

**MATERIALS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE**

8-9 December, 2022
Almaty, Kazakhstan

УДК 001
ББК 72
Ж 12

Редакционная коллегия: Сарсенбекова Г.А., кандидат философских наук, ассоциированный профессор, Котошева К.К., доктор философских наук, профессор, Тукебаева Ж.А., кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Шаймуханова С.Д., кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, Цыренжапова Г.Г., кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Нуртазаева А.Б., магистр исторических наук, Аширбеков Б.А., магистр технических наук.

Ответственный редактор

Г.А.Сарсенбекова,
кандидат философских наук, ассоциированный профессор

Ответственный секретарь

Ж.А.Тукебаева,
кандидат филологических наук, ассоциированный профессор

Жаһандану кезеңінде мәдениеттің, білімнің, ғылымның рухани жаңғыруы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның жинағы – Духовное возрождение культуры, образования, науки в период глобализации. Материалы Международной научно-практической конференции – Spiritual Revival of Culture, Education, Science in the era of Globalization. Materials of the International Scientific and Practical Conference – Алматы: МИТУ, 2022. 364 с.

ISBN 978-601-08-2921-3

В сборнике материалов Международной научно-практической конференции «Духовное возрождение культуры, образования, науки в период глобализации» освещаются приоритетные направления программы «Рухани жаңғыру», рассматривается широкий круг актуальных теоретических, философско-мировоззренческих, культурологических, научно-образовательных, социально-экономических проблем. Приводятся результаты исследований в области культурно-духовного развития, внедрения инноваций в образовании, экономике, промышленности в эпоху глобализации.

Издание адресовано научным работникам, преподавателям, докторантам, магистрантам, студентам, всем, интересующимся тенденциями модернизационного развития культуры, образования, науки.

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-08-2921-3

ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Сарсенбекова Г.А.

*ректор, ассоциированный профессор
Международный инженерно-технологический университет*

Котошева К.К.

*доктор философских наук, профессор
Международный инженерно-технологический университет
г. Алматы, Казахстан*

E-mail: assylek_90@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы реформирования образовательной модели технического образования в период глобализации с учетом национальных особенностей и перспектив социально-экономического развития Казахстана.

Ключевые слова: философия, образовательное пространство, глобализация.

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму перспективалары мен ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, жаһандану кезеңінде техникалық білім берудің білім беру моделін реформалау мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: философия, білім беру кеңістігі, жаһандану.

Abstract: This article discusses the problems of reforming the educational model of technical education in the period of globalization, taking into account national characteristics and prospects for the socio-economic development of Kazakhstan.

Keywords: philosophy, educational space, globalization.

Многовековая история человеческого общества развивалась по определенным законам и одним из социальных ценностей являются понятия: образования, науки, культуры, системы технического образования, которые являются фундаментальными ценностями современной цивилизации, и их исследование имеет актуальное значение для образования, науки и практики.

Вместе с тем, высокое развитие технического образования способны возвысить общество до самого совершенства социального процветания, обеспечить высокое достоинство технического образования. Вместе с тем необходимо отметить ментальность технического образования в век глобализации, когда разные страны объединяются в единое общемировое образовательное пространство.

О данной ситуации отмечено в выступлении президента Касым-Жомарта Токаева на Общих дебатах 77-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН: «Мы обязаны уменьшить риск и снизить хрупкость глобальной системы, мы должны стремиться достичь этого путем укрепления сотрудничества» [1,1].

Поэтому возникает сложная социальная проблема, для укрепления сотрудничества, связанная с разрешением противоречия между сохранением качества технического образования и изменениями, связанные с процессом глобализации, и особую роль здесь играет динамическое развитие Евразийского сообщества, в котором Казахстан и географически, и идеологически, и политически, и экономически занимает определенное ведущее место.

Цель казахстанского технического образования, в том числе и Казахского инженерно-технологического университета – это сохранение национальных особенностей, традиционных ценностей технического образования, приоритетов казахского языка и мировых языков» [3,72].

В условиях глобализации одной из важных социальных проблем является повышение качества технического образования в мировом образовательном пространстве. Этот вопрос рассматривается в Послании Главы государства Касым –Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство, единая нация, благополучное общество», в котором отмечается, что «в свою очередь учебным заведениям технического и профессионального образования нужно ориентироваться на реальные потребности рынка труда и соответствовать задачам нового экономического курса страны» [2,1]. Можно сделать вывод, что глобализация в экономике неразрывно связана с глобализацией в образовании. Процесс этот объективен, имеет общемировой характер, но нельзя забывать и о рисках, связанных с ним и пытаться их минимизировать.

В современных реалиях, оценивая возможные негативные последствия тотального копирования и унификации, необходимо сохранять лучшие национальные особенности и достижения, сформировавшиеся с учетом специфики менталитета, исторической предрасположенности,

В целом, чтобы разрешить противоречия процесса глобализации образования можно лишь на пути радикального изменения образования как такового, преобразования его сущности. Иными словами, необходима переоценка ценностей. По-новому поставленные цели образовательного процесса, «более широкое понимание сущности науки, когда последняя изначально не противопоставляется другим формам духа, а рассматривается как более гибкие критерии образованности и т.д.

Принят Закон Республики Казахстан «О науке». Закон регулирует общественные отношения в области науки и научно-технической деятельности, определяет права и обязанности субъектов научной и научно-технической сферы. Правительством Республики Казахстан создается Фонд науки. Положение о Фонде науки утверждается Правительством Республики Казахстан» [4,281].

Национальная модель системы технического образования Казахстана:

– во-первых, это переход от принципа «образование на всю жизнь» к принципу «образование на протяжении всей жизни»;

– во-вторых, соответствие казахстанского образования с мировыми тенденциями;

– в-третьих, создание элитарных университетов в стране, с введением кредитной системы обучения и его достоинства – это соответствие международным образовательным стандартам и программ с учетом мировых тенденции. Ментальность этой системы обучения является переход от метода принуждения в обучении к активизации самого студента в получении знаний.

На основании анализа данного вопроса, необходимо считать, что наша ближайшая перспектива – дальнейшее сближение казахстанской системы образования с образовательными системами стран, присоединившихся к Болонскому процессу.

Однако нельзя забывать о том, что есть ряд особенностей или даже препятствий, характерных для Казахстана, которые существенно осложняют интеграцию в мировое образовательное пространство.

Среди них можно назвать:

1) языковой барьер, актуальный для большей части казахстанских студентов. Именно этот момент влияет на большую часть коммуникаций: не позволяет участвовать в конференциях на иностранном языке, публиковать работы (как студентам, так и научно-педагогическим работникам), получать информацию из англоязычных источников и т.д.

2) большая территория, а значит – наличие периферии и центра с серьезно различающимся уровнем школьного образования в сельской и городской школах, разницей между образованием в мегаполисе и на периферии.

3) низкая компьютерная грамотность, о наличии которой в городах Астана и Алматы даже не догадываются – это отсутствие в сельских населенных пунктах свободного доступа к сети Интернет либо к качественной стабильной связи, а порой и доступа к компьютеру.

Отсюда вытекает еще одна особенность, свойственная и даже преподавателю – слабое знание программного обеспечения и возможностей персонального компьютера.

Если стандартными функциями таких программ, как Word и Excel, освоило большинство, то многими другими возможностями большое количество участников образовательного процесса не пользуется просто потому, что ничего о них не знает.

Специальные программы для обработки информации, работы с большими объемами данных, для работы со спутниковыми картами, с математическими данными, лингвистические программы и огромное множество других зачастую недоступны широкому кругу обучающихся. Овладеть такими программами

шансов мало, поскольку большая часть обучающих курсов реализуется в центральной части Казахстана.

4) высшее образование в престижном вузе доступно ограниченному кругу лиц, поскольку единый государственный экзамен (на наш взгляд, максимально эффективно уравнивший в правах абитуриентов-выпускников школ) сдать лучше могут выпускники школ крупных городов. Однако, проблема доступности престижного высшего образования характерна не только для современного Казахстана, но и для большинства других стран (причем не только европейских). Понятно, что в дальнейшем круг людей с доступом к престижному образованию будет становиться все более закрытым в связи с аккумуляцией знаний, а вследствие этого и финансовых возможностей именно у данного круга.

5) ряд исследователей проблематики глобализации выделяют в качестве одного из главных рисков этого процесса не потерявшую актуальности **«утечку мозгов»**. Проявляется она «как в миграции сформировавшихся ученых и высококвалифицированной рабочей силы, так и, что особенно опасно, в массовом **невозвращении студентов** в свои родные страны и города после учебы в лучших университетских центрах мира» [1].

Даже на уровне страны в целом дает знать **о себе проблема «утечки мозгов» из регионов в центр**. Думается, что, остановив «утечку мозгов» и кадров хотя бы за рубежом, а, в идеале, восстановив баланс внутри страны, можно сохранить собственные наработки и достижения в технологическом образовании и науке, позволяющие стране продвигаться в мировые лидеры как в образовании, так и в экономике. Казахстан может и должен внести вклад в развитие мирового образовательного процесса.

Такая тенденция влечет за собой долгосрочное закрепление неравенства между развитыми и всеми остальными странами, поскольку выигрывают в этой конкурентной борьбе за специалиста чаще те социумы, которые могут предложить наилучшие условия для деятельности специалиста.

Отток специалистов из любой отрасли экономики, потеря лучших перспективных студентов крайне негативно скажется на экономике страны. К сожалению, данная проблема не теряет своей актуальности и для Казахстана.

Данный вопрос обсуждался в Нью-Йорке Глава государства К-Ж.Токаев провел встречу с представителями IT-сообщества Digital Nomads, которое объединяет 400 казахстанцев, проживающих за рубежом и работающих в ведущих технологических компаниях мира. Они поделились с Президентом Казахстана впечатлениями от работы в иностранных компаниях. Также был затронут вопрос о возвращении их на Родину в Казахстан.

Таким образом, в качестве одного из негативных последствий свободного выбора места работы или учебы **«ориентацию специалиста на индивидуальные ценности и поиск лучших условий для собственной творческой деятельности без учета государственных границ и интересов своей страны невозможно»** [2,2].

Впрочем, нельзя не признать, что для индивидуального развития человека, роста его профессионализма, развития его личного

интеллектуального капитала **глобализация дает много возможностей**, но и есть негативы.

Другим в ряду отрицательных эффектов глобализации является «разрушение основ лучших достижений **в национальных системах образования**» [3].

Печальная тенденция действительно наблюдается в эволюции среднего и высшего образования: отказавшись от формирования целостной картины мира у выпускника школы и вуза, который раньше был способен решать самые разные задачи, на сегодняшний день мы готовим человека-функцию, «квалифицированного потребителя», могущего работать преимущественно по инструкциям, но не способного мыслить творчески.

1. На сегодняшний день увеличивается количество технических и политехнических вузов, в которых современное технологическое обучение будет способствовать наработать у будущего специалиста навыки самообучения, без которых постоянно обновляющийся объем инновационных научных знаний просто не сможет быть усвоен по мере их появления.

В целом, техническое образование – сложная, многоструктурная самодвижущая, развивающаяся система. Техническое образование представляет собой как целостную систему, которая состоит из отдельных технических образовательных подсистемы.

В современные образовательные системы, помимо традиционных систем обучения, процесс подготовки современных инженеров обязан включать в себя систему электронных мультимедийных курсов, удаленный доступ через интернет к виртуальным лабораторным практикумам, общение на международном уровне с университетами других стран и многое другое.

2. Одной из важных проблем является создание модели национальной системы образования, конечной целью которых является приведение ее в соответствие с мировыми тенденциями:

– качество образования должно соответствовать целям и задачам, которые ставит перед собой государство.

– соответствие требованиям международной конкурентоспособности в условиях глобализации

– доступность образования для социально уязвимых слоев населения.

– создание условий и возможностей для равноправного вхождения в системы технического образования Казахстана в мировое образовательное пространство.

Таким образом, философия образования, его миссия и роль – в период глобализации общества – это создание модели **национальной системы технического образования** Казахстана. Конечная цель, которой – это соответствие с мировыми тенденциями.

Из системы образования необходимо выявить и развить будущую элиту страны. Образно говоря, мы должны не кормить рыбой молодое поколение, а научить его ловить ее.

Таким образом, философия технического образования в Казахстане – это формирование и сохранение **национальных особенностей образования, повышения качества технического образования.**

Повышение качества технического образования – этот вопрос очень сложный, так как система технического образования является многоаспектной, в ней миллионы людей получают образование, работают, она имеет свои особенности, на нее влияют этапы глобализации, выдвигают серьезные требования, поэтому необходимо:

1) определить страны, где система технического образования сильно развита и каких принципов они придерживаются, чтобы достичь таких же результатов

2) изучить научно-практические труды по развитию системы образования стран мира, определить составляющие системы технического образования.

3) на основе этих составляющих проанализировать проведенные работы в нашей стране и сделать необходимые выводы.

4) воспитание неординарно мыслящую, гармонично и духовно- богатую молодежь

5) повышение профессиональной компетентности профессорско-преподавательского состава

Для развития технического образования в Казахстане необходимо:

– определить успехи и недостатки системы технического образования на сегодняшний день, реальное состояние;

– определить меры воздействия для улучшения результатов обучения;

– определить мероприятия по их реализации;

Все сложные системы технического образования имеют подсистемы. Поэтому, чтобы поднять качество технического образования необходимо поднять качество его подсистемы.

Системы технического образования в вузах имеют следующие подсистемы:

1. Стандарты и учебные программы;
2. Учебная литература;
3. Качество профессионализма педагогических кадров;
4. Оценка качества технологического образования.

В целом, если качество этих составляющих будет высоким, то и качество образования также будет высоким. В развитых странах, таких как США, Япония, Сингапур и другие, где реализована парадигма технического образования ориентирована на результат, одной из задач преподавания какого – либо предмета является **применение полученных знаний на практике.**

Например, США, город Лас-Вегас, университет Невада. Научные успехи студентов используются в игровой системе Лас-Вегаса, устанавливаются договора между студентом и учредителями. В целом, когда знания студентов будут направлены на результат данного предмета, тогда будут успехи и у студента, и у преподавателя.

Итак, необходимо постоянное обновление образовательных стандартов и учебных программ. Особое внимание необходимо обратить на учебники, которые должны быть ориентированы на результат обучения. Стоит большая задача создания хороших учебников, повышения их качества.

Один из примеров – это учебник по английскому языку Южной Кореи, Японии, кроме как информация о Корее, Японии никакая история другой страны не описывается.

По нашему мнению, материалы, представленные во всех учебниках Казахстана, должны воспитывать у молодежи глубокое чувство гордости, уважения, любви к своей Родине, Казахстану. Учебники должны служить воспитанию молодого поколения, чтобы они были настоящими патриотами своей страны. В итоге, необходимо признать, что, не повысив качество технического образования в Казахстане, невозможно признать будущее Казахстана! Таким образом, философская сущность технического образования в образовательном пространстве – это повышение качества образования в период глобализации.

Будущее Казахстана за техническими специальностями, такая постановка вопроса выражена и в Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство, единая нация, благополучное общество», где отмечается, что необходимо изменить взгляд на образование, на повышение качества образования, науки, инновации и социализацию общества.

Литература:

1. Токаев К.Ж. Современные вызовы можно преодолеть только совместными усилиями. – выступление на Общих дебатах 77-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. // Казахстанская правда. 2022 год, 21 сентября.

2. Токаев К-Ж. Послание народу Казахстана «Справедливое государство, единая нация, благополучное общество». //Казахстанская правда. 2022 год, 2 сентября.

3. Образование и инновации в контексте международного партнерства» - Сборник докладов международного научного конгресса. Часть 3. Усть-Каменогорск. 2013 г. 180 с.

4. Қазақстандағы білім мен ғылым: жасампаздық хроникасы. – Образование и наука Казахстана: хроника созидания. Алматы, 2011. 399 с.

5. Образование Казахстана в годы Независимости (1991 – 2011 гг.). Алматы. 2011. 174 с.

6. Globalization, technological change, and public education. Routledge Taylor Francis Group New York London 2005 by 213 p.

7. Globalization and the market in Higher Education. Economica. London. Paris. Geneve. 2002 by 211 p.

«КУЛЬТУРНЫЕ ПОВОРОТЫ» И ПОЛИЦЕНТРИЧНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО МИРА

В.Н.Бадмаев

доктор философских наук, профессор
Калмыцкий государственный университет
г. Элиста, Россия

E-mail: badmav07@yandex.ru

Работа выполнена в рамках государственного задания Министерства науки и высшего образования Российской Федерации (№ 075-03-2022-119/1 «Буддизм и глобальные вызовы современного мира»).

Аннотация: Полицентричность современного мира, формирование нового мирового порядка ставят под сомнение соответствие прежних научно-теоретических концепций и парадигм глобальным международным вызовам и задачам. Требуется переосмысление основ знания об изменившемся мире, переоткрытие усложнившейся социальной реальности, создание новой научной картины мира. В этой связи перспективным представляется обращение к теории культурных поворотов, которая, на наш взгляд, обладает эвристическим потенциалом для понимания глубинной природы современных мировых процессов.

В контексте теории культурных поворотов следует обратить внимание на следующие аналитические категории, раскрывающие полицентризм современного мира: «незападная современность», «Азия как метод», «азиатский дискурс об Азии».

Ключевые слова: «культурные повороты», полицентричность, «незападная современность», «Азия как метод».

Abstract: The polycentricity of the modern world, the formation of a new world order, cast doubt on the correspondence of previous scientific and theoretical concepts and paradigms to global international challenges and tasks. It requires a rethinking of the foundations of knowledge about the changed world, a rediscovery of the more complicated social reality, and the creation of a new scientific picture of the world. In this regard, it seems promising to turn to the theory of cultural turns, which, in our opinion, has a heuristic potential for understanding the deep nature of modern world processes.

In the context of the theory of cultural turns, attention should be paid to the following analytical categories that reveal the polycentricity of the modern world: “non-Western modernity”, “Asia as a method”, “Asian discourse about Asia”.

Key words: «cultural turns», polycentricity, «non-Western modernity», «Asia as a Method».

Аннотация: Қазіргі әлемнің полицентрлігі, жаңа әлемдік тәртіптің қалыптасуы бұрынғы ғылыми-теориялық тұжырымдамалар мен парадигмалардың жаһандық халықаралық сын-қатерлер мен міндеттерге сәйкестігіне күмән келтіреді. Ол өзгерген әлем туралы білім негіздерін қайта қарауды, күрделірек әлеуметтік шындықты қайта ашуды және әлемнің жаңа ғылыми бейнесін жасауды талап етеді. Осыған байланысты, біздің ойымызша, қазіргі әлемдік процестердің терең табиғатын түсінудің эвристикалық әлеуеті бар мәдени бұрылыстар теориясына жүгіну перспективалы сияқты. Мәдени бұрылыстар теориясы контекстінде қазіргі әлемнің полицентризмін ашатын келесі аналитикалық категорияларға назар аудару керек: «батыстық емес модернизм», «Азия әдіс ретінде», «Азия туралы азиялық дискурс».

Түйінді сөздер: «мәдени бұрылыстар», полицентристік, «батыстық емес модернизм», «әдіс ретіндегі Азия».

Процессы глобализации изменяют устоявшиеся представления о центре мировой цивилизации и траекториях ее развития. Каждая точка в глобально-цивилизационном пространстве (в силу динамично изменяющейся глобальной рыночно-экономической конъюнктуры, технико-технологических и информационных обменов, международных миграционных потоков и т.д.) в любой момент может быстро превратиться в мировой центр глобально-сетевоего развития. И также стремительно исчезнуть. Указанные процессы демонстрируют глубокие противоречия в развитии современной цивилизации, некогерентность и негармоничность, нелинейность и турбулентность мировых процессов. Все это требует переосмысления роли и места локального в глобальном, так же как и глобального в локальном. Именно в данном ключе возможен поиск наиболее перспективных вариантов синхронизации процессов глобализации и этнокультурной локализации, диалога культур, конфессий и цивилизаций, их сохранения во всем богатстве многообразия.

Объективная историческая картина мира в XXI веке является мозаичной, сложносоставной и уже не может быть только «европоцентристской». В условиях кризиса глобальной экономики и модели однополярного мира вновь возрождаются идеи равноправного диалога. Темпы и специфика интеграции должны быть приведены в соответствие с особенностями каждой участвующей в ней страны. Особого внимания заслуживают взаимоотношения «Запад-Восток», «Запад – не-Запад», «Европа-Азия», которые имеют долгую историю эволюции и приобретают сегодня новые характеристики. Они могут быть осмыслены с учётом интеллектуально-духовных реалий современной жизни. За всей неоднозначностью и неопределенностью современной мировой ситуации можно усмотреть тенденции перехода прежде централизованной глобальной силы в другие регионы мира; формирование новых экономических центров в Азии; отход от прежней одно- и биполярной системы международных отношений и формирование многополярного и полицентричного мира. Мир оказался непредвиденно сложным. Более того, мир столкнулся с глубокими и взаимосвязанными вызовами и кризисами, которые становятся все более

масштабными и серьезными. Архитектура мира и безопасности испытывает огромную нагрузку, что ставит задачу управления глобальными рисками, построения устойчивого будущего.

В современном глобализированном и взаимосвязанном мире ни один центр притяжения не может существовать без взаимодействия с другими центрами, без взаимопроникновения экономик, культур, идей, что обуславливает необходимость взаимопонимания и взаимоуважения. Особенно важно понимание принципиальной множественности путей развития мира, обществ, культур, идентичностей, их несводимости к единственному сценарию – будь то западный или восточный путь.

Полицентричность современного мира, формирование нового мирового порядка ставят под сомнение соответствие прежних научно-теоретических концепций и парадигм глобальным международным вызовам и задачам. Требуется переосмысление основ знания об изменившемся мире, переоткрытие усложнившейся социальной реальности, создание новой научной картины мира. Понимание полицентричности современного мира выявляет запрос на разнообразие идей, которые будут отражать формирующуюся международную реальность.

В данном контексте обратимся к теории культурных поворотов, которая, на наш взгляд, обладает эвристическим потенциалом для понимания глубинной природы современных мировых процессов.

Как известно, теория культурных поворотов (cultural turn) была представлена немецким культурологом Дорис Бахманн-Медик, которая выпустила в 2006 году книгу «Культурные повороты. Новые ориентиры в науках о культуре» [1]. По ее мнению, «культурные повороты» – это особые периоды переосмысления установок восприятия, методов, концепций и аналитических категорий. Повороты в науках о культуре нельзя назвать «коперниканскими», они лишь «помогают добиться признания новым точкам зрения и подходам» [1, с.19]; «повороты представляют собой не академические школы, но определенные ракурсы исследования, смены перспектив» [1, с.25]. Они становятся индикаторами происходящих изменений. С точки зрения автора, говорить о повороте можно лишь тогда, когда исследование переходит с предметного уровня, где лишь фиксируются новые объекты познания, на уровень аналитических категорий и концепций, которые «становятся средством и медиумом познания» [1, с. 29]. В завершение Бахманн-Медик, задаваясь вопросом «Ведут ли культурные повороты к “повороту” наук о культуре?», предсказывает в ближайшем будущем наук о культуре появление новых, неожиданных и непредсказуемых, областей системного развития.

В целом, можно отметить, что «культурный поворот» – это поворот к культурной сложности, к методологическому плюрализму.

В контексте теории культурных поворотов следует обратить внимание на следующие аналитические категории, раскрывающие полицентризм современного мира: «незападная современность», «азиатский дискурс об Азии», «Азия как метод».

Проблема философского осмысления полицентричности современного мира в контексте теории «незападной современности» и дискуссий об «азиатских ценностях» представляет чрезвычайную методологическую важность. В незападных странах процесс адаптации к постоянно меняющимся условиям характеризуется своими особенностями. Следовательно, можно говорить о «незападной современности». При характеристике «незападной» современности оперируют такими терминами, как «плюральные современности» («многообразные модерности»), «альтернативный модерн (современность)», «локальная современность» и др. Как известно, понятие «незападная современность» основывается на той идее, что национальная социокультурная традиция обуславливает вариативность процессов «осовременивания» в мире, что конституирует неприменимость к ней «западноевропейской матрицы». Для теоретизации незападной современности необходимо изменить угол зрения: рассмотреть современность в зеркале незападных обществ, а не западные общества в зеркале современности. Понятие «незападная современность» нацелена на понимание отношений «незападные общества – современность» [2].

Достаточно интересными в этой связи представляется научные публикации о формировании азиатского дискурса об Азии.

Как известно, на протяжении нескольких веков исследования Азии, или скорее – «востоковедные исследования», «ориентализм» в терминологии известного американского исследователя арабского происхождения Эдварда Вади Саида, изучение Востока/Азии как противоположности Западу/Европе, были в основном европейским делом [3].

Здесь следует отметить существование и других позиций, которые, в частности, были направлены на то, чтобы, основываясь на собственных философских и исторических традициях азиатских стран доказать, что концепт «Азия» представляет собой отнюдь не исключительно продукт западной интеллектуальной деятельности, а разделительные барьеры по культурному признаку (Европа-Азия, Запад-Восток) не могут служить единственным основанием для корректных аналитических объяснений современных мировых процессов.

Так, известный индийский исследователь, лауреат Нобелевской премии по экономике Амартия Сен в своих работах подчеркивает упрощенный, схематичный характер таких понятий, как «Азиатские ценности», в то время как подлинной чертой Азии и азиатских ценностных систем является как раз разнообразие [4].

Приведем в этой связи взгляды индийского философа, председателя комитета культурного выбора и глобального будущего (Индия) А́шиса Нанди (в 2008 году вошел в список 100 лучших общественных интеллектуалов по опросу журнала Foreign Policy). По его мнению, особенность Азии заключается в ее способности справляться с внутренним разнообразием, сосуществованием внутри азиатских обществ собственного аутентичного культурного кода и европейского, привнесенного туда в результате колониального периода, и

выживать за счет этого внутреннего разнообразия. По мнению Нанди, это существенным образом отличает Азию от Запада, который стремится к универсализму через унификацию и, пропагандируя идеи толерантности, на практике отнюдь не готов к ней [5].

Следует отметить, что первоначально идею «Азия как метод» выдвинул в 1960 г. японский литературовед Ёсими Такэути (1910-1977). В центре внимания Такэути находилась проблема отношений коллективного Запада и стран дальневосточного региона. Стремление Японии подражать западным державам с их империалистической и колониальной политикой он считал самоубийственным и пытался сформулировать альтернативную, специфически «азиатскую» версию модернизации. Свое эссе «Азия как метод» он заканчивает словами: «Восток должен изменить Запад для того, чтобы возвысить те универсальные ценности, которые Запад породил... Когда эта перемена свершится, мы должны будем иметь собственные культурные ценности. Но, возможно, эти ценности уже не существуют в осязаемом виде. Я подозреваю, что они, скорее, возможны как метод, другими словами, как процесс самосозидания субъекта. Я назвал это «Азия как метод», но невозможно сказать со всей определенностью, что это значит» [См.: 6].

Собирательный подход к Азии стал основой для интеллектуального переосмысления азиатского дискурса об Азии. Здесь следует назвать таких исследователей, как тайваньский социолог Чэнь Гуансин, представитель материкового Китая, профессор Университета Цинхуа Ван Хуэй, сингапурский политолог Кишóр Махбубàни [См.: 7].

Книга Чэнь Гуансина «Азия как метод» представляет собой пример формирования современного научного дискурса, конструирующего представление об Азии среди самих азиатских исследователей. Он видит задачу этого метода в том, чтобы сделать локальный фактор не только объектом, но и субъектом политики [8].

В свою очередь Ван Хуэй задается вопросом о том, может ли современная Азия создать новую форму регионального устройства, которая была бы отличной от европейской системы государств-наций эпохи раннего модерна и имперских систем нового типа, под которыми исследователь понимает доминирование США, реализующееся через международные финансовые институты, и Европейского союза, представляющего собой модель «империи кооперативного типа» [9].

В таком же дискуссионном ключе сформулировано заглавие сборника эссе известного сингапурского интеллектуала, дипломата Кишóра Махбубàни «Могут ли азиаты думать?». В нем автор отмечает несостоятельность ожиданий Запада в отношении того, что по мере модернизации азиатских стран, они будут становиться «интеллектуальными клонами» западных обществ [10].

Достаточно интересным в этой связи представляется «культурный поворот» в теории международных отношений, который привел к появлению ее незападных вариантов [См.: 11, 12].

Здесь, прежде всего, следует отметить такого исследователя, как Амита́в Ачарья. Это индийский ученый, работающий с 90-х гг. XX в. в США и Канаде.

Став первым «незападным» президентом крупнейшей профессиональной Ассоциации исследователей-международников (International Studies Association), в период 2014–2015 гг. он активно продвигал исследовательскую программу «Глобальной науки о международных отношениях». Фактически, А. Ачарья является одним из главных «локомотивов» продвижения проблематики незападной/ пост-западной теории международных отношений. По его мнению, для развития глобальной науки о международных отношениях необходимо исследовать вопрос взаимного «обучения» цивилизаций друг у друга. Ачарья также подчёркивает, что сделать важные теоретические и концептуальные обобщения можно на основе анализа особенностей процессов регионализма и регионализации во всем обширном многообразии не-Запада. Особо при этом он выделяет важность вопроса о развитии на данной основе обновлённой эпистемологии и методологии исследований. В качестве примера он приводит древний индийский эпос «Махабхарата» и буддийскую философию, тем самым предлагая развивать современные методы научного познания на основе классических работ философского и даже религиозного характера [13, p. 634–636].

Обратимся здесь также ко взглядам известного японского политолога, почетного профессора Токийского университета Иногути Такаси. Сравнивая линии развития западной и незападной мысли, он отмечает: «Одна из очевидных слабостей западной политической науки – это тенденция втискивать свои идеи в прокрустово ложе унифицированной интерпретации индикаторов, имеющих отношение к какой-либо части Запада, а затем принудительно навязывать их всем остальным» [14, с. 189]. Далее он продолжает: “Еще один пункт, на который я хочу обратить внимание, – подчеркивает Иногути, – это различие между авраамической и дхармической традициями. Первая из них подчеркивает ориентацию на стандартизацию и унификацию различий, тогда как последняя подчеркивает ориентацию на всеохватывающее разнообразие и уважение к различиям. Первая из них теснейшим образом связана с иудаизмом, христианством и исламом, тогда как вторая тесно сопрягается с буддизмом, индуизмом, даосизмом и синтоизмом. Это отличие часто забывают, но оно важно для политического дискурса... Отсюда мой ответ на вопрос: нет ни западной политологии, ни незападной, а есть политология, которая сопрягает и уравнивает две традиции – авраамическую и дхармическую” [14, с. 189].

Современные процессы глобализации, кардинально меняющие мировой ландшафт и всю архитектуру международных отношений, расширение международной и междисциплинарной научной коллаборации приводят к «культурным поворотам», появлению новых ориентиров в науке, пониманию научно-гуманистического единства Востока и Запада, Европы и Азии, всего мира. Все это ставит перед современными науками о культуре вопросы методологического самообновления и культурно-цивилизационного самосознания. Осознается важность отказа от ригоризма европоцентризма, необходимость понимания равноценности, равностатусности, равнозначности восточной и западной мыслительной и научной традиций, их равноважности

друг для друга. Включение восточной философской и культурологической традиции в широкий контекст общемировых исследований позволит осознать подлинный смысл понятий «всемирная история», «всемирная философия», «мировая культура», сформулировать новую научную картину мира XXI в., которая должна основываться на понимании его объективной полицентричности.

Литература:

1. Бахманн-Медик, Д. Культурные повороты. Новые ориентиры в науках о культуре / Пер. с нем. С. Ташкенова. – М.: Новое литературное обозрение, 2017. – 504 с.
2. Рзаева Р.О. Дихотомия «Запад – не Запад» в дискурсе незападной современности и постмодерна // Вопросы философии. - 2012. - № 12. – С. 86-95.
3. Саид Э.В. Ориентализм. Западные концепции Востока. Спб: Мирь, 2006.- 640 с.
4. Sen, Amartya. Universal Truths: Human Rights and the Westernizing Illusion // Harvard International Review, 1998, Vol. 20, No. 3, pp. 40-43.
5. Nandy, Ashis. Defining a New Cosmopolitanism: Towards a Dialogue of Asian Civilizations. Mode of access: http://vlal.bol.ucla.edu/multiversity/Nandy/Nandy_cosm.htm
6. Малявин В. В. «Поднебесная» или «Азия»? Об утопических установках современной политики в Дальневосточном регионе // Проблемы Дальнего Востока. – 2021. – Выпуск №1. - С. 130-146.
7. Колдунова Е.В. Субъектность и объектность Азии в мировых процессах производства нового знания // Сравнительная политика. – 2016. –№ 3. – С. 107-120.
8. Chen, Kuan-Hsing. Asia as a Method: Towards Deimperialization. Durham and London: Duke University Press, 2010. Pp. 3, 212.
9. Wang, Hui. The Politics of Imagining Asia: A Geneological Analysis // Inter-Asia Cultural Studies, 2007, Vol.8, No.1, pp.18, 27-28.
10. Mahbuban, Kishore. Can Asians think? Singapore: Marshall Cavendish Editions, 2009. Pp. 22-39.
11. Voskressenski, Alexei D. Non-Western Theories of International Relations. Conceptualizing World Regional Studies. Springer Global: Palgrave-Macmillan, 2017. - 270 p.
12. Кузнецов А.М., Козинец А.И. Незападные теории международных отношений – от маргинальности к признанию // Ойкумена. Регионоведческие исследования. 2016. № 4(39). – С. 8-23.
13. Acharya A. Dialogue and Discovery: In Search of International Relations Theories beyond the West // Millennium: Journal of International Studies. 2011. Vol. 39. № 3. P. 619–637.
14. Чугров С.В. Существует ли незападная политология? («Политическая теория» Т. Иноуги) // Полис. Политические исследования. 2016. № 4. С. 182-191.

УДК 433

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РУХАНИ САНАНЫҢ ЖАҢҒЫРУ ҮРДІСТЕРІ

Ғабитов Тұрсын Хафизұлы

*философия ғылымдарының докторы, профессор
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: tursungabitov@mail.ru

Тәуелсіздігіне отыз жыл толатын Қазақстанның дамуы баянды болуының бір кепілі – өзіміздің рухани-мәдени дүниеміздің тарихи өткеніне қайта үңілу, оларды ой елегінен өткізу, тарих қатпарында қалған рухани дүниеміздің жанды тамырларын қайта қалыптастыруымыз керек. Әрине келешекте мұндай руханияттылықтың зердеханасы толыққанды болып өсетін ұрпақтар, байырға қазақи тек емес, еліміздің қазіргі күрделі жағдаятынан туындайтын, келешектегі қазақ халқының әлем халықтары арасынан өзінің шығар төріндегі орнын өз беделімен алатын, кейін кең өріс пен ұрпақтар жаятын жас буындар болады.

Қазақстанның тәуелсіздікке қолы жетуімен ресми экспансиялық метамәдени этноцидтік саясат тоқтатылды. ХХ ғасырдағы өркениетті әлеммен танысу және мәдени ақпарат алмасу барысында бұқаралық мәдениет «үнсіз агрессиясын» іске асырды. Өз заңдылықтарын өмірге еңгізген нарықтың жолы болмағандарға қарсы жүргізген «мәдени репрессиясы» оларды қалыпты жолдардан тайдырып, қоғамда «бөлектену», «азаматтық нигилизм», «апатия» құбылыстарын тудырды, келеңсіз қылықтар мен қылмыс белең алды. Құндылықтардың қақтығысы мен әлеуметтік төменгі ахуал «пауперлену», «люмпендену», «әлеуметтік-шизофрения» т.с.с. тосын жағдайларды үйреншікті нәрсеге айналдырды. Өз тарихын, рухани мұраларын, құндылықтарын, әдет-ғұрып, салт-дәстүрін келесі ұрпаққа таныту – ұлттың өзін-өзі сақтау инстинкті. Әсіресе, тарихи сананы қалыптастырудың орны ерекше. Өйткені, өткенімізді білмей келешекке қадам басуға болмайды. Ұлттық мүддені ұғынуда зиялы қауымның атқарар рөлі аса зор. Нақ солар бұқара, көпшілік санасына ұлттық мүддені жеткізуі, көрсетуі тиіс. Ұлттың өз мүддесін қорғай алуы – оның күштілігінің, өміршендігінің көрсеткіші. Оның адамзат тарихынан іс-түссіз жоғалып кетпеуінің кепілі. Қазіргі өзекті мәселенің бірі – қазақтардың ұлттық өзіндік болмысын, төлтума мәдениетін сақтап қалу жайында.

Ұлттық код дегенді тек экзотикаға, музейге айналдырып, тығып, әлемдік деңгейге шыққан – "еуропалану" деп түсінетіндер, ұлттық нигилист, технократтар да бар. Ал шын, реалистік тұрғыда қазақ ұлты ХХІ ғасырға қандай жағдайда аяқ басты және ол қай бағытта, қайтіп дамымақ? Әлемдік философияның өзі (батыс ойшылдарының жетекшілігінде) әлі өз шыңына жете қоймады, дүниежүзілік интеграция, жаһандану енді ғана жаңа басталды. Сондықтан Батыста өзінің рационализм, өзінің капиталистік даму үлгісін тек

прогреске әкеледі деп оптимистік бағалау, Шығысқа менсінбей қарау, сол сияқты дін, мистика, парапсихология мәселелеріне "ертегі", "кертартпалық", "ортағасырлық" деп қарау кең тараған. Паровоз, телеграф ойлап шығарғанына, табиғатты, нақты (дүниәуи) ғылымдарды меңгергеніне мәз болып, Азия мен Африкаға "цивилизатормыз" деп кеуде керу болды. Ол кезде Батыс өзінің өркениетінің болашағы жоқ екенін, жер бетін экологиялық, рухани катастрофаға жетелейтін саяси, әлеуметтік жүйесінің осалды боп шыққанын әлі мойындамаған еді, О. Шпенглер, Н. Ясперс, А. Тойнби әлі жоқ еді. Этникалық, нәсілдік фактордың санасуға тұрарлық екенін, адам және ұлт психикасы күрделі, ондай бейсаналық қабаттар бар екенін, дін мен мифология, мистика – әсіресе шығыс руханият дәстүрінде үлкен даналық бар екенін "цивилизатор" – Батыс әлі ашқан жоқ еді. Шығыс халықтары ұлттық идеяларының құндылығы мәселесін қарастыруда бірінші тұғырнамаға баяғыдан белгілі еуроцентризм жатады. Егер классикалық еуроцентризм тек жалғыз Батыс өркениеттілігі бар, басқалары «аборигендік», «жабайылық», «варварлық» деңгейден шыққан жоқ және Шығыс мәдениеттерінің болашағы жылдам вестернизацияға енумен айқындалады деген пікірлер төңірегінде өрбісе, онда қазіргі жаһанданып келе жатқан және мозаикалы өркениеттерде аталған ұстаным, әрине, мимикрияға ұшырайды:

1. Қазақтың дәстүрлі мәдениеті мен тілі қазіргі өркениет талаптарына икемді емес.

2. Постмодерндік номадология тұлғасынан Делез бен Гваттари жазғандай, көшпелілерде кеңістікпен байланыс және «тамырланған» мәдениет жоқ (ризом), олар тек «соғыс машинасын» ойлап тапқан (осыдан орыс тілді басылымдарда жиі кездесетін «моджахеды» тіркесі қалған).

3. Номадалық мәдени артефактыларға экзотикалық сипат берумен әуестену (әсіресе, американдық үндістерінде кездесетін «потлач», «сый экономикасы», «тотемистік» көріністер т.б.). Бұл, әсіресе, қазақтың төл мәдениетін орыс тілінде зерттеушілердің арасында кең тараған. Осы құбылыс Қазақстанда жиі кездесетін нәрсе. Егер сіз, мысалы, Францияға барып, француз тілін білмей, сол француз мәдениетін зерттеймін десеңіз, күлкіге қаласыз. Бізде бәрі мүмкін.

4. Қазақтың мәдени үрдістерін әлемдік өркениеттілік үлгілерінен бөліп көрсету.

5. Батыстық мәдени калька-ұғымдарды тарихи тұлғаларға жапсыра беру: «Абай – маргинал», «Асан қайғы – алғашқы утопист», «Ғұмар Қараш – экзистенциалист», Ш.Уәлиханов – атеист» т.б.

Осындай ұстанымдар негізінде жүргізілген зерттеулерде қазақтың ұлттық идеясы әбден ырықсыз піштіріліп, ойдан шығарылған, ештеңеге ұқсамайтын «фантомға», квази-құрылымға айналып кетеді.

1. Герменевтика, компаративистика, диахрония мен синхрония сияқты методтарды негізсіз қолдану. Бірнеше деректер келтірейік: «культура» латын тілінен «жер өңдеу», ал «мәдениет» араб тілінен «қала» деп аударылады, екеуі де көшпелілерде болған жоқ, сондықтан олар мәдениеттен тыс,

«Заратуштра» деген Жаратушы дегенге ұқсас, Қорқыт есімін «қор» (банк) және «құт» (бақыт) деп түсіндіруге болады; немесе әлдекім жазғандай, «отырықшы халықтар фемиоцентристер, ал қазақ мәдениеті патерналистік және фаллоцентристік». Қағаз бәрін көтереді деп, жаза берейік.

Қазақтың ұлттық идеясына қатысты батысшылдық ұстындармен қатар әсіре-исламдық тұғырнама туралы да айтып өткен жөн, әрине, біз бұл жерде исламның қазақ мәдениеті үшін құндылығына, өркениеттік функциясына күмән келтіріп отырғанымыз жоқ. Алайда, діннің өзіндік құндылықтары мен діни қайраткерлердің пікірін ажырата білген дұрыс. Айталық, логика пәнінен дәріс оқитын ұстаздың қателіктері логиканың өзін төмендетпейді.

Тарихтан Орта ғасырларда христиандық теологияның Еуропада білімнің барлық түрлерін өз қолжаулығына айналдырғаны белгілі. Сол себептен оған қарсы секуляризация қозғалысы Батыс Еуропада ой еркіндігіне де жеткізе алды. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, әрине, діни қайта өркендеу басталғанын және осының оң құбылыс екендігін бәріміз білеміз. Атеистік және тоталитарлық санадан арылу өте маңызды үдеріске жатады. Бірақ басқа мұсылман елдеріне діни білім алуға барған кейбір жастар көбінесе сол біліммен қатар бөтен өркениеттік сананың ықпалына да енді, төлтума мәдени құндылықтарға деген оларда нигилистік көзқарастар қалыптасты.

X-XI ғасырларда Орталық Азияда Ислам Ренессансының өзінің шарықтау шегіне жеткенін «көзқамандардан» басқалардың бәрі аңғара алады. Алайда моңғол шапқыншылығынан басталып, түркілердің өзара этникалық тартыстарымен жалғасқан бұл үрдістер, Ш. Уәлихановтың сөздерімен айтқанда, бұрын білім ордаларына, обсерваторияларға, т.б. бай өлкеде кертартпа билеушілер мен дінибасыларға, «зындандар» мен «кенеханаларға» толы иеліктермен аяқталды. Бұл тарихи санадан айырылудан айқын көрінісіне жатады және оның себебіне Орталық Азияда Ұлығбектен кейін исламның надандыққа сүйенетін бағыттарының үстемдіе ете бастауы жатады, Ислам Ренессансы рухани тоқырауға ауысты.

Қазақ халқының ғасырлар сынынан өткен құндылықтар жүйесі бірінші орында тұруы керек. Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының «Дін мен дәстүр» атты кітабында (Алматы, 2014) «Дәстүрлі дінінен, ділі мен тілінен, әдет-ғұрпынан ажыраған елдің болашағы жоқ. ... Ата-баба дінін мансұқ еткен адасқақ ағымдардың бірі «Қазақ даласында бірқұдайшылдық, таухид жиырмасыншы ғасырдың тоқсаныншы жылдары ғана келе бастады» деген қасаң пікір ұстанады... Қазақ халқының негізгі құндылықтары мен салт-дәстүрі исламмен үйлесімді келеді... Олар шарифат пен қазақтың дәстүрлі әдебінің етене қосылуының нәтижесінде қалыптасқан» делінген.

Енді тәңіршілдік туралы. Иран елінде бірнеше рет болғанда, зәрдештік мәдени мұраның қорғалу ісіне таң қалғанмын. Исфahan қаласында зәрдештік мінажатхана жұмыс істеп тұр. Аташханалар мемлекет қорғауында. Яғни, мәдени мұраны сақтау болашаққа жол ашады. Біздің тәңіршілдікпен «күрескерлерге» тағы бір мысал келтірейін. Ресейде христиандықтан бұрын «язычествоның» болғаны белгілі, бірақ есі дұрыс ресейлік «язычествомен»

күреске шықпайды. Біздегі суперисламистер 23 ақпан мен 8-наурызды, 1-майды атап өтуге қарсы. Ата-бабалары мен әке-аналары құндылықтарын бекерге шығару нағыз мәңгүрттік, «тәліпшілдік» пен надандықтың көрінісі.

Суперисламистер «исламға дейін жабайылық үстемдік етті, ежелі түркілер адам өлтіргіш болды, шамандар арақ ішті» деп жаза берсін. Аруақты сыйлауды «атақұлдық» дей берсін. Қазіргі гуманизм бойынша (Э. Фромм, А. Швейцер, Л.Н. Толстой, Шыңғыс Айтматов, М. М. Әуезов, Ә. Қодар, О. Сүлейменов және т.б.) ежелде ешқандай жабайылық дәуірі болған жоқ, ол адамзаттың сәбилік шағы. Тек дүмшелер сәбилік шақты жабайылық деп айтуға ауызы барады. Бұл жерде Абайдың мына сөздері еске түседі: «Атымды адам қойған соң, қайтіп надан болайын».

Бұл ойлар, әрине, пікірталасты болып келеді. Бірақ халқымыздың болашағын ойласақ, бейнелі айтқанда, дүмшелерден үркіп, үндемей қалуға болмайды. Қазақстанда экономикалық, техникалық мемлекет басқару аспектілерін барынша тез дамыту, ұлттық қаны бар басқарушы элитаны тәрбиелеу қажеттігі айдан анық. Өткенге жармаса беруіміз жетер. Бүкіл ақыл-ойды, парасат пен білімді келешекке бағыттайық.

Дегенмен, қазақша білмейтін қазақтың бәрі ұлтсызданған деуден аулақпыз. Олардың негізгі бөлігі мәдени жағдайды дұрыс ұғынып, қазақ мемлекетінің бекуі, нығаюы үшін адал қызмет етуде. Осы бір ұлт тағдыры үшін өте күрделі мәселенің екінші қырынан қарайықшы. Қалың көпшіліктің миына кез келген идеологияны сіңіруге болады. Тарихты алып қарасаңыз, миллиондардың миына кезінде коммунистік, фашистік, христиандық, либерал-демократиялық идеялар сіңірілді. Миллиондар осы идеяларға кезінде жан-тәнімен сенді, соған қызмет етті. Ал қазақша білмейтін қазақтардың санасына біздер қандай ой-пікірлерді құя алдық? Олар қазақша ақпарат оқымайды. Қазақтың ұлттық идеологиясын білмейді. Қазақ өмірін қараңғы әрі қауіпті құбылыс, түсініксіз стихия ретінде ғана қабылдайды. Ал оларға өзіміздің ұлттық мүдде-мақсатымызды, қазақ мемлекеттілігінің, тілінің, мәдениетінің маңызын ұқтыру үшін не істедік? Қазақтың ұлттық ой-арманын, мақсат-мүддесін орыстілділерге жеткізетін БАҚ керек.

Қазақтар еуропалық және азиялық мәдениеттің күшті ықпалына ұшырап отыр. Осындай мәдени ағынның, тасқынның астында ұлттық белгімізді қалай сақтаймыз? Мәдени антропологтар әр индивидті нақ өзінің этникалық тобығындағы басқа да индивидтерімен біріктіретін ортақ белгілерді, ерекшеліктерді айырықша атап көрсету үшін «негізгі тұлға» ұғымын кіргізеді. Өзімізді қазақпыз деп санау үшін бізде қандай белгі, ерекшелік болу керек? Этникалық қасиеттің иесін «этнофор» терминімен білдіреді. Бізде олар кімдер? Тоталитарлық жүйеден жойылуға аз-ақ қалып, әрең аман шыққан ұлттық мәдениетімізді қалпына келтіріп алмай, ғарыштық деңгейге ұмытыламыз деу тым асығыстық пікір емес пе екен? Өзіміздің қазақ екенімізді көрсетіп тұратын ұлттық мәдениеттің негізі құламау керек. Бәрібір объективті түрде мәдени ағынға тосқауыл қою мүмкін емес. Оның үстіне ашық қоғам құрамыз деп отырсақ. Мынандай бір ой туады: ұлттық негізді сақтау үшін қандай да болсын бір «этнофильтр» қажет емес пе екен...

Қазір қоғамның екі типі – дәстүрлі және посмодернизмге икемі бар деп біршама зерттеушілер жар салады. Бірақ, рухани сабақтастық пен заман талабын үйлесімде қоса білген ұлыстар бар екендігін ұмытпаған жөн, олар өз әлеуметтік-рухани құрылымдарын шайдалған, айдын емес постмодернизм ұстындарынды емес, ал тарихи тәжірибеге сүйене отырып дамытады. Бұл тәжірибе мәдениеттер сұқбатының қашанда озық құндылық болғанын дәлелдейді.

Қазақ мәдениетінің ғасырлар бойы ашық, төзімді, үйлесімді болғаны белгілі. «Қазақ мәдениеті өзінде түрлі этностардың, әлеуметтік және діни топтардың бірге өмір сүре алатындығын паш етеді, ол мәдени синтезге бейімді. Ол тарихи тәжірибені (соның ішінде бөтен халықтардікі де бар) жалпылауға, табиғи-әлеуметтік өзгерген жайларға бейімделу тесіктерін шыңдауға бағытталған мәдени кодтарды қалыптарстыра білді» (Шалабаева Г.). Әмбебап жалпыадамзаттық мәдениет толық қалыптаспады, өйткені мидың функционалдық асимметриясы сияқты, Шығыс пен Батыстың асимметриялық ерекшеліктері біріккен адамзатты болдырмай жатыр. Баяғы Шығыс пен Батыстың қарама-қарсылығы туралы ой қайта жаңғырғандай болып тұр. Алайда дүниежүзілік мәдени тәжірибе бұл антитезаны абсолютіне айналдырып жіберудің өзі дұрыс емес екендігін айғақтайды. Мысалы, жапон рухын батыс технологиясымен үйлесімді қоса білген Күншығыстағы ел үшін метамәдениет қауіп төндірмейді.

Қалай дегенмен де халықтың ішкі өмірі әрқашан философиялық ішкі ой етегінен өтіп тұруға тиісті құбылыс екені даусыз. Ұлтымыздың соңғы сипаты, әлеуметтік жаңа келбеті, оның болашағы қазірдің өзінде қылаң берген сан құбылыстар мұның бәрі ой теңізіне жетелейді. Зиялы қауымның бір міндеті осы ғой: дабыл қағу, сұрақ қою, ойға шақыру.

Қазіргі Қазақстандағы батыстық рухани ықпал туралы сөзді аяқтаудан бұрын, оның қалыптасуы мен әрекет етуіне ықпал ететін төмендегідей әлеуметтік-өркениеттік факторларды ескерген жөн:

1. Қазіргі әлемді түбегейлі өзгертіп жатқан өркениеттің ақпараттық толқыны /Тоффлер/ бізді енді ғана шарпып жатыр. Яғни, жазу мәдениетін алмастырып жатқан экрандық революция қазақстандық мәдениетті әлі толық қамтымай отыр.

2. Қазіргі өркениетті елдерде жүріп жатқан, зиялылардың қоғамдық статусын басқа деңгейге қоятын, жеке-дарашылдық, шығармашылықтың құндылығы мен еркіндігі, адам құқықтары, этноцентризм мен логоцентризмді шектеу, күш көрсетпеу этикасы сияқты қазіргі заман құндылықтары елімізде өрістеді деп айту күмәнді. Біздегі зиялы қауым тоталитаризмнің ықпалдарынан толық арылмаған, ретсіз нарықтан бюрократиялық капитализмге өткен қоғамда өмір сүреді және оның ерекшеліктерін білдіреді.

3. Зиялы қауымға жаңа тәуелсіз елдерге тән «егемендік ауруы», бірегейлендіру қажеттілігі, даму үлгілерін тандау, түпнегіздерді жаңғырту, жаңа элитаны қалыптастыру, өтпелі қоғамның қиындықтары сияқты, қалыптасқан елдер өтіп қойған үрдістер де әсер етуде.

4. Қазақстандағы зиялы қауымның қалыптасуына жағымды әсер ететін факторларға мемлекет ұстанатын бейбітшілік идеологиясы, толеранттылық, зайырлылық, ашықтық, білімділіктің біршама жоғары деңгейі ж.т.б. жатады.

5. Қазақстандағы зиялы қауымның әлеуметтік статусына тигізетін теріс әсерлер қатарында бұл топтың күрделі экономикалық жайы мен табыс мөлшерінің төмендігін де атап өтуге болады. Шығармашылық топтың нарыққа онша икемді еместігі құпия емес.

Апологетикалық зиялы топ билеушілер тарапынан қолдау көрсетілетін, рұқсат берілген, шығармашылық деңгейі алдын ала шектелген рухани-мәдени құндылықтарды өндіру, тарату және насихаттаумен айналысады. Бұл жағдайда ақиқат пен ізгілік өзіндік болмысынан мүлдем айырылады, өйткені енді жоғары ғылыми ақиқатты билік анықтайтын болады. Мемлекет құрған ЖАК өзінің схоластикалық ережелері негізінде “төлтума” зиялылар иерархиясын қалыптастырады. Бұл иерархияда әлемдік өркениеттілік талаптарынан өзгеше, тоталитарлық қоғамға тән жеке-дара санаға толық бақылау орнатумен қатар, бұқаралық мәдениетте өрістеген арнаулы мақсаттардағы санада манипуляция жүргізу үрдістерімен қоса, жабық қоғам мен жабайы нарықтан шыққан қуыршақ адамдар, «рөл ойнаушылар», неше түрлі «мықтылар» /сөздің тікелей мағынасында - мәдениеттілік пен әдептілік ережелерінен өздерін тыс санайтындар/, құдайсымақтар мен жалған пайғамбарлар көбейіп кетті.

Қазіргі гуманитарлық зиялы қауымның ресми тыйым салынбаған, баспада жарияланатын және жастарға ұсынылатын білім үлгілеріне келсек, онда оларды теориялық тұрғыдан эклектикалық үйлесімсіз қоспа деп те айқындауға болады. Нені бұл сипатта кездестірмейміз: марксизм догмалары батыстың үйлесімсіз қабылданған үлгілерімен, фундаменталистік діни ұстанымдар діни экстремизмді шектеу туралы ұрандармен, «Түркілер мәдениетке атынан басқа ештеңе бермеді» деген, бірақ Қазақстанда рәміздік тұлғаға айналған Лев Гумилев, әсіресе түрікшілдік жаңа мифтерді қардай боратқан Мұрад Аджимен қатар өмір сүреді. Кеңес Одағы тарқағаннан кейін бастапқы жылдары зиялы қауым әлемдік өркениеттілік үлгілеріне үлкен қызығушылық танытып, оларға философиялық-теориялық талдау бере бастаса, кейін ресми басылымдарда публицистиканың жеңілдетілген клишелері қаптап кетті.

Шенеуніктер ғалымдарды ығыстырғаны сияқты, инженерлер мен физиктер тарихшылар мен философтардың мәселелері төңірегінде көлемді еңбектер шығара бастады. Олардан оқырман бүкіл осыған дейінгі ақиқаттарды бекерге шығаратын жаңа симулакрумдарды /елес бейнелер мен ұстындар/ кездестіре алады: «Заратуштраның шынайы есімі - Жаратушы, ол Қазақ топырағында, дәлірек айтсақ Сыр өңірінде дүниеге келген»; «Шыңғыс хан да қазақ, оны қазақ рулары хан етіп жариялаған»; Буддамен де солай болып тұр, өйткені оның бір есімі – «Сакья /сак/ Муни». Осындай «жаңалықтар» қатарын шексіз жалғастыра беруге болады. Бағасын оқырман өзі берсін. Тіпті әлемдік өркениеттілік қабылдаған толеранттылық принципі бізде мүлдем басқа мағынаға ие болды, ғылыми ақиқат саяси берілгендік жолына құрбандыққа шалынды.

Техникалық интеллигенция өзінің пәндік ерекшеліктеріне сай жоғарыда аталған көптеген теріс ұстанымдардан бос. Бірақ еліміздегі бұл зиялы қауым да жасампаздығы және мәдени потенциалы бойынша тым кешеуілдеп қалған. Дүниетанымдық тұрғыдан олардың санасынан, қираған марксизмнің орнына келген, қаптаған симулакрумдарды кездестіруге болады: позитивизмнің ескірген формалары, постиндустриалдық санаға жетпеген технократия, неше түрлі эзотериялық және экзотериялық нанымдар, жаңа мифтер мен мистика, діни партикуляризм т.т. Өзіндік сын ретінде қазақ зиялыларының азаматтық позициясына теріс әсер тигізетін факторлардың қатарында, әрине, отаршылдық және тоталитарлық тағдырдың ықпалымен келген жалтақшылдық және биліктен үрейлену сияқты ділдік үрдістерді де атап өтуге болады, Мысалы, Желтоқсан оқиғалары кезіндегі зиялы қауымның басым көпшілігінің бұғып қалуы, диссиденттік қозғалыстың өрістеуі т.т. екке салған жөн.

Әсіре батысшыл зиялы топ туралы сараптама беру күрделі. Азаматтық позициясы жағынан, саяси мәдениеттілігі және өркениеттілік құндылықтарды қабылдау деңгейімен бұл интеллектуалдық топ басқаларымен салыстырғанда көп озық тұр. Алайда еліміздегі оппозициялық топ та жалпы этномәдениеттің, жаһандану мен батыстандырудың теріс ұстанымдарынан шыққан жоқ, өз потенциалын толық пайдалана алмай келеді. Біздің пікірімізше, батысшыл интеллигенцияға төмендегідей кемшіліктер тән: 1/ қазақ тілін және ұлттық құндылықтарды жете меңгермеудің нәтижесінде туған халық пен батысшыл зиялылардың арасындағы алшақтық; 2/ қазақ мәдениеті туралы еуроцентристік және арийшілдік көзқарастар шеңберінде қалу /мысалы, постмодернистік номадологияны дәріптеу, қазақ тілінің шығармашылық мүмкіндігіне күмән келтіруі, қазақ руханиятын тек көшпелілікпен шектеуі, оның шығармашылық мұрасын бекерге шығару ж.т.б.; 3/ батысшылдық тұрғыдан қазақ халқының мұсылмандық дәстүріне сенімсіздік тудыруға ұмтылыс; 4/ маргиналдық ұстанымдарды мәдени сұхбат деңгейіне көтеру; 5/ батыстан алынған калька-ұғымдарды шамадан тыс пайдалану т.т.

Мемлекетті ой-пікір, идея басқарады. Қажетті идея заңға немесе жарлыққа айналып, миллиондардың тағдырына әсер етеді. Ал сонда айтылған тың ой-пікір, идеялар босқа қала берсе, біз саяси процесті басқарып емес, оны стихияның еркіне беріп, соңына ілесіп қана жүре бермекпіз бе? Және бұл біздің көп ұлтты еліміз үшін қаншалықты қауіпті? (Жандәулет, 2020).

Қазақстандағы шынайы шығармашыл қауымның қалыптасуындағы төмендегідей алғы үдерістерді атап өтуге болады: өнердегі ренессанстық құбылыстар, мысалы Галереялар қозғалысы, ұлттық музыканың әлемдік өнермен үйлесімді қосылуы, кинодағы жаңа толқын, О. Сүлейменовтың ж.т.б. ақын-жазушылардың ұлттық әдебиетті заман талабына сай инновациялауы, баспаның өркендеуі, Интернет-жобалар, қазіргі деңгейде білім алған жастардың артуы, дұрыс бағыттағы діни Ренессанс ж.т.б. Біз болашаққа үлкен үмітпен қараймыз.

Әлемдегі адам болмысының радикалды өзгерісінің объективті процесі жалпы планетарлы масштабта тұлға аралық қатынас типі мен амалдарымен

жүзеге асады. XX ғасырдың аяғындағы ақпараттық төңкеріс өзара тәуелді және өзара келісуші әлем идеясын шындыққа айландырады. Бүгінгі әлемдегі жағдайда мәдениет өзіндік мақсат ретінде жалаңаштанған жансыз шеберлігімен сыртқы форманың соңынан жүруі - бұл руханисыздық мәдениет жағдайлары. Бұл соңғысы "антимәдениет", немесе "мәдениет еліктіруі" деп аталады.

Шығыс пен Батыс диалогы мәселесін ғаламдандыру жағдайында осылай қарастыру, біріншіден, Қазақстандық философияның өзіндік бейнесінің әлемдік өркенит диалогына шығуына мүмкіндік береді деген сенім артады.

Батысқа құр елістеудің шығармашылық табыстарға жеткізбейтіндігі жөнінде көптеген мысалдарды келтіруге болады. Қазіргі өнердің дамыған салаларының бірі – киноматографты алайық. Айталық, кезінде үлкен қаржы жұмсалып, «Жол торабы» («Перекресток») атты отандық сериалдың жарыққа шыққаны белгілі. Әрине, осындай өзіміздің сериалдар қажет. Бірақ бұл сериалда, оның музыкалық қойылымдарынан басқасы, қараған адамның «қарнын ашырады». Мәселе оның біліктілігінде болып отыр. [Наурызбаева, 2000]. Дәл осындай жағдай «Көшпелілер» («Номада») фильмімен де болып отыр. Өйткені тарихи шындық пен көркемдік бір-бірімен үйлесуі қажет.

Ұлттық мәдениетті жаңа заман талаптары деңгейіне көтерудегі тағы бір кедергіні – бүгінгі архаикаландыру кешегі өткенді актуалдандыру деп атауға болады. Егер бұл ұғым жаңа номенклатуралық ұлтшылдық тұрғысынан жүргізілсе, онда рухани мәдениет уақыт талаптарына сай келмей, анабиоз күйіне түсуі мүмкін. Батысты Генон тәрізді, эзезілдің ордасы деп жариялаумен ештемеге жете алмаймыз және жалпы әлемдік мәдениет кеңістігінің түкпірінде қалып қоямыз.

Архаизм – мәдениеттің өтіп кеткен сатыларын қайтадан қалпына келтіруге бағытталған талпыныс. Бұл типке зерттеушілер кейде «дәстүршілдік», «ортодокстық», «фундаменталистік», «партикулярлық», сияқты белгілерді де қосады. Шынында да, мәдени жүйе өзін өзі сақтап қалғысы келеді, тұрақты бастауларынан алыс болмауды қалайды. Екінші жағынан алғанда, адамның шығармашылдығы, жасампаздығы, жаңашылдығы белгілі. Осы екі тенденция бір-бірімен тайталаста болады.

Тәуелсіз Қазақстанға келер болсақ, ғасырлар бойы мемлекеттілігіміздің, мәдениеттілігіміздің, тіл мен дәстүріміздің тарихқа кеткен есесін қайтару барысында архаистік көріністер де бой көрсетіп жатады. Қазіргі техногендік өркениетте көшпелі қоғамға тән қасиеттер тәрбиелік-жадылық мәнге ие болып, өзге құндылықтарға жол беруі тиіс. Қазіргі жаһандану үрдісіндегі қазақ мәдениеті үшін түрлі тосқауылдардың (батысқа еліктеушілік, тоталитарлық, архаистік т.б.) барлығына қарамай, оның шығармашылық мүмкіндігінің зор екендігін тағы қайталап айтуға болады.

УДК 37.014.3

ОТ ШКОЛЫ БЕЗ УЧЕБНЫХ ПЕРЕГРУЗОК К «ПЕРЕЗАГРУЗКЕ» СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

В.Т. Кудрявцев

*доктор психологических наук, профессор
профессор Московского городского педагогического университета,
Московского государственного психолого-педагогического университета
г. Москва, Россия,*

*Западно-Казахстанского университета им. М. Утемисова
г.Уральск, Казахстан*

E-mail: vt kud@mail.ru

Сегодня вновь обсуждается проблема учебных перегрузок. Проблема потому и хроническая, что заостряет ряд застарелых болевых точек системы образования и образовательной политики. Они хорошо известны. И бороться с перегрузками в обход этих точек, оставляя их нетронутыми, совершенно бессмысленно. Так же, как облегчать страдания репинских бурлаков при сохранной барке XIX века, которую они тащат, вместо того чтобы решать проблему паровой силой? Учителя и ученики в школе тянут груз куда более ранних времен. Здесь убавим, там прибавим, «где талию делать будем?»... Это даже не работа портного. Это переключивание чего-то из кармана в карман старых штанишек, из которых школа, дети и педагоги давно выросли.

Все попытки перераспределять в часах школьные учебные нагрузки ориентированы исключительно на классно-урочную систему и ее «домашний филиал» в комнате, где ребенок делает уроки. Но многие дети, хорошие школы, думающие взрослые давно живут вне системы. И потому – не во времена Яна Амоса Коменского, а в XXI веке. Новые образцы школьной жизни стали возникать еще в XX веке. Но массовость и диктат классно-урочной системы с опорой на мощный традиционный управленческий ресурс – пусть он давно выработался вместе с самой системой, – создавали иллюзию ее непоколебимости. Как и легкой управляемости – для плохих чиновников.

Хотя многим было очевидно: перегрузки плодит сама система. На них обрекает детей устройство школьной жизни в классно-урочных формах.

Не в меньшей степени – и взрослых. Исследования Елены Воли, проведенные под руководством автора этих строк еще в 2000-х годах, показали, что молодые учителя эмоционально выгорают уже к 30 годам. Есть шанс восстановиться после 40, но не у всех. Конечно, причины эмоционального выгорания уходят своими корнями не только в школу. Большинство учителей в нашей стране – как известно, женщины, и их возрастные кризисы переплетаются со школьными факторами выгорания. Но кризис (по-разному протекающий) – скорее, «розжиг» для того, что (кто) уже «горит» и выгорает на работе. Классно-урочную систему учитель тоже «уносит с собой домой», где он

проверяет тетрадки (и пишет отчеты, так или иначе отражающие то, что он сделал внутри и во благо этой самой системы).

Знаю об этом не понаслышке с детства. Моя мама долгое время работала учителем русского языка и литературы. Иногда она помогала мне делать уроки, а я, в порядке взаимовыручки, помогал проверять ей кипы тетрадей ребят, которые были чуть старше меня. Заодно продолжал учить русский сам, не без удовольствия: выполнял-то я взрослую работу, к тому же с теми, кто был постарше. Отметок, даже «рекомендательных», не ставил (а очень хотелось!), только карандашиком отмечал ошибки. Мне казалось, что я уже лично знаю всех маминых учеников, узнавая подход каждого к выполнению домашки. Бывало, и себя самого. Некоторые в тетрадках за вечер вырастали прямо на моих глазах. Некоторые – наоборот. Некоторые демонстрировали уверенную ровность в выполнении заданий. Никогда не испытывал злорадства в случае сбоя – мама деликатно предупреждала, например, о наличии каких-то личных (домашних) проблем у своих учеников. Зазнайства тоже не испытывал. Для меня это был интересный и полезный опыт ученичества в «учительской» позиции.

Я успевал сделать свои уроки, что-то еще поделывать и вечерами садился за мамины тетрадки. Это меня ничуть не «грузило», тем более не перегружало. При этом мои собственные учебные достижения не были особо выдающимися. Учился я примерно на уровне тех, кого «проверял». От рвения оберегала защитная ученическая «усталость» по имени лень. Она, правда, иногда укладывала на диванчик с хорошей «сверхпрограммной» взрослой книжкой – например, «Происхождением видов» обожаемого мною тогда Дарвина, «Письмами об изучении природы» Герцена, в крайнем случае, «Солярисом» Станислава Лема. Единственное отличие от «проверяемых»: я четко представлял себе этот наш общий уровень. И всегда с наслаждением предавался прокрастинации в сопредельных «нагрузочным» сферах, а не где-то далеко. В этом есть особый кураж.

Трансляторами перегрузок являются вымотанные учителя вымотанных учеников – связаны они одной цепью, одной целью, которую ставит перед ними классно-урочная система во имя своего самосохранения, если разобраться. А стремится она к этому во имя стабильности иллюзорных начальственно-управленческих удобств.

В своих «Научных дневниках» классик психологии развития и образования Даниил Борисович Эльконин писал: надо сделать так, чтобы в школу детей не загоняли, чтобы они сами рвались туда. И чтобы потом было не выгнать.

Мне довелось работать в такой школе. Точнее – в лаборатории при московской школе «Лосиный остров» № 368, которую создал мой учитель Василий Васильевич Давыдов. Задача состояла в построении многоступенчатой системы *развивающего образования* – от дошкольной ступени до старших классов, к тому же расширенной, охватывающей не только учение, но и всю школьную жизнь.

С точки зрения формальных представлений, перегрузки должны были быть непосильными. Судите сами. Уже система Эльконина-Давыдова держит детей и взрослых в постоянном интеллектуальном тоне. Школа создавалась на базе языковой, сохранив статус образовательного учреждения с углубленным изучением иностранного языка. В «Лосинном острове» преподавались два таких языка по основной программе и еще один факультативно.

Отдельная строка – музыкальное образование (Давыдов поставил задачу связать учебную деятельность с художественным творчеством). Музыку в школе преподавали как *основной предмет* в объеме средней музыкальной школы. Для этого неимоверными усилиями удалось перевести педагогов дополнительного образования на ставки педагогов основного. Помимо занятий музыкально-исполнительской деятельностью на уроках, учащиеся пели в хоре, играли в симфоническом и джазовом оркестре, ансамбле народных инструментов и, естественно, в рок-группах. Не перебор ли с музыкой? Вот одно очень показательное наблюдение. Трое подростков – учащихся «Лосинного острова», освоив на уроках технику игры на разных музыкальных инструментах, пришли к самостоятельному решению объединиться в ансамбль. Они разработали собственными силами его оригинальную «художественную концепцию». Быть может, в этом (а не в сформированности технических умений или даже творческих способностей к музыкально-исполнительской деятельности) – главное проявление развивающего эффекта образования. И репетировали долгими вечерами. Кстати, если в школе детей вечером ненамного меньше, чем днем, – это очень хороший показатель. Никто их там не удерживал. Взрослые иногда спрашивали: не пора ли домой, ребята? Ребята отвечали: «Нет, не пора!» «Завтра в школу!» не действует, когда ты сегодня ее не хочешь покидать. Это касается и взрослых.

А еще – театр (театры, включая детскую оперу), студии живописи, других изобразительных искусств, влиятельная система школьного самоуправления, многочисленные проекты внутри школы и «культурные практики» вне ее, хранение и приумножение памяти о Великой Отечественной войне в специальном музее (результаты детско-взрослых поисков при поддержке ветеранов-фронтовиков), экологические заботы об уникальном парке «Лосинный остров», который вскоре начали застраивать...

В школе «Лосинный остров» соотношение педагогических задумок взрослых и встречных инициатив детей находилось где-то на уровне «50 на 50». Причем инициативы часто превосходили задумки. О перегрузках ли помнить? Счастливые в сотворчестве часов не наблюдают.

Разумеется, за нагрузками следили. В свою междисциплинарную лабораторию В.В. Давыдов пригласил опытного физиолога-гигиениста Людмилу Михайловну Кузнецову. Она регулярно проводила мониторинги психофизиологического состояния и здоровья учащихся «Лосинного острова» в сравнении с детьми из других школ. И на большой статистике выяснила, что никаких школьных перегрузок, которые наблюдаются у этих детей, у учащихся

«Лосинога острова» нет. Особый показатель – чувствительность к учебным нагрузкам в переходные периоды: при поступлении из садика (и из семьи) в 1-е классы, из 4-го в 5-й, то есть из начальной школы основную. Везде она соответствовала норме. Это же относится и к картине заболеваемости. Эксперт делает вывод: «Постоянные наблюдения за показателями здоровья учащихся школы № 368 с 1-го по 5-й класс не выявили общих отрицательных тенденций, связанных со школьными факторами... Таким образом, установлена явная педагогическая и медико-психологическая эффективность системы развивающего образования детей 8–11 лет по сравнению с традиционной педагогической системой. Все данные по динамическому наблюдению за функциональным состоянием организма детей 6–10 лет, состоянием их здоровья дают достаточно веское основание присоединиться к высокой оценке, данной развивающему обучению психологами, и положительно оценить его и с физиолого-гигиенических позиций» (Развивающее образование – многоступенчатая система. Замысел. Реализация. Перспективы / Научн. ред. – проф. В.Т. Кудрявцев. М.: ГОМЦ «Школьная книга», 2003. С. 235).

Словом, хорошей школы много не бывает. Но в ней не должно быть тесно и душно личности, которая в подростковом возрасте закономерно пытается вырваться из стальных объятий классно-урочной системы, чтобы не застрять в своем развитии на уровне маленького школяра. Школа – прежде всего, пространство личностного роста в образовании. Школа, постоянно выходящая за границы своей территории в широкий мир, который наполняется образовательным смыслом. Вместе с теми, кто в ней учиться и учит.

Отсюда и идея «расшколивания» (*deschooling*’, в терминологии Ивана Иллича). В ней мой коллега Александр Адамский справедливо видит выход из буквально «перегруженного» мирка традиционной школы в широкий жизненный мир, наполненный специфическими поводами для образования.

Не в школу нужно вдохнуть жизнь, к чему принято призывать с незапамятных времен. Речь идет об экспансии школы в жизнь. Тем более, в непростом мире XXI века все мы стали учениками, которые учатся у самих себя. Порой сами того не подозревая.

В логике философа Ф.Т. Михайлова, образование – это форма обращения общества (государства) к человеку как личности. А оно, с позиций архаичных, но по-прежнему сохранных, ибо комфортных для него институтов, продолжает относиться к нему как к материалу для самовоспроизводства. С неохотой принимая даже существование индивидуального разнообразия этого «материала». И все организационные формы выстроены с расчетом на эту редукцию, условную редукцию! Они сами страдают, чувствуют треск и скрежет от сопротивления, но иного измыслить не могут. Институты палят по современной школе из пушек 19 века, которые им достались в наследство, но и с ним они обращаться не умеют в силу уровня своей культуры.

Вот и рвется школа на улицу, в мир, в миры, сама из себя, из шкуры, в которую ее затянули институты. Официальная образовательная политика работает на создание иллюзии управляемости школы для чиновников. Но она уже вырвалась, она неуправляема, если абстрагироваться от ритуалов и

церемоний. Пока в виде подростковой школы, но через какое-то время подтянутся и остальные ступеньки. Выплеснуть школу из школы – вот чего они бессознательно боятся. Куда меньше того, что - и с ребенком. Дети их вообще не волнуют. А зря, именно дети драйверы, это они вытаскивают школу из школы. Об этом еще Давыдов полвека назад в главном своем труде «Виды обобщения в обучении» (М., 1972) писал: «дети очень активны». Это он объяснял, откуда берутся образовательные «сверхрезультаты» в массовой школе. И учителей, конечно, добавлял.

Семья в выжидательной позиции, у нее есть, где-то она чувствует, что школой рулят руками «мертвых» управленцев. Но не хотят (боятся) портить отношения с «институтами» на уровне класса, куда ходит ребенок.

Сложившиеся образовательные «институты» улучшить невозможно. И не потому, что они безнадежны сами по себе. За ними та форма общественно-государственного обращения к человеку, которую до сих пор не выкорчевана исторически. В первую очередь, надо менять взгляд на нее, потом на «институты» – вырабатывающие и проводящие образовательную политику, затем на управленческие модели, и, наконец, на школу, образование, в целом.

Это и есть тот избыточный груз из «старого чемодана» истории, который приводит не только к учебным перегрузкам, но и к блокаде ключевого механизма развития образования при разнообразии ее технических и технологических изменений в 21 веке.

Поэтому освобождение школы от учебных перегрузок предполагает «перезагрузку» системы образования и всей образовательной политики.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ТРЕНИНГ КАК СРЕДСТВО РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Бак Х.¹

доктор филологических наук, профессор

Ататюркский университет

г. Эрзурум, Турция

E-mail: hadi.bak@atauni.edu.tr

Аннотация. В статье рассмотрены принципы коммуникативного подхода при изучении русского языка как иностранного, обосновано использование коммуникативных тренингов – интенсивных речевых приемов обучения устному взаимодействию, направленных на формирование коммуникативной компетенции студентов, приведен пример организации учебной дискуссии по теме «Семья» на занятиях по изучению русского языка как иностранного. Тренинг, как метод активного взаимодействия, способствует созданию положительного психологического климата, эмоционального настроя учащихся на сотрудничество, на диалог и полилог.

Ключевые слова: лингводидактика, коммуникативная компетенция, устная коммуникация, коммуникативный тренинг.

Процесс обучения иностранному языку и переводу, как утверждает О.Козан предполагает выработку у студентов определенного подхода к языку, который позволил бы им сформировать лингвистическую компетенцию, приобрести речевые навыки и усвоить речевое поведение, свойственное носителю языка [3, с. 114]. Языковед обращает внимание на особенности когнитивного подхода при изучении русского языка студентами, для которых родной турецкий. Наряду с когнитивным важную роль продолжает занимать коммуникативный подход при изучении русского языка как иностранного турецкими студентами. Одной из главных задач при изучении русского языка как иностранного (впрочем, как и любого иностранного языка) является формирование у студентов коммуникативной компетенции. Принципы коммуникативного метода в обучении разрабатывали Е.И. Пассов, И.А.Зимняя, М.Н. Вятютнев и другие ученые. Наиболее глубоко принципы коммуникативного метода в обучении были разработаны Е.И. Пассовым. Ученый определяет сущность коммуникативного метода обучения, который

¹ Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü
hadi.bak@atauni.edu.tr **ORCID ID: 0000-0001-6455-1504**

заключается в подобии процесса обучения процессу коммуникации. Коммуникативность, как утверждает, Е. И. Пассов, предполагает речевую направленность учебного процесса, при этом создаются ситуации общения, которые моделируются как наиболее типичные варианты взаимоотношений общающихся. [4. 33- 35]. Ученые также определяют сущность коммуникативной компетенции. С точки зрения психологии общения И.Л. Зимняя анализирует понятие коммуникативной компетенции, рассматривая ее в качестве «определенной цели-результата обучения языку», как «способность субъекта осуществлять речевую деятельность, реализуя речевое поведение, адекватное по цели средствам и способам, различным задачам и ситуациям общения» [Зимняя 1991]. Ранее в нашей публикации мы рассматривали коммуникативные подходы в обучении написанию текстов, рассматривали приемы работы с текстом, которые способствуют формированию коммуникативной компетенции студентов, изучающих русский язык как иностранный [1, с., 263].

Коммуникативная компетенция – комплексное явление, которое включает в себя несколько составляющих:

1) языковая компетенция – овладение суммой формальных знаний о языковой системе, а также навыками, связанными с использованием в речи единиц различных языковых уровней (фонетического, лексического, грамматического);

2) речевая компетенция – умение строить общение, добиваясь коммуникативных целей; владение различными приемами трансляции информации как в устном, так и в письменном общении; использование компенсаторных умений, восполняющих пробелы в освоении грамматики, лексики и т.д.;

3) социокультурная компетенция – готовность к общению на изучаемом языке, взаимодействовать с окружающими в различных ситуациях общения, овладение русской коммуникативной культурой.

Коммуникативная компетенция формируется с опорой на 4 основных аспекта обучения, или 4 вида речевой деятельности: рецептивные (воспроизводящие) – аудирование и чтение и продуктивные (творческие) – говорение и письмо, а также связанными с ними 3 аспектами языка – лексикой, фонетикой, грамматикой.

В связи с этим важную роль играет обучение устной коммуникации, в которой на первом месте стоит процесс говорения. Как справедливо отмечает В.А. Федосов, «функциональная лингвистика утверждает, что в соотношении «говорение – слушание» говорение является главной частью, поскольку если не говорить, то нечего будет и слушать (также если не писать, то нечего будет читать)» [9, с. 26]. У студентов должно быть желание научиться говорить на изучаемом языке. Соответственно, результаты обучения оцениваются по способности к общению, умению строить диалог.

В работах российского ученого Е.И. Пассова сформулированы основные принципы коммуникативного подхода в образовании:

- мотивированность всех действий обучающегося;
- целенаправленность любого действия и любой деятельности обучающегося;
- личностный смысл во всей работе обучающегося;
- речемыслительная активность, заключающаяся в решении задач коммуникации с опорой на познавательное и коммуникативное мышление;
- личностная заинтересованность обучающегося, которая предполагает выражение личного отношения к проблемам и предметам обсуждения;
- связь общения с различными формами деятельности – учебно-познавательной, общественной, трудовой, спортивной, художественной, бытовой;
- взаимодействие общающихся, т. е. координация действий, взаимопомощь, поддержка друг друга, кооперация, доверительное сотрудничество;
- контактность в эмоциональном, смысловом и личностном планах;
- ситуативность – коммуникация реализуется в определенных ситуативных позициях преподавателя и студентов;
- функциональность – овладение речевым материалом всегда происходит при наличии речевых функций, имеющих приоритет перед формой речевых единиц;
- эвристичность – организация процесса обучения, сводящая к минимуму простое заучивание и воспроизведение заученного материала;
- содержательность и информативность используемых учебных материалов;
- проблемность как способ организации и презентации учебных материалов [6, с. 23-25].

Мы согласны с мнением специалистов в области лингводидактики Дж. Ричардса и Т. Роджерса, которые, описывая коммуникативный подход при обучении иностранному языку, выделяют следующие дидактические принципы:

- 1) коммуникативный принцип: обучение должно стимулировать реальную коммуникацию;
- 2) принцип коммуникативных заданий: предлагаемые обучающимся упражнения и тренинги должны быть осмысленными и связанными с реальным общением;
- 3) принцип значимости и осмысленности: приоритет отдается учебным заданиям, которые вовлекают обучающегося в осмысленную коммуникацию, близкую к реальному общению, и не предполагают простого воспроизведения заученного материала [12, с.171].

По нашему мнению, важным средством овладения навыками говорения на иностранном языке являются коммуникативные тренинги. В научной литературе сложилось устойчивое мнение о коммуникативных тренингах как эффективной форме интерактивного обучения. Современные тренинговые технологии и разработки, опираясь на основные принципы обучения

иностранному языку в профессиональных целях, позволяют существенно повысить эффективность процесса обучения иностранному языку.

Тренинг понимают и как форму приобретения и совершенствования знаний, умений и установок, и как форму обучения, которая способствует овладению новыми, более совершенными способами работы со своим опытом. Основной разновидностью коммуникативного тренинга является тренинг базовых коммуникативных умений. С. Д. Шабалина отмечает, что данный вид тренинга имеет целью формировать и совершенствовать необходимые компоненты коммуникативной подготовки студентов. Это умение понимать и выражать свою собственную позицию и позицию партнеров по общению, умение разбираться в особенностях коммуникативной ситуации, умение говорить и слушать, умения эмоционального самовыражения, эмпатические умения в общении [10, с. 159, 160]. По наблюдению В. М. Татауровой, иноязычные коммуникативные тренинги отличаются тем, что они имеют ориентацию на развитие коммуникативной компетенции, использование методов активного обучения для расширения коммуникативного опыта участников, ориентацию на социальное развитие личности [8, с. 213].

В.А. Федосов считает, что на уроках может быть создана не только естественная, но и искусственная среда «учебной коммуникации» [9, с. 25]. Моделирование ситуаций стимулирует студентов к коммуникативно-мотивированному выполнению речевых действий, общение в таких ситуациях дает возможность осознанно усвоить иноязычный материал. Это особенно важно для обучения студентов вне языковой среды.

Коммуникативный тренинг – это интенсивный речевой прием обучению устному взаимодействию; активная речевая практика с акцентом на социокультурный компонент [11, с. 13]. Тренинги позволяют не только преодолеть языковой барьер, но и получить необходимую социокультурную информацию: знания о истории, культуре, национальной специфике страны изучаемого языка: «Игровые задания помогают создать на занятии особую атмосферу, способствующую творческому развитию студента, снять языковой и психологический барьер, воссоздать условно-реальную речевую ситуацию для развития коммуникативных навыков» [7, с. 2].

Проведение тренингов предполагает три этапа.

На первом – докоммуникативном – этапе определяются тема и цель тренинга, подбирается материал и планируется работа с ним: чтение текстов и их обсуждение, ответы на вопросы.

Второй этап – коммуникативный – предполагает участие обучающихся в дискуссии. Мы полностью согласны с утверждением Е. Пассова, о том, что при коммуникативном иноязычном образовании содержание занятий строится не на прохождении учебных тем, не на изучении готовых текстов, а на обсуждении актуальных жизненных проблем. При этом учащиеся получают возможность обсуждать свои собственные дела и поступки, текущие события из жизни, учатся высказывать свое отношение к происходящему, обосновывать и отстаивать собственное мнение [5, с. 33].

На этом этапе важно выбрать тему для проведения тренинга. Е. И. Пассов акцентирует на ценности речевого материала, который должен быть адекватен используемому материалу в предполагаемых сферах реальной коммуникации. Ученый утверждает, чтобы сделать материал ценным в коммуникативном отношении, нужно отобрать те действительные проблемы (вопросы, предметы осуждения, которые составляют содержательную сторону общения [4, с. 49]. Именно такой темой является тема «Семья». При обсуждении темы «Семья» можно предложить студентам следующие задания.

1. Объединитесь в пары. Ответьте друг другу на вопросы.

- Что значит для вас семья?
- Каковы основные функции семьи? Какие из них являются наиболее важными?
- Что такое «традиционная» семья? Почему в прошлом это была наиболее приемлемая модель семьи?
- Какие еще типы семьи существуют сегодня? Чем они отличаются друг от друга?
- Какие «стили воспитания» вы можете назвать? Какие из них вы лично одобряете? Почему?
- Почему у старшего и младшего поколений возникают проблемы с пониманием друг друга?

2. Обсудите с напарником следующие утверждения. Выскажите свое мнение по этому поводу.

- Развод лучше, чем неудачный брак.
- Брак должен поддерживаться ради детей.
- Супруги, чье образование отличается, никогда не будут счастливы вместе.
- Родители должны позволить своим детям-подросткам поступать по-своему.
- Молодые люди, вступающие в брак, должны заключать брачный договор.

Некоторые полезные фразы, которые можно использовать во время беседы: *Я понимаю вашу точку зрения, но я думаю...* (Sizin bakış açınızı anlıyorum, fakat bence...) *Боюсь, я не могу согласиться с вашей точкой зрения...* (Korkarım ki, sizin görüşünüzde aynı noktada olamıyorum...) *Вот главный вопрос, который я хочу поднять...* (İşte asıl sormak istediğim soru bu...)

3. Выскажите Ваше мнение по поводу следующих высказываний:

- Семейная жизнь – это самое важное в жизни.
- В наши дни браки становятся все моложе.
- Единственная задача мужчины в семье – зарабатывать деньги.
- Молодые пары должны жить со своими родителями, бабушками и дедушками, чтобы получить опыт семейной жизни.
- Брак сегодня менее уважаем, чем это было вчера.
- Дети должны принимать участие в принятии важных решений в семье.

- Отцы обычно оказывают более сильное влияние на детей.

4. Ответьте на вопросы.

- Нужны ли нам сегодня семейные традиции?
- Разрыв между поколениями: реальность или миф?
- Как достичь взаимопонимания с родителями?
- Какова роль бабушки и дедушки в вашей жизни?
- Какую, по вашему мнению, семью можно назвать идеальной?
- Кем из членов своей семьи вы восхищаетесь?

5. Прочтите приведенные ниже цитаты, выскажите свое мнение к их смыслу.

1. Мужчины строят дома, женщины строят дом. (О. Уайльд)

2. Многие мужчины могут сколотить состояние, но очень немногие могут создать семью. (Дж. С. Брайан)

3. Ты не выбираешь свою семью. Они – Божий дар для вас, как и вы для них. (Десмонд Туту)

4. Семьи дают нам чувство принадлежности и чувство традиции. Семьи дают нам силу и цель. Наши семьи показывают нам, кто мы такие. (М. Кристофер)

5. Как и во всем остальном, душевное спокойствие выше богатства в браке. (Жан Б. Мольер)

6. Хорошая жена – начало мира в семье. (Святой Али)

7. Некоторые спрашивают о секретах нашего долгого брака. Мы ходим в ресторан два раза в неделю. Небольшой ужин при свечах, легкая музыка и танцы. Она ходит по вторникам, я хожу по пятницам. (Хенни Янгман)

8. Женитьба на хорошей женщине – это спокойный порт в бурю, женитьба на плохой женщине – это шторм в тихом порту. (Дж. Пети Сенни)

5. Придумайте и разыграйте диалоги, которые были бы уместны в приведенных ниже ситуациях.

Ваш брат считает, что родители уделяют Вам больше внимания, чем ему. Поговорите с братом, чтобы убедить его в обратном.

Вы выпускник школы, и Ваши родители хотят сами решить, что Вам делать после окончания школы. Вы не согласны с родителями и хотите поговорить с ними, чтобы решить проблему.

Ваш сын-подросток грубит Вам, плохо учится, поздно приходит домой, что приводит к постоянным ссорам. Вы пришли к психологу, чтобы получить квалифицированную помощь.

6. Выполните письменные задания.

Напишите письмо своему другу, в котором расскажите об отношениях с вашими родителями, братьями и сестрами.

Напишите благодарственное письмо психологу, который помог вам решить проблему, возникшую у Вас с Вашим сыном-подростком.

Напишите эссе на тему «Родительская любовь не должна быть слепой».

Напишите статью для журнала под названием «Человек начинается в семье».

Третий – посткоммуникативный – этап проведения тренинга направлен на организацию рефлексии: включает анализ диалогов, разбор типичных ошибок, обсуждение трудностей в коммуникации.

Таким образом, организация и проведение коммуникативных тренингов позволит реализовать все основные принципы коммуникативного подхода в обучении, а главное – будет способствовать созданию мотивации общения, активизировать речевое взаимодействие студентов, развивать умение оперативно реагировать на реплики собеседника, формировать умение логически и критически мыслить.

Литература:

1. Бак Х. Коммуникативный подход при обучении построению текста на занятиях по русскому языку как иностранному, Современные тенденции в изучении русского языка, культуры и истории // Сборник материалов научно-практической конференции //издательски комплекс – УНСС София, 2 – 3 октября 2020. – 262-286 с.

2. Зимняя, И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991.– 221 с.

3. Козан О. Когнитивный подход в обучении иностранному языку и переводу: турецко-русская языковая пара. New Language, New World, New Thinking. Выпуск II: Материалы II международной научно-практической конференции / Отв. ред. Ларионова Е.И. М., 2019. – 114 -122 с.

4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. Москва, Просаешение, 1991. – 223с.

5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного / Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлева. — М.: Русский язык. Курсы, 2010. — 568 с.

6. Пассов, Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур. М.: Лексис, 2003. с. 24-25.

7. Понкратова Е.М., Коберник Л.Н., Омельянчук Е.Л. Коммуникативные игры при изучении русского языка как иностранного // Современные проблемы науки и образования. 2017. № 4. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=26553> (дата обращения: 08.08.2022).

8. Татаурова Е. М. Опыт применения образовательной технологии иноязычного коммуникативного тренинга на уроках иностранного языка в старших классах. Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. 2019. № 1(101). С. 212-221.

9. Федосов В.А. О коммуникативной методике преподавания РКИ // Русский язык за рубежом. 2011. № 1. С. 25-29.

10. Шабалина С. Д. Коммуникативный тренинг как форма интерактивного обучения. Вестник Югорского государственного университета 2016 г. Выпуск 1 (40). С. 158–161

11. Щепеткова Е. А. Тренинговые технологии обучения студентов лингвистического вуза устному иноязычному общению: дис. ... канд. пед. наук. / Е. А. Щепеткова. Н. Новгород, 2011. 205 с.

12. Richards, J. C. and Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2001–303 p.

УДК 821

АНАЛИЗ КОММЕНТАРИЕВ К ИЗДАНИЮ ЦИКЛА Н.А. НЕКРАСОВА «НА УЛИЦЕ»

Севинч Учгюль

доктор филологических наук, профессор

Эрджиевский университет

г.Кайсери, Турция

E-mail: sevinc@erciyes.edu.tr

Аннотация. Статья посвящена анализу комментарии к изданию поэтического цикла Н. А. Некрасова «На улице». В среди произведений Некрасова серия цикл стихотворений не много: «На улице», «Последние элегии», «Песни», «Песни о свободном слове», «Из песен о свободном слове» и «Стихотворения, посвященные русским детям».² В отличие от других произведений этот цикл остался недостаточно разработанным.

Ключевые слова: литература, поэтический цикл, стихотворений, художественный стиль.

Цикл «На улице» является образцом как городских стихотворений. Здесь хотели бы отметить, что название «На улице» отличается от всех других, так как более конкретно и с ожиданием сюжетного содержания. Несмотря на то, объемы небольшие, но в каждом стихотворении свой сюжет. Б.Эйхенбаум в книге «О поэзии» пишет о том, что «Соединяя поэтические штампы с прозаизмами, Некрасов создает новый язык, ошеломляет диссонансами. Так — в «Рыцаре на час»: В эту тихую, лунную ночь Созерцанию должно предаться. Даль глубоко прозрачна, чиста, Месяц полный плывет над дубровой, И господствуют в небе цвета Голубой, беловатый, лиловый.

К этой системе приемов Некрасов пришел не с улицы, не в качестве самородка, а прямо из литературы. Об его исключительном эстетическом чутье свидетельствуют не только такие факты, как статья о Тютчеве, но и прямые указания современников.»³ В цикле всех стихотворений присоединяет место

²Циклы стихотворений. См.: <http://nekrasov-lit.ru/nekrasov/stihi-cikly.htm>

³ Эйхенбаум Б. О поэзии. Советский писатель. Ленинградское отделение. 1969. С. 47.

происхождения – все события происходят на улице, а что такое улица? В противовесном значении дома улица — это открытое пространство, это сцена жизни народа, жителей, людей. Здесь особенно нет границ, нет стен, но это в этом пространстве есть свои законы. В цикле «На улице» Н. А. Некрасова обычная городская улица является сценой, где происходят разные события. Стремясь точно описать драматизм будничных сцен, автор заостряет внимание на диссонансах современности и социальных тем, жестокости и равнодушия. В книге «О поэзии» Б.Эйхенбаум пишет о том, что так: «Некрасов, как и Беранже, понимал, что в этот момент голос толпы, а не «избранных», был голосом истории. Некрасов спасал поэзию тем, что как бы врывается в нее с улицы, не считаясь с традициями. На самом деле он пришел не с улицы, а из самой литературы.»⁴

Цикл «На улице» датирован 1850 годом. В этот цикл входят стихотворения «Вор» (1856), «Ванька» (1856), «Гробок» (1862–1873) и «Проводы» (1856). Несмотря на то, что стихотворения в цикле написаны в 1856 и 1862–1873 гг., цикл датирован 1850-ым годом. Цикл впервые опубликован в 1879 году, комментаторы более раннюю датировку объясняют со ссылкой на указание автора.⁵ Поэтический цикл Некрасова «На улице» был обстоятельно прокомментирован в академическом издании сочинений поэта⁶.

Цикл стихотворений впервые опубликован в 1873 и включен в собрание сочинений: «Вор», «Проводы» и «Ванька» и «Гробок» (с заглавием «Гроб»). Перепечатывались в 1-й части всех последующих прижизненных изданий «Стихотворений» («Вор», «Проводы» и «Ванька» — начиная со 1861; полный состав цикла — начиная со Ст 1863). Беловой автограф цикла «На улице» по составу и композиции несколько отличается от окончательного текста: 1. «Вор»; 2. «Гробок» (без заглавия); 3. «Ванька» (с заглавием «Извозчик»); 4. «Карета»; 5. «Проводы». Позднейший черновой автограф стихотворения «Гробок» (без заглавия) — на одном листе с черновым же автографом стихотворения «Эй, Иван!» (1867)⁷

Цикл опубликован в 1879 году, а датирован 1850 г. со ссылкой на указание автора. Однако возможно, что в цикл вошли произведения разных лет. Стихотворение «Карета», первоначально включенное в этот цикл, было написано весной 1855 г. Возможно также, что для этого же цикла назначалось стихотворение «Вчерашний день, часу в шестом...», которое Некрасов относил к 1848 г.⁸

В данной издании находим информацию о стихотворении «Вор», что в восьмом строке вместо «Он был без сапогов, в дырявом сертуке;» был «Он был без сапогов, в коротком сертуке;».⁹ Писатель прилагательный «короткий»

⁴ Эйхенбаум Б. О поэзии. Л.: Советский писатель. Ленинградское отделение. 1969. С. 40.

⁵ Некрасов Н. А. Полное собрание сочинений и писем в 15-ти томах. Стихотворения 1838-1855. Том 1. Л.: Наука, 1981. С. 480 и Макеев М. С. Николай Некрасов. М.: Молодая гвардия, 2017. С. 369.

⁶ Там же. С. 480.

⁷ Там же. С. 480.

⁸ Там же. С. 480.

⁹ Там же. С. 480.

поменял на «дырявый», а также знаки препинание тоже поменялись и еще такая заметка что «первоначально залеченные двумя строками точек, затем вписаны карандашом.»

Еще интересна та информация, что эпизод, положенный в основу стихотворения «Вор», намечен в одной из глав романа Некрасова и А. Я. Панаевой «Три страны света» (1848—1849) и находится близкая параллель этому эпизоду — в стихотворении В. Гюго «Меланхолия», впервые опубликованном (на французском языке) в апреле 1856 г. в кн.: Hugo V. Les Contemplations, t. 1. Paris, 1856. Для ознакомления с этой информацией, которая указана в комментариях (см.: Русско-европейские литературные связи. М.—Л., 1966, с. 131), мы обратились к этому источнику. Сперва хотели вычеркнуть год написания и издания «Меланхолия». Она написана в 1846 г., была впервые напечатана в сборнике «Созерцания» с датой 1838 г. В этой статье предполагается, что наряду с рецензией, помещенная в руководимом им журнале «Некрасов мог при помощи кого-нибудь из друзей, хорошо знающих французский язык, познакомиться со сборником стихотворений Гюго.»¹⁰ В отзыве «Современника» о «Меланхолии» В. Гюго излагается краткое содержание стихотворения: здесь сцена уличной жизни большого города и перед читателем голодная женщина с голодным ребенком. Она швея, но нужда и голод вынуждали торговать собой. Она крадет хлеб у богатого лавочника, её сразу поймают. Описание толпы очень впечатливый: затравленный и непризнанный поэт, дети, замученные непосильной фабричной работой, возница, забивающий до смерти лошадь, нищий старик, инвалид наполеоновской армии, биржевик, разбогатевший на разгроме Франции и падении Наполеона. Гюго показал имущественное неравенство в мире — богатые и счастливые люди и несчастные бедные люди. Интересно, что это стихотворение напоминает не только «Вор», но и другие городские циклы Некрасова, такие как «О погоде» (1859). Автор статьи выделяет, что в «Меланхолии» очень близок по сюжету к стихотворению Некрасова «Вор», обычно датируемому 1850 г.¹¹

В комментариях романа «романа Некрасова и А. Я. Панаевой «Три страны света» говорится именно в тех частях романа, которая принадлежит перу Некрасова о параллельности сюжета с стихотворением «Вор». «В ряду глав, посвященных Граблину (часть шестая, главы I–V; часть восьмая, главы II–IV, VI и IX), безусловно принадлежат Некрасову первые четыре главы части шестой, в которых представлен книжный магазин Кирпичова. <...> Наконец, сцена поимки вора на Сенной площади предвосхищает сюжет некрасовского стихотворения «Вор» (1850).»¹²

О втором стихотворение «Проводы» написано, что автор первом варианте пятая строка «А старик непреклонно молчит:» изначально была «А старик

¹⁰ Серман И. З. Некрасов и Виктор Гюго // Русско-европейские литературные связи. М.; Л.: Наука, 1966. С. 131.

¹¹ Там же. С. 131.

¹² Три страны света. Комментарии. <http://nekrasov-lit.ru/nekrasov/proza/tri-strany-sveta/kommentarii.htm>

отвернулся – молчит» и, а десятая строка «Чуть с дровней не свалилась старуха.» была «Чуть с дровней не упала старуха...».¹³

К стихотворению «Гробок» несколько комментариев. Во-первых, беловой автограф стихотворения «Гробок» был без заглавия. А впервые в 1873 опубликованном сборнике собрание сочинений оно включено с заглавием «Гроб». На одном листе с черновым же автографом стихотворения был «Эй, Иван!». Вариант чернового автографа «Белый гроб несет детинушка», а варианты белого автографа «Вот солдат: идет скорехонько, Детский гроб несет под мышкою, Всё в слезах лицо суровое, Расставаться жаль с сынишкою! Редкий день не говорилось: А как живо было дитятко,». В комментариях особый интерес появляется к тому, как цензор А. Похвиснев пишет о стихотворениях Некрасова. О вышедшем из печати шестом издании «Стихотворений» Некрасова 27 сентября 1873 г. находится его критика: «Есть стихотворения, как, например, «Гробок», «Так, служба!..», «Филантроп», производящие болезненное, отталкивающее впечатление по безотрадному взгляду на обстановку жизни, по совершенному отсутствию простого человеческого чувства, противные цензурным постановлениям, но не настолько вредные, чтобы могли служить поводом к аресту книги».¹⁴ К. И. Чуковский в книге «Мастерство Некрасова» в 3-х местах очень коротко напоминает название цикла и одного стиха из них - «Гробок». Он сопоставлял стихотворение «Гробок» с стихами А. С. Пушкина «Румяный критик мой, насмешник толстопузый» не останавливаясь на подробностях некрасовского стиха. «Читая эти стихи, невозможно не вспомнить другие стихи о таком же гробике и таком же отце: «Без шапки он; несет под мышкой гроб ребенка / И кричит издали ленивого попенка, / Чтоб тот отца позвал да церковь отворил. / Скорей! ждатель некогда! давно бы схоронил.»¹⁵

Автор этого стихотворения — Пушкин. Дело не только в том, что образ отца, несущего под мышкой гроб младенца, совпадает у Некрасова с пушкинским. Главное, весь тон этого пушкинского стихотворения «некрасовский»; если не знать, что стихи о гробике написаны Пушкиным, их можно принять за некрасовские. В них тоскливое негодование — некрасовское негодование на убожество, жестокость, безвыходность тогдашнего русского быта.»¹⁶

Последнее стихотворение цикла «Ванька» в собрание сочинений, который опубликовалось в 1873, был с заглавием «Извозчик». Герой стихотворения «Извозчик», который датируется в 1848, Ванюха и история событий другой¹⁷. Последняя строка стихотворения – «Мерещится мне всюду драма.» – комментируется, как восход к фразе А. И. Герцена в очерке «Капризы и раздумье»: «За каждой стеной мне мерещится драма».¹⁸ В сборнике «Русская

¹³ Там же.

¹⁴ Рейсер С. А. Заметки о Некрасове // Звенья, V. М.—Л., 1935, с. 532

¹⁵ Чуковский К. И. Мастерство Некрасова. 2012. С. 69.

¹⁶ Там же. С. 68-69

¹⁷ Тынянов Ю. Н. «Извозчик» Некрасова // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. М., 1977. С. 28.

¹⁸ Сакулин П. Н. Русская литература и социализм. М., 1924, с. 137

литература и фольклор: Первая половина XIX в.»¹⁹ Ф. Я. Прийма согласен с мнением П. Н. Сакулина о том, что в некрасовском стихотворении «Ванька», - из цикла «На улице» – можно видеть реминисценцию из герценовского очерка «Капризы и раздумье». Он считает, что художественная мысль Герцена и Некрасова работала в одном направлении, определявшемся зарождающейся «натуральной школой», – воссоздание «физиологии» большого города.²⁰ «Когда я хожу по улицам, – писал в названном очерке Герцен, – на меня находит ужас; за каждой стеной виднеются горячие слезы, – слезы, о которых никто не сведает, слезы обманутых надежд, – слезы, с которыми утекают не одни юношеские верования, но все верования человеческие, а иногда и самая жизнь»²¹ Здесь автор статьи находит параллелизм между произведениями.²²

Анализируя комментарии к изданию данного цикла, мы сделали небольшой ракурс в истории написания и издания цикла. В комментариях к изданию цикла «На улице» находили интересные факты и информации. Благодаря комментаторам, увидели в разные годы, какими авторскими изменениями опубликовались эти стихотворения. Здесь упоминались причина написания, влияние других произведений на автора стихотворений. Особенно интересно было узнать влияния В. Гюго. Комментарии составителей собрания сочинений были для нас ценны, так как они основались как оригинальных текста у самого Некрасова, так и архивные материалы, которых можем назвать первичные.

Литература:

1. Макеев М. С. Николай Некрасов. М.: Молодая гвардия, 2017.
2. Некрасов Н. А. Полное собрание сочинений и писем в 15-ти томах. Стихотворения 1838-1855. Т. 1. Наука, 1981.
3. Некрасов Н. А. Циклы стихотворений. <http://nekrasov-lit.ru/nekrasov/stihi-cikly.htm> (Дата обращения: 31.10.2022)
4. Некрасов Н.А., Панаева А. Три страны света» <http://nekrasov-lit.ru/nekrasov/proza/tri-strany-sveta/kommentarii.htm> (Дата обращения: 31.10.2022)
5. Прийма Ф. Я. И. С. Тургенев // Русская литература и фольклор: первая половина XIX в. / Отв. ред. Ф. Я. Прийма. Л.: Наука, 1976.
6. Прийма Ф. Я. Некрасов и Герцен (из истории взаимоотношений) // Некрасовский сборник Т. IX / Под. ред. Б. В. Мельгунова, Н. Н. Мостовской, Ф. Я. Приймы. Л.: Наука, 1988.
7. Рейсер С. А. Заметки о Некрасове // Звенья, V. М. – Л., 1935.
8. Сакулин П. Н. Русская литература и социализм. М., 1924.

¹⁹Прийма Ф. Я. И. С. Тургенев // Русская литература и фольклор: первая половина XIX в. / Отв. ред. Ф. Я. Прийма. Л.: Наука, 1976. С. 366–383.

²⁰Сакулин П. Н. Русская литература и социализм. М., 1924. С. 137.

²¹Прийма Ф. Я. Некрасов и Герцен (из истории взаимоотношений) // Некрасовский сборник Т. IX / Под. ред. Б. В. Мельгунова, Н. Н. Мостовской, Ф. Я. Приймы. Л.: Наука, 1988. С. 14

²²Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. и писем/ В 15 т. Художественные произведения. Т. 1—10. Т. 1. Л., 1981. С. 79.

9. Серман И.З. Некрасов и Виктор Гюго // Русско-европейские литературные связи. М.; Л.: Наука, 1966.

10. Тынянов Ю. Н. «Извозчик» Некрасова // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. М., 1977.

11. Чуковский К. И. Мастерство Некрасова. Статьи 190 – 1969 // Чуковский К. И. Собрание сочинений: В 15 т. Т. 10 / Предисл. и коммент. Б. Мельгунова и Е. Чуковской. 2-е изд., электронное. М.: Агентство ФТМ, 2012.

СЕКЦИЯ 1. ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО И СОВРЕМЕННОСТЬ

УДК 378.147

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Мухамбедьярова А.Т.

*доктор политических наук, профессор
Алматинский Университет Энергетики и Связи им. Г.Даукеева
г. Алматы, Казахстан*

E-mail: altushadan_70@mail.ru

Аннотация. Данная работа раскрывает проблему формирования и развития самоменеджмента обучающихся в современных условиях обучения в университете. Было определено, что достаточный уровень профессионализма обучающихся отечественных университетов напрямую зависит от организационно-педагогических условий оптимизации самостоятельной учебной деятельности. Поэтому самоменеджмент имеет большой потенциал для развития самостоятельности и успешности личности обучающегося в их жизнедеятельности.

Ключевые слова: обучающийся университета, современные условия обучения, личностно-ориентированное обучение, управленческие умения студентов, самостоятельная деятельность, самоменеджмент, организационно-педагогические условия.

Abstract. This work reveals the problem of formation and development of self-management of students in modern conditions of study at the university. It was determined that the sufficient level of professionalism of students of domestic universities directly depends on the organizational and pedagogical conditions for optimizing independent educational activities. Therefore, self-management has a great potential for the development of independence and success of the student's personality in their life activities.

Keywords: university student, modern learning conditions, personality-oriented learning, management skills of students, independent activity, self-management, organizational and pedagogical conditions.

Образование в настоящее время развивается на новых методологических основаниях, которые в науке определены как новая гуманистическая парадигма. Согласно одному из современных определений, образование есть специальная сфера социальной жизни, создающая внешние и внутренние условия для развития личности.

Тенденции развития образовательных технологий напрямую связаны с гуманизацией образования, способствующей самоактуализации и самореализации личности. Сегодня изменилось отношение к инновационным методам, к новаторству вообще. Появилась возможность реализации любых эффективных методов и форм обучения. Педагогическая технология – главный фактор успеха в работе педагога. XXI век ознаменовался новым этапом в развитии общества, связанным с формированием информационной культуры. Инновационные технологии в образовании не только повышают эффективность обучения и воспитания личности, они направлены на подготовку высококвалифицированных специалистов, получивших фундаментальные и прикладные знания. Для сферы образования и науки Казахстана 2020 год стал самым значимым за весь период независимого развития. 27 декабря 2019 года была утверждена Государственная программа развития образования и науки на 2020–2025 годы, ставящая целями повышение глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки, воспитание и обучение личности на основе общечеловеческих ценностей, а также увеличение вклада образования и науки в социально-экономическое развитие страны. 7 июля 2020 года, когда Президентом РК К.-Ж. Токаевым был подписан Закон Республики Казахстан «О статусе педагога», который направлен на повышение статуса педагогов и установление им широких социальных гарантий. В середине года были внесены изменения и дополнения в Государственные общеобязательные стандарты образования, Квалификационные требования, предъявляемые к образовательной деятельности и Типовые правила деятельности организаций образования. На этих «трех китах», помимо Законов Республики Казахстан «Об образовании» и «О науке» держится регулирование всей сферы образования и науки. Символично, что два знаковых события государственного масштаба в этом году пришлось на даты, связанные с учебным процессом. 3-е заседание Национального совета общественного доверия, где вопросы развития образования и науки были обозначены как основные в повышении человеческого капитала, состоялось 27 мая 2020 года и совпало с окончанием учебного года. В День знаний 1 сентября 2020 года глава государства выступил с посланием народу «Казахстан в новой реальности: время действий», в котором особо отмечена прямая зависимость экономического роста и социального благополучия граждан от образования.

Сегодня главная особенность вузовской жизни – дистанционное обучение. Современные компьютерные технологии полностью меняют понятие дистанционного образования. Ведь теперь несмотря на то, что обучающийся находится вне аудитории, он может получать знания и активно участвовать в учебном процессе. Также крайне важной задачей является постоянное и эффективное сопровождение и поддержка специалистов и педагогов, ведь именно от них зависит успешное обучение. Включение молодых людей с особыми потребностями в массовые образовательные учреждения предусматривает специализированную коррекционную помощь и психологическую поддержку, задачами которых являются контроль, оказание помощи в решении проблем адаптации в среде здоровых сверстников.

Инновационная деятельность образовательной сферы направлена на решение следующих задач:

- создание условий для получения полноценного образования без каких-либо ограничений;
- создание необходимой адаптивной среды в образовательном учреждении посредством укрепления учебно-материальной базы учреждений;
- обеспечение индивидуального образовательного сопровождения на основе инклюзивных подходов;
- создание условий для получения образования в различных вариативных условиях.

Пандемия коронавируса ускорила процесс перехода на онлайн-обучение. Несмотря на то, что в АУЭС имени Гумарбека Даукеева достаточно технических возможностей, переход на обучение в режиме онлайн был непростым и требовал оперативного решения возникающих проблем. Необходимо было изменить формат привычных образовательных программ на цифровой, разработать онлайн-занятия, лекции, вебинары, базы тестовых заданий и многое другое. Одновременно и студенты вуза, и преподаватели обучались работе в стриминговых платформах Moodle, Google Meet, Zoom, Microsoft Teams, Discord и пр. Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева провел большую работу как по техническому оснащению, нарастив серверные мощности, увеличив пропускную способность Интернета, расширив компьютерный парк, так и в части содержания: преподаватели прошли курсы по стримингу, подготовлены видеолекции, практические занятия и лабораторные работы переработаны с учетом формата дистанционного обучения. Пандемия коронавируса открыла перед нами новые возможности. В частности, все процессы в университете переведены в цифровой формат, разрабатывается собственная образовательная платформа со всеми ее атрибутами. В университете введена должность цифрового офицера, сформирована команда разработчиков-программистов, которые начали работу в направлении цифрового университета. Формируются новые образовательные программы, среди которых такие, как «Цифровая энергетика», «Интеллектуальные энергетические системы», «Smart Grid в сельском хозяйстве» и многие другие. Для поддержки и развития творческих инициатив студентов действуют Инновационный центр AUPET INNOVATION и коворкинг-центр. Наши студенты действительно креативные, инициативные и инновационно мыслящие, выполняют прикладные социально значимые проекты для города и республики, для людей с ограниченными возможностями. Например, по заявке жителя Алматы с нарушением слуха студенты разработали «умную перчатку», при помощи которой он теперь может общаться с окружающими. Внимания заслуживает проект физического макета роботизированной трости для слабовидящих, которая, имея угол обзора до 180 градусов и встроенную навигацию до конечной точки маршрута, обладает высокой степенью обнаружения препятствий. Хотелось бы отметить и работы по разработке информационной обучающей системы для детей с расстройством аутистического спектра, по оценке текущей эпидемиологической ситуации по

сахарному диабету на основе обработки больших данных в масштабах страны, разработки автоматизированных систем снеготаяния для социально значимых объектов, автоматизированного мониторинга обнаружения опасных веществ.

Важным этапом на пути формирования инклюзивного подхода в образовании является модель образовательной и социальной интеграции обучающихся с особыми образовательными потребностями в систему образования. Основная задача в педагогической деятельности - помочь обучающимся найти себя в будущем, стать самостоятельными, уверенными в себе людьми, подготовить их к жизни в высокотехнологичном конкурентном мире, к успешной социализации в обществе и активной адаптации на рынке труда. Общепринятым считается, что инклюзивное образование – это процесс развития общего образования, подразумевающий доступность образования для всех, что и обеспечивает доступ к образованию детям с особыми потребностями. Термин «инклюзивное образование» является более современным, отражающим новый взгляд не только на систему образования, но и на место человека в обществе. Таким образом, создание условий для полноценного воспитания и образования инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья, адекватного их состоянию здоровья, в частности введение инклюзивного образования выделено в один из приоритетов социальной политики в мире.

Внедрение инновационных технологий в профессиональную подготовку будущего специалиста является необходимым элементом формирования основ профессионализма. Инновационные технологии в профессиональном образовании способствуют повышению качества обучения. Инновации в деятельности системы профессионального образования – это совокупность новых знаний, подходов и технологий для получения результата в виде услуг образования. Инновационные педагогические технологии в образовании играют существенную роль и предполагают взаимосвязанную деятельность преподавателя с обучающимися и студентами. Главной целью инновационных технологий образования является подготовка человека к жизни в постоянно меняющемся мире. Сущность такого обучения состоит в ориентации учебного процесса на потенциальные возможности человека и их реализацию. В профессиональной деятельности применяются самые различные педагогические инновации. Одной из таких инноваций являются информационно-коммуникационные технологии.

Внедрение информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс основан на дистанционных технологиях обучения. Использование цифровых образовательных ресурсов в работе с детьми-инвалидами и лицами с ограниченными возможностями здоровья, является необходимым условием работы на занятиях и в дистанционном режиме. Информационные технологии расширяют возможности предъявления учебной информации. Кроме того, использование информационно - коммуникационных технологий – это одно из условий эффективного управления познавательной деятельностью студентов. Использование цифровых образовательных ресурсов в работе преподавателя в качестве формы организации учебной деятельности

позволит индивидуализировать и дифференцировать работу со студентами, развивать навыки самостоятельной работы, удовлетворяя образовательные потребности и их индивидуальный образовательный маршрут. Внедрение инновационных технологий в подготовку будущего специалиста является необходимым элементом формирования основ профессионализма. Инновационные педагогические технологии в образовании играют существенную роль и предполагают взаимосвязанную деятельность преподавателя и обучающегося.

Таким образом, главной целью инновационных технологий образования является подготовка человека к жизни в постоянно меняющемся мире. Сущность такого обучения состоит в ориентации учебного процесса на потенциальные возможности человека и их реализацию. Образование должно развивать механизмы инновационной деятельности, находить творческие способы решения жизненно важных проблем, способствовать превращению творчества в норму и форму существования человека.

Следует заметить, что наиболее востребованными и эффективными в настоящее время являются следующие технологии:

1) интерактивные технологии, позволяющие:

- во-первых, наладить контакт со сверстниками в группе и со взрослыми;
- во-вторых, позволяет включаться в учебный процесс;
- в-третьих, помогает создать в группе различные учебные ситуации (при этом учитываются индивидуальные особенности), для решения которых можно использовать различные варианты.

2) дистанционные технологии [1, 18].

В целом, наиболее важным для развития инклюзии представляется следующее:

- обязательная профессиональная переподготовка педагогов, создание ресурсных центров поддержки инклюзивного образования с привлечением опыта системы специального образования;
- развитие системы дистанционного обучения;
- совершенствование форм и методов работы с инвалидами и лицами с ограниченными возможностями здоровья;
- использование инновационных технологий на всех этапах воспитания и обучения;
- разработка психолого-педагогических технологий сопровождения [1, 19].

Литература:

1. Воронич Е.А. Сущность инклюзивного подхода в образовании // Периодический журнал научных трудов «ФЭН-НАУКА». – Бугульма. - № 1(16), 2013. – С. 17-20.

УДК: 352:2

ГЛОБАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ СТРАНЫ

Кенжебаева З.С.

доктор экономических наук, профессор

Елубаев Чингиз, магистрант

Университет «Нархоз»

г. Алматы, Казахстан

E-mail: zere-ks@mail.ru

Аннотация. Специфичными чертами современной мировой научно-технологической сферы являются существенно более высокие темпы создания новых технологий: частота их смены равна частоте смены поколений. К сожалению, в этом кроются и причины технологического отставания Казахстана от ведущих стран мирового хозяйства. Среди причин можно выделить и низкий спрос на инновации со стороны казахстанской промышленности, и ограниченные возможности кредитования бизнеса, и отсутствие высокопрофессиональных кадров для работы в приоритетных сферах экономики. Справиться с таким положением возможно путем создания инструментов взаимодействия государства, науки и бизнеса по преодолению сложившихся барьеров в научно-технической области.

Ключевые слова: глобальная экономика, научно-технологическая сфера, технологические сдвиги, инноваций, технологическая оснащенность производства, профессиональные компетенции кадрового состава.

Аннотация. Қазіргі әлемдік ғылыми-техникалық саланың ерекшелігі жаңа технологияларды құрудың айтарлықтай жоғары қарқыны болып табылады: олардың өзгеру жиілігі ұрпақтың өзгеру жиілігіне тең. Өкінішке орай, Қазақстанның әлемдік экономиканың жетекші елдерінен технологиялық жағынан артта қалуының себебі де осында. Себептердің ішінде қазақстандық индустрияның инновацияларға сұранысының төмендігін және бизнесті несиелендіру мүмкіндіктерінің шектеулілігін, экономиканың басым салаларында жұмыс істеу үшін жоғары білікті кадрлардың жетіспеушілігін атап өтуге болады. Ғылыми-техникалық саладағы бар кедергілерді еңсеру үшін мемлекет, ғылым және бизнестің өзара әрекеттесу құралдарын жасау арқылы бұл жағдайдан шығуға болады.

Түйін сөздер: жаһандық экономика, ғылыми-техникалық сала, технологиялық ауысымдар, инновациялар, өндірістің технологиялық жабдықталуы, персоналдың кәсіби құзыреттілігі.

Annotation. The specific features of the modern world scientific and technological sphere are significantly higher rates of creation of new technologies:

the frequency of their change is equal to the frequency of generation change. Unfortunately, this is also the reason for the technological lag of Kazakhstan from the leading countries of the world economy. Among the reasons, there is a low demand for innovations from the Kazakh industry, and limited business lending opportunities, and the lack of highly professional personnel to work in priority areas of the economy. It is possible to cope with this situation by creating tools for interaction between the state, science and business to overcome the existing barriers in the scientific and technical field.

Keywords: global economy, scientific and technological sphere, technological shifts, innovations, technological equipment of production, professional competencies of personnel.

На фоне кардинальных геополитических и технологических сдвигов глобальной экономики отставание Казахстана в уровне инновационного развития не сокращается, причем растет отрыв от большинства развитых и развивающихся стран. Принимаются решения, направленные на исправление ситуации, но мероприятия не достигают цели. В рейтинге стран по уровню инноваций Казахстан занял 77 место из 131. Индекс Республики Казахстан составил 28,6 – больше чем у Кыргызстана, но меньше, чем у таких стран ЕАЭС, как Россия, Армения и Беларусь. [1].

Специфичные черты современной мировой научно- технологической сферы является существенно более высокие темпы создания новых технологий: частота их смены равна частоте смены поколений. К сожалению, в этом кроются и причины технологического отставания Казахстана от ведущих стран мирового хозяйства. Среди причин можно выделить и низкий спрос на инновации со стороны казахстанской промышленности, и ограниченные возможности кредитования бизнеса, и отсутствие высокопрофессиональных кадров для работы в приоритетных сферах экономики. Справиться с таким положением возможно путем создания инструментов взаимодействия государства, науки и бизнеса по преодолению сложившихся барьеров в научно-технической области. Расширение такого взаимодействия будет способствовать: обучению необходимых специалистов, созданию площадок и открытой базы знаний, эффективной интерпретации научных данных, развитию инструментов государственной поддержки, наращиванию технологического капитала, противостоянию большим вызовам и экономическим угрозам. Технологическая оснащенность производства, профессиональные компетенции кадрового состава – это основные факторы, оказывающие решающее влияние на научно-технологическое развитие страны.

Вторая половина XX - начало XXI века характеризуется снижением экологического состояния планеты и развитием такого неодоимого явления, как экологический кризис. Так как экологический кризис не представляет собой единственную задачу, ставящей под опасность развитие человеческого общества и его существование на земле. В научной литературе такие угрозы приобрели различное толкование: глобальные проблемы

человечества, глобальные проблемы цивилизации, глобальные проблемы современности, планетарные универсальные, общемировые и другие проблемы. Однако обобщенным для всех указанных толкований является такая характеристика как глобальность. Причем глобальность может иметь отношение к явлениям различной области (экономической, политической, экологической, социальной и т.п.)

Глобальные вызовы современности включают перечень социальных, природных и техногенных задач, стоящих перед обществом. Их успешное решение или «фиаско» окажет воздействие на прогресс и сохранение нашей цивилизации [2].

На лидирующие позиции выходят страны, обеспечивающие рост качества жизни населения за счет эффективного использования собственных и привлеченных ресурсов и научно-технологического потенциала. Эти страны идут по пути постиндустриального развития и пользуются всеми доступными благами. Те же государства, которые по каким-либо причинам не перешли на такую траекторию развития, выполняют функции производственных и ресурсных доноров

К специфическим признакам глобальных вызовов можно причислить объективность возникновения в ходе развития общества, динамичность их проявления и настоятельность решения. Если государства займут позицию игнорирования насущных проблем, это доведет к разрушению существующей социально-экономической системы. Наиболее весомые в глобальном масштабе вызовы можно разделить на 3 блока:

1. Угрозы развития, характерные для всего мирового сообщества.
2. Проблемы стран «догоняющего типа развития»
3. Вызовы стран-лидеров инновационного процесса [3].

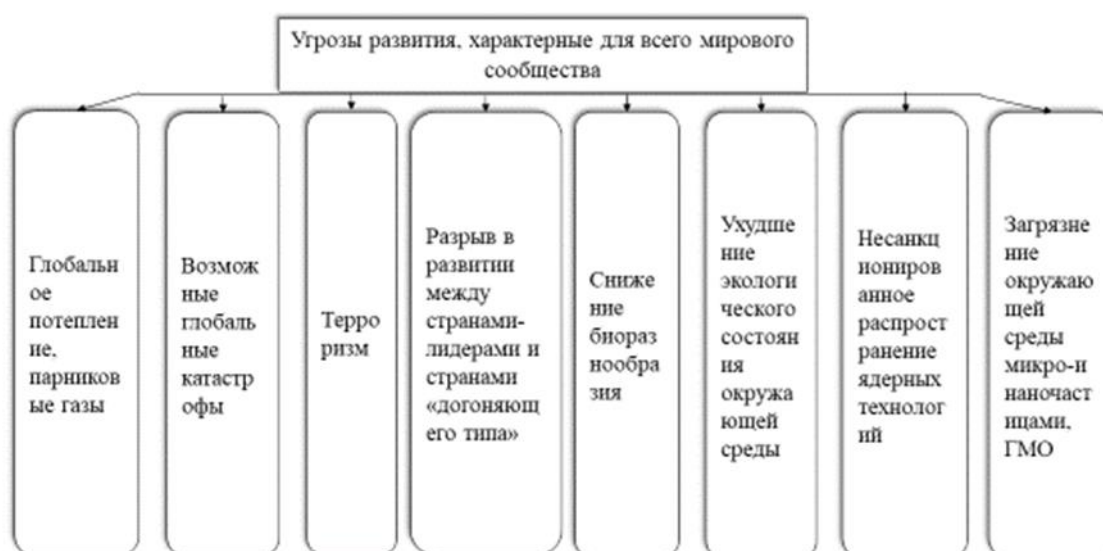

Рисунок 1. Угрозы развития, характерные для всего мирового сообщества

Интенсивное технологическое развитие, начавшееся во второй половине прошлого века, стимулировало глобальные геополитические трансформации,

формирование нового мирового порядка, в котором на лидирующие позиции выходят страны, обеспечивающие рост качества жизни населения за счет эффективного использования собственных и привлеченных ресурсов и научно - технологического потенциала. Эти страны идут по пути постиндустриального развития и пользуются всеми доступными благами [4]. Те же государства, которые по каким-либо причинам не перешли на такую траекторию развития, выполняют функции производственных и ресурсных доноров (табл.1).

Таблица 1. Сравнительные характеристики стран – технологических лидеров и стран-ресурсных доноров

Технологические лидеры	Ресурсные доноры
Наличие научно-технической и инновационной политики, ориентированной на технологическое лидерство	Отсутствие четких целей и приоритетов научной политики, преимущественно институциональные реформы
Многообразие форм организации научных исследований	Преимущественно университетская наука
Наукоемкая промышленность, основанная на собственных технологиях	Промышленность, основанная на импортируемых технологиях
Образование, ориентированное на подготовку творцов	Образование, ориентированное на подготовку квалифицированных потребителей
Бизнес основной инвестор исследований и разработок	Государство-основной инвестор научных исследований
Бизнес работает на развитие общества	Бизнес работает на получение прибыли
Примечание: составлено автором на основе источника [4].	

Если ставить задачу вхождения Казахстана в число стран – мировых лидеров, то стратегические цели формируются следующим образом: обеспечение национальной конкурентоспособности, глобальный технологический паритет, качество жизни на уровне развитых стран. При этом отметим, что эти цели могут быть достигнуты только при наличии соответствующей технологической базы, создание которой требует выработки самостоятельной стратегии – стратегии научно-технологического развития.

Остановимся на вопросе определения уровня конкурентоспособности национальной экономики. Вопрос определения уровня конкурентоспособности национальной экономики и разработки мер по ее повышению стали особенно актуальными после того, как глобальный финансово-экономический кризис привел к фундаментальным изменениям как в динамике мировой экономики, так и в экономическом развитии большого числа стран, в том числе связанных с

крупнейшими экономиками, что, в свою очередь, влияет на развитие мировой экономики.

Произошедшие изменения, соответственно, оказали заметное влияние на уровень конкурентоспособность многих стран мира, в результате чего произошли существенные изменения в рейтингах, составленных по этому показателю. Кроме того, последствия глобального финансово-экономического кризиса вызвали к жизни процесс корректировки методов расчета индекса конкурентоспособности, который, как оказалось, не учитывал факторы, влияющие на способность национальной экономики производить товары и услуги, конкурентоспособные на мировом рынке, одновременно повышая благосостояние своих граждан.

Некоторые изменения, учитывающие эти преобразования, уже были включены в опубликованные исследования в годы, последовавшие за кризисом, но следует ожидать, что позже эти методы претерпят гораздо более значительные изменения.

В настоящее время важные для большинства стран мировой экономики проблемы изучения того, какие страны будут занимать вершины рейтинга конкурентоспособности в будущем и какие пути повышения конкурентоспособности для конкретной экономики будут наиболее эффективными, решаются в меняющихся условиях функционирования всей мировой экономики. Таким образом, каждая страна в ситуации, когда нет единого мнения о том, по какому пути пойдет будущее мировое развитие после окончания финансово-экономического кризиса, должна разработать стратегию повышения национальной конкурентоспособности в этом неопределенном будущем. Отложить решение этого вопроса на посткризисное время, когда будут выявлены основные тенденции дальнейшего развития мировой экономики, поскольку проблема повышения конкурентоспособности тесно связана с решением важнейших вопросов для развития любой страны - устойчивого экономического и социального развития и достижение высокого уровня жизни населения.

Несмотря на то, что изучение вопросов международной конкуренции имеет долгую историю, интерес к этой проблеме в последнее время возрос, поскольку большинство экономик мира оказались вовлечены в острую конкуренцию. В настоящее время вопросами конкурентоспособности занимаются самые видные экономисты и крупные международные институты, которым помогают национальные институты более чем 130 стран мира, список стран, конкурентоспособность которых оценивается, включает большинство стран мира, где производится более 90% мирового YDP.

Наблюдаемые непрерывные изменения как в сущности понятия "международная конкурентоспособность", так и в методологии расчета этого показателя обусловлены тем, что в последние годы происходит активное развитие теории конкурентоспособности на макроуровне. Основная часть существующих современных исследований основана в основном на близких принципах расчета уровня конкурентоспособности и ранжирования стран в соответствии с этим уровнем. В то же время основные различия в

исследованиях проявляются в формировании набора факторов, влияющих на уровень конкурентоспособности страны, оценке силы этого влияния, т.е. уровня весовых коэффициентов, а также количества показателей, которые их определяют, и количества стран включено в исследование, что связано с несовершенством теоретической базы. Кроме того, современные методы определения рассматриваемого показателя также учитывают все основные тенденции развития мировой экономики, компьютерных и интернет-технологий, прогрессивное развитие статистики в странах и последние достижения экономической науки.

Заключение

Современная геополитическая ситуация имеет в значительной степени экономические предпосылки, связанные с циклическими изменениями, происходящими в мировой экономике. Следование складывающимся глобальным тенденциям, использование трендов развития экономики, приведение вектора национальной экономической политики в соответствии с трендами развития глобальной экономики способствует достижению целей адаптации современным вызовам, успешному противодействию угрозам.

Литература:

1. <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/v-rejtinge-stran-po-urovnyu-innovacij-kazahstan-zanyal-77-e-mesto-iz-131>
2. Воротников И.Л., Котельникова Е.А., Третьяк Л.А. Анализ инновационной макросреды АПК России // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2015. № 108. С. 30-44.
3. Третьяк Л.А., Душевина Е.А. Инновационные тренды глобального развития экономики. // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. - 2015.-№5(10).
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. – М.: Academia, 1999.

ИЗУЧЕНИЕ ХЛЕБОПЕКАРНЫХ СВОЙСТВ МУКИ РАЗЛИЧНЫХ СОРТОВ ТРИТИКАЛЕ

Абуова А.Б.

доктор сельскохозяйственных наук

Умираниева Л.Б.

кандидат технических наук

Филатов И.Д.

магистрант 1-го курса

Международный инженерно-технологический университет

г. Алматы, Казахстан

E-mail: a.abuova@rpf.kz

Аннотация: В статье дана оценка хлебопекарным свойствам муки из различных сортов тритикале (сорта Таза, Бару, Кожа, Азиада). Проведен анализ органолептических свойств муки, осуществлено выпекание тестовых образцов и определение их органолептических показателей. Органолептическая оценка муки показала, что у образца тритикалевой муки сорта «Азиада» цвет серовато-белый с вкраплениями частиц оболочек, у остальных цвет-белый с сероватым оттенком, запах и вкус свойственные данному виду муки, не затхлый, не горький и не плесневелый.

Описаны преимущества возделывания тритикале и перспективы использования тритикалевой муки в хлебопекарном и кондитерском производстве.

Ключевые слова: тритикале, тритикалевая мука, хлебопекарная промышленность, кондитерская промышленность.

На сегодняшний день в Казахстане хлебобулочная промышленность ориентирована в основном на использовании пшеничной муки. Однако, в последние годы наблюдается сильный спад ее производства. Обусловлено это неустойчивыми климатическими условиями и выгодностью закупки зерна пшеницы у России.

Поэтому, остро стоит вопрос разработки культуры, которая будет неприхотлива к резким изменениям климата и обеспечит высокую урожайность. Под объект исследования попадает культура, под названием «Тритикале», обладающая всеми нужными для казахстанских аграриев качествами.

Исследование и разработка технологий для производства хлебобулочных и мучных кондитерских изделий на основе отечественных сортов тритикале, является одним из приоритетных направлений развития хлебопекарной промышленности Казахстана.

Преимущества возделывания тритикале. Урожайность зерна озимой тритикале составляет от 5 до 7 т/га, с выработкой зеленой массы до 40-50 т/га. С разработкой эффективной агротехнологии возможно получить урожай до 8 т/га зерна и до 70 т/га зеленой массы. В то время, как урожайность озимой пшеницы составляет в среднем 27 ц/га. Вырабатываемая тритикале зеленая масса хорошо подходит для кормления крупного рогатого скота.

Большая урожайность тритикале, также обуславливается ее высокой морозостойкостью и устойчивостью к засухам. Так оптимальная температура прорастания семян 20°C, минимальная 5°C, максимальная 35°C. Критический минимум у озимых сортов культуры может достигать и до -18...-20 °C в зоне узла кущения. В зимне-весенний период тритикале менее чувствительна к низким температурам, в отличии от озимой пшеницы.

Тритикале обладает низкими требованиями к почве. Культура способна расти на дерново-подзолистых, серых лесных, на легких суглинках и супесчаных почвах. Но лучшей почвой для роста все же остается чернозем с нейтральной или слабокислой средой.

Преимущества применения муки тритикале в хлебопечении. Первым и самым важным преимуществом тритикалевой муки, является богатый белковый состав. В ней содержится на 1,5% больше белка, чем в зерне пшеницы и на 3-4% больше, чем у ржи. Данная культура содержит все необходимые для человека аминокислоты. Особенно выделяется высокое содержание лизина.

Содержание клейковины в некоторых сортах может превышать на 2-4% содержание в пшенице. Не смотря на это, качество клейковины ниже, чем у пшеницы.

Определение органолептических характеристик тритикалевой муки. ГОСТ 34142-2017.

Тритикалевая мука вырабатывается из зерна не ниже первого и второго класса согласно ГОСТ 34023. После очистки зерна тритикале от посторонних примесей, их количество не должно превышать следующих значений:

- зерно пшеницы - 4,0%;
- зерновые примеси - 5,0%;
- проросшие зерна - 3,0%;
- сорные примеси - 0,4%;
- куколь - 0,1%;
- горчак ползучий и вязель разноцветный - 0,04%;
- фузариозное зерно - 0,3%;
- минеральные примеси - не допускается;
- семена гелиотропа опушенноплодного и триходесмы седой - не допускается.

Согласно ГОСТ 34142-2017 тритикалевую муку в зависимости от ее органолептических и физико-химических свойств разделяют на 5 классов: Т-60, Т-70, Т-80, Т-120, Т-220. Свойства классов описаны в Таблице 1.

Органолептические характеристики для сортов тритикалевой муки

Наименование показателя	Характеристика и значение для сортов тритикалевой муки				
	T-60	T-70	T-80	T-120	T-220
Вкус	Свойственный тритикалевой муке, без посторонних привкусов, не кислый, не горький				
Запах	Свойственный тритикалевой муке, без посторонних запахов, не затхлый, не плесневый				
Цвет	Белый	Белый или белый с кремоватым оттенком	Белый или белый с кремоватым оттенком	Серовато-белый или серовато-кремовый с вкраплениями частиц оболочек	Серый с частичкам и оболочек
Наличие минеральной примеси	При разжевывании не должно ощущаться хруста				

Для определения органолептических свойств были отобраны 4 пробы муки казахстанских сортов тритикале: «Таза», «Азиада», «BARU», «Кожа».

Цвет муки определялся, сравнением испытуемых образцов с образцом, установленным в качестве эталона (пшеничная мука). На чистое сухое стекло было отсыпано 3—5 г испытуемых проб установленного образца. Порции проб включая эталон, разравнивали до получения слоя около 5 мм так, чтобы испытуемая мука соприкасалась с мукой установленного образца. Поверхность муки спрессовывали с помощью стеклянной пластинки. Далее, определялся цвет муки по сухой пробе, сравнивая между собой цвета испытуемой муки и эталонного образца. Тест показал, что образцы имеют серовато-белый оттенок.

Для определения запаха было отобрано по 20 г каждого образца, после чего пробы согревались дыханием и исследовались на запах. У образцов привычный тритикалевой муке запах, посторонних запахов выявлено не было.

Вкус определялся путем разжевывания 1 г муки каждого сорта. Вкус пресный. Горький и кислый привкус не ощущался. Разжевывались образцы без хруста.

Общий результат тестов можно увидеть в Таблице 2.

Таблица 2

Результаты органолептической оценки муки из казахстанской тритикале

Наименование сорта	Органолептические показатели			
	Наличие горького или кислого вкуса	Наличие хруста	Наличие постороннего запаха	Цвет
BARU	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Серовато-белый
Азиада	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Серовато-белый с вкраплениями и частиц оболочек
Кожа	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Серовато-белый
Таза	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Серовато-белый

Вкус тритикалевой муки всех сортов -свойственный тритикалевой муке, без посторонних привкусов, не горький

Органолептическая оценка муки показала, что у образца тритикалевой муки сорта «Азиада» цвет серовато-белый с вкраплениями частиц оболочек, у остальных цвет-белый с сероватым оттенком, запах и вкус свойственные данному виду муки, не затхлый, не горький и не плесневелый.

Выпечка пробных образцов формового хлеба из казахстанских сортов тритикале

В лабораторных условиях была проведена выпечка хлеба из муки тритикале с добавлением тритикалевой закваски.

Закваску культивировали с влажностью 65-68% при температуре $30 \pm 2^\circ\text{C}$. В процессе выбраживания, закваску периодически помешивали. Через 22 часа, когда титруемая кислотность достигла 20 град. провели следующее увеличение объема закваски. Приготовление молочнокислой закваски по разводочному циклу состояло в переходе со стерильной среды на нестерильный субстрат и сопровождалось несколькими пересевами путем увеличения объема каждой фазы в 10 раз (1 часть исходной фазы и девять частей питательной смеси) до накопления объема, необходимого производству.

Готовая закваска из муки тритикале имела кислотность 22 град., влажность 65-68%, ферментативную активность не более 60 минут, титр клеток молочнокислых бактерий 10^{11} . Закваска имела равномерную консистенцию, приятный специфический аромат и вкус.

Выброженная закваска использовалась далее в приготовлении формового тритикалевого хлеба по традиционной технологии. За основу была взята

рецептура хлеба формового, и рассчитана на один замес с учётом влажности сырья и полуфабрикатов, количество вносимой закваски – 10, 15, 20% от массы муки.

Для выпечки лабораторных образцов формового хлеба были применены два казахстанских сорта тритикалевой муки: “Таза” рекомендованный к хлебопечению и “BARU” на основании положительных результатов исследования органолептических и физико-химических показателей. Рецепт с рассчитанным количеством компонентов указан в таблице 3.

Таблица 3

Рецепт изготовления лабораторной выпечки

Сырье	Количество сырья для образцов хлеба, г		
	“BARU 10%”	“Таза 15%”	“Таза 20%”
Мука тритикалевая	600	600	600
Закваска	60	90	120
Дрожжи прессованные	9	9	9
Соль	9	9	9
Вода	320	302,92	309,86

Тесто готовили безопасным способом, при котором сырье добавляется одновременно. При замесе, тритикалевое тесто не обладало высокой упругостью и легко прилипало к рукам.

Во время брожения, тесто для улучшения реологических свойств подвергали обминкам через каждые 60 минут, после чего в течении 1-3 минут повторно перемешивали тесто. При обминке из теста выходит часть углекислого газа, в результате чего уменьшается его объем, приближаясь к первоначальному объему.

Выпекание проводили в печи с увлажнением пекарной камеры при температуре 220°C, в течении 50 минут.

Определение органолептических показателей хлеба из тритикалевой муки

Для определения органолептических показателей был проведен осмотр внешнего вида образцов лабораторной выпечки, как в цельном виде, так и в разрезанном. (Рисунок 1)

Рисунок 1. Внешний вид образцов лабораторной выпечки в разрезе

В таблице 4 приведены результаты определения органолептических показателей образцов лабораторной выпечки из тритикалевой муки сортов “BARU” и “Таза”.

Таблица 4

Органолептические показатели образцов тритикалевого хлеба

Органолептический показатель	“BARU 10%”	“Таза 15%”	“Таза 20%”
Состояние поверхности корки	Без деформаций, трещин и подрывов	Без деформаций, трещин и подрывов	Без деформаций, трещин и подрывов
Цвет корки	Желтый со светло-коричневым оттенком	Темно-желтый с темно-коричневой коркой сверху	Светло-коричневый с желтым оттенком
Запах	Свойственный свежему хлебу	Свойственный свежему хлебу	Свойственный свежему хлебу
Текстура мякиша	Однородный, пористый, умеренно влажный	Неоднородный, пористый, влажный, липкий	Неоднородный, пористый, очень влажный и липкий
Цвет мякиша	Белый с кремовым оттенком	Белый с кремовым оттенком	Светло-желтый
Вкус	Сладковатый	Сладковатый с кислинкой	Сладковатый с кислинкой

Как показывает результат, образец хлеба из тритикалевой муки сорта “Таза” с добавлением закваски 20% от массы, показал худший результат. Хлеб имеет кисловатый вкус, свойственный непропеченному хлебу. В изделии присутствуют пустоты, а мякиш липкий и влажный.

Образец с меньшим добавлением закваски “Таза 15%” показывает более высокие характеристики. Внутри хлеба отсутствуют пустоты, цвет корки более светлый. Несмотря на это, мякиш имеет неоднородную структуру (видны следы непропеченности), на ощупь влажный и липкий. При определении вкуса чувствовалась кислинка, свойственная непропеченному хлебу. Это может свидетельствовать о неполном испарении влаги при выпекании, а также низких водопоглонительных свойств муки.

Наилучшие органолептические свойства показал образец из тритикалевой муки сорта “BARU”. Мякиш образца однородный, с маленькими порами, в меру влажный и не липкий. Вкус свойственный формовому хлебу, чувствовался сладковатый привкус. Цвет корки изделия имеет светлый цвет (не бледный). Среди недостатков можно выделить низкий объем образца по сравнению с образцами из муки сорта “Таза”.

Заключение. На качество зерна тритикале и соответственно на хлебопекарные свойства муки оказывают существенное влияние сорта, районы и условия возделывания, физико-химические свойства муки.

Исходя из результатов определения органолептических свойств муки и образцов пробной выпечки хлеба, лучшим оказался сорт “BARU”, продемонстрировав хорошие органолептические свойства у готового изделия. Учитывая тот факт, что лабораторная выпечка пробных образцов хлеба производилась по традиционной технологии, подходящей преимущественно для пшеничного хлеба, можно с уверенностью сказать, что тритикале обладает довольно хорошими хлебопекарными свойствами. С разработкой новых технологий, учитывающих некоторые особенности физико-химических свойств тритикалевой муки, вполне возможно увеличить выход хлеба, а также улучшить органолептические показатели готовых изделий.

УДК 657

АНАЛИЗ ДВИЖЕНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ

Габдуллин Н.И.

кандидат экономических наук, профессор

Базина Б.А., студентка 4 курса, УиА-21-1

Ибрагимова М.Р. студентка 4 курса, УиА-21-1

Международный инженерно-технологический университет

г. Алматы, Казахстан

E-mail: bakhyt_u@mail.ru

Аннотация: В работе освещаются основы анализа движения денежных средств и денежных эквивалентов. Раскрываются составляющие элементы потока денежных средств от операционной деятельности, от инвестиционной деятельности, от финансовой деятельности.

Раскрываются отдельные методы и способы анализа движения денежных средств. Большое внимание уделяется вертикальному и горизонтальному анализу движения денежных средств. Раскрываются особенности факторного и коэффициентного способов анализа. Отмечается роль анализа движения денежных средств в правильном планировании и организации бизнес процессов.

Ключевые слова: денежный поток, денежные средства, денежный эквивалент, операционная деятельность, инвестиционная деятельность, финансовая деятельность

Annotation. The paper covers the basics of cash flow analysis and cash equivalents. The constituent elements of the cash flow from operating activities, from investment activities, from financial activities are disclosed.

Separate methods and methods of cash flow analysis are disclosed. Much attention is paid to the vertical and horizontal analysis of cash flow. The features of factorial and coefficient methods of agalization are revealed. The role of cash flow analysis in the proper planning and organization of business processes is noted.

Keywords: cash flow, cash, cash equivalent, operating activities, investment activities, financial activities

Отчет о движении денежных средств и денежных эквивалентов является одной из основных форм финансовой отчетности.

Форма предполагает отражение в учете движения денежных средств по трем направлениям:

- движение ДС по операционной деятельности;
- движение ДС по инвестиционной деятельности;
- движение денежных средств по финансовой деятельности.

Под операционной деятельностью понимают деятельность по обеспечению предприятия финансовыми ресурсами основной сферы деятельности.

Раздел предполагает следующие потоки поступления денежных средств:

- поступления от продажи готовой продукции;
- поступления от реализации работ;
- поступления от продажи услуг.

В разделе раскрываются следующие направления использования денежных ресурсов предприятия:

- оплата задолженности перед поставщиками и подрядчиками за предоставленные компании сырье и материалы, товары и услуги;
- выплата заработной платы работникам;
- перечисления налогов и страховых взносов;
- оплата вознаграждения по кредитам банка, использованным на нужды основной деятельности предприятия.

Под инвестиционной деятельностью понимают деятельность по обеспечению предприятия внеоборотными активами, в том числе основными средствами.

Приток денежных средств от инвестиционной деятельности включает:

- поступления денежных средств от продажи основных средств;
- поступления денежных средств от реализации нематериальных активов;
- поступления средств от продажи акций других хозяйствующих объектов;
- возврат заемщиками займов предоставленных кредиторам на инвестиционные цели;
- получение дивидендов и вознаграждений от хозяйствующих субъектов.

Отток денежных средств по инвестиционной деятельности предполагает:

- выбытие средств для приобретения средств труда и нематериальных активов;
- выбытие денег для создания основных средств и нематериальных активов;
- расход денег, направленных на модернизацию основных средств;
- выбытие средств, направленных на реконструкцию основных средств;
- оплату вознаграждений по кредитам банка, направленных на инвестиционные цели;
- расход денежных средств, направленных на приобретение ценных бумаг других хозяйствующих субъектов;
- выбытие денежных средств, связанных с предоставлением займов на инвестиционные цели.

Под финансовой деятельностью понимают деятельность предприятия по обеспечению деятельности финансовыми ресурсами.

Поступления от финансовой деятельности включает:

- поступления кредитов и займов;

- поступления денежных средств от продажи собственных акций, долей и вкладов в уставный капитал;
 - поступления средств от продажи собственных долговых ценных бумаг.
- Отток денежных средств по финансовой деятельности предполагает:
- возврат основной суммы долга по кредитам и займам;
 - выплата дивидендов и вознаграждений по вкладам и акциям других участников хозяйствующего субъекта;
 - погашение и выплата собственных долговых ценных бумаг;
 - выкуп собственных акций.

Отчет о движении денежных средств и денежных эквивалентов формируют на любой промежуток времени, в котором заинтересованы пользователи данной управленческой информации. В обычной практике хозяйствующих субъектов отчет готовят один раз в месяц, ежеквартально или один раз в год.

Бланк отчета помимо содержания, кодов строк, как правило, содержит столбцы «отчетный период», «Предыдущий период».

Цель анализа отчета о движении денежных средств и денежных эквивалентов предполагает решение следующих задач?

- понять, почему чистый денежный поток хозяйствующего субъекта по всем или нескольким видам движения денежных средств уменьшился или вовсе стал отрицательным;
- узнать, какой вид деятельности предприятия «съедает» деньги предприятия и насколько это оправданно;
- разобраться, из-за чего при наличии прибыли есть постоянная нехватка денежных средств;
- оценить, насколько эффективно используются денежные средства предприятия.

Различают следующие методы анализа информации, изложенной в отчете о движении денежных средств:

- вертикальный анализ;
- горизонтальный анализ;
- факторный анализ;
- коэффициентный анализ.

Вертикальный анализ движения денежных средств предполагает анализ структуры денежных ресурсов предприятия.

Анализ предполагает расчет удельного веса каждого вида движения денежных средств в общем потоке ресурсов предприятия.

Горизонтальный анализ предполагает анализ движения денежных средств по их видам в динамике по месяцам (кварталам и годам) исследуемого периода.

Факторный анализ предназначен для определения главного и сопутствующего факторов изменений в движении денежных средств;

Коэффициентный анализ предназначен для определения темпов изменений элементов притока и оттока денежных средств в исследуемом предприятии.

Литература:

1. Абрамян, А. К., Коваленко, О. Г. Теоретическое представление категории «денежные потоки» // Молодой ученый. – 2019. – №1. Т.1. – С. 84-86.
2. Абрютина, М.С. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия / М. С. Абрютина, А. В. Грачев А. В. М.: Дело и Сервис, 2018. 256 с.
3. Батищева, Е.А. Анализ и управление денежными потоками – Ставрополь: Прогресс, 2017. — 560 с.
4. Бердникова, Л. Ф., Хохрина, Е. В. Влияние денежных потоков на состояние и результаты финансовой деятельности предприятия // Молодой ученый. – 2019. – №16. – С. 137-141.
5. Бернштейн, Л. А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация/Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 2019 – 412 с.
6. Бертонеш, М., Найт, Р. Управление денежными потоками. СПб.: Питер, 2017. – 321с.
7. Гавирова, Д. Л. Управление денежным потоком коммерческого предприятия // Молодой ученый. – 2018. – №20. – С. 255-256.
8. Доронина, А. И. Методы анализа и оптимизации денежных потоков в современных условиях // Молодой ученый. – 2019. – №3. – С. 491-494.
9. Дрок, Т. Е., Коптева, Е. В. Финансовое планирование и бюджетирование на предприятии // Вопросы экономики и управления. – 2018. – №5.1. – С. 121-124.
10. Золотарева, А. Д., Филенко, А. А. Денежные средства как источник формирования денежных потоков // Молодой ученый. – 2019. – №8. – С. 535-537.
11. Коваленко, О. Г. Система управления денежными потоками предприятия // Молодой ученый. – 2019. – №20. – С. 295-297.
12. Левда, Н. Принятие оптимальных управленческих решений по размещению денежных средств на депозитах банков// Экономический анализ: теория и практика. – 2019. – № 12 – С. 58-59
13. Махонина, Е. А., Вокина, Е. Б. Управление денежными потоками предприятия // Молодой ученый. – 2019. – №11.3. – С. **53-55**.

УДК 811.512.122

КОНЦЕПТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Садықова Р. К.

*филология ғылымдарының кандидаты, қ.профессор
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: roza.sadikova@mail.ru

Түйіндеме. Бұл мақалада концепт ұғымы және оның тіл біліміндегі рөлі, қазақ тіліндегі еңбектерде ғалымдардың концептілік ұғымдарға әр түрлі талдау жасауы жайында беріледі.

Концепт – лингвистикалық категория. Бірақ басқа лингвистикалық терминдермен балама қолдануға болмайды. Концепт когнитивтік тіл білімінің басты термині ретінде қарала бастағаннан-ақ мағына мен ұғым, лингвомәдени бірлік терминдерімен ауыстыра қолдану жағдайы кездесе бастады. Зерттеушілер ең алдымен осы ұғымдардың ара-жігін ажыратып көрсеткенді жөн көреді. Концепт ұғымы қазіргі тіл білімінде ХХ ғасырдан бастап белсенді қызмет атқара бастады.

Ең маңызды ұғымдар тілде көрсетіледі. Концепт – идея, оның ішінде абстракты, нағыз-ассоциативті және эмоционалды-бағалы белгілер болып табылады.

Бұл мақалада сондай-ақ қазақ халқындағы түр-түс атауларының ерекшеліктері және ондағы символикалық белгілері жайында айтылады, мысалдар арқылы талданады.

Түйін сөздер: концепт, лингвистика, зерттелу, когнитивтік сипат, концептуалды негіздер.

Аннотация. В этой статье дается определение понятию концепт, его роль в лингвистических работах казахских ученых, а также проделан анализ различных концепций.

Концепт – лингвистическая категория. И поэтому или могут быть, а могут и не быть, лингвистические термины. Концепт, как часть когнитивных знаний, схож с терминами в их смысле и понятии, что обуславливается лингвокультурным единством терминов. И поэтому, многие исследователи предпочитают устранить различия между этими понятиями. Понятие «Концепт» в современной лингвистике начал бурное развитие в ХХ веке.

Самые важные концепты отражены в языке. Концепт – идея, включающая абстрактные, конкретно-ассоциативные и эмоционально-оценочные признаки.

В данной статье также рассматриваются особенности наименований видов цветов в культуре казахов.

Ключевые слова: концепт, лингвистика, исследование, когнитивное свойство, концептуальные основание

Summary. This article gives definition to the notion of «Concept», its role in linguistic research papers of Kazakh scientists, and also the analysis of different concepts was made.

Concept – linguistic category. And so, they can or can not be the same as linguistic terms. Concept, as a part of cognitive knowledge, is similar to terms in the meaning and definition, which is due to the lingua-cultural unity of terms. That is why many researchers have suggested to consider these notions as the same. The notion of «Concept» was rapidly developed in modern linguistics since XX century.

The most important concepts are displayed in language. Concept – an idea, including abstract, exact-associative and emotionally-assessed signs.

The article considers the peculiarities of different kinds of concepts in culture of Kazakh

Key words: concept, linguistics, research, cognitive value, conceptual basis

Қазіргі қазақ тіл ғылымында көбірек зерттеліп, тіпті негізгі проблемалардың біріне айналып келе жатқан бірнеше ғылыми бағыттар бар; олар: лингвомәдениеттану, концептология, антропоцентристік лингвистика. Бұл салалардың басты зерттеу нысаналары бір-біріне ұқсас болып келеді. Өйткені біз атап отырған тармақтардың барлығында да тіл адам факторымен тығыз байланыста, тілдік кеңістікте өмір сүретін адамның барлық қарым-қатынастығы, мінез-құлықтағы стереотиптердің қалай қалыптасқандығы және оның тіл арқылы қалай берілетіндігіне қатысты болып шығады. Сондықтан қазіргі кезде антропоцентристік лингвистикада болсын, когнитивистика саласында да, лингвомәдениеттануда да әрбір халықтың өзінің этнотипіне қарай қоршаған ортаны қалай түсінеді, ол туралы қандай білім жинақтайды, неге ұқсатып барып образ жасайды, неге қарама-қарсы қояды деген сияқты бір топ түсінік талданады. Бұл мінез-құлықтың этникалық стереотипіне және гетеростереотипке байланысты. Сөйтіп, әр халықтың этностереотипін, менталды қабылдап, жеткізуін көрсететін сөздер мен сөз тіркесінің топтап, жинақтап қарастыру мәселесі көтерілді. Осыған орай ғылымда «концепт» ұғымы пайда болды.

Бұл арада мынаны анықтап айтып кеткеніміз жөн болады.

Біріншіден, қазір «концепт» ұғымы барынша жиі қолданылып, тіл біліміндегі маңызды терминдердің біріне айналғанымен, ол – философия мен логикада баяғыдан бері жиі жұмсалып келе жатқан аталым; ол тек тіл білімі саласында жаңаша мазмұнға ие болып отыр. Ол когнитивті тіл білімінің негізгі категорияларының біріне айналды.

Екіншіден, «концепт» ұғымы бүгінгі таңдағы жаңа аталымдар қатарында тұрса да, ол туралы алғашқы пікірлер мен көзқарастар В.фон Гумбольдтің еңбектеріне бастау алады. Бұлай деуімізге себеп бар. Концепт антропологиялық лингвистикаға қатысты дедік, ал В.фон Гумбольдт «салыстырмалы антропология» жайында идея айтып, салыстырмалы антропология бойынша

эртүрлі ұлт өкілдерінің рухани тұтастығы мен ерекшеліктерін қатар қойып, салыстырып барып зерттеу деген болатын [1;85б.].

Үшіншіден, әлемдік лингвистикада, яғни шетел ғалымдары мен орыс тілші-ғалымдарының зерттеулерінде когнитивтік талдаудың негізгі әдіс-тәсілдері, қазіргі бағыттары, жалпы алғанда, концепт дегеніміз не, оны қалай танып білуге болады дегендер туралы жалпы бағыттар мен көзқарастар Н.Хомский, А.Вежбицкая, Н.Артюнова, Г.Филлмор, Ю.Апресян, В.Маслова, Ю.Караулов және т.б ғалымдардың еңбектерінде аталған. Ал орыс тіл білімінде концепт жөнінде алғаш рет ғылыми тұжырым айтқан С.А.Аскольдов деп аталынды, көптеген зерттеушілер оның көзқарастарын арқау етеді.

Төртіншіден, қазақ ғылымына келетін болсақ, бізге дейін бұл мәселемен шұғылданған ғалымдар жалпы, қазақ ғылымында когнитивистика жайында көзқарас білдіргендер деп А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, Ә.Қайдар, Е.Жанпейісов, М.Копыленко, Э.Сүлейменова, Ж.Манкеева А.Ислам, Қ.Жаманбаева сияқты ғалымдар көрсетіледі, өйткені аталған ғалымдар этнолингвистика шеңберінде концептілер туралы да пікірлер айтқан. Сондай-ақ бір топ жас зерттеушілер (М.Күштаева, Н.Аитова, А.Сыбанбаева, Ж.Жампейісова, А.Смайлов) де еңбектері бар, олар тікелей осы мәселеге арналған.

Қандай да халықтың болмасын лингвомәдениетінде концептінің болмауы мүмкін емес, бұл – барлық халықтарға тән фактор. Халықтар тіліндегі концепт тек әлемнің тілдік бейнесін танып, қабылдауда сандық және мазмұндық жағынан айырмалануы мүмкін. Бұны сипаттау үшін сол халықтың философиялық ой-толғамын, тарихын, психологиясын, менталитетін жетік білу қажет болады, содан кейін ғана осы аталғандардың тілде қалайша берілгендігін қарастыру туындайды.

Қазір осы мәселеге, атап айтқанда, концепт түсінігін талдауға қазақ тіл ғылымында көп мән беріліп келеді. Бұл бағытта бірқатар еңбектер жасалуда, диссертациялар қорғалуда. Жарық көрген еңбектердегі қарастырылған мәселелерді екі топқа бөлуге болады:

1. Қазақ тіліндегі концептілік ұғымдарға талдау жасау.
2. Концептіні салыстырмалы тіл білімі аясында қарастыру.

Қазақ тіліндегі концептілік ұғымдарға талдау жасау бағытында біз көптеген еңбектерді кездестіреміз. Шындығына келсек, бұл зерттеулерде осы мәселенің талдануы эртүрлі жағдайда. Мысалы, «Кейіпкер тілінің когнитивтік аспектісі» деген еңбекте (авторы – Ж.Саткенова, 2005) нақты бір көркем шығармаға концептуалдық талдау жасалып, жазушы шығармасындағы бала танымын бейнелейтін концептілердің семантикалық өрісі анықталған. Сөйтіп, жұмыста 24 сөз концепт ретінде талданады (арман, қиял, талант шабыт, тәртіптілік, тәртіпсіздік, қулық, өмір, тағдыр, дүние, тоқшылық, той,соғыс, аштық, қуаныш, өкініш, сезім, қызғаныш, ұят, қорқыныш, үрейлену, қобалжу, сезіктену, ашулану) [2;12б.]. Бұл арада біздің байқағанмыз – зерттеуші В.А. Маслованың: «жеке тұлғалық концептілер; адамдардың жас ерекшеліктеріне байланысты концептілер; жалпыұлттық концептілер болады» деген ойына

сүйене отырып, бала танымында, жас ерекшеліктеріне қарай концептілер болады деп санайды. Ж.Саткенова былай деп жазады: «Жеке тұлғалық концептілер дегеніміз, біздің пайымдауымызша, белгілі бір тұлғаның немесе автордың жеке қолтаңбасына тән тірек мағыналар. Ал адамдардың жас ерекшеліктеріне тән концептілер тобы сол адам санасының жасына қарай дамуын, сол арқылы әлемді, қоршаған ортаны қабылдауын көрсетеді. Мәселен, зерттеу жұмысындағы талданатын концептілер тобы балалар танымындағы тірек мағыналардың көрінісін сипаттайды» [2; 12 б]. Осылайша айта келіп, Ж.Саткенова балалар әдебиетіндегі нақты бір шығарманың мазмұнына, сюжетіне, оқиғаның мерзіміне, тақырыпқа қарай жазушы жиі қолданған сөздерді концептілік тірек мағыналар деп таниды. Зерттеуші А.Смайловтың «Әйел» концептісін қалыптастыратын тұрақты тіркестердің лингвомәдени сипаты» тақырыбындағы еңбегінде төмендегілерге мән беріледі:

– когнитивті модель қалыптастырушы нақты бір лексеманың концептуалды негіздері, символдық мәні, когнитивті семантикасы жинақты түрде зерттеледі;

– «Әйел» ұғымына байланысты ұлттық танымның сипаты жинақты түрде баяндалады, бұл қазіргі жаһандану заманындағы «Әйел» концептісіне қатысты ұғым-түсініктердің тұрақты болуы немесе өзгерістерге ұшырауы үдерісі үшін маңызды.

– концепт ұғымы, осы ұғымның айналасына шоғырланатын басқа түсініктер (гештальт, фрейм, сценарий, ұғым, мағына, ойсурет) қарастырылып, тұрақты тіркестердің лингвомәдениеттанымдық, лингвокогнитивтік ерекшеліктері көрсетілген;

– когнитивтік бағыттың ұстанымдарының негізінде «әйел» атауына қатысты ассоциациялық фондық образы, ұғымдық мәні ортақ концептуалдық өрістер, ұлт мәдениетінің танымдық-ақпараттық ерекшеліктерін айқындайтын концепт құрылымдар жүйеленген;

– әйел бейнесінің лингвомәдени мазмұны және символдық мәні сипатталған [3].

Қазақ тіліндегі концептілерді талдауға арналған еңбектің тағы бірі «Ақ – Қара» концепті: оппозициясы мен қызметі» деп аталады (авторы – Ж.Жампейісова). Зерттеу жұмысының мақсаты – «ақ-қара тілдік бірліктерінде жалпыланған білімнің когнитивтік сипатын оппозиция негізінде түсіндіру, концептуалдық мазмұнын айқындау, олардың тілдегі қызметін саралау» . Зерттеуші мәселеге қарама- қарсылық ұғымдардың бір-бірінен ажырамас бірлікте болатындығы философияда қарама-қарсылықтың бірлігі болатындығы тұрғысынан қарайды. Жұмыста ақ-қара қарама-қарсылықтары концептілер деп алына тұрса да, осы екі қатар «адам, қоғам, табиғат, уақыт және кеңістік» концептілеріне қосып қарастырылған, сөйтіп, автор жұмыс барысында «ақ – қара» дегендерді тілдік бірліктер деп алады. Жұмыстың қорытындысы бойынша мыналар анықталады: «ақ – қара» тілдік бірліктерінің қазақ халқының дүниетанымдық жүйесінде алатын орны ерекше. Олардың символдық жүйесі

халқымыздың дәстүрлі дүниетанымының негізгі танымдық кодтарының бірі болып табылады» [4;22б.].

Салыстырмалы тіл білімі аясында концептілерді қарастырған маңызды еңбек – «Языковая концептуализация цвета в казахском и русском языках» [5]. Бұл жұмыста лингвистикадағы когнитивистика саласында елеулі үлес қосып отырған жұмыс деп атауға болады. Олай дейтініміз - әлемдік лингвистикадағы көптеген ғалымдар концептілердің табиғатын танудың басты жолдарының бірі – бірнеше тілдердің материалдарын салыстыру деп атайды, ал бұл жағы қазақ лингвистикасында осы Ш. Жарқынбекованың жұмысынан басталады деп есептеуге болады. Бұл жайында Ш. Жарқынбекованың өзі анықтап жазады: сопоставительный анализ концептосфер разных культур позволяет уже сегодня со всей очевидностью увидеть особенности развития национально-специфического сознания человека, в частности зафиксировать особенности, отраженные на вербальном уровне, отличия и сходства мыслительной деятельности того или иного народа, специфику его ментального мира и национального характера. Об этом свидетельствуют лингвистические исследования, появляющиеся в последнее время: описаны «западный» и «восточный» концепты жизни, времени, пространства, общерусские концепты простора, воли, судьбы, земли, воды, хлеба... Новый аспект исследования сопоставительного изучения концептосфер разных языков несомненно, имеет большую потенциальную теоретико-прикладную значимость для гуманитарного знания в целом» [5].

Осылай дей келіп, ғалым екі тілдегі түс атауларының концептуалдануы мен вербалдануын салыстырады. Автордың пікірлері бойынша қазақ және орыс мәдениетіндегі түс семиотикалық феномен болып табылады, түс атауларының айқын көзге түсетін коннотациялық белгілері бар. Екі халықтың мәдениетіндегі түр-түс атаулары халықтардың әлемнің тілдік бейнесін жасауда маңызды рөл атқарады, бұл атаулар халықтардың тілдік санасында толық орнығып, түс концептілерін құрайды. Түс концептілері халық санасында этникалық мәдени, мәдени, тарихи, күрделі менталдық құрылым ретінде орныққан. Осыларды айта отырып, зерттеуші Ш. Жарқынбекова әр халықтың түр-түс атауларына қатысты айырмашылықтары бар екендігін де көрсетеді. Бұл арада біз үшін Ш. Жарқынбекованың түс атауларын салыстырмалы тұрғыдан талдағаны, осы талдаудың нәтижесінде әрбір халықтың тұрмыс-тіршілігіне сәйкес түс атауларының концептосфера құрауы бірдей болмайтындығы жайында айтқаны маңызды болып табылады. Мысалы, диссертацияда мына жағдай салыстыру нәтижесінде анықталған болып отыр: «Для полного семантического осмысления цветоконцепта «көк» следует указать и на связь с такими понятиями как жизнь, обновление, счастье, смерть, время и высота, которые восходя к представлению о небе как о божественном начале, непосредственно поддерживаются и общей смысловой направленностью целого ряда этимологически связанных с нею лексем: например, көктеу – восход, көктем – весна, көк тіреу – высокий, көкке шақыру - парить высоко» [5; 42с.]. Сөйтіп, автор бір ғана «көк» деген концептінің өзі қазақтардың лингвомәдениетінде

табиғатпен тығыз байланыста болып, адамның ішкі жан-дүниесін, оның әлеуметтік қызметін бейнелейді деп дәлелдеген. Ал орыс тіліндегі осы «көк» сөзінің баламасына келетін болсақ, Ш. Жарқынбекованың көрсетуінше, «вербальная репрезентация смыслового содержания концепта «синий» в русском языковом сознании представлена ограниченным количеством фразеологически связанных значений» [5;42с.]. Яғни қазақ тілінде осы «көк» сөзі жеке лексема түрінде тұрып та концептілік сипатта бола алады, оның айналасында жасалған, халықтың ұлттық саналық ойлауын жеткізетін тіркестер де мол, ал орыс тілінде бұл бір топ фразалық тіркестермен шектеледі деген сөз.

Түс атауларының аудармада берілуіне алғаш назар аударған ғалым А. Алдашева түс атаулары лингвомәдени ерекшеліктерді айқын көрсететін топ деп санайды. Автор халықтардың ұлттық-этникалық айырмашылықтарының басты концептісі, антропологиялық негізі – адам дей отырып, «көз» ұғымына қатысты лексемалардың орыс тіліне қазақ тіліне аударылуын талдайды. «Екі тілді номинациялау әлеуетін қатар қойғанда, - деп жазады А. Алдашева, - түс атауларын білдіретін тілдік единицалардың нақпа-нақ баламалары қазақ әдеби тілінің лексикалық құрамынан оңай табылады. Антропологиялық белгілерді көрсетуде *көк көз, қоңыр көз, қара көз* номинациялары қолданылады; қазақ тілінің құрылымы үшін алайда *ашық көз, жасыл көз, сұр көз* деген синтагмалық қатарларды түзу тән емес. ... Мысалы, *көк* сөзі заттың түр-түсін білдіру жағынан ұлттық ойлау стереотипіне тән белгілері бар лексема. Түркі тілдерінің бірқатарында, оның ішінде қазақ тілінде де айнала қоршаған ортадағы саналуан объектінің түсі, бояу *көк* сөзі арқылы беріледі: *көк аспан, көк мұнар, көкжиек, көгал, көк тұман, көк шөп, көк шай, көкөніс, көк алма, көк базар, жер көгерді, көк шықты*. Бірақ бұларды аударуда фондық ақпаратқа көңіл бөлуге тура келеді» [6 ;145 б.].

Бұның себептерін өз еңбектерінде В.фон Гумбольдт айтып кеткен болатын; ол тілге материалдық және рухани мәдениет әсер етеді, кез-келген мәдениетте ұлттық нышан орын алады, бұл тіл жүйесінен айқын аңғарылады, тіл – адам мен қоршаған ортаны жалғастырушы дәнекер, тілде сол халықтың рухы мен мәдениетінің белгісі – ішкі формасы жатады [1; 32 б.]

«Концепт» ұғымы, оның қамтитын аумағы жайында қазақ тіл білімінде қазір талданып жүр деп біз жоғарыда атап өтіп кеттік. Бірақ қазақ тіл біліміндегі еңбектерде мыналарға көбірек көңіл бөлінеді:

- концепт – ұғым - семантика дегендерді кейде бір ұғым – түсінік деп таниды, кейде олардың арасында айырмашылықтар бар екендігін айтылады (Ж.Манкеева, Ж.Жампейсова, А.Смайлов, Н.Уәлиев);

- бірқатар жұмыстарда көркем шығарманың сюжетіне негіз болған сөздер концепт деп аталынады (мыс., Ж.Саткенова басты кейіпкердің образын сомдайтын 24 сөздің барлығында «концепт» деп анықтайтынын біз жоғарыда көрсетіп кеттік);

- «концепт» ұғымының нақты анықтамасы ұсынылады, мысалы, былай деп көрсетіледі: «концепт – адам санасында қалыптасатын, сөйтіп, сол адамның этникалық ортасы болып табылатын ортаның барлық мүшелері үшін белгілі бір түсінік, ұғым болып орнығатын идеал мән. Вербалды құралдар арқылы

жеткізілгенде концепт кодталған мәтін түзеді деп санауға болады; ол – нақты бір этникалық орта мүшелерінің стандартталған мінез-құлқы; белгілі бір құбылыс туралы пайымдап, қабылдауларының ортақ болуы» [7;14 б.].

Концепт – когнитивті лингвистиканың негізгі түсініктерінің бірі. Орыс тіл білімінде В.Маслова, В.Воробьев, Н. Арутюнова, А. Бабушкин, Н. Болдырев, Г. Берестенев, Г. Волохин, Е. Кубрякова, З.Телия, Ю.Степанов, И. Стернин осы бағыттың басты тұжырымдарын жасады. Олар өз еңбектерінде когнитивті лингвистиканың (когнитивизмнің) адамның (сонымен қатар осы адам өкілі болып саналатын ұлттың) қоршаған ортаны қалай қабылдап, оны менталды түрде өз ұлтына тән қалай репрезентациялайтынын (яғни өзінің ішкі жан-дүниесінде қандай түсінік туады, қандай үлгі, символ жасайды, коммуникативті актіге түскен кезде қандай стереотиптермен, модельдермен жеткізеді) зерттейтін сала екендігін дәлелдейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Гумбольдт В.Избранные труды по языкознанию. – М., Прогресс,1984. – 396 с.
2. Саткенова Ж. Кейіпкер тілінің когнитивтік аспектісі (Б.Соқпақбаев шығармалары бойынша). – канд.дисс.авторефераты. – Алматы, 2005. –24 б.
3. Смайлов А. «Әйел» концептісін қалыптастыратын тұрақты тіркестердің линвомәдени сипаты. канд.дисс.авторефераты. – Алматы, 2008. – 24 б.
4. Жампейісова Ж. «Ақ-Қара» концепті: оппозициясы мен қызметі.- автореферат канд.дисс. – Алматы, 2007. – 24 б.
5. Садықова Р.К. Түр мен түс атауларының аудармада берілуі («Абай жолы» эпопеясының парсы тіліндегі аудармасы негізінде // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы Алматы 2008. – №1(12). – 58-62 бб.
- 6.Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы, Арыс, 1998. – 248 б.
7. Алдашева А. Мәдениетаралық коммуникация және аударма мәселелері.-Жинақ: «Тіл және Жаһандану: бүгінгі мен болашағы» атты халықаралық ғылыми теориялық конференция материалдары. – Алматы, Арыс, 2008. –13-16 б.

ИСЛАМ ҚОҒАМЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Адилова Ф.А.

т.ғ.к., аға оқытушы

Азанбаев М.Д.

магистр, аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ Мемлекеттік педагогикалық Университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: fari77@mail.ru

Аннотация: Қазіргі заман әрі уақыт талабы Мемлекет, дін, ұлт туралы жаңа ойлар менен тұжырымдардың, содан соң, алуан пікірлердің үрдісінен шықпай, аталған түсінік-танымдарға жаңаша көзқараспен қарауды талап етуде. Халықсыз билік болмайды, ал – дінсіз халық болмайды. Халықтың тұтастығы мен діннің тұтастығы және мемлекеттің тұтастығы арасында тікелей тәуелді байланыс бар екенін ескерсек. Көптеген этникалық топтар мен діни сенімдерден құралған біздің қоғамымыздағы өтпелі кезеңде дін атаулының мемлекеттің ішкі тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамсыздандырудағы рөлі, өндіруші күш болып табылатын халықты ұйымдастыру құдыреті, халықаралық қатынастардағы салмағы және еліміздің болашағы мен баяндылығына тікелей әсері өте анық көрініс берді.

Кілт сөздер: ислам, дін, сенім, қоғам, мемлекет, топ, халық.

Annotation: Modern and time Requirements require me to take a fresh look at these concepts, without leaving the trend of new ideas about the state, religion, nation, and then various opinions. Without the people there is no power, and without religion there is no people. Considering that there is a direct dependent relationship between the integrity of the people and the integrity of religion and the integrity of the state. During the transition period in our society, consisting of many ethnic groups and religious beliefs, the role of the name of religion in ensuring the internal stability and security of the state, the right to organize the population, which is a productive force, its weight in international relations and its direct impact on the future and narrative of the country were very clearly reflected.

Keywords: Islam, religion, faith, society, State, group, people.

Бүгін адам мен қоғамның рухани өмірінің негізін құрайтын психологиялық және әлеуметтік тіршілікке маңызды ықпал ететін дінді ең басты феномен ретінде қабылдау шарт. Ал егер дінді қажетсіз немесе қолдан жасалған нәрсе сияқты қабылдау, діннің ақиқат екендігін жоя алмайды. Оны басқа емес, кешегі кеңестік атеистік идеологияны бастан өткізген біздің қоғам жақсы түсінеді. Дін туралы кешегі теориялар, бүгінгі қоғамдық өзгерістерге

жауап бере алмады. Сондықтан дінді жеке феномен ретінде, мемлекеттілік тұрғыдан да, мәдениетіміз тұрғысынан да қабылдағанымыз жөн.

Кезінде ғылымды дін ретінде дәріптеген позитивизмнің дамуы арқылы адамзаттың болашақта дінге қажеттілігі қалмайды деген көзқарасы, бүгінгі білім мен технологияның шапшаңдығына ілесе алмай қалды. Ғылым дамыған сайын дінге деген сұраныс та жоғарылай түсті. Рас бүгін дәуіріміз ғылым, ақпарат, білім мен техника арқылы жаңа өркениеттік талаптар алдында өзгеруге мәжбүр. Уақыт, әлем өзгеріп жатыр. Адам да осы өзгерістермен үндесуге тырысуда. Индустриялану, урбанизация, білім беру, ақпараттық технология сияқты бірнеше үдерістердің динамикасына шыдай алмай, жаңа формаларға ауысып, психологиялық және әлеуметтік тіршіліктің орталығындағы дін құбылысының да мұндай өзгерістерге үндеспеуі мүмкін емес [1, 25-б]. Бір жағынан қоғамды ықпалында ұстап, өмірдің көптеген саласында көрініс беріп отырған материалды, рухани теңсіздіктер, лаңкестік, зорлық, моральдық азғындық, стресс, рухани ауытқулар, адамды дінге, руханиятқа бет бұруына әсер етуші басты фактор ретінде сезіндіре түсуде. Сондықтан адам мен дін және қоғам қатынасынан алып қарағанда өмірдің барлық қырын тұтастыққа, бірлікке шақыратын, тепе-теңдіктерді қамтамасыз ететін, кез келген қоғамдық дамулар мен өзгерістерге жол ашатын мәндегі дін исламның дұрыс ұғынылуы, танылуы[2, 3-б]. өте маңызды болып отыр.

Қазір қоғамда діни танымға қатысты ақыл мен білім емес, субъективті, идеологиялық тенденциялардың басымдығы негізінде пайдасыз пікірталастар, мәнсіз қақтығыстар, жамағатқа бөлінушілік, мұсылмандардың ішкі қуатын, әрекетшіл қабілеттерін сарқып, олардың әлемге ашылуына, бүгінгі заман талабына сай болуларына кедергі жасап келеді. Сондықтан, үлкен рухани ауытқушылықтарға тап болып, адам мен қоғамды тек бір қырынан ғана қарастыратын идеалистік немесе материалистік философиялардың, дүниетанымдардың, надандық пен діни фанатизмнің келтірген зардабы мен проблемаларынан құтылу, сондай ақ адамша өз өркениеттік көкжиегін ашу үшін ізденістер жолына түсіп, өз мәдениеті мен өркениетін тану әрі өмірге қолдануға тырысып жатқан кезеңде, Алла мен адам, әлемді тұтас қарастыратын, адамға ең ұлы мәртебе беріп, жүйелі, аян, ақыл, сезім, ішкі таным ерекшеліктерін ескеріп, әрқайсысын өз орны мен ақиқатын нақтылап көрсеткен ислам діні жаңадан қайта тұжырымдалып, тіршілік көзі ретінде адамзатқа қайта ұсынылуы тиіс деп ойлаймыз. Себебі Құран - негізі құдайлық таным, адамдарды танымға, бақытқа жетелеуші ретінде түскен, ешқандай жалғандық жетпейтін, табиғат пен ақиқатқа сай, мәнінде ешқандай қайшылық жоқ ең соңғы кітап. Құран - ислам дінінің және онымен байланысты ойлау жүйеміздің негізгі дереккөзі, қайнар бұлағы. Бірақ адам шектеулі болмыс. Оның ұғыну, тану қабілеті де, танымға жету құралдары (көру, есту сияқты) да шектеулі. Сонымен қатар адам бірнеше әсер етуші факторлардың ықпалында қалып отыр. Құдайлық таным объектісі - Құран, ал Құранда пайғамбардың уахи (аян) негізінде түсіндіріп, мазмұнын нақтылап кеткен ұғымдардан басқа көптеген ұғымдар мағына жағынан кеңейіп немесе өзгеріске ұшырауын діни

тәжірибе тарихынан көріп отырмыз. Себебі, ислам ғылымындағы тафсирдің саны, тафсир мектебінің көптігі бұған дәлел бола алады. Құран адамды өзін, өмірді, әлемді мұқият зерттеуге, өмірдің, болмыстың мәнін ойлауға шақырады. Ал, ойсыз, әуейлерді, нәпсіқұмар, білімге емес жалған хабарға берілген, надандар ретінде танытып, оларды ауыспалы мағынада «керек», «мылқау», «соқыр» қатарына қояды. Бірақ, Құран құдайлық таным объектісі болса да, оның оқылуы, түсіндірілуі арқылы күнделікті өмірге қолданылуы адамға тән сипат, қасиет [3, 5-6].

Бүгін кешегі мұсылман ойшылдарының ғасырлар бойы қолданған методологиялық дәстүрлерінің көмегімен (оларды жоққа шығармай, уахабизм сияқты) құқық, экономика, саясат, философия, психология, социология, тарих, дін және жаратылыстану ғылымдарын да қамтып, адамзаттық қорды иеленіп, бүгінгі заман талабына сай сүзіп, қайта түсініп, түсіндіруді, өмірге қолдануды қажет етеді. Сонда ғана ислам әлемге нұр болып көрінеді. Бүгінгі күні ислам кей жағдайда террорист, соғысшыл, ұрдажық, «қауға сақалды», «қысқа балақты» тип қалыптастыратын дін ретінде танылып, құбыжық күйге түсіп отыр.

Кеше, ұлы мұсылман ойшылдары ислам уахи (аян) рухына сай ескі грек мұрасын алып, білім мен философияны әрі қарай дамытып, адамзаттың жалпы мирасы ретінде Батыс Әлеміне ұсынды. Соның негізінде батыста Реформаларға, Ренессанстерге жол ашылды.

Мысалы, орта ғасырларда ислам әлемі Құранға негізделген ойлау жүйесі, дүниетанымдық көкжиегі мен философиясы қалыптаспай тұрып, әрбір салада бой көрсеткен өзгерістер мен дамулардың ықпалымен бай мәдени трансформациясын басынан өткерді. Әртүрлі мәдениеттердің ықпалы мен философиялық, дүниетанымдық қысымына тап болды. Ислам тарихында осы уақытта саяси тұрақсыздықтар негізінде бірнеше мемлекеттерге бөлінді. Бірақ аз уақыт ішінде, жоғарыдағы ағымдардың ұстанымдық, идеялық бағыттары зерделеніп, құрамдық тұғыр негізінде ренессанстық түлеуге қол жеткізді. Мысалы, Матуридидің, Ғазалидің, Разидің, Фарабидің, Ибн Рушдтың және басқа да ислам ойшылдарының өсіп жетілуіне жоғарыдағы қажеттілік пен қысым, философиялық мол мұралардың ықпалы жоғары болды. Олар сол бөтен ұстанымдар мен методологиялық негіздерді Құран тұғыры арқылы сүзіп, үйлесімділікке, бірлікке ұмтылды [4, 57-6].

Бүгінгі таңдағы қоғамда болып жатқан дінге қатысты мәселелердің саяси сипат алуы алаңдаушылық тудырып отырғандығын жасыруға болмас. Жалпы дін феномені мемлекеттілік тарихында ерекше орын алғандықтан бүгін республикалық жүйедегі зайырлылық ұстанымының рөлі айрықша. Тарихта саяси маңызға ие діни үдерістер болған. Сол сияқты саяси үдерістердің де діни мәнде өзін көрсететін тұстары жоқ емес. Демек, дін мен саясат өзара тығыз байланысты. Міне осы байланысты ұзу үшін әбден шіркеудің езгісімен, көктегі құдаймен үркітіп үкім беріп елді басқарған Батыс әлемінде лаицизм, секуляризм ұстанымдарына қол жеткізу үшін талай тер төгіліп, қан аққаны тарихтан мәлім. Зайырлылық ұстанымын орнықтыру үшін христиан тарихынан бастауға тура келеді. Себебі «демократия» «республика», «лаицизм» ұғымдары

сол елдің ойлау тарихы мен тәжірибесінен алынған. Діни сюжеттерді, идеяларды, ұрандарды саяси мазмұнмен толтыру, саяси іс-әрекеттерді де діни негізде бағыттап қою өзара тең құбылыс. Ал енді осы діни және саяси үдерістердің тоқайласуы көбіне қасиетті соғыс, крест жорықтары кезінде көрініс берді десек қателеспейміз. Бірақ исламда діни және дүнияуи істер екі бөлек болса да, негізінен саясат та, дін де өзара тығыз байланысты [5, 3-5-бб].

Дінді бұрыс түсінуден туындаған бірнеше проблемалардың ең басында келетіні осы саясат мәселесі. Дін және саясат байланысынан туындаған кейбір мәселелердің тарихта да, бүгінде де өзектілігі жалғасып келеді. Дін және саясат арасында дін және саясат қатынасындағы тепе-теңдіктің болмауы тек мұсылмандар үшін ғана емес, барлық діндерде кездеседі. Мысалы, Мұса пайғамбарға жіберген шынайы дін кейіннен кейбіреулер тарапынан расизм мен сионизмге айналды, Исаға жіберілген дін Эллиндік дәстүр негізінде материалдық пайда, отаршылдық рухына айналып, Крест жорықтары, кейіннен фанатизмге, европоцентризмге апарғанын білеміз. Ал ислам тарихында дін іші пікірталастар, әсіресе, дін және саясат тоғысында пайда болған қайшылықтардан анағұрлым аз болды. Ал, саяси қақтығыстар басқа діндер арасы таластарға қарағанда анағұрлым көп болды. Міне, ислам тарихындағы ең басты қасірет белгілі бір шарифатты идеологияға айналдырып, оны исламмен теңестіріп, ақиқат ретінде дәріптеу мәселесі. Бұл бүгінгі Қазақстандағы уахаби жақтастарының идеологиялық әрекетіне мысал бола алады.

Аманат, яғни, әрбір істі сол саланың маманына беру (лияқат), әділдік, кеңесу, анттасу сияқты негізгі ұстанымдар берілген соң, уақыт ішіндегі адам мен қоғам шындығына орай жүйелеу (комментарий жасау) адамның еркіне берілген іс. Яғни, Құранда берілген универсалды ұстанымдар негіз ретінде алынып, әртүрлі уақыт пен кеңістікте, мәдениеттер мен қоғамдарға қарай өзара өзгеше жүйелер қалыптасуы мүмкін. Мысалы, егін шаруашылығы мен индустриалды қоғамның шарттары әр түрлі болатындығы сияқты, индустриялы қоғам мен ғылым қоғамының шарттары мен ерекшеліктері де бірдей бола қоймас.

Осы тұрғыдан алғанда Қазақстанда дін және мемлекет қатынасы мен дін және құқық байланысы төңірегіндегі мәселелер талқыланғанда екі түрлі қателіктерге бой алдырып жатқандығын байқауға болады. Біріншісі бұрынғы кеңестік жүйеден қалған құқықтық сана жалғасып отырғандығы (дін тұрғысынан), екіншісі қазақ дәстүрі мен салтын жоққа шығарып, Құран мен суннаға оралу ағымы белең алып отыр [4, 60-б].

Бірінші мәселе бойынша қателік, негізінен, дін құбылысының қоғамдағы орны мен рөліне ғылыми баға берілмеуінен, сабақтастықты дәстүрлі діни тәжірибеге сүйенген діни таным мен қазақ мұсылмандық түсінігінің негіздері мен ерекшеліктеріне мән бермеушіліктен туындап отыр. Ал екінші мәселеге қатысты, мазхабты жоққа шығару тұрғысынан өте ықпалды жақтастары бар саясиленген ағымға айналып, тақыр жерге қайтадан исламдануды негізге алған «исламды тарату тұжырымдамасы».

Құран мен суннаға оралуды жақтаушылар тек қана дұрыс суннаның негіз болуын сылтауратып, шынайы діндарлардың санасына сызат түсіріп, діни тәжірибесін мұқатып, суннаны тазалауды мақсат етіп отыр. Бұны да жеткілікті көрмей, суннаға да емес, «Құранда бар ма» деген сұрақтар сұрау үйреншікті жағдай алып отыр. Бұл сұрақтың қойылуы дұрыс па, бұрыс па оны кейінге қалдыра тұрайық. Ал «Құранда бар болу, болмаудың» дәстүрлі танымда қандай мағынаға келетіндігіне де көңіл бөлінбей отыр. Бұл жерде Мартин Лютер сияқты діни тәжірибе тарихындағы әулиелер мен мазхаб құрушыларын жоққа шығарып, яғни бүкіл тарихты мансұқтап, әрбір мұсылманның Алланың кітабына тікелей жүгінуі насихатталып жатыр.

Нәтижеде, сөздік мағынасымен аударылған мәтіндерде өздеріне «қажетті» сөз алынып, болмаса оған үстеме мағына жүктеліп, рухани ұстаз, мазхаб ұстындарын елемей, Құраннан тікелей үкім шығару, фатуа беру, ижтихад еркіндігі модаға айналды. Абайша айтқанда «Бас басына мүфти болу» белең алып барады [6, 3-5-бб].

Мұндай исламдағы революцияшыл психологияның ең басты мәселені ұмытқандығы көрініп тұр. Ол біріншіден, Батыс пен Шығыс мәселесі. Екіншіден, Лютер реформасының нәтижесінде шіркеу демократияланды, корольдік дін еркіндікке жетті, Інжіл еркін тұжырымдалды. Бірақ мұсылмандарда дәл осы Батыстағыдай тарихи тәжірибелер, яғни, Лютердің реформаларының сүйенген негіздері, ұғымдары мен институттары жоқ болатын. Сондай-ақ мұсылмандар да, демократиялануы тиіс шіркеу немесе діннің «билігіндегі» корольдік де Құранның еркін зерттелуінде де ешқандай кедергі жоқ. Яғни, Батыстағы әрбір құбылысты оның мазмұнына үңілмей көшіре салу ешқандай салиқалы ойға сай әрекет емес. Міне осындай әрекеттер дінімізге, бүкіл қоғамға зиян келтіруде.

Экстремист, фундаменталистердің шығуы мен исламның саясилануының оппозициялық ұранға айналуында, дәстүрден айрылып қалу, суфизмофобия, уақытқа сай нақты методологиялық ұстанымсыз Құранға, Суннаға жүгінудің де әсері бар. Исламның тарихи қалыптасу тарихында Ханафи, Малики және Шафиғи мектептерінде экстремистік ойдағы факихтер болған емес. Ханбали мазхабында болған. Ал Ханбали мазхабының құрушысы Ахмет бин Ханбал кезінде саяси-доктриналық мәндегі пікірталастармен көзге түсуі, фикхта да «хадисшілік» қырының үстемдігі сияқты себептердің, кейіннен пайда болған келеңсіздіктерге ықпал еткендігі даусыз [7, 58-59-бб].

Бұл жерде айтпақшы болған ойымыз, дәстүрді жоққа шығарып тікелей Құранға жүгіну, бүгінгі ұғымдар мен теорияларды Құранға апарып телу мәселемізді шешуге жетпейтіндігі сияқты, дәстүрді де бүгінге тықпалау шешім емес. Болуы тиіс мәселе, дәстүрді сол күйінше ұғынып, түсіндіріп, соның негізінде Құранның басты ұстанымдары мен мақсаты бағытында, бүкіл заман талабына сай қайтадан тұжырымдау. Дін мен мемлекет қатынасын және сол сияқты мәселелерді проблема қылмай, қоғамға пайдалы шешім ұсыну керек болса, онда дәстүр, Құран және бүгінгі заман шарттары үштігін негізге алу керек. Олай болмаған жағдайда бүгінгі қоғам тіршілігінен бейхабар

түсіндірмелер халықты мезі қыла береді. Бұл діни танымдық жікке, нәтижеде қоғамның бөлінуіне апарып соғады.

Алла жеке адамға немесе қоғамға өзінің адамдарға деген құқын ешкімге, не топқа аманат ретінде бермеген. Құранда, пайғамбардың да адамдарды күштеп, қысыммен басқара алмайтындығы көрсетілген [4, 3-5-бб].

Бұл жерде биліктің тек қана халыққа тән екендігін айтқан. Онтологиялық биліктен тыс, биліктің Алланың қолында болуы деген сөз, халықтың мемлекетке билік жүргізуінде жатыр.

Бізде діни, саясат, құқықтық негіз және зайырлылық ұстанымының функцияларының нақты анықтамасы жасалынбаған. Ал қоғамда адамдар сөз бен уәждер арқылы ойланады. Нақты мемлекеттік тәжірибе, институт болмағандықтан әр топ өзінен үстем, билікке өтімді топтың алдында езілуден құтыла алмайды. Тарихта Омайя халифасы Хишам бин Абдулмалик Жад бин Дирхамды «Құран жаратылған» дегені үшін бауыздатып тастаған. Бұл эгоизмнің, ұстанымсыз комментари еркіндігінің жемісі. Бүгінгі Қазақстандағы «Сопылар ісі» құбылысынан да жоғарыдағы Омайя халифаты кезіндегідей жүйесіз қисын еркіндігін көруге болады [8, 6-б].

Дін және мемлекет байланысында мұқият болуы тиіс нәрсе - әрбір ой, теория және практиканың артында құндылықтар жүйесі мен рационалды шындық базасының жатқандығы.

Құрандағы Алланың ұстанымына назар аударайық: «Егер Алла қаласа жер бетіндегілердің барлығы бірден иманға келер еді. Олай болса мумин болсын деп адамдарды мәжбүрлеуге болмайды. Қалаған Иманға келсін, қаласа жоққа шығарсын». Бұл жерде көзқарасына қарап біреулерді жазалау, жою мәселесі жоқ. Ал екінші жақтың әрекетіне Құранда былай дейді: «Әртүрлі дін иелерінің басқаларға зиян тигізуі мүмкін емес, Аллаға да зиян келтіре алмайды. Осы оймен басқаларға қысым, мәжбүрлеуге рұқсат жоқ. Бұл қазіргі қоғамдағы кейбір мұсылмандардың - өздерін Алланың дінінің қорғаушылары сияқты сезінулеріне жауап. Яғни Алланың дінін ешкім иелік етіп өз монополиясына ала алмайды. Алланы әркімнің өз дәрежесінде танып, құлшылық жасауына мүмкіндік берілу керек. Ал бүгінгі «сопылар ісі» осындай.

«Алла дініне деген қамқорлықтан» туған субъективті психологиялық топтың саяси белсенділігінің ықыласынан туындап отырғандығы мәлім. Бұлар теократиялық тенденцияның жетегінде кеткендер. Ал теократиялық догмада Алла атынан билік жүргізу характері болады. Бұл Ислам дінінің рухына сай емес. Сонымен қатар бүгінгі зайырлылық ұстанымымен үш қайнаса сорпасы қосылмайды.

Исламның негізгі ұстанымы бойынша халықтың өзін-өзі басқаруы, адам құқы, ой еркіндігі қамтылған. Құран адамдардың Алла еркіне сай тіршілік етуі үшін негізгі ұстанымдар мен нормаларды көрсеткен. Ал бұл ұстаным мен нормалар әр кеңістікке қарай адам еркіне қалдырылған. Байқап қарасаңыз ислам құқығы функциялар жиынтығы сияқты. Осы жерде тарихи оқиғаны мысал үшін ескерте кеткенді жөн санаймыз. Пайғамбар Йаманға әкім ретінде тағайындаған Муаз бин Жабалға ол жерде қай өлшеммен үкім беретіндігін

сұрайды. Ол да Құранды негізгі өлшем ретінде алатындығын айтады. Ал Құранда болмаса ше дегенде, онда суннаға қараймын дейді. Құранда да Суннада да жоқ болса ше дегенде, өз тұжырымды қолданамын деп жауап береді. Бұл оқиға пайғамбар мен сахабаларының ортасында өткен сұхбатты көрсетеді. Құранда бар ма, жоқ па? - деген сұрақ пайғамбар кезінде әбес емес еді. Дәлелің бар ма? Құранда не бар? және т.б. сұрақтар қазіргі таңда Қазақстанда негізгі өлшемге айналды. Олардың осы сұрағының өзі олардың діни танымдық ерекшеліктерін көрсетеді. Яғни қазақ мұсылмандық түсінігінің негізіндегі Ханафи фикх мектебінің методы, ұстанымы мен идеясына сай емес деген сөз. Болуы тиіс сұрақ, Құранда бар ма жоқ па емес, Құранға сай ма, теріс пе десеніз, бұл нағыз Ханафи Мазхабының методына сай болғаныңыз [9, 23-б].

Түйіндей келе, бүгінгі мәселелерді әлеуметтану перспектива тұрғысынан қарастыру қажет. Ислам діні де үкім бергенде қоғамдағы құбылыс арқылы әрекет етуді ұстаным ретінде қабылдайды. Пайғамбар да әрбір құбылыстың себеп-салдар байланысын негіз ретінде алған. Мысалы, қоғамдағы келеңсіз ахуалға бірнеше болымсыз себептер үдеріс арқылы тап болса, ол егер анықталса, онда сол болымсыз себептерді өзгерту керек екендігі өздігінен ортаға шығады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дорженов С. Б. Ислам және қазіргі кезең. – Алматы: 2001. –25-б.
2. Тито Сыздықов. Дін - қоғамдағы өткір де өзекті мәселе. Егемен Қазақстан. 2012. №7. 3-б
3. Амангелді Айталы. Мемлекет және дін. // Ақтөбе облыстық саяси газет. 2011. 15-қыркүйек. 5-б
4. Жолдыбайұлы Қ. Дін мен Діл. – Алматы: 2010. 3-5-бб.
5. Абай Құнанбаев. Қалың елім қазағым. «Атамұра» баспасы, 2002. 57б.
6. Абай Құнанбаев. 6-шы қара сөзі. – Алматы: 1993. 19-б.
7. Бұлұтай М. Ж. Ұлтымыздың болашағы діни бірлігімізде. «Жас Алаш» газеті, №58-59. 6-б
8. Шәмшат Әділбаева. Сүннет салтымыз, хадис ғұрпымыз. «Көкжиек» баспасы, 2003. 55-57-бб.
9. Жолдыбайұлы Қ. Ақиқат шуағы. «Дәуір» баспасы. Алматы. 2005. 23-б.

УДК 811.111

DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCIES OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Research supervisor: **Sadykova R.K.**

Graduate student: **Abduali M.O.**

Ismailova Orazkul, PhD doctoral student,

Abai Kazakh National Pedagogical University,

Almaty, Kazakhstan

E-mail: roza.sadikova@mail.ru

Annotation. This paper considers the question of the formation of digital competence of foreign language teachers. The introduction of information and communication technologies has great potential for improving the quality of education, and also entails the formation of ICT competence of a foreign language teacher, which is a component of his pedagogical skills and professional competence.

Key words: education, educational process, information and communication technologies, ICT competence, professional competence, digitalization, foreign language.

Андамна. Бұл жұмыста шет тілі мұғалімдерінің цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу білім сапасын арттыруда үлкен әлеуетке ие, сонымен қатар шет тілі мұғалімінің педагогикалық шеберлігі мен кәсіби құзыреттілігінің құрамдас бөлігі болып табылатын АКТ құзыреттілігін қалыптастыруды көздейді.

Түйін сөздер: білім беру, оқу процесі, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, АКТ құзыреттілігі, кәсіби құзыреттілік, цифрландыру, шет тілі.

Аннотация. В данной работе рассматривается вопрос о формировании цифровой компетентности учителей иностранного языка. Внедрение информационных и коммуникационных технологий имеет большой потенциал для повышения качества образования, а также влечёт за собой формирование ИКТ-компетентности учителя иностранного языка, являющейся составляющей его педагогического мастерства и профессиональной компетентности.

Ключевые слова: образование, образовательный процесс, информационные и коммуникационные технологии, ИКТ-компетентность, профессиональная компетентность, цифровизация, иностранный язык.

Digitization of education is a significant component of the process of formation of a "new person", and a person in all his personal aspects - from a citizen to a specialist-professional[1-p16]. The need for such formation is caused by the change of stages in the development of human society - at the new stage, the importance, availability and volume of information have increased many times, the integration of

sciences has become so complex that sometimes it is difficult to find support in the disciplines studied in educational institutions when mastering new technologies, a modern person, especially a child, this is a "digital person" who already lives in a digital environment, for which gadgets, tablets, smartphones, PDAs, websites, IP-protocols, web services, interfaces, etc. - simple and understandable things of daily use, for which the main source of information, entertainment and often the field of professional activity is the Internet.

In society, in the pedagogical community, among parents and employers, there is a lack of trust in the digitalization of education and related changes. Will such education be of high quality, will it ensure the appearance of professionals in various professional fields and will personal career growth and human well-being? Where is the border between "possible" and "necessary", because it is useful, effective? At the time, the shift in the use of presentations in lessons at school had a rather negative impact on the results of education, because multimedia is a great opportunity, but it is necessary to master it, to be able to use it methodically competently.

In addition to insufficient preparation due to weak motivation, the student's unwillingness to answer for the results of his training, the possibility of eclecticism in training (in the case of independent assessment of the "necessary" information and the "best" source of information), etc. it is impossible to check everything with the help of tests, there is a danger of "digital dependence" on external information to the detriment of acquired (knowledge), as a result of which competences have nothing to develop (the learner is sure that "when it is necessary", he will find everything he needs on the Internet), in a completely digital education, possible consequences of communication "through the machine": poorly developed speech, psychological problems in interpersonal communication (a live person differs from a "network one", the opponent cannot be "turned off" in teamwork), "Internet education" (from for the freedom of choice of sources of information, the spiritual and moral side of the person, civic position, worldview, beliefs, etc. are poorly or incorrectly developed [2-p17-21]).

The goal of the development of the digital educational environment of the school is, of course, the provision of high-quality education, as stated by the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokaev. It helps to individualize the educational process, develop educational independence and responsibility of children, provides students with various tools for productive activities. The ability to acquire knowledge independently, orient oneself in large volumes of information - this is the quality that modern employers demand from their subordinates. And electronic educational content today gives students the opportunity to be in demand in the labor market tomorrow.

Researchers E. V. Bondarevskaya, V. V. Serikov, V. A. Slastenin, I. S. Yakimanskaya and others emphasize that the use of computer technologies creates favorable conditions for the formation and development of linguistic and communication skills in accordance with the personality-oriented approach to teaching a foreign language, taking into account the personal needs and characteristics of the trainees as much as possible. Also among the advantages of using multimedia and digital technologies in the process of teaching a foreign

language are domestic linguo-didactic methodologists M. N. Evstigneev, L. V. Kudryavtseva, E. S. Polat, S. P. Sysoev, I. I. Khaleeva, L. A. Tsvetkova and others distinguish the following:

- 1) providing a large amount of authentic information;
- 2) impact on all channels of perception through the use of multimedia technologies (text, graphics, sound, animation, video);
- 3) adaptability;
- 4) non-linearity of information provision;
- 5) high involvement in the educational process. [3-p14-17].

Education, as an integral part of personality formation, was gradually involved in the digitalization of the "mastery course". Many pedagogues argue and contradict about digitalization as an influential segment of education, which will soon be able to absorb "teaching", replacing the personality at the same time.

But what is digitization for a modern teacher? Firstly, this is a great designer for the implementation of the lesson, which can be modeled according to the requirements of the Ministry of Education. Secondly, the teacher forms a "student model" as an indicator of an integral chain of the educational process through the implementation of the Ministry of Education and the structuring of critical thinking, taking into account the parameters of UUD, as the basic part (foundation) of the potential development of the personality. Thirdly, this is one of the innovations that forms and develops a modern model of teaching for students.

The Internet provides such a huge amount of software and communication opportunities that sometimes you get lost in this ocean of modern services.

We highlight some of them, which are used in the process of learning English.

LECTA is an educational platform for teachers, students and parents, which contains electronic forms of textbooks with multimedia, interactive resources, simulators with automatic verification. EFB (electronic forms of textbooks) works without internet. Everything seems to be fine, but the teacher, since he is a creative person, does not have the opportunity to supplement the lesson with his own materials. He does not have the opportunity to check the assignments and exercises in the lesson. This is a digital instrument that requires large material costs for the purchase of tablets [4-p 90-93].

The LECTA "Classwork" service offers additional free presentations, simulators, video and audio materials, 3d models and lesson notes with these interactive components. There is an opportunity to supplement the presentation with your own materials. But the quality of the work depends on the speed of the Internet and on the platform that all subjects and classes are presented. Very poor material for learning foreign languages.

LearningApps.org is an application for creating interactive tasks of different levels of complexity: quizzes, crosswords, puzzles and games. The assignment is checked automatically. Here you can find many different templates, there is a library of ready-made materials. But some of them do not correspond to the program and contain errors.

"IClass" is a platform for creating training works and homework. There is an extensive bank of ready-made exercises and the possibility of creating your own tasks. But here you have to invest materially, etc. k. This is a paid service.

Kahoot! And Quizizz is a service that allows you to transform learning into a game process. Here you can create both quizzes and polls, as well as educational quests. What is required to register students in the system? The test can be performed outside the classroom. But all control elements are in English (this is not a minus of English lessons), there are few templates for creating assignments, and there are difficulties with identifying students.

Google Forms is a tool for creating tests, polls, quizzes, online quests. The test has an automatic check. Tasks can be created on the basis of illustrations and videos. Tests use options with different types of answers. The teacher receives detailed information about the performance of tasks by students. But teachers and students need their own Google (gmail) account. There are no ready-made materials.

Google Classroom is a virtual classroom management system. Here you can issue assignments and control, create full-fledged online courses. But it is necessary to prepare schoolchildren to work with educational materials online.

The use of digital educational resources in modern realities is an effective teaching tool that activates the mental activity of students and makes the learning process attractive and interesting. This is a powerful stimulus to increase motivation to master a foreign language.

In this regard, it became necessary to use digital educational resources in preparation for the lesson, and directly in the lessons to include students in active cognitive activity using multimedia tools. The use of digital educational resources (DER) is also due to the following contradictions [5-p 287]:

- continuous growth of the volume of knowledge and the difficulty of its assimilation in a short time of study;
- a drop-in interest in a foreign language as a subject and an increase in interest in learning a foreign language against the background of computerization of education;
- unified program requirements for learning a foreign language and different levels of educational opportunities for schoolchildren.

The solution to this problem is to change the approach of educational activity. The educational process must correspond to the level of perception of students. The use of the digital educational resources is aimed at teaching students to be aware of the motives of their teaching, their behavior in the classroom and in life, i.e. to form goals and programs of their own independent activity and to foresee its immediate results.

The condition for increasing interest in this subject can be the creation of a language environment in the classroom through the use of various means of DER at all stages of the lessons.

Why I was interested in information technology as a means of increasing motivation?

As you know, motivation is a necessary condition for any activity, including training. However, the following should be borne in mind: motivation is a side of the

subjective world of the student, it is determined by his own motives and predilections, the needs he perceives.

In order to determine the area of interest of the students, I suggested that they place various types of pastime (physical education, music, art, dancing, reading books, walking with friends, as well as computer games, communicating with friends via the Internet (social networks and WhatsApp)) in order of their preference. 60% of students put computer games and communication with friends via the Internet (social networks and WhatsApp) in the first place.

It is assumed that since new information technologies attract students and are one of their main interests, their use in the educational process can contribute to the formation of positive motivation. The use of digital educational resources in the learning process allows you to enrich the arsenal of methodological tools and techniques, diversify the forms of work, makes the lesson interesting and memorable for students.

If students develop a cognitive interest in learning English, this will allow them to take part in the dialogue of cultures. And familiarization with the materials of culture will contribute to the awakening of cognitive motivation, that is, schoolchildren will get acquainted with unknown facts, which will undoubtedly cause them a steady interest in learning new things. The learning process, taking into account the interests of schoolchildren, will become especially effective. Therefore, the leading pedagogical idea of the article is to create conditions for the development of cognitive activity of younger students through the introduction of digital technologies in English lessons in order to achieve the following results: increasing interest in the subject and positive dynamics in the quality of students' knowledge; increasing the density of the lesson, creating an environment for the implementation of practical skills; systematic work on the overall development of students.

In a practical sense, for me, as an English teacher, the Digital educational resources is an information source that contains graphic, textual, digital, speech, and musical information aimed at achieving the educational and upbringing objectives of the educational process.

Classification of digital educational resources used in English lessons

Digital educational resources for foreign languages can be divided into the following groups according to their content and functionality:

- 1) information and reference materials (encyclopedias, reference books, dictionaries, magazines, newspapers, almanacs);
- 2) electronic books for reading;
- 3) movies on DVD;
- 4) libraries of electronic visual aids and databases;
- 5) teaching materials on electronic media (lesson development, guidelines for teaching aspects of the language and types of RD, tests and other control and measuring materials);
- 6) Internet resources;
- 7) combined electronic learning tools (tutorials, electronic textbooks, exercise books and educational games);

8) educational and methodological software to accompany the lessons of a foreign language (demonstration materials, presentations, projects, computer development of lessons, etc.) created by the teacher for a particular lesson.

Using the digital educational resources allows you to:

1. Improve the efficiency and quality of education;
2. Focus on modern learning goals;
3. Increase students' motivation for learning;
4. Use interconnected learning for various activities;
5. Take into account the regional aspect;
6. Make the lessons emotional and memorable;
7. Implement an individual approach;
8. Strengthen the independence of schoolchildren;
9. Change the nature of the interaction between the teacher and the student;
10. Objectively evaluate students' knowledge;
11. Improve the quality of visibility;
12. Facilitate the work of the teacher.

With the help of digital educational resources in an English lesson, teachers can solve a number of problems [6-p79-82]:

- present new learning material
- repeat and consolidate the passed lexical units
- conduct intermediate and final control of knowledge acquisition
- create game learning situations that are as close as possible to real ones
- to help students thoroughly prepare for the passing of the exams
- acquire computer skills.
- The goal of my teaching activity is to develop and include interactive teaching aids in the educational process to increase students' motivation in English lessons.
- Achieving the planned results involves solving the following tasks:
- establish the initial level of educational motivation of students;
- identify factors that can change the attitude to the subject of foreign language;
- create a collection of digital educational resources to immerse students in the language environment in foreign language lessons;
- promote the dissemination of the article among subject teachers.

Check the effectiveness of the implementation of the article in grades 2 to 9 by how much, in percentage terms, the interest in learning English has increased.

The teacher builds the process of teaching English on the basis of a student-centered approach, using new pedagogical technologies, such as pedagogy of cooperation, multi-level education.

The study of a foreign language gives students great advantages, opens up new perspectives within the framework of expanding the boundaries of interethnic communication, increasing the intellectual and cognitive potential. Being the “calling card” of a modern person, a foreign language provides real opportunities for applying for a promising job, contributes to the successful formation of the personality as a

whole. At the present stage, there is a transition from traditional to innovative forms of education, since the introduction of information technologies into education facilitates and complements the process of perception and processing of information, and thanks to multimedia tools, students are given the opportunity to master a large amount of information while increasing the motivational basis of educational activity, in which there is a reorientation learning process from teacher to student.

It should be noted that the training process aimed at the development of future EFL teachers' digital competences in creating multimedia educational tutorials should include students into the process of designing a fragment of the pedagogical activity. In other words, training should ensure their activity- and professionally-oriented position in teaching and implement the principle of connection between theory and practice. The competences acquired in the learning process have a well-defined professional focus and are closely related to the students' strong motivation to create effective multimedia educational products [7-p.239].

The use of innovative forms of education, in contrast to traditional methods, assigns the main role to the student on the path to mastering knowledge, in which the teacher is an active assistant, organizes and stimulates learning activities.

Bibliography:

[1] Andreev, A.A. To the question of the definition of the concept of "distance learning" Andreev // Distance education. - 2004. - No. 4, - P. 16.

[2] Annikova L. V., Litvinova E. Yu. Formation of the psychological readiness of the teacher to use SMART technologies in the educational process of the university// Problems of modern pedagogical education. - Collection of scientific papers, Yalta: RIO GPA, 2021. No. 70(4) P. 17-21.

[3] Bystrova N.V., Remizova E.A., Ermolaeva E.L. Implementation of e-learning in the digital educational environment // Problems of modern pedagogical education. 2020. No. 69-3. pp. 14-17.

[4] Bystrova N.V., Tsyplakova S.A. Information and educational environment of the school as an innovative managerial task // Science and practice of regions. 2019. No. 4 (17). pp. 90-93.

[5] Voronin D.M. Cognitive dissonance: the competencies of teachers and the new reality // Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference "Management of the XXI century: socio-economic transformation in conditions of uncertainty": a collection of scientific articles based on the materials of the conference. St. Petersburg, November 25-26, 2020. - St. Petersburg: Publishing house of the Russian State Pedagogical University im. A.I. Herzen, 2020. - S. 287.

[6] Kuznetsova E.V. Web-conferences in the formation of professional foreign language communicative skills // Modern trends in language education: experience, problems, prospects. - Arzamas: Arzamas branch of UNN, 2020. - P.79-82.

Исмаилова О.А

[7] Smagulova G. Zh., Sarzhanova G. B., Tleuzhanova G. K. The development of future foreign language teachers' digital competences in creating multimedia tutorials- The Education and Science Journal. Vol.23, №6.2021.

УДК 378.14

ЖАҒАНДАНУ КЕЗІНДЕГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Қарабаева З.М.

тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

Шакрат Н.Р., студент

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: karabaeva_zarixan@mail.ru

Түйіндеме: Мақаланың мақсаты – жаһандану кезіндегі білім беру жүйесінің ерекшеліктерін қарастыру. Талдау барысында салыстырмалы талдау әдісі де қолданылды. Бұл әдістің көмегімен соңғы жаһандану кезеңіндегі білім беру жүйесінің негізгі сипаттамалары анықталды. Мақаланы тереңірек оқу күрделі процесс ретінде жаһанданудың бүкіл әлемдегі білім беру жүйесіне қалай әсер еткенін толық ашуға мүмкіндік береді.

Негізгі ұғымдар: Жаһандану, білім беру жүйесі, интеграция, студент, мұғалім, оқу орны.

Аннотация: Цель статьи – рассмотреть особенности системы образования в условиях глобализации. При анализе также использовался метод сравнительного анализа. С помощью этого метода были определены основные характеристики системы образования в последний период глобализации. Более глубокое прочтение статьи позволит вам в полной мере раскрыть, как глобализация, как сложный процесс, повлияла на систему образования во всем мире.

Ключевые понятия: Глобализация, образовательная система, интеграция, ученик, учитель, образовательное учреждение.

Annotation: The purpose of the article is to consider the features of the educational system during globalization. The method of comparative analysis was also used during the researching process. With the help of this method, the main characteristics of the educational system in the last globalization period were determined. A deeper reading of the article will allow readers to fully discover how globalization, as a complex process, has affected the educational system around the world.

Key words: Globalization, educational system, integration, student, teacher, educational institution.

Қазіргі жаһандану үрдісінде жоғары білім беруді дамытудың әлемдік беталысы ретінде көптеген түйінді мәселелерді анықтайды, онда: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, олардың арасында ең маңыздысы ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялары; университеттік білімнің маңызын бейнелейтін және оның іргетасын сақтайтын білім мен ғылым интеграциясының ұштасуын тереңдету; академиялық еркіндікті кеңейту мен басқару жүйесін өзгерту арқылы университеттердің автономиясын дамыту; қосымша білім беру қызмет түрлерін ұсыну, оның ішінде «өмір бойы білім алу» ұстанымын жүзеге асыруға байланысты.

Қазір республикада жоғарғы оқу орындары көп, алайда әлемдік деңгейдегі университеттер қатарынан орын алу санаулы. Сондықтан Отандық маман даярлайтын мекемелердің саны басым болғанымен түлектерінің білім сапасы әлдеқайда төмен.

Бүгінгі күннің міндеттерін әрқашан жаңа әдістермен ғана шешу жеткіліксіз, өткеннің тәжірибесіне де арқа сүйеу қажет, онсыз қоғамдық прогрестің сабақтастығы үзіледі. Өткен өмір сабақтарына тарихын шолу жасасақ. Озат тәжірибені зерттеу, жинақтау және тарату өткен жылдарда бой көтеріп, әлі де жасампаздық күш қуатын жоймаған құндылықты пайдалана отырып, жаһандану үрдісінің жаңа тәжірибесіне де арқа сүйеу қажет. Жаһандану – дүние жүзілік елдер экономикалары мен жалпы алғандағы қоғам арасындағы интеграцияның күшеюі [1].

Жаһандану адамзат тарихындағы бұлтартпас құбылыс. Оның мәні тауарлар мен өнімдердің, ақпараттың, білімнің және мәдени құндылықтардың алмасуы нәтижесінде өзара байланыстың арта түсуінде жатқанды. Дәл осы жаһандық интеграцияның қарқыны соңғы онжылдықтарда технология, коммуникация, ғылым, көлік және өнеркәсіп сияқты салалардағы бұрын-соңды болмаған жетістіктердің арқасында әлдеқайда жылдам әрі әсерлі болды.

Жаһандану – адамзаттың дамуын жеделдеткен және адам бейімделуге тиіс және күрделі мәселелер мен қиындықтар туғызатын күрделі процесс. Жаһандануға келгенде оның пайдалылығына байланысты пікір-таластар әрқашан да болмақ кейбіреулері жаһандануға байланысты орын алып жатқан өзгерістер қарқыны қауіп төндіруі әбден мүмкін деп тұжырымдап, оны бақылауға немесе басқаруға тырысса, енді біреулері позитивті түрде қабылдап, жаһандану заманынан болатынның бәрін алып қалуға тырысады.

Жаһандану негізін 1870 жылдардан бастау алады. Ол ауқымды процесс ретінде екі жаһандық интеграциялық циклден өткен. Бірінші жаһандық интеграциялық цикл 1914 жылы басталса, екінші жаһандық интеграциялық цикл 1946 жылдан бергі уақытты қамтыған. Байқағанымыздай, бірінші цикл бірінші дүниежүзілік соғыстың басынан екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғанға дейінгі кезеңді алып жатыр. Екінші цикл екінші дүниежүзілік соғыстан бертінгі уақытты алғанды [2]. Тағы бір белгілі факт – жаһанданудың соңғы толқынының 1990 жылдары басталғандығы. Жаһанданудың жоғары білім беруге әсері. Жаһандану ықпалымен білім беру үздіксіз өзгерістерге ұшырауда. Жаһандану білім беруге индустрияландырудан ақпаратқа негізделген қоғамға

дейін дүние жүзіндегі мектеп жүйелеріндегі идеялар, құндылықтар мен білімдер түріндегі өзгерістерді болжайтын, студенттер мен оқытушылардың рөлдерін өзгертетін және қоғамдағы өзгерістерді тудыратын технологиялар мен коммуникациялардың қарқынды дамуын алып келеді. Ол мәдениетке әсер етеді және мәдениеттің жаңа түрін тудырады. Бұл дүние жүзіндегі университет жүйелеріндегі идеялар, құндылықтар және білімдер түріндегі өзгерістерді болжайтын технологиялар мен коммуникациялардың қарқынды дамуына әкеледі. Технологиялар мен коммуникациялардың дамуымен шартталған жаһандық қоғамның өсуі балаларды, болашақ азаматтарды «әлем азаматтарына» айналдыруда, кең ауқымды дағдылар мен білімге ие интеллектуалды адамдарға айналдыруда, бәсекеге қабілетті ақпараттық қоғам құруда. Ел болашағы көбінесе өнеркәсіптік экономикалық білімге негізделген салаларға жеткілікті көңіл бөлетін жаһандық нарықтағы бәсекелестік қабілетіне байланысты, бұл «жылдам өзгерістер мен белгісіздік сын-қатерлеріне төтеп беру үшін білімнің, дағдылардың және интеллекттің» маңыздылығын мойындайды. Білім беру білім мен ақпарат тауар сияқты сатылатын бәсекелес нарықтарда қолдануға болатын берілетін дағдылар мен білімдерді дамытатын өмір бойы оқу және оқыту процесіне айналады.

Білімнің адам үшін құндылығы артып келеді. Қазіргі жағдайда білім адамдарға жұмысқа орналасуға көбірек мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде жақсы өмір салтына, күш пен мәртебеге әкеледі.

Жаһанданудың білім беру жүйесіне әсерін 1990 жылғы жүйе мен 2020 жылғы жүйені салыстырмалы талдау жүргізсек:

1. Оқытушы мен студенттің қарым-қатынасы

Бірдей (1990 және 2020 ж.):

– Оқытушылар оқу орнында және кампус ғимараттарындағы сыныптарда студенттердің бетпе-бет оқуына тікелей басшылық жасауды жалғастыруда; және оқу орнынан тыс жерде студенттермен экскурсиялар арқылы.

Әртүрлі (2020 ж.):

– Оқытушылар синхронды чат пен екі жақты бейнені (мысалы, Google Hangouts, Face Time, Skype, Zoom) қамтитын онлайн қосылымдар арқылы қашықтан және нақты уақыт режимінде студенттерді өз сабақтарында оқытуды тікелей бағыттайды.

– Оқытушылар интернет арқылы жазылған бейнелерді ойнату арқылы (мысалы, Canvas, Blackboard және Moodle сияқты курсты басқару жүйелерін пайдалану) арқылы өз сабақтарында студенттердің оқуын бағыттайды; скринкаст жасау арқылы (мысалы, PowerPoint слайдтары арқылы дауыс); электрондық пошта және мәтіндік хабарламалар жіберу арқылы; курс веб-сайттарын жасау арқылы; онлайн пікірталас форумдарына үлес қосу арқылы; Олардың кейбіреулері жаппай ашық онлайн курстары деп аталатын өте үлкен онлайн сабақтар болуы мүмкін.

– Жұмыстағы студенттер оқуын жалғастыра алады; жұмыс істейтін кәсіпқойлар да осы бағдарламаларда оқытушы ретінде жұмыс істей алады,

олардың оқытушылық лицензиялары немесе жоғары дәрежелері жоқ, бірақ құзыретті тәжірибешілер болып табылады.

– Онлайн білім беру бағдарламалары мұғалімдерге бағыт-бағдар беру үшін әртүрлі елдерден, мәдениеттерден және этникалық топтардан келген студенттердің анағұрлым көп алуандығын жеңілдетеді. Бұл бағдарламалар студенттерге мұғалімдердің анағұрлым көп алуандығынан білім алуға мүмкіндік береді. [2]

2. Студент-контент арасындағы қатынастары

Бірдей (1990 және 2020 ж.):

– Бізде әлі күнге дейін оқулықтарда, журналдарда, газеттерде, жазылған фильмдерде, бейнефильмдерде және музыкада және т.б. студенттердің оқу үшін ресурстар ретінде пайдалануы үшін контекст бар.

Әртүрлі (2020 ж.):

– Студенттер қазір Интернет арқылы қол жетімді кең ресурстарды қамтитын ортада және мәдениетте өмір сүреді. Бұл – смартфондар, планшеттер және компьютерлер арқылы қол жетімді жаңа «кітапхана».

– Толықтырылған шындық: портативті құрылғылардың көмегімен студенттер нақты әлемдегі контекстік мазмұн қабаттарына қол жеткізе алады.

– Веб-іздеу нәтижелері: Google іздеуі осы уақытқа дейін жасанды интеллекттің (AI) ең жақсы үлгісі болуы мүмкін. Тек бірнеше сөзді теру арқылы сәйкес келетін құжаттарға веб-сілтемелер тізімін ала аламыз.

– Siri, Alexa, Cortana, Google Assistant, Dragon Naturally Speaking және дауысты тану мүмкіндігі бар басқа агенттер – дауысты тану әдістері арқылы Интернетті шолудың тағы бір жолы.

– Виртуалды шындық, виртуалды әлемдер, симуляциялар, бейне ойындар және анимациялық фильмдер: Біз технологияның не істей алатынының шекарасын алға жылжытуды жалғастырамыз.

– Саусақ ізі, бетті тану және бірегей тұлғаларды анықтаудың басқа жолдары: Бұл қауіпсіздік мақсатында сандық құрылғыларға кіруді бақылау үшін ғана маңызды емес, сонымен қатар мұғалімдер мен студенттер үшін мазмұн мен контексттерді бейімдеу үшін де пайдаланылуы мүмкін.

– Студенттердің контент құруы – қазіргі технологияларды пайдалану арқылы салыстырмалы түрде оңай. Студенттер ноутбук немесе Chromebook арқылы жұмыс жазып қана қоймай, сонымен қатар смартфондар немесе сандық камералар арқылы бейне әңгімелер жасай алады, оларды өңдей алады және жұмыстарын желіде орналастыра алады.

3. Оқытушы – контент арасындағы қатынастары

Бірдей (1990 және 2020 ж.):

– Оқытушылардың кәсіби біліктілігін арттыру іс-шаралары көбінесе студенттер мектепте болмаған кезде орын алды және жоғары дәрежеге жету үшін көбінесе оқу жылы ішінде демалысқа шығу немесе жазда, түнде және демалыс күндерінде колледж кампусында жеке курстардан өтуді білдіреді.

Әртүрлі (2020 ж.):

– Оқытушылар оқу жылы ішінде жұмыстан демалыссыз онлайн бағдарламалар арқылы өз оқуын жалғастыра алады. Сондай-ақ олар онлайн режимінде жоғары дәрежеде білім ала алады.

– Жақсырақ контент жасау құралдары: қимылсыз суреттер мен бейнелерді түсіру және өңдеу; презентацияға арналған слайд-шоулар құру; веб-сайттар жасау; компьютерлік оқулықтар мен тест/викториналар, модельдеу және ойындар әзірлеу.

– Canvas, Blackboard және Moodle сияқты мазмұнды басқару жүйелері мұғалімдерге өз студенттері үшін оқу ресурстарын жинауға, олардың курстық жоспарларын жариялауға, тапсырмаларды орындауға және студенттердің жұмысы бойынша кері байланысты қамтамасыз етуге, пікірталас топтарын басқаруға, онлайн баға кітапшаларын пайдалануға және сыныптағы басқа әрекеттерді жеңілдетуге көмектеседі[3;10 бб.].

Бұл салыстырулардан біздің көретініміз – жаһанданудың соңғы этапы басталған уақыттан осыдан 2-3 жыл уақыттағы білім беру жүйелерін тіпті салыстыруға келмейтіні. Осы соңғы кезеңнің ішінде жалғыз білім беру саласының өзі орасан зор өзгерістерге ұшырады.

Жаһандану білім беру технологиясына және коммуникациялық жүйелерге көптеген айқын әсер етті, білім беру тәсілін, сондай-ақ мұғалімдер мен студенттердің рөлдерін өзгертті. Бұл технологияның дамуы индустриалды қоғамнан ақпаратқа негізделген қоғамға көшуді жеңілдетеді. Сонымен бірге жаһанданудың және жаңа ақпараттық жүйелердің ашықтығының күнгірт жағы бар. Ең бай елдер байыса, кедейлер кедейленіп барады. Байлар мен кедейлер арасындағы табыс, ақпарат және білім алшақтықтары қысқармайды; экономикалық дағдарыстар, сауда теңгерімсіздігі және құрылымдық түзетулер көптеген елдерде моральдық дағдарысты тудырды, көптеген отбасылар мен қауымдастықтардың негізгі әлеуметтік және мәдени құрылымын ыдыратып, нәтижесінде жастар арасындағы жұмыссыздық, суицид, зорлық-зомбылық, нәсілшілдік пен нашарлық пен қоғамға жат мінез-құлық анти-қоғамдық мектептерді қалыптастырды. 21 ғасырда білім беру жүйелері студенттерді әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті болу үшін қажетті жаңа біліммен, дағдылармен және құндылықтармен қаруландыру, сонымен бірге жауапты ересек, өз елінің де, әлемнің де жақсы азаматы болатын түлектерді шығарудың екі жақты міндетіне тап болады. Осылайша жаһандану бізді білімнің қаншалықты қажет екенін ғана емес, оның түпкі мақсаттарын да қайта қарастыруға шақырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.un.org/ru/youthink/globalization.shtml> - информация, выложенная на веб-сайте Всемирного банка
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsiya-ponyatie-etapy-protivorechiya-otsenki/viewer> - Г.А.Дробот, доктор политических наук, доцент - "Глобализация: понятие, этапы, противоречия, оценки"» 2004ж
3. Naveen Kumar Sharma, assistant professor "Globalization effect on education and culture: an analysis" 2017

4. Theodore W.Frick "Education systems and technology in 1990, 2020, and beyond" –13 August 2020.

УДК 94(574): 373.016

«МӘДЕНИ МҰРА» – ҰЛТТЫҚ ТАРИХТЫ ЖАҢҒЫРТҚАН ЖОБА

Жанақова Н.Т.

тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Зекенқызы А., студент

*Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университеті*

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: nurgul.zh.t@mail.ru

Түйіндеме: Мақалада ұлт мәдениетін дамытып жаңғыртуға үлкен серпін берген «Мәдени мұра» ұлттық стратегиялық бағдарламасының егемен ел тарихындағы мән-маңызы, ерекшеліктері мен жетістіктері жан-жақты ашып көрсетілген. **Бұл бағдарлама** қазақ халқының рухани байлығын әлемге паш еткен теңдессіз жоба болғандығы нақты материалдар мен құжаттар негізінде дәлелденіп, ұлт мәдениеті жаңа өркендеу кезеңін өткергендігіне назар аударылды.

Тірек сөздер: жоба, мәдени мұра, бағдарлама, ұлттық, тарих, мемлекеттік, қоғам, қолжазба, кітап, зерттеу.

Аннотация: В статье подробно изложены значение, особенности и достижения национальной стратегической программы «Культурное наследие» в истории суверенной страны, давшей большой импульс развитию и модернизации национальной культуры. На основе реальных материалов и документов доказано, что данная программа является беспрецедентным проектом, открывшим миру духовное богатство казахского народа, и указано, что культура нации прошла новый период расцвета.

Ключевые слова: проект, культурное наследие, программа, национальный, история, государство, общество, рукопись, книга, исследование.

Abstract: This article considers the significance of the state program «Cultural Heritage» in the spiritual revival of national history, which became the main document in the field of development of spiritual and educational activities, a strategic national project that determined the state approach to culture. The implementation of this program gave a powerful impetus to the development of the national spirituality of Kazakhstan, in fact preserved for descendants the richest historical and cultural heritage of the people. From a general historical point of view,

this is a unique project of our time. In terms of scale and performance, such a project was not for the entire post-Soviet period.

Keywords: project, cultural heritage, program, national, history, state, society, manuscript, book, research.

Еліміз тәуелсіздікке қол жеткізген алғашқы жылдары қазақ мәдениеті үшін жаңа кезең басталды. Ұлт мәдениеті қайта түлеп, жаңа өркендеу кезеңін бастан кешті. Бұл игі істе республикада қолға алынып іске асқан «Мәдени мұра» ұлттық стратегиялық бағдарламасының маңызы өте зор болды.

Мәдени мұра – құнды рухани, мәдени, экономикалық және әлеуметтік қазына, сонымен бірге осы заманғы ғылым, білім мен мәдениеттің де қайнар көзі. Бұл, табиғи байлықтарымен қатар, ұлттық өзін-өзі сыйлауы мен әлемдік қауымдастықты мойындатуына басты негіз болған ауқымды шара екенін елімізде 2003-2011 жылдары сәтті жүзеге асырылған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы нақты дәлелдеп берді.

2004 жылдан бастап қолға алынған бұл жоба алғашында екі жылға есептелген болатын, одан кейін 2007-2009 және 2009-2011 жылдары арасында жалғасын тапты. 2004 жылғы 13 қаңтарда бекітілген «2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы туралы» қаулыға сәйкес бұл бағдарламаның мақсаты: «Рухани және білім беру саласын дамыту, елдің мәдени мұрасының сақталуы мен тиімді пайдаланылуын қамтамасыз ету» деп атап көрсетіліп [1, 568-б.], елдің маңызды тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін зерттеу, қалпына келтіру, тарихи-мәдени дәстүрлерді жаңғырту және шет елдерде Қазақстанның мәдени мұрасын үгіттеу шараларын жүргізу сияқты міндеттер қойылды.

Бағдарламаның бірінші бағыты халықтың мәдени мұрасының байлығы арқылы қазақстандықтардың ұлттық бірегейлігін дамытуға және нығайтуға бағытталған. «Мәдени мұраның» екінші маңызды бағыты – ұлттық рухани қазына байлығының әлемге танылуы болса, үшінші бағыты – ұлттық мәдени мұраны зерделеу жүйесін құру: тарих, философия, этнография, тіл, әдебиет, кескіндеме, музыка және т.б.

Ұлттық мәдениетті өркендету көшіне жеткізген «Мәдени мұраның» еліміз тарихының жаңа белесіне айналып, қазіргі Қазақстанның әлемдік өркендеуінің дәлелі болды. Әлем елдеріне шашырап кеткен ұлттық құнды мұраларды жинақтауда осы бағдарлама аясында дүние жүзінің көптеген мемлекеттеріне ұйымдастырылған ғылыми-зерттеу экспедицияларының пайдасы көп тиді. Қазақстанның сәулет өнері, этнографиясы, тарихы бойынша шамамен бес мың жазба жинақталды. 350-дей кітап, олардың ішінде этнография, археология, тарих бойынша сериялар, жаңа энциклопедиялық сөздіктер шығарылды.

Осы тарихи маңызды құжат қабылдағаннан кейін 2004 жылы 51 тарихи және мәдени ескерткіштің реставрациялық жұмысы аяқталып, 39 қалашық пен қорғандарға археологиялық зерттеулер жүргізілді. 218 нысанды қамтыған Қазақстанның тарихи-мәдени және тарихи ескерткіштерінің мемлекеттік тізімі дайындалды. Ұлттық мәдениет үшін аса маңызды 30 сәулеттік және археологиялық қосымша ғылыми зерттеулер жүргізілді.

«Мәдени мұра» стратегиялық бағдарламасының басты мақсаты халықтың жоғалтқанын табу, өшкен жадыны жаңғырту, барымызды көрсету, тарихымызды қайта тірілту екені белгілі. Міне осы тұрғыда бағдарлама аясында еліміздің тарихи-мәдени мұрасын зерделеу, айрықша маңызы бар тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қайта қалпына келтіру жөнінде ауқымды жұмыс атқарылды. Бүгінгі күні мемлекеттік мұражайларда екі миллионнан астам мәдени құндылықтар сақталуда. Ұлттық мәдениет пен жазудың сан ғасырлық тәжірибесін қорыту, әлемдік ғылыми ой-сананың, мәдениет пен әдебиеттің үздік жетістіктері негізінде гуманитарлық білімнің мемлекеттік тілдегі толыққанды қорын құру жөнінде жұмыс жүргізілді.

Екі кезеңге бөлінген мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы өз міндетін өте жоғары деңгейде орындады. Алғашқы кезеңі жалпы мемлекеттік тұрғыда іске асса, екінші кезеңінде салалар бойынша жұмыстар нақты орындалды. Атап айтқанда, мемлекеттік бағдарламаны іске асыру барысында 35 тарих және мәдениет ескерткіштерінде жаңғырту жұмыстары, 30 қалашық, қоныс, тұрақ пен қорғанда археологиялық зерттеу жұмыстары жүзеге асырылды. Қытай, Түркия, Моңғолия, Ресей, Жапон, Египет, Өзбекстан, Армения, АҚШ, бірқатар Батыс Еуропа елдеріне ғылыми-зерттеу экспедициялары ұйымдастырылып, ғылыми ортаға бұрын белгісіз болып келген Қазақстанның тарихы, этнографиясы, өнері туралы бес мыңға жуық қолжазба мен баспа басылымдары табылды. Экспедициялар барысында тек Қытайдың өзінде ғана Қазақстанның тарихы мен мәдениетіне қатысты бұрын зерттелмеген үш жарым мыңға жуық тың дерек табылды. Осы зерттеулердің нәтижесінде, қазір Қазақстанда қазақ хандары мен сұлтандарының Қытай, Қоқан, Хиуа және де басқа шектес жерлердің билеушілерімен хат алмасуы жөнінде көптеген тарихи маңызды деректер жиналды.

Жүздеген жазба ескерткіштер Еуропа мемлекеттерінің кітапханалары мен дипломатиялық мұрағаттарынан табылды. Шет елде Орталық Азиядағы көне көшпелі халықтардың шаруашылық құрылысы мен антропологиялық түріне, олардың тілдерінің өзара ықпалына және өзара қарым-қатынастарына қатысты этнологиялық деректердің табылуының маңызы айрықша зор.

Қожа Ахмет Иассауи кесенесі мен Тамғалы археологиялық кешені сияқты екі ғажайып ескерткіш ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мұралар тізіміне енді. Мемлекеттік бағдарлама аясында 230 аталым кітап жарық көрді, арасында тарих, археология, этнография жөніндегі аса құнды сериялар, жаңа энциклопедиялық сөздіктер бар. Мысалы, «Бабалар сөзі» сериясы жүздеген жылдар бойы жасалған қазақ халқының бай ауыз әдебиетін жинақтауға мүмкіндік берсе, «Қазақтың ата заңдары» жинағы қазақ халқының құқықтық санасының даму тарихын ашып көрсетеді.

Егеменді Қазақстанның бүгінгі өмірі мен оның жан-жақты даму перспективаларын мәдени мұрасыз елестету мүмкін емес. Мәдени мұра сана-сезімді қалыптастыру негіздерінің бірі, ізгілік пен отаншылдық құндылықтар сабақтастығын орнықтыруда зор әлеуетке ие. «Мәдени мұра» бағдарламасы мемлекеттің мәдениетіне қолдау көрсететін стратегиялық ұлттық жоба деп

аталды. Осы орайда «Мәдени мұра» стратегиялық ұлттық жобасында Қазақстанның жаһандану жағдайында мәдени жаңғыруы принципінің негізі қаланды [2, 626-б.].

Мәдени мұраның экономикалық ресурсын жұмылдыру – елді қайта жандандырудың негізі. Тарихи ортаның сақталуы республикамыздың инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз етеді. Ол, сонымен қатар, бүкіл қазақстандық қоғамдастықтың игілігіне айналар жанама артықшылықтардың шеңберін кеңейтуге де алып келеді.

Мәдени мұраны сақтау саласындағы мемлекеттік саясаттың базалық қағидаты – бұл жұмыстың мемлекетіміздің экономикалық және әлеуметтік дамуы аясында ғана тиімді болатындығына негізделген кешенді көзқараспен қарау. Мәдени мұраны сақтау орнықты даму стратегиясының шешуші элементі болуға тиіс.

Елімізде жүзеге асқан «Мәдени мұра» Ұлттық стратегиялық жоба нәтижелерінің қайталанбас тарихи маңызы бар [3, 188-б]. Бұл бағдарлама халықтың үлкен мәдени мұрасын, оның ішінде заманауи ұлттық мәдениет, фольклор және салт-дәстүрлерін; ұлттық тарих үшін ерекше маңызы бар тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіру; ұлттық әдебиет пен жазбаның ғасырлар бойындағы тәжірибесін жалпылау; мемлекеттік тілде әлемдік ғылыми ойлар, мәдениет және әдебиет жетістіктерінің үздіктері негізінде толымды қор жасауды зерттеу жүйесін құрды. Қазақ мәдениеті мен салт-дәстүрі дүние жүзі халықтарының мәдениеті мен салт-дәстүрінен көп ілгері болып келді, оның тұнып жатқан асыл маржандарын толықтай жинақтап қазіргі жастарға жеткізу жаһандық өркениет аясында ұлттық бірегейлікті сақтайды.

Әр халықтың өзіне тән, тарихи-әлеуметтік даму ерекшеліктері мен өмір-тіршілігіне, тұрмыс-салтына, дәстүрлеріне байланысты дүниетанымдық, рухани-материалдық, мәдени құндылықтары қалыптасады. Қазақ халқы бай тарихтың иесі. Қазақ даласы әлемге «Екінші ұстаз» атанған әл-Фарабиді, Ж.Баласағұни, Ахмет Иассауи, М.Қашғари, Қадырғали Жалаири сынды ғұламаларды берді. Олардың еңбектері ортағасырдағы Орта Азиялық ренессанс кезеңінің мәдени өміріне зор үлес қосқан асылдары болып табылады. Әсіресе, әл-Фарабидің сан-салалы ғылыми еңбектері тек Ибн Сина, Бируни, Хорезми, Омар Хайям, Хафиз секілді Таяу немесе Орта шығыс ғұламаларының ой-пікірлеріне ғана емес, сонымен бірге Еуропа ғылымына да ықпал етті.

Қазақстанның мәдени қазыналарын тауып, бүгінгі ұрпақтың ол байлықты сақтауына, танып білуіне, рухани мәдениет саласындағы білімін дамытуға ұсынған еліміздің ғұлама ғалымдарының қажырлы еңбектері қазақ халқы ұйысуының асыл арналары болып табылады. Есік қаласынан табылған «Алтын адам» ескерткішінен бастап, Орхон-Енисей тас жазулары, кең байтақ жеріміздің әр аймағынан табылып жатқан ежелгі мәдениет жәдігерлері, көне сәулеттік ескерткіштер, халық шеберлерінің қолөнер туындыларының үлгілері – осының бәрі Қазақстан мәдениетінің қазынасын байыта түсіп, бүгінгі ұрпақтың рухани білім көзіне айналды.

Он жыл ішінде ұлан-ғайыр жұмыстар атқарылды. Қазақ тарихына қатысты қытай, монғол, иран, араб, түрік мұрағаттарындағы, Еуропа мен Азияның өзге де елдерінің сан алуан қорлары мен кітапханаларындағы ондаған мың құжаттардың көшірмесі алынып, ғылыми айналымға түсті. Солардың негізінде көптеген монографиялар, оқулықтар және зерттеу еңбектер жарық көрді. Қазақстан аумағындағы 37 көне қалалар зерттеліп, 113 тарихи-мәдени ескерткіштерге жаңғырту жұмыстары жүргізілді. Қазақ халқының тарихында бірінші рет 100 томдық «Бабалар сөзі» деген атпен қазақ ауыз әдебиетінің жинағы жарық көрді. Көрнекті тілші-ғалым, ҚР ҰҒА академигі Р.Сыздықова ерекше атап өткендей: «Қазақ халқының бірнеше мыңдаған жылдарда біртіндеп қалыптасып, даму үрдістерінен өтіп, бүгінгі күнге жеткен сөз өнерін, дәлірек айтқанда, фольклорлық мұраларын қамтыған «Бабалар сөзі» 100 томдық сериясының жарыққа шығып, оның 2014 жылы Германия Федеративтік Республикасының Майндағы Франкфурт кітап көрмесіне қойылуы дүниежүзі мәдениетіндегі ірі құбылыстардың бірі ретінде қабылданды» [4].

Сонымен бірге «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында ұйымдастырылған ғылыми, фольклорлық экспедициялар мен зерттеулер нәтижесінде «Қазақтың 1000 әні», «Қазақтың 1000 күйі» атты бірегей жобалар жүзеге асырылды. Мұндай бағдарлама ешқандай елде болмаған. Он жылдың ішінде мемлекет қазынасынан жылма-жыл қомақты қаржы бөлініп отырды. Осыған сәйкес атқарылған жұмыстар да қыруар. Қазақ тарихы мен мәдениетіне 500 мыңға тарта құжат әкелінді.

Біздің арғы шыққан тегіміз туралы көптеген мәлімет беретін, ғылымды мыңдаған артефактылармен байытқан 26 ғылыми-қолданбалы, 40 археологиялық зерттеулер жүргізілді. Шығыс Қазақстан облысындағы Шілікті мен Берел қорғандарында жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижесінде «скиф-сібір аң стиліне» немесе өнеріне (б.з.д. V-III ғғ.) жататын алтын бұйымдар табылды.

Тәуелсіз Қазақстан тарихында алғаш рет еліміздегі ескерткіштердің үлкен көлемдегі инвентаризациясы өткізілді және республикалық (218 нысан) және жергілікті (11277 нысан) маңызы бар тарих пен мәдениет ескерткіштерінің Тізімі қабылданды.

Қазақстанда тәуелсіздік алғаннан кейін алғаш рет «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында қазақ тіліндегі толымды гуманитарлы білім беру қоры құру басталды. 537 кітап бір жарым миллионнан астам тиражбен шығарылды, олардың арасында тарихқа, археологияға, этнографияға, жаңа энциклопедиялық сөздіктерге байланысты қайталанбас сериялар кездеседі.

Мұндай жоба дүние жүзінің басқа елдерінде бұрын-соңды қолға алынбаған екен. Бағдарлама қабылданған соң, екі жылдан кейін 2006 жылы көктемде ЮНЕСКО-ның Париждегі штаб-пәтерінде салтанатты түрде тұсаукесер рәсімі жасалды. Осылайша, халықаралық дәрежеде танылды. Бұл, шындап келгенде, мәселенің сыртқы көрінісі ғана. Ішкі жағына үңілсек, нәтижесі алдын ала ойластырылған және мағынасы зор, ауқымды шара екеніне көз жеткіземіз. Ең бастысы, «Мәдени мұра» бағдарламасы өз алдына тәуелсіз ел

болған отыз жылға жуық мерзімде билік пен қоғамның өзара бірін-бірі қолдап, жоғары деңгейде түсінісіп, тізе қосып атқарған бірден-бір жемісті жұмысы болды.

«Мәдени мұра» стратегиялық бағдарламасы еліміздің ғылыми және мәдени дамуындағы күшті серпіліс болды. 2004 жылдан бастау алған бағдарлама әлемдегі теңдесі жоқ жоба болып табылады. Қазіргі таңда «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша ауқымды жұмыстар атқарылып, жаңа зерттеулер нәтижесінде қазақстандық ғылым көкжиегі құнды еңбектермен толықты.

Мәдени мұраны игеру – ұлттық сананың негізі. Осы тұрғыда «Мәдени мұра» бағдарламасы ұлт мәдениетін дамытуға үлкен серпін берді де, одан кейін қолға алынған «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасымен сәтті жалғасын тапты. Сөйтіп, «Мәдени мұра» бағдарламасы мәдениеттің қай саласында болмасын тамаша көрініс тауып, нақты нәтижелерге қол жеткізуге жол ашты.

Қорыта айтқанда, «Мәдени мұра» бағдарламасы қазақ халқының рухани байлығын әлемге паш еткен теңдессіз жоба бола алды. Сол себепті халқымыздың ұлы мұраты ұлықталып, мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында ұрпағы үшін ұлы істі атқаруды қолға алған мемлекетіміздің келешегі кемел, болашағы баянды болатынына кәміл сенеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. 2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы туралы. – Кіт.: Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2007. – 704 бет.

2. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. – Алматы: «Атамұра», 2010. – Т.5. – 688 бет.

3. Қазақстан (Қазақ елі) тарихы: 4 кітаптан тұратын оқулық. Тәуелсіз Қазақстан: алғышарттары және қалыптасуы. 4-кітап. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 264 б.

4. Сыздықова Р. Асыл сөз арнасы //Егемен Қазақстан. – 2016. – 12 шілде.

УДК 638.1:638.16/17:615.324:663.05

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ БАД НА ОСНОВЕ ПЧЕЛИНОГО МАТОЧНОГО МОЛОЧКА

Умиралиева Л.Б.

*кандидат технических наук, ассоциированный профессор
Международный инженерно-технологический университет*

Губашева М.К.

*магистрант 2 курса, преподаватель
ТОО «Организация образования колледж «Перспектива»*

г. Алматы, Казахстан

E-mail: adaika-m@mail.ru

Аннотация: Ара шаруашылығының халық шаруашылығының бір саласы ретінде халықты бағалы азық-түлікпен, тиімді тағамдық қоспалармен және ара өнімдерінен жасалған дәрі-дәрмектермен қамтамасыз етуде маңызы зор. Жолдардың ішінде - халықты жақсарту, табиғи шығу тегі белсенді биологиялық қоспаларды әзірлеу және енгізу ең өзектілерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты ара өнімдері мен олардың препараттары жетекші орын алады.

Тағамдық қоспалар туралы айтатын болсақ, олардың тұтынуы бүгінгі күні күрт өскенін атап өткен жөн, өйткені олар адам денсаулығын «ұйымдастыруға» тиімді көмектеседі. Тағамдық қоспалардың «әсер ету» спектрі мен сферасының кеңеюіне байланысты олардың эволюциясының тағы бір сапалы кезеңін атап өткен жөн – оның пайдалылығын қамтамасыз ету үшін тағамға қосумен қатар, олар түзеткіштер – «бекіткіштер» ретінде көбірек қолданыла бастады. ағзадағы белгілі бір бұзылулардың, сол дәрілер сияқты.

Түйінді сөздер: король сүті, биологиялық белсенділік, декендік қышқылдар, қабылдаушы отбасылар, мұздату, адсорбция.

Аннотация: Пчеловодство как одна из отраслей народного хозяйства имеет важное значение в обеспечении населения ценными продуктами питания, эффективными пищевыми добавками и лекарственными средствами, изготавливаемыми из пчелопродуктов. Среди путей –оздоровление населения, разработка и внедрение активных биологических добавок природного происхождения является одним из актуальных. В этом плане продукты пчеловодства и их препараты занимают ведущее положение.

Говоря о пищевых добавках, следует подчеркнуть, что их потребление сегодня резко возросло, поскольку они действительно эффективно помогают в «организации» здоровья человека. В связи с расширением спектра и сфер «влияния» пищевых добавок следует отметить и другой качественный этап их эволюции – наряду с дополнением к пище для обеспечения ее полноценности, они все чаще начинают применяться в качестве корректоров – «исправителей» тех или иных поломок в организме, т.е. так же, как и лекарственные средства.

Ключевые слова: пчелиное маточное молочко, биологическая активность, деценовые кислоты, семьи-воспитательницы, заморозка, адсорбция.

Abstract: Beekeeping as one of the sectors of the national economy is important in providing the population with valuable food, effective food additives and medicines made from bee products. Among the ways - the improvement of the population, the development and implementation of active biological additives of natural origin is one of the most relevant. In this regard, bee products and their preparations occupy a leading position.

Speaking of nutritional supplements, it should be emphasized that their consumption has increased dramatically today, since they really effectively help in the "organization" of human health. In connection with the expansion of the spectrum and spheres of "influence" of food additives, another qualitative stage of their evolution should be noted - along with the addition to food to ensure its usefulness, they are increasingly being used as correctors - "fixers" of certain breakdowns in the body, those. just like medicines.

Key words: royal jelly, biological activity, decenoic acids, host families, freezing, adsorption.

Введение. В последние годы четко наметилась тенденция к созданию и использованию препаратов, изготовленных из природного сырья, многие из которых обладают разносторонней биологической активностью, способны стимулировать иммунитет и в то же время безвредны для организма. К таким средствам можно отнести препараты на основе продуктов пчеловодства.

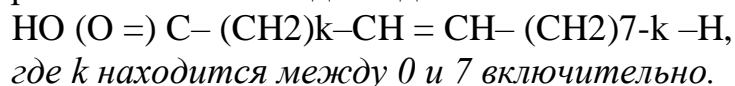
Одним из ценных продуктов пчеловодства является маточное пчелиное молочко. Маточное пчелиное молочко, называемое «королевским желе» – ценный природный компонент, производимый пчелами-кормильцами. Такое название связано с тем, что пчелы используют продукт в качестве пищи для пчелиных маток, а также пчелиных личинок первые пару дней. Натуральное маточное молочко белого или слабо кремового цвета, со слегка жгучим кисловатым вкусом, специфическим запахом, сметанообразной консистенции. Цвет и состав могут меняться в зависимости от условий окружающей среды, его свежести. Это наполненное минералами и активными компонентами, витаминизированное вещество, которыми снабжают пчелиную матку.

Биологическая активность компонентов пчелиного маточного молочка была описана достаточно давно, но экспериментально эти наблюдения были подтверждены значительно позднее. Маточное молочко пчёл имеет сложный многокомпонентный состав, в нем содержится около 110 разных веществ и соединений, некоторые компоненты пока не идентифицированы. Очевидно, что каждый компонент, обладая присущими ему свойствами, участвует в комплексном воздействии маточного молочка на организм.

Таблица 1 – Биологически активные кислоты пчелиного маточного молочка

	Название соединения
	10-гидрокси-Δ ² -деценовая кислота [21]
	10-гидрокси-деценовая кислота [22]
	9-оксо-2Е-деценовой кислоты [23]
	9-карбоксо-2Е-нониленовая кислота
	3,10-дигидроксидекановая кислота [51]
	3,12-дигидроксидекановая кислота [25]
	3-гидроксидекановая кислота [26]
	Себациновая кислота [27]

Деценовая кислота – это любая монокарбоновая кислота с неразветвленной цепью из десяти атомов углерода, соединенных восемью одинарными связями и одной двойной связью:

Она вырабатывается мандибулярными железами рабочих пчел и является главным компонентом маточного молочка. Оно участвует в развитии личинок, обычной пищей которых наряду с пыльцой является маточное молочко.

Целью работы является исследование и анализ опубликованных экспериментальных данных по пчелиному маточному молочку.

Материалы и методы. Исследование проводилось с использованием патентно-информационного поиска и анализа литературы по вопросам производства и переработки маточного пчелиного молочка.

В результате патентного поиска по теме НИР были изучены технологии получения маточного молочка, а также установлен широкий спектр использования пчелиного маточного молочка в разных отраслях. Патентный поиск объекта исследования проведен глубиной 15 лет. Определено количество опубликованных сохранных документов по годам и странам за исследуемый период.

Проработаны патенты Российской Федерации, КНР, Республики Корея, Японии, Болгарии, Австралии, ЕПВ.

В результате анализа патентов вышеуказанных стран показано, что проблеме производства маточного пчелиного молочка и его переработке уделяется существенное внимание в КНР, Российской Федерации, Европейском Союзе. Всего было проанализировано 58 патентных документов, отобранных в патентных базах Российской Федерации, США, Азии и Европейского патентного ведомства.

Результаты. Одной из основных проблем в технологии производства маточного молочка является выбор наиболее эффективного способа формирования семей-воспитательниц. Для получения маточного молочка в июле 2021 года нами было испытано несколько вариантов формирования

семей-воспитательниц: с полным осиротением, частичным осиротением и без осиротения. В случае с частичным и полным осиротением необходимо найти матку, сделать временный отводок на плодной матке на период сбора маточного молочка и таким образом мы выключаем пчелиную матку из общей работы. В таблице 2 представлены данные, полученные в результате эксперимента.

Для подготовки восковых мисочек был применён способ отливки восковых мисочек в силиконовые формы. Этот инновационный метод позволяет в большом объёме и в нужное время получать большое количество мисочек для переноса личинок.

Таблица 2 – Результаты по получению маточного молочка в семьях-воспитательницах, сформированных разными способами

Способы формирования семьи-воспитательницы	Кол-во привитых личинок на воспитание	Кол-во принятых личинок на воспитание	Средний вес маточника с маточным молочком, г
Формирование семьи-воспитательницы с осиротением	75	35	0,74
Формирование семьи-воспитательницы с частичным осиротением	75	48	0,93
Формирование семьи-воспитательницы без осиротения	75	62	1,1

В нашем эксперименте сама мисочка и в последствии маточник используется как контейнер и в нём же происходит замораживание маточного молочка. В данном случае молочко мы не достаём из маточника, и это положительно отражается на качестве молочка, нет фактора окисления.

Для внедрения промышленных способов получения маточного молочка на производственных пасеках необходимо учитывать, специфику кочевого пчеловодства, так как основные товарные пасеки получают продукцию в полевых условиях. Также была доработана рамка планка, где маточники крепились в пазы без приклеивания воском. Это тоже инновационный подход, который позволяет в полевых условиях быстро подготовить планку для закладки маточников. Из количества и качества полученных маточников в разных вариантах можно сделать вывод, что в пчелиной семье без осиротения сбор молочка можно проводить циклично, при этом не выключая пчелиных маток из работы.

Так, за весь период сбора маточного молочка в средней части улья лежака пчелиные матки, находящиеся в улье с правой и с левой стороны, продолжали полноценно работать. Рамки, которые освобождались от расплода, пчелиная семья воспитательница заливала мёдом. При сборе маточников вес молочка,

полученного в семье без осиротения, был достоверно выше. Данный метод требует дополнительной апробации в условиях кочевых пасек, так как он вполне может стать основой получения маточного молочка в промышленных масштабах. Таким образом, разработанная технология производства маточного пчелиного молочка при формировании семьи-воспитательницы без осиротения может быть использована в полевых условиях для использования в промышленном производстве.

Для определения способов хранения маточного молочка было испытано 2 варианта: заморозка и адсорбция. После изъятия из семьи-воспитательницы часть маточников была отправлена в лабораторию для проведения анализов. Определена влажность молочка (она составила 60-63% у всех образцов) и pH (она составила 3,9 у всех образцов). Другая часть маточников помещена в морозильную камеру с температурой -20°C для хранения. Через каждые 5 месяцев (ГОСТ 28888-2017 Межгосударственный стандарт молочко маточное пчелиное) будут проводиться анализы по определению качества маточного молочка и соответственно сроков хранения с целью использования метода заморозки.

Второй метод хранения маточного молочка – это адсорбция. Адсорбцию маточного молочка проводили двумя способами. Первый способ – традиционный с использованием смеси лактозы и глюкозы в соотношении (маточное молочко:смесь лактозы и глюкозы) 1:4. После адсорбции получили сухой порошок белого цвета с желтым оттенком, слегка жгучим вкусом и остаточной влажностью 5%. Порошок помещен в стерильные стеклянные флаконы для хранения при комнатной температуре. Во втором способе лактоза с глюкозой были заменены сухим медом также в соотношении 1:4. Сухой мед обладает всеми полезными свойствами жидкого меда, но представляет собой порошок, полученный по особой технологии. Анализы проводили согласно ГОСТ 31767-2012 Молочко маточное пчелиное адсорбированное.

В результате, в первом случае получили сыпучий порошок белого цвета с желтым оттенком. Во втором варианте смесь получилась слегка вязкая с коричневым оттенком, что говорит о том, что он требует доработки в плане испытания разных соотношений маточное молочко : сухой мед.

Заключение. Маточное молочко – интересный и ценный продукт, который заслуживает внимания ученых. Результаты проведенного исследования показали наиболее эффективный способ формирования семей-воспитательниц при получении маточного молочка, обеспечивающий увеличение производимой продукции на каждую пчелиную семью, снижение затрат труда и повышение рентабельности пчеловодства.

Наиболее распространенными способами стабилизации биологической активности маточного молочка при его получении, переработке и хранении в настоящее время являются адсорбирование и сублимационное высушивание (лиофилизация). При этом способ адсорбции на лактозоглюкозной основе отличается намного более эффективным сохранением его биологически активных компонентов. Результаты проведенного исследования показали, что

дальнейшее изучение маточного молочка пчёл представляется чрезвычайно перспективным.

Литература:

1. Баренбойм Г.М., Маленков А.Г. Биологически активные вещества: Новые принципы поиска. – М.: Наука. 1986. – 362 с.
2. Уроженко О.А. Апитерапия – лечение продуктами пчеловодства. – М.: ДеЛи принт, 2003. – 6 с.
3. Рылова А.В., Лубнин А.Ю. Влияние анестезии ксеноном на кислородный статус и метаболизм головного мозга у нейрохирургических больных // Анестезиология и ре-аниматология. – 2011. № 4. – С. 17–21.
4. Белов А.Е., Исмагилова А.Ф. Эффективность применения 9-оксо-2Е-деценовой кислоты для лечения мастита у коров и получения молока высокого санитарного качества // Вестник Башкирского государственного аграрного университета. – 2012. – С. 20–21.
5. Крылова Е.В., Потемкина Т.Е., Корягин А.С., Нестеров Г.Д. Профилактическое действие маточного молочка пчел на показатели сперматогенеза крыс при остром тепло-вом стрессе // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2011. – Т. 6, – №1. – С. 138–142.
6. https://medaboutme.ru/articles/matochnoe_molochko_i_zdorove_mify_i_realnost/
7. <https://bartnik.ua/ru/matochnoe-molochko-pchelinoe-64/>
8. <https://earthpapers.net/biotehnologicheskie-osnovy-proizvodstva-i-pererabotki-matochnogo-molochka>
9. <https://medical-diss.com/farmakologiya/issledovanie-himicheskogo-sostava-otsenka-biologicheskoy-aktivnosti-pchelinoego-rasploda-i-poluchenie-na-ego-osnove-lekars>

УДК 811.512.122

**ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА КОМПЬЮТЕРЛІК
ЛИНГВИСТИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ТУРАЛЫ**

Тукебаева Ж. А.

*филология ғылымдарының кандидаты, қ.профессор,
Халықаралық инженерлік-технологиялық университет
Алматы қ. Қазақстан*

E-mail: janyl.bulanbaeva@rambler.ru

Түйіндеме. Мақалада қазақстандық және шетелдік университеттерде компьютерлік лингвистика пәнін оқытуды ұйымдастыру мәселелері бойынша жасалып жатқан іс-шаралар мен осы саланы оқытуда ортақ оқыту бағдарламалар үдерісін құру үшін шетел тәжірибесін пайдалану мүмкіндігі

тұрғысынан қарастырылады. Осы пәнді оқытуда мемлекеттік тілді компьютерлендіру тұрғысынан оқу процесін жаналандыру мүмкіндіктері, оның аспектілері көрсетіледі.

Тірек сөздер: компьютерлік лингвистика, Қазақстан университеттері, оқу процесін ұйымдастыру, бакалавриат және магистратура бағдарламалары, шетелдік тәжірибе.

Аннотация. В статье рассматривается проблемы преподавания компьютерной лингвистики в казахстанских и зарубежных вузах, а также возможность использования зарубежного опыта для создания совместных учебных программ данного направления. В преподавании данного предмета показаны возможности обновления образовательного процесса с точки зрения компьютеризации государственного языка, его аспектов.

Ключевые слова: компьютерная лингвистика, вузы Казахстана, организация учебного процесса, бакалавриат и магистратура, зарубежный опыт.

Annotation. The article examines the activities carried out on the organization of computer linguistics teaching in Kazakhstan and foreign universities and the possibility of using foreign experience to create a process of joint educational programs in the teaching of this field. Various forms of organization of classroom classes, independent work, intermediate and final certification are offered. In the teaching of this subject, the possibilities of updating the educational process from the point of view of computerization of the state language and its aspects are shown.

Key words: computer linguistics, universities of Kazakhstan, organization of educational process, bachelor's and master's programs, foreign experience

Зерттелетін мәселенің өзектілігі. Қазіргі уақытта Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін дамыту және жетілдіру жұмыстары қарқынды жалғасуда. Әлемнің жаһандану процестері, ғылым мен техниканың дамуы басқа елдердің университеттерімен бәсекеге түсе алатын және жоғары оқу орындарының халықаралық рейтингтеріне енетін институттар мен университеттер құруды талап етеді. Сондықтан да қазіргі қалыптасқан тенденциялардың ішінде зерттеушілер жоғары білімді цифрландыруды, соның ішінде қазақстандық және шетелдік университеттер арасындағы байланысты нығайтуды талап етеді [1], [2]. Заманауи көзқарас тұрғысынан дербес зерттеу объектісі интеллектуалды ақпараттық жүйелерді жобалау және дамыту саласындағы ғылыми зерттеулер мен техникалық әзірлемелер бойынша жұмыс жоспарлары мен бағдарламаларын әзірлеудің өзі қазіргі заман талабы – сандық-цифрлық ортаның қалыптасуы мемлекеттік тілді дамытуға ден қойған қазақ қоғамына да аса қажет екені белгілі.

Интернеттің, мәліметтерді тордан іздеу жүйелерінің, әлеуметтік желілердің, онлайн-аудармашылардың және жасанды интеллектке негізделген басқа мүмкіндіктердің дамуы ғалымдардың компьютерлік (немесе математикалық) лингвистикаға - лингвистикалық пәндер мен ақпараттық

технологиялардың тоғысқан жеріндегі жаңа ғылыми бағытқа көбірек көңіл бөлуіне мәжбүр етіп отыр [3]. Бұл жаңа ғылым Қазақстан жерінде өткен ғасырдың 50-жылдарында Қазақстан Ғылым академиясының Тіл білімі институтында профессор Қ.Бектаевтың бастауымен компьютерлік лингвистиканың бір тармағы – статоллингвистика қолға алынған болатын [4]. Қазақ тіл біліміне қажетті көптеген еңбектер жарық көрді. Соның негізінде үлкен математикалық сөздіктер, «Абай тілінің жиілік сөздігі», «Қазақ тілінің жиілік сөздігі» жарық көрді [5]. Дегенмен, қазақ тілінде компьютерлік лингвистика қарқынды жалғасып кетті деуге әлі ертерек.

Мәселен, табиғи тілдерді сипаттау үшін математикалық модельдерді қолданудың әртүрлі нұсқаларын зерттеу көптеген шетелдік университеттерде белсенді түрде жүргізілуде. Бұндай бағдарламалар Ресей, Украина, Белорусь, Батыс Еуропа, Америка, Туркия университеттерінде бар. Ресейде есептеуіш лингвистика, негізінен, ірі орталық ғылыми орталықтарында ғана оқытылады. Есептеу лингвистикасы көптеген белгілі шетелдік университеттердің оқу бағдарламаларына енгізіліп, машиналық аударма немесе мәтіндік корпусты құрастыру саласындағы зерттеулер жүргізіліп келеді. Сондықтан компьютерлік лингвистиканы оқытудағы шетелдік тәжірибені зерттеу қазақстандық жоғары білім беру жүйесіне озық ақпараттық-педагогикалық технологияларды енгізу тұрғысынан өзекті болып табылады.

Зерттеу әдістері. Талдау үшін нақты материал Интернетте ұсынылған шетелдік университеттердің ресми көздерінен алынды. Сипаттамалық әдіс, талдау және синтез қолданылады.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Зерттеу үшін шетелдік, отандық университеттер ұсынған есептеуіш лингвистика бойынша оқу бағдарламаларының түрлі нұсқасы таңдалды. Бұл бағдарламалар зерттеудің осы пәнаралық саласының лингвистикалық және техникалық дәстүрлі түрде бар бағыттарын көрсетеді.

Есептеу лингвистикасы бойынша шетелде бакалавр ғана емес, сондай-ақ магистратура бағдарламасы да қолданылады. Шетелдіке бұл пән есептеу ғылымдары және инженерия, электр жүйелерін жобалау және ақпараттық технологиялар факультетінің құрамына кіреді, мұндай құрылым бағдарламаның жаратылыстану-ғылыми бағытын анықтайды және оның нәтижелері бойынша жаратылыстану (инженерлік) ғылымдар бакалавр немесе магистрі дәрежесін береді. Ал Қазақстанда бұл пәнді филология факультеттерінде оқытылады.

Елімізде әл-Фараби атындағы Ұлттық университетте «Қолданбалы лингвистика» пәні жүргізіледі. Онда дербес лингвистикалық зерттеулерді жүзеге асыру үшін қажетті компьютерлік технологияларды, ақпарат ағынының бағыттарын анықтау арқылы олардың тиімді бизнес-процестерін талдауды, теория мен практикадағы соңғы жетістіктерді сыни тұрғыдан бағалау және ақпараттық технологиялар, компьютерлік оқыту бағдарламалары, ақпараттық іздестіру жүйелері, қашықтықтан білім беру, гипермәтіндік технологиялар және т.б. салаларында жұмыс істейтін ғылыми тұжырымдамалар мен теорияларды сыни тұрғыдан талдау; интеллектуалды ақпараттық жүйелерді жобалау және дамыту саласындағы ғылыми зерттеулер мен техникалық әзірлемелер бойынша

жұмыс жоспарлары мен бағдарламаларын әзірлеу саласында жұмыс істеуде. Дегенмен бұл пән Қазақстанның барлық мемлекеттік университеттерінде жүргізілмейді. 2000- жылдардың ортасында бакалавриат бағдарламасы бойынша Д.Қонаев атындағы университетте «Компьютерлік лингвистикаға кіріспе» пәні, Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университетте «Статоллингвистика» пәні жүргізілген болатын.

Жүзеге асыру. Бағдарлама компьютерлік лингвистика, ақпараттық технологиялар, лингвистика және білімнің аралас салаларында дайындығы бар бакалаврларға арналған. Бағдарлама компьютерлік лингвистика, ақпараттық технологиялар, лингвистика және білімнің аралас салаларында дайындығы бар бакалаврларға арналған. Магистранттарға жазбаша және ауызша сөйлеуді автоматты түрде өңдеу құралдарында теориялық білім мен практикалық дағдыларды кеңейтуге бағытталған тереңдетілген оқыту курсы ұсынылады. Шетелдік университеттерде бағдарлама тұтастай алғанда ғылыми-зерттеу жұмыстарына, топтық жобаларды орындауға және зертханалық жұмыстарға бағытталған [6].

Негізі осы пәнді шетелде оқыту-есептеу лингвистикасының жалпы осы пәнге шолу курсынан басталады. Ол, ең алдымен, компьютерлік лингвистикамен бұрын таныспаған, ақпараттық технологиялар немесе лингвистика саласындағы бакалавр дәрежесі бар студенттерге арналады. Ал магистрлік бағдарлама оқытудың үш бағытын біріктіреді: есептеу лингвистикасының негіздері, табиғи тілді практикалық өңдеу және сөйлеуді өңдеу. Екінші семестрде студенттер есептеу лингвистикасының мамандандырылған зертханасында топтық жобалық жұмыстың практикалық дағдыларын қалыптастырады.

Ғылыми-зерттеу зертханалық жұмыс келесі бағыттар бойынша жүргізіледі: сөйлеуді өңдеу және эксперименттік фонетика, сонымен қатар табиғи тілді өңдеу.

Сондай-ақ «Есептеу лингвистикасында зерттеу жүргізу әдістемесі» модулін оқу үшін міндетті болып табылады. Мұнда студенттер компьютерлік лингвистикадағы негізгі ұғымдармен, зерттеу сұрақтарымен және әдістерімен танысады. Курс келесі бөлімдерді қамтиды: 1. Фонетикаға кіріспе және фонетикадағы зерттеу әдістері, 2. Сөйлеу сигналдарын өңдеуге кіріспе, 3. Есептеу морфологиясы, 4. Есептеу синтаксисі, 5. Есептеу семантикасы, 6. Мәтіндік корпус және аннотациялар, 7. Лексикалық қорлар, 8. Ықтималдық және ақпарат теориясы, 9. Тілдік модельдер, 10. Сөздер мен мәтіндердің жіктелуі және кластерленуі, 11. Статистикалық бақылау және талдау.

Шетел университеттерінде магистранттар 76 пәнді таңдай алады: «Есептеуші лингвистика», «Когнитивтік ғылым», «Информатика және лингвистика». «Есептеу лингвистикасы» бөлімі, «Есептеу лингвистикасының негіздері», «Қолданбалы мақсаттағы табиғи тілді өңдеу», «Сөйлеуді өңдеу», «Есептеу лингвистикасындағы бағдарламалау» сияқты пәндердің блоктарымен ұсынылған. Оқу бағдарламасының бірінші бөлімі теориялық және қолданбалы есептеуші лингвистика негіздеріне арналған және екі жыл немесе төрт

семестрге созылады. Есептеу лингвистикасын негізгі мамандық ретінде игеретін барлық студенттер осы екі жыл ішінде «Есептеу лингвистикасындағы деректер құрылымдары мен алгоритмдері», «Есептеу лингвистикасына кіріспе», «Тіл мамандарына арналған математикаға кіріспе», «Синтаксистік талдау мәтіні» пәндерін оқуы керек. Негізгі оқу курсында (бесінші және алтыншы семестрлер) болашақ бакалаврларға не теориялық, не қолданбалы есептеуіш лингвистика бойынша мамандану құқығы беріледі. Негізгі курсты аяқтау үшін олар есептеу лингвистикасында екі түрлі пәнді таңдап, бағдарламалық жасақтама инженериясында тағылымдамадан өтуі керек.

Бүкіл оқу курсының соңында бакалаврлар:

- лингвистикалық және грамматикалық теориялардың маңызды идеяларын және оларды сипаттау жолдарын түсіну;
- есептеуіш лингвистиканың негізгі идеяларын түсіну;
- лингвистикалық модельдерді меңгеру, деректердің түрлерін, грамматика мен абстракттілі жүйелерді білу;
- теориялық немесе қолданбалы есептеуіш лингвистика бойынша кең білімге ие болу.

Бакалавр қорытынды емтиханнан басқа тағы екі аралық бақылау емтиханын тапсырады. Әрбір өткен сынақ немесе емтихан үшін студент оқытушыдан тест/емтихан. Төртінші семестрдің соңында студенттер бакалавриат бағдарламасының негізгі бөлімін сәтті аяқтағанын растауы керек.

Есептеу лингвистикасын оқи отырып, магистранттар келесі пәндерді таңдай алады: «Грамматикалық формализм», «Компьютерлік лексикография», «Ақпаратты іздеу», «Математикалық әдістер және логика», «Машиналық оқыту және сандық әдістер».

Негізі студент толыққанды білім алу үшін :

- қазіргі бір формальды тілді және грамматикалық теорияларды, тілді сипаттаудың әдістері мен технологияларын білу, сондай-ақ оларды есептеуіш лингвистикада қолдана білу;
- есептеу лингвистикасында бағдарламалау принциптерін, сәйкес деректер типтерін, грамматиканы және виртуалды машиналарды түсіну;
- есептеуіш лингвистикамен байланысты пәндер бойынша терең білім, мысалы, жалпы тіл білімі және т.б.[7].

Ал отандық әл-Фараби атындағы Ұлттық университетте төмендегідей пәндер оқытылады:

Корпус лингвистика және компьютерлік құралдар, ақпаратты алудың, сақтаудың, өңдеудің негізгі әдістерін, тәсілдері мен құралдарын меңгеру, ақпараттық жүйелердің тиімділігін арттыру мақсатында математикалық модельдеу және оңтайландыру әдістерін қолдану.

Қолданбалы тіл білімі теориясы сынды пәндер бакалаврде жүргізіледі, ал магистратурада: Есептеу лингвистикасы, Есептеу лингвистикасының әдістері мен алгоритмдері, Типологиялық лингвистика, Лингвистикалық ақпараттық ресурстар, Морфологиялық мәтінді өңдеу және машиналық оқыту

Жалпы және компьютерлік лексикография, Бағдарламалау негіздері, Бағдарламалау (Python тілі), Тілдің семантикасы мен прагматикасы сынды пәндер бар.

Дегенмен, ғалымдар қазақ тілінің морфологиялық және синтаксистік ережелерінің математикалық үлгілерін жасап, жазба сөздер мен сөйлемдерді генерациялау мен талдауды автоматтандыру бағдарламаларын жасады. Сондай-ақ телефон аппараттары мен ұялы байланыс терминалдарының пернетақтасында қазақ әріптерін кодтау мен реттеудің мемлекеттік стандарттарын әзірледі. Қазіргі кезде қазақ тілі фонетикасының мемлекеттік стандартының жобасы дайындалды, ол қазақша ауызша сөйлеуді мәтінге және керісінше дұрыс аударуға – қазақ мәтінін ауызша сөйлеуге, аударуға мүмкіндік береді. Негізінде, қазақ ғалымдары тілдің сөйлеу технологиясын жасады. Ал сапасы әлі белгісіз.

Оның себебі неде? Мысалы, қазақ тілінің басқа түркі тілдері сияқты өзіне ғана тән қасиеттері бар. Өйткені, сөз формалары түбір сөзге қатаң белгіленген тәртіпте жұрнақтар мен жалғауларды қосу арқылы алынады, бұл бір сөзден 60-қа дейін жаңа сөз формасын алуға мүмкіндік береді. Бірақ түркі тілдерінің ішінде дауыс үндестігі заңы толық әрекет ететін тіл – қазақ тілі. Мысалы, түреі тілдерінде, соның ішінде өзбек немесе әзірбайжан тілдерінде бұл заң қолданылмайды.

Елімізде мемлекеттік тілде компьютерлік лингвистиканы дамыту ісі кенжелеп келе жатқаны шындық, Дегенмен, біздің ғалымдар қол жеткізген нәтижелер бар. Мысалы, қазақ тілінен автоматты интерпретацияда қолданылады. Елімізде дайындалған математикалық модельдер, алгоритмдер және демо-бағдарламалар бар. Профессор А.Шарипбаев «қазақ тілінің ұлттық мәтіні мен акустикалық корпусын жасау қажет» деп санайды [8]. Мұндай корпусты құру үлкен қаражатты қажет етеді, өйткені дыбыс жиіліктерін, тембрлерді және әртүрлі динамиктердің басқа сипаттамаларын ескере отырып, мәтіндер мен акустикалық негіздердің үлгілерін жинау қажет.

Түйіндеме. Жүргізілген зерттеу батыстық университеттерде компьютерлік лингвистиканы бакалавриат пен магистратура деңгейінде оқытудың берік дәстүрлері қалыптасқан деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Студенттер компьютерлік лингвистиканың теориялық және практикалық аспектілері бойынша маманданады. Мақсаты – машиналық оқытудың тапсырмалары мен әдістерін меңгеру, оларды мәтінді морфологиялық өңдеу мәселелерін шешу үшін пайдалану қабілетін қалыптастыру. Пәнді оқу кезінде мәтінді автоматты өңдеу; табиғи тілді өңдеу платформалары; бастапқы мәтінді өңдеу; автоматты морфологиялық талдау; автоматты талдау; машиналық оқыту әдістері қарастырылады.

Қорытыдылай келе, көз жеткізген мәселеміз - жасанды интеллект саласында маманданған жетекші ІТ-компаниялардағы оқу үдерісі мен тәжірибесінің зерттеу аспектісіне көп көңіл бөліну қажет. Бағдарлама лингвистиканың өзінің де, ақпарат іздеудің де, машиналық аударманың, терминологияның, лингводидактиканың, ақпараттық мәселелердің және басқа

да осыған ұқсас зерттеулердің нақты заманауи практикалық мәселелерін зерттеу негізінде компьютерлік лингвистика саласында бәсекеге қабілетті білікті маманды қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Сонымен қатар компьютерлік лингвистика пәні инженерлік мамандықтар факультеттерінде оқытылса дұрыс деген ой түйдік.

Әдебиеттер тізімі:

1. Богуславский М. В., Неборский Е. В. Концепция развития системы высшего образования в России [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://mir-nauki.com/PDF/07PDMN516.pdf>.
2. Богуславский М. В., Неборский Е. В. Стратегические тенденции развития системы высшего образования в Российской Федерации // Гуманитарные исследования Центральной России. - 2017. - № 2(3). - С. 7-20.
3. Жұбанов А.Қ. Қолданбалы лингвистика. Алматы, Данаказ, 2007
4. К.Б.Бектаев, А.Жұбанов. «Частотные словари и информационные характеристики языка». ҰҒА Хабаршысы, 1967
5. Жұбанов А. Қолданбалы тіл білімінің мәселелері. Вопросы прикладного языкознания (оқу құралы) 2008 ж Данаказ.
6. Богуславский М. В., Неборский Е. В. Стратегические тенденции развития системы высшего образования в Российской Федерации // Гуманитарные исследования Центральной России. - 2017. - № 2(3). - С. 7-20.
7. әл-Фараби Ұлттық университетінің сайтынан.
8. Шәріпбаев А. Абай-Ақпарат порталы.

УДК 811.512.122

**КОМПЬЮТЕРНАЯ ЛИНГВИСТИКА
В АСПЕКТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ**

Бакирова Ж.С.

*кандидат исторических наук, асс. профессор
Алматинский гуманитарно-экономический университет*

Сейлханова К.Ж., магистрант

Евразийский Национальный университет им.Л.Н.Гумилева

Аннотация. Есептеу лингвистикасы субъективті күйлерді зерттеуге ерекше үлес қоса алады. Бұл білім саласы адамдардың белгілі бір тақырыптарға назар аудару деңгейі немесе олардың оқиғаларды немесе экономикалық агенттерді қабылдауы туралы ақпаратты алуға мүмкіндік береді. Мәтінді ел экономикасына немесе белгілі бір саяси бастамаларға сенім көрсеткіштерін

қалыптастыру үшін пайдалануға болады. Мәтінді автоматты өңдеу бізге сауалнамаларды қолдану арқылы түсіруге болмайтын субъективті күйлердің аспектілері туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл жұмыс қазіргі жағдайда экономикалық зерттеулерде есептеуіш лингвистика әдістерін қолдану мүмкіндіктерін қарастырады.

Тірек сөздер: экономикалық теория, компьютерлік лингвистика, қаржылық активтер.

Annotation. Computational linguistics can make a special contribution to the study of subjective states. This area of knowledge allows you to extract information about the level of people's attention to certain topics or their perception of events or economic agents. The text can be used to build indicators of confidence in the country's economy or certain political initiatives. Automatic text processing allows us to draw conclusions about those aspects of subjective states that cannot be captured using surveys. This paper considers the potential of using computational linguistics methods in economic research in the current conditions.

Keywords: economic theory, computational linguistics, financial assets.

Экономическая динамика во многом объясняется субъективными показателями. По этой причине мы можем улучшить наше понимание экономических событий, лучше измеряя эти субъективные аспекты. Например, при изучении экономических колебаний особый интерес представляет понимание того, как развиваются ожидания экономического роста. Точно так же объяснения колебаний на финансовых рынках улучшаются в соответствии с нашей способностью документировать, как те, кто участвует в этих рынках, оценивают и оценивают их. Во многих случаях успех экономической политики является результатом адекватного понимания и управления восприятием экономических агентов.

Учитывая этот интерес к субъективным вопросам, опросы общественного мнения и опросы ожиданий являются широко используемым ресурсом: с их помощью участники сообщают о своих убеждениях по интересующим их экономическим вопросам. Эти ресурсы являются основой для известных показателей потребительского доверия [1] и сборников макроэкономических прогнозов, составленных профессиональными аналитиками [2]. Таким образом, субъективная информация позволяет нам предвидеть экономическую динамику и улучшить наше понимание механизмов, объясняющих интересующую нас динамику.

Ценность этого традиционного способа измерения субъективных состояний не вызывает сомнений. Однако это свидетельство может быть дополнено другими источниками информации: компьютерная лингвистика может внести особый вклад в изучение субъективных состояний.

Компьютерная лингвистика разработала набор инструментов, позволяющих автоматически извлекать информацию из текстов, выраженных на естественном языке. Компьютерная лингвистика также добилось прогресса в

области автоматического создания сообщений, которые могут быть интерпретированы людьми.

Эта область знаний быстро развивалась в последние годы благодаря наличию большого количества текстов в цифровом формате, росту вычислительных мощностей и развитию новых методов, позволяющих автоматически извлекать и генерировать информацию. Наиболее известными приложениями компьютерной лингвистики являются классификация текстов, перевод и общение с людьми в коммерческих приложениях [3]. Эти инструменты также используются для измерения восприятия потребителей в области маркетинга или в отношении публичного имиджа политических деятелей. Удивительно, но области его применения также включают медицину [4].

В экономике эти инструменты могут улучшить наше понимание субъективных аспектов, извлекая информацию об уровне внимания людей к определенным темам или их восприятию событий или экономических агентов. Например, используя эти методы, мы можем определить уровень интереса людей к процессам налогово-бюджетной реформы, программам политики обменного курса или инициативам коммерческой интеграции. В дополнение к тщательному анализу уровней внимания обработка текста позволяет нам извлекать информацию о положительных или отрицательных мнениях людей об интересующих нас экономических объектах или процессах. Например, вы можете построить индикаторы доверия к экономике страны или определенным политическим инициативам. Исходными источниками для таких упражнений могут быть тексты из СМИ, стенограммы выступлений или телепрограмм, сообщения в социальных сетях, дискуссии среди политиков, отчеты исследователей или документы, созданные консультантами или корпорациями.

Есть много причин полагать, что эти инструменты увеличивают нашу способность измерять субъективные аспекты экономики. Во-первых, наличие большого количества текстов позволяет нам проводить субъективные измерения в течение длительных периодов времени. Одним из примечательных примеров является Garcia (2013), который использует тексты из New York Times для измерения настроений инвесторов за период в 100 лет (1905–2005). Кроме того, автоматическая обработка текста позволяет нам делать выводы о тех аспектах субъективных состояний, которые невозможно зафиксировать с помощью опросов. С одной стороны, существует значительное количество литературы по психологии и неврологии [5], которая указывает на то, что значительное количество психических процессов, объясняющих наши установки и поведение, происходят вне нашего сознательного контроля. Таким образом, вполне вероятно, что существует большой набор информации о субъективных состояниях, который не появляется в ответах на вопросники, но который можно вывести путем обобщения большого количества текста. С другой стороны, в некоторых случаях субъективные отчеты могут включать фактор ошибки, связанный со стратегическими мотивами [6].

Автоматическое извлечение информации из естественного языка требует решения некоторых значительных методологических проблем. Естественный

язык трудно интерпретировать из-за очень разных способов, которыми мы, люди, выражаем свои идеи. В отличие от формального языка здесь нет явных правил, и эти неписанные правила меняются в зависимости от контекста. Используемые методы должны быть адаптированы к контексту, в котором создавалось содержание, имеющимся ресурсам и цели упражнения.

В некоторых случаях методы, используемые для автоматической обработки текста, включают простой анализ, в котором измеряется встречаемость заранее установленного слова или набора слов, например, «рецессия». , нет обучения тому, как извлекается информация. Напротив, в других упражнениях используются передовые методологии искусственного интеллекта, с помощью которых они учатся интерпретировать сообщения. Например, есть методы, которые учатся интерпретировать предложения с помощью рекурсивных нейронных сетей [8]. В этих случаях алгоритм учится интерпретировать информацию, выходящую за рамки любой априорной информации, предоставленной в начале упражнения.

Как отмечалось выше, в исследованиях, связанных с экономикой, самые известные упражнения связаны с определением темы текста и выводом о том, содержит ли он положительные или отрицательные оценки определенных экономик, политики или агентов. Сейчас я опишу некоторые приемы, которые чаще всего используются для выполнения таких задач.

Одним из способов определения тем в наборе текстов является создание подмножеств текстов, сгруппированных по сходству. Обычно это влечет за собой статистические методы, которые группируют тексты в соответствии с частотой появления разных слов. Наиболее распространенным примером такого метода является скрытое распределение Дирихле [9]. Когда тематические категории предварительно установлены, набор предварительно классифицированных текстов, как правило, используется в первую очередь, чтобы алгоритм мог научиться путем индукции классифицировать новые тексты. Эти методы обучения включают наивный байесовский классификатор, который учится классифицировать путем агрегирования информации о частоте отдельных слов. Альтернативный инструмент, известный как машина опорных векторов, включает в себя представление каждого документа с помощью векторов и определение гиперплоскостей, разделяющих тексты на разные категории. В некоторых случаях анализ распространяется не только на информацию о словах, но и на n -граммы, то есть последовательности из n слов.

Что касается вывода оценок или оценок из текстов, один простой метод, который был успешно использован, состоит в вычислении встречаемости слов с положительным или отрицательным содержанием. Положительные или отрицательные слова могут быть из словарей, которые уже были разработаны другими лингвистами [11], или могут включать новые списки, созданные исследователем [12]. Как и в случае с тематической классификацией, в этом методе также используются контролируемые методы обучения, такие как наивный байесовский классификатор или метод опорных векторов.[13] В некоторых случаях используемые методы обрабатывают тексты глобально,

пытаясь сделать вывод о значении фраз и предложений. Например, это случай исследования Socher et al. (2013), о котором говорилось выше.

В экономике существуют различные исследования, в которых использовалась автоматическая обработка текста и давались положительные результаты. Наиболее примечательным из них является широко известное исследование Генцкоу и Шапиро (2010), в котором рассматриваются предубеждения в печатных СМИ с акцентом на сходство между речами членов конгресса и текстами из газет. Бейкер и др. (2015) измерили частоту упоминаний «неопределенности экономической политики» в прессе и обнаружили, что этот результат позволяет прогнозировать колебания темпов экономического роста и уровня безработицы. Хансен и др. (2014) используют методы компьютерной лингвистики для анализа дискуссий по денежно-кредитной политике. Тетлок (2007) и Гарсия (2013), упомянутые выше, обнаружили, что показатели оптимизма в *The Wall Street Journal* и *The New York Times* позволяют предвидеть изменения в ожидаемой доходности фондового рынка в последующие дни.

Центральный вопрос изучения экономики связан с объяснением совокупных колебаний уровня активности. В этом отношении ключевой детерминантой, которую, тем не менее, трудно измерить, является уровень уверенности, выражаемый экономическими агентами. С помощью этих инструментов можно приблизительно оценить уровни оптимизма в отношении экономических показателей страны. Еще один простой подход, давший интересные результаты, заключается в подсчете количества отрицательных слов в текстах, связанных с рассматриваемой страной.

Помимо современной корреляции с экономическими показателями, интересно отметить, что эти измерения позволяют нам улучшить наше понимание механизмов, определяющих пути развития различных экономик. Согласно недавним исследованиям, эти индексы предвосхищают ошибки в прогнозах экономического роста и различий в доходности финансовых активов [14]. Эти запаздывающие ассоциации указывают на то, что за периодами оптимизма в среднем следуют негативные сюрпризы в отношении экономического роста и плохой работы финансовых активов. Этот тип информации не только представляет академическую ценность, но и может служить ориентиром для принятия решений в области экономической политики.

В заключение можно сказать, что методы, применяемые в данной области знаний, зависят от наличия ресурсов и убеждений людей относительно правил, управляющих системой. Разумно утверждать, что нынешние условия созрели для интенсивного использования методов компьютерной лингвистики в экономических исследованиях, для которых существует большой потенциал как в результате имеющихся ресурсов, так и в результате того значения, которое сейчас придается субъективным факторам.

Литература:

1. Aromí, D. 2015a. “Conventional Views and Asset Prices: What to Expect after Times of Extreme Opinions?” Mimeo, IIEP/Baires UBA/CONICET.
2. Aromí, D. 2015b. “Evaluating the Efficiency of Growth Forecasts.” Mimeo, IIEP/Baires UBA/CONICET.
3. Baker, S.R.; Bloom, N.; and Davis, S.J. 2015. *Measuring Economic Policy Uncertainty*, No.w21633. National Bureau of Economic Research.
4. Blei, D.M.; Ng, A.; and Jordan, M.I. 2003. “Latent Dirichlet Allocation.” *The Journal of Machine Learning Research*, 3: 993–1022.
5. Chapman, W.W.; Nadkarni, P.M.; Hirschman, L.; D’Avolio, L.W.; Savova, G.K.; and Uzuner, O. 2011. “Overcoming Barriers to NLP for Clinical Text: the Role of Shared Tasks and the Need for Additional Creative Solutions.” *Journal of the American Medical Informatics Association*, 18 (5): 540–543.
6. Damasio, A.R. 2006. *Descartes’ Error*. New York: Random House.
7. Garcia, D. 2013. “Sentiment during Recessions.” *The Journal of Finance*, 68 (3): 1267–1300.
8. Gentzkow, M. and Shapiro, J.M. 2010. “What Drives Media Slant? Evidence from US Daily Newspapers.” *Econometrica*, 78 (1): 35–71.
9. Hansen, S.; McMahon, M.; and Prat, A. 2014. *Transparency and Deliberation within the FOMC: A Computational Linguistics Approach*.
10. Hirschberg, J. and Manning, C.D. 2015. “Advances in Natural Language Processing.” *Science*, 349 (6245): 261–266.
11. Kahneman, D. 2011. *Thinking, Fast and Slow*. Macmillan.
12. Loughran, T. and McDonald, B. 2011. “When is a Liability not a Liability? Textual Analysis, Dictionaries, and 10-Ks.” *The Journal of Finance*, 66 (1): 35–65.
13. Manning, C D.; Raghavan, P.; and Schütze, H. 2008. *Introduction to Information Retrieval*, 1(1): 496. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Pang, B.; Lee, L.; and Vaithyanathan, S. 2002. “Thumbs Up?: Sentiment Classification Using Machine Learning Techniques.” *Proceedings of the ACL-02 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, 10 (July): 79–86. Association for Computational Linguistics.
15. Socher, R.; Perelygin, A.; Wu, J.Y.; Chuang, J.; Manning, C.D.; Ng, A.Y.; and Potts, C. 2013. “Recursive Deep Models for Semantic Compositionality over a Sentiment Treebank.” *Proceedings of the Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP)* (October): 1631–1642.
16. Tetlock, P.C. 2007. “Giving Content to Investor Sentiment: The Role of Media in the Stock Market.” *The Journal of Finance*, 62 (3): 1139–1168.
17. Tillmann, P. 2011. “Strategic Forecasting on the FOMC.” *European Journal of Political Economy*, 27(3): 547–553.

DIFFERENTIATED LEARNING WITH DIGITAL TOOLS IN MULTILINGUAL EDUCATION

A.K. Tusupova

c.philol.s., ass.prof., Masters of the 2nd course 7M01705

Foreign languages: two foreign languages:

I.S. Dzhaksylykhova, A.U. Kadirbekova,

A.R. Muzaparova, A.O. Oryntai, N.T. Omirkhan

Kazakh National Women's Teacher Training University

Almaty, Kazakhstan

E-mail: a.tussupova@mail.ru

Abstract: The modern state language policy in education is aimed to positioning of Kazakhstan as a highly educated, competitive, multicultural state, the population of which speaks at least three languages: the state language - Kazakh, the language of international communication - Russian, and the language that allows successfully integrating into the world social and economic process - English. Up to date, digital technology in learning English is constantly developing. The article examines and analyzes the differentiated use of digital tools, in order to increase the effectiveness of the educational process in foreign language lessons. The discussion method as one of the forms of interactive and problem-based learning becomes relevant in foreign language classes, primarily because it contributes to the integration of schoolchildren's knowledge from various fields when solving a problem, and also forms and develops critical thinking and allows the use of language knowledge and skills on practice. Thus, the study of the using innovative technologies to improve the motivation for learning English in multilingual education is considered, and a differentiated approach is also applied to multimedia technologies.

Key words: motivation, multilingual education, technologies, multimedia, discussion, foreign language, differentiation, digital tools.

Аннотация: Современная государственная языковая политика в области образования направлена на позиционирование Нового Казахстана как высокообразованного, конкурентоспособного, мультикультурного государства, население которого говорит, как минимум на трех языках: на государственном – казахском, на языке межнационального общения – на русском и на языке, позволяющим успешно интегрироваться в мировой социально-экономический процесс – на английском. На сегодняшний день в век технологий постоянно развивается цифровизация в изучении английского языка. В статье рассматривается и анализируется дифференцированное обучение с помощью цифровых инструментов, где можно поднять эффективность образовательного процесса на уроках иностранного языка. Метод дискуссии - как одна из форм

интерактивного и проблемного обучения становится актуальной на занятиях по иностранному языку, в первую очередь, потому что способствует интеграции знаний школьников из различных областей при решении какой-либо проблемы, а также формирует и развивает критическое мышление и позволяет использовать языковые знания и навыки на практике. Таким образом, рассматривается изучение использования инновационных технологий для улучшения мотивации изучения английского языка в полиязычном образовании, и в том числе дифференцированный подход применяется к мультимедийным технологиям.

Ключевые слова: мотивация, полиязычное образование, технологии, мультимедиа, дискуссия, иностранный язык, дифференциация, цифровые инструменты.

Аңдатпа: Білім беру саласындағы қазіргі заманғы мемлекеттік тіл саясаты Қазақстанды жоғары білімді, бәсекеге қабілетті, халқы кемінде үш тілде: мемлекеттік тілде – қазақ тілінде, ұлтаралық қатынас тілінде – орыс тілінде және әлемдік әлеуметтік-экономикалық процеске табысты ықпалдасуға мүмкіндік беретін тілде – ағылшын тілінде сөйлейтін мультимәдени мемлекет ретінде көрсетуге бағытталған. Бүгінгі таңда ағылшын тілін үйренудегі цифрлық технология қарқынды дамып келеді. Бұл мақалада шет тілі сабақтарында оқу үдерісінің тиімділігін арттыру мақсатында қолданылатын цифрлық құралдар түрлері қарастырылып, талданады. Талқылау әдісі интерактивті және проблемалық оқытудың бір түрі ретінде шет тілі сабақтарында өзекті болып табылады. Себебі, ол мектеп оқушыларының мәселені шешу кезінде әртүрлі салалардағы білімдерін біріктіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сыни ойлауды қалыптастыруға және дамытуға ықпал етеді. Осылайша, көптілді білім беруде ағылшын тілін оқуға мотивацияны арттыру үшін инновациялық технологияларды пайдалану қарастырылып, мультимедиялық технологияларға да сараланған әдіс қолданылады.

Түйін сөздер: мотивация, көптілді білім, технология, мультимедиа, талқылау, шет тілі, дифференциация, цифрлық құралдар.

Introduction

In the message of the Head of State to the people of Kazakhstan: “A FAIR STATE. ONE NATION. PROSPEROUS SOCIETY” refers to the third direction of the reform on the most important issue - the state of the education system, which plays a decisive role in increasing the potential of the nation.

Our people have a proverb: “El bolamyn desen, besigindi tuze” (“The future of the country is formed in the baby’s cradle”). Therefore, education should be a priority. The driving force for progress in education is dedicated teachers. After all, the quality of education is a significant factor in the formation of a successful nation [1].

“Every schoolchild in Kazakhstan should have decent conditions for learning and all-round development. Given the global progress of science and technology, it is

important to strengthen the teaching of science and mathematics and English in high schools [1].“, says our President in his message to the people of Kazakhstan. In this regard, we believe that we should apply new technologies and interactive methods in English classes in order to keep up with technological progress and contribute to the all-round development of students.

The younger generation, in terms of knowledge, including language skills, should stand firmly on both feet. Their knowledge is our strength [1].

The phenomenon of multilingual education in the Republic of Kazakhstan was formed under the influence of globalization processes, expansion and opening of economic and political borders, active interaction of the young independent state with international partners in various fields, including education. The course towards modernization adopted by the young independent state required revision of the education system as the key to educating and nurturing a patriotic and at the same time capable of integrating into the global socio-economic space of the citizen.

The President's Address to the People of Kazakhstan says: "Education reform is one of the most important tools to ensure real competitiveness of Kazakhstan. We need a modern education system that meets the needs of economic and social modernization. Our main goal is to arouse interest in the study of languages. Poly-lingualism is the way to the future" [2]. According to the Message, it is positioned as an effective means of formation of the multicultural, competitive personality, possessing spiritual values, capable to realize their potential in the multinational, multicultural environment.

Currently, information and communication technologies are playing a bigger part in the education sector. Information technologies offer an opportunity while also necessitating changes in the way the educational process is organised, as the teacher gradually transforms from a simple lecturer to an organiser of students' activities to learn new skills, knowledge, and abilities in a way that will appeal to and motivate students through the introduction of an electronic component.

The purpose of this study is to improve the efficiency of the educational process with the help of multimedia technologies and interactive methods used in teaching a foreign language.

At the present time, the increasing pace of globalization makes it necessary to learn foreign languages in order to meet the demands of the highly competitive global economic market. The high importance of introducing trilingualism in the modern educational process of secondary and higher education in the Republic of Kazakhstan and the problems arising on the way of implementing the concept of multilingualism make the research undertaken topical. The article focuses on the following questions: what state programs exist to implement the concept of multilingualism in RK; what interactive approaches and methods can be applied in teaching a foreign language; how these methods are implemented in schools in Kazakhstan; what are the difficulties in applying these methods.

Methods

In this article, to analyze the problem of introducing new technologies and implementing the concept of multilingualism in the educational process, we used the methods of analyzing scientific literature, experiment, questioning and interviews. As

a result of the study, a review of domestic and foreign scientific sources on problematic research issues was made, foreign and domestic experience in the implementation of multilingualism was analyzed.

The main part: Theoretical framework

The term multilingualism can be either "national" or "individual", as Russian linguistic researchers have concluded. Individual multilingualism means that a person can use more than three languages fluently. National multilingualism is characteristic of multinational states: Kazakhstan, the Russian Federation, India, the United States, Algeria, Morocco and other countries of the African continent. The Russian Federation is a multinational country which not only seeks to preserve and support minority languages but also to improve the level of non-native language proficiency of its citizens. According to a study of foreign language preferences, the most frequently chosen language was Chinese, which "is not surprising, because of the changes that are taking place in the relationship between Russia and the West, there is a 'turn' of the economy and politics to the East, in particular the development of relations, signing of intergovernmental agreements, contracts and deals with the People's Republic of China" [3].

For example, A. M. Syzdykova believes that multilingualism is the most important tool of education in the pedagogical direction. The researcher emphasizes the positive changes in education in the Republic of Kazakhstan, such as the formation of multicultural personality, and increasing the competitiveness of Kazakh graduates. However, the researcher notes a number of difficulties, among which are "shortage of human resources", "difficulties in implementing full-fledged communication in a foreign language" [4]. The peculiarities of the implementation of multilingualism in the educational process are analyzed by scientists S.N. Ryagin, L.Sh. Ismagambetova. The researchers focus on the changes in the structure and content of the educational process as a result of the introduction of multilingualism and offer their author's programme of stage-by-stage implementation and realization of this process in higher education institution [5]. Based on the results of the study, the authors developed their "strong model" of "stage-by-stage implementation and realization of multilingual education in higher education institution based on E-learning technologies" [6]. This programme is designed to form a multilingual personality capable of multilingual communication.

English is a specific subject, and it requires a certain effort to master it. As a result, we are faced with the problem of increasing motivation. One of the attempts to solve this problem is to apply a more active approach to teaching and learning, stimulating students' interest in learning the language [7]. In this case, modern multimedia technologies are widely used in modern practice as a means of teaching English as a foreign language.

The word "multimedia" is quite new. You can define it as a combination of text, image, sound, video to transmit information. Absolutely new means, as well as numerous methods and forms help to achieve the main goal of teaching foreign languages – the development of communication, the formation of linguistic culture and general culture in general. These technologies contribute to improving the level

of knowledge, as well as more effective, assimilation of educational material, both in the native and in a foreign language.

Modern multimedia capabilities allow students to actively develop creatively and expand their knowledge base [8]. Teachers can also provide educational material at a higher level and more effectively, organizing the learning process in a new way.

New technologies are a kind of tool in the hands of a teacher for transmitting information in order to reveal cognitive skills in students and ensure communication between a teacher and a student through joint interrelated activities. Now various sound and screen-sound technical means are used in educational institutions. First of all, multimedia tools such as Internet resources, electronic textbooks and a computer are used for teaching a foreign language [9]. Currently, one of the most common and most used types of multimedia technologies are presentation and interactive whiteboard. A presentation is a demonstration of some information. These presentations can be diverse and have different properties, depending on the goals and objectives.

When developing and using multimedia programs, it is necessary to take into account the principles and methods of teaching a foreign language on the one hand and the educational potential of multimedia teaching tools on the other hand. For effective perception of information, it is necessary:

- 1) simultaneous perception by ear and vision of the trainees;
- 2) solving no more than one task at each stage of mental activity;
- 3) image perception;
- 4) each task should have clearly defined tasks.

According to M. Hashemi, M. Azizinezhad, and others [10], mobile learning has emerged as a new method of instruction as a result of e-learning and the growing importance of mobile devices in daily life. Mobile learning is an approach to learning that combines formal and informal learning in and out of the classroom, according to N. Hockley [11]. Mobile learning is a method of learning in which the learning environment is not constrained to the chronotope of a particular educational institution but rather exists anywhere and at any time. As a consequence, it is feasible to mix formal learning in the classroom with informal learning outside of it. The contact between the student and the instructor can take place both inside and outside of the traditional educational process.

Before implementing mobile devices in the classroom, it is important to weigh the advantages and drawbacks of employing mobile learning. Mobile devices provide a variety of benefits for instructors and students compared to conventional computer-based learning, claim M. Hashemi, M. Azizinejad, et al. [9, p. 2479]. For instance, the employment of mobile learning improves the caliber of interaction between students and a teacher by making the communication format more conventional. Instead than remaining hidden behind computer monitors, participants engage in real dialogue. Mobile devices are also more convenient to use and carry around than desktop or laptop PCs. By emailing, text-cutting, and text-copying, mobile devices make it simpler to share assignments and work with other students or the teacher than desktops or monitors. Mobile devices can also be applied to distance learning.

Despite the problems associated with the use of mobile learning, it has become very popular in education. The prevalence of this approach is associated primarily with mobile applications, since they can be used anywhere and at any time. The number of applications is increasing every year, and, according to research in 2012 [12, p. 54–57; 10], there are a total of 454,966 apps, 385,969 apps without games. A number of dictionaries define the term "application" as a computer program. P. Christensson [13] defines an application as a computer program, such as e-mail, games, utilities, etc. An application is software that performs the main task for which a computer is used.

Before using applications in the classroom or presenting them to students, the educator must have a clear understanding of exactly how different types of applications can be integrated into the learning process. According to K. Shipman [14], there are different types of educational mobile apps: content applications that can add new information to the presented one; fieldwork apps that help students collect and store information; sound and visual applications, where students can listen to other people speak or record themselves; mapping apps that provide students with maps and information about places; creative apps where students can create their own images to enhance or add information to their work. In addition, applications can be classified into two groups based on the number of functions: single function apps and multiple function apps.

As for discussion as a teaching method, it is one of the forms of interactive and problem-based learning and becomes relevant in foreign language classes primarily because it contributes to the integration of schoolchildren's knowledge from various fields when solving a problem, and also forms and develops a critical thinking and allows you to use language knowledge and skills in practice. According to Gall and Gillett, the discussion method is often confused with recitation. This is such a pattern of verbal interaction: teacher question and student response. This sequence of questions and answers is repeated and teacher controls interaction in the lesson. In discussion, the teacher promotes students to interact with each other. There is long-term sequence, where students express their own opinions and listen to each other, sometimes in such cases the intervention of the teacher is not required [15].

The discussion method allows students to gain skills such as (1) how reconcile opposing arguments; (2) how to think on one's own two feet; (3) how to argue your answer to reach consensus; (4) how not to be afraid to share personal opinions, building relationships between classmates; (5) how to motivate students to study better; (6) how to keep students engaged during and after class; (7) how to capture nuances; and (8) how to integrate new ideas from different perspectives and disciplines [16]. Through this method, students learn to make connections between ideas that arise in different disciplines.

Discussion is a useful teaching method for developing thinking skills that help students interpret and analyze information. Students explain their ideas and thoughts rather than simply retelling or repeating memorized facts and details. During the discussion, students are not passive recipients of information that is transmitted from the teacher. On the contrary, students are active participants.

Integrative and instrumental motivation are the two fundamental categories of motivation, according to Brown (2000) and Gardner (1985). Integrative motivation, as defined by Gardner and Lambert (1959 as referenced in Pourhosein Gilakjani, Leong, and Saburi, 2012), is the desire to acquire a language in order to succeed in the target language society as well as for personal development and cultural enrichment. They went on to say that the necessity to study the L2 for practical or external reasons gives rise to instrumental motivation. They entail the accomplishment of goals, practical learning goals like passing tests, and monetary benefits.

A motivational construct, according to Dörnyei (1998), includes both integrative and instrumental motivation. The majority of language learning settings have a combination of each sort of motivation.

The phrases intrinsic and extrinsic motivation were defined by Dörnyei (1998 as referenced in Pourhosein Gilakjani, Leong, & Saburi, 2012). When someone is motivated to accomplish something because they find it delightful, this is referred to as having intrinsic motivation. Extrinsic motivation describes behaviors taken in order to achieve certain practical goals, such as receiving a reward or avoiding punishment. According to Brown (2000), there is a connection between these two motivational types. If someone else wants the L2 learner to know the L2 for integrative purposes, extrinsic motivation may turn out to be integrative motivation. Similarly, extrinsic motivation may turn out to be instrumental motivation if an external power wants the L2 learner to learn the L2 language.

Furthermore, if a L2 learner wants to fit in with the L2 culture, intrinsic motivation can become integrative motivation. Likewise, if an L2 learner wants to accomplish goals using L2, intrinsic motivation can become instrumental motivation. Similar integrative motivation in learners can reveal significant variances between internal and extrinsic motivation. Integrative and practical motivation related to L2 language learning involves both intrinsic and extrinsic motivation (Brown, 2000).

Four different sorts of motivation exist. Motivation that is both intrinsically and externally driven. The term "instrumental motivation" refers to learning a language as a method of achieving practical goals like advancing your job, reading technical books, translating, and other such things. The integrative motivation is used to characterize learners who wish to interact socially with members of their second language group and incorporate themselves into their culture. Studies by Gardner and Lambert (1972) and Spolsky (1969) found that integrativeness was associated with better results on language proficiency exams. These research' findings showed that integrativeness was a crucial requirement for effective language learning. Lukmam (1972) conducted research.

Methodology

A number of theoretical and empirical methods were used during the research. The leading research method is pedagogical experiment.

Experiment

An illustrative example of the effectiveness of using multimedia technologies can be an English lesson for primary school. The teacher conducts an English lesson

in one of the elementary school classes using an interactive whiteboard and an online exercise. The topic of the lesson is "Animals".

The first part of the program. The screen shows photos of several animals: lion, bear, wolf, fox and so on in order. On the screen, a voice pronounces the name of each animal. After five minutes, the photos are shuffled. One of the students approaches the blackboard and begins to perform the exercise:

- 1) the voice calls the names of the animal again;
- 2) the student must correlate what he has heard with the pictures and indicate the correct photo. The exercise is repeated three times.

The second part of the program. The cartoon "The Lion King" appears on the screen. The author tells about the life of animals, pronouncing their name. The cartoon repeats twice. Then the children see pictures of animals and their names on the screen. The teacher turns off the program, and the children must correctly write the name of each animal.

Questionnaire

A total of 24 students from 2 classes in an secondary school in Almaty were randomly assigned to two groups: experimental group (n=12, hereafter G1) and control group (n=12, hereafter G2). Pre-post test design was adopted in this study. The items of the pre-test were similar to the items of the post-test, yet different in content.

Before the experiment, all participants took a pre-test of listening comprehension and a preliminary questionnaire which asked them to describe their mobile usage for English learning. The questionnaire consisted of Likert scale questions and was developed by adapting Gardner's [10] motivation test battery (AMTB). 3-hours EFL classes were conducted weekly over a 8-week period which is 1 term of the school year. Both groups were taught the same content by the same teacher. After class, both groups practice listening, but using different methods: the control group used a traditional CD-Room based method, while the experimental groups used mobile devices. The students of G1 were asked to install mobile apps for English listening practice on their smart phone, such as "Listen English Daily Practice", "FluentU", "English Listening Step by Step – IELTS Listening", "English Listening and Speaking". The apps present users with the great variety of online listening resources, including a great variety of listening materials and online tests. The students of G1 were encouraged to use the apps to practice listening anytime, anyplace through mobile devices. After the experiment, all participants took a post-test, while G1 also completed a motivation questionnaire and also participate in a semi-structured interview.

Group	Pre-test	Post-test
Experimental	36.5 out of 50	44.2 out of 50
Control	37.1 out of 50	39.6 out of 50

Table 1. Results of pre-test and post-test.

According to the findings, individuals in the experimental group had considerably higher listening comprehension scores than those in the control group after using mobile apps.

Interview

The interview included four main questions about discussion method, each of which required a detailed answer. For example, the first question was what constitutes a discussion in their opinion. We asked for responses with clarification about experienced observations.

The second question was about presenting the ideal discussion. We asked to describe the ideal discussion to reveal the characteristics and expectations of teachers about the discussion in the classroom.

The essence of the third and fourth questions was to ask the teachers to remember the specific discussions held and their features. We also asked to describe unsuccessful discussions.

As a result of the analysis of the obtained data, we noticed that teachers' ideas about the discussion are mainly based on what they want to achieve during the lessons. From the responses received, we determined how teachers see the discussion during the lesson: as reading or studying the material, a teacher-led conversation, a series of answers to questions.

Teachers use discussion as a teaching method for two purposes. Firstly, in order to engage students and arouse interest in the lesson, and they learn to think and express their opinion, and not just repeat memorized information. Secondly, in order to achieve learning outcomes. Basically, many teachers combine these two goals and use discussion to teach the subject and guide students to develop the skills necessary for discussion.

The value of interactions is that discussion allows students to relate what they are learning in school to their lives in a way that many other teaching methods cannot. It helps students interact with the subject. They can apply data from the book to current events, thereby drawing analogies. One of the teachers reported that she used the discussion to teach students how to draw analogies and connections between problems. Another teacher said that students should be involved in the process, the discussion should be exciting, so that students are more motivated to find a connection between what they are learning in school and what is happening in the world. And that she likes to use discussion in the classroom, as it is related to the subject and content, and it helps students think a little more about the topic. Also another teacher shared that he uses discussion when some students come unprepared. Then she asks those who have read the information to read or share with others and discuss it together.

Another reason that teachers use discussion in class is to get students to consider multiple points of view so that they can understand how well students understand other points of view. But there is another side, the diversity of points of view can lead to conflict. This happens when students do not understand each other. Teachers say that when there is a conflict, they start talking more and try to interact closely in order to avoid a negative outcome of the discussion.

Teachers consider discussion a skill that requires practice. Sometimes they arrange discussions so that students can practice oral communication with each other, thereby developing students' communication skills.

Findings

Based on the above, it can be concluded that new technologies allow students to train speech skills, develop visual memory, since students see graphic accompaniment of the material being studied. And as well as developing the ability to understand foreign vocabulary by ear, which is important, work independently (performing an exercise on the blackboard, the student works individually, making a decision independently), develop attention, logic and a language guess.

In addition, thanks to technologies, students can create their own educational products and achieve their goals, presenting their creative activity to the world [17]. The teacher can improve the educational process, software and methodological support, while improving himself.

Thus, we can conclude that the use of multimedia technologies and discussion method in a foreign language lesson allows:

1. to provide motivation for learning a foreign language;
2. create a comfortable atmosphere in the classroom;
3. increase the volume of work performed;
4. raise the quality of knowledge;
5. provide students with access to various dictionaries, repositories and other information resources.

Looking at the positive aspects of using video materials for teaching purposes, Jeremy Harmer says that for many ordinary people, a video disc is just a more advanced version of an audio recording, and using video during a lesson is just listening "with pictures", but there are many reasons why use video in foreign language lessons [18].

Many students show an increased level of interest when they are given the opportunity to see and hear how the language functions in real situations, and then complete a series of cohesive content-related tasks. Technologies helps the teacher diversify his teaching, show more information and enhance the learning process of students.

Conclusion:

Motivation is a process that launches and maintains efforts aimed at the implementation of learning activities [19]. It is generally accepted that the main component, without which the student cannot arouse interest in any activity, and it is the goal [20]. Through the use of pedagogical technologies, the student clearly sees it in front of him and establishes for himself its significance and ways to achieve it. [21].

Today, interactive technologies are widely used and are aimed at interaction both between students and teachers, and between students. Such interaction is organized, for example, when performing projects in small groups or when conducting various interactive educational or motivational activities. New learning

technologies are used everywhere. This is the main attribute of modern education, allowing students to feel more mobile and independent.

We have identified pedagogical technologies that contribute to increasing the educational motivation of students. From the above information, we can conclude that the set of technologies under consideration has the necessary properties in order to effectively motivate a student to study. These methods provide high-quality assimilation of information by students and arouse great interest in mastering the discipline. The use of each individual technology brings its own special result, but the results of students' mastering the disciplines prove that the most effective is the combined use of the presented technologies.

Bibliography

1. Message of the head of state to the people of Kazakhstan dated March 16, 2022. [electronic resource] URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>

2. Seythanov A., Kazangapova L., Duan A. Implementation of multilingualism in the education system of Kazakhstan - Grand Altai Research & Education. 2016. №2. [electronic resource] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vnedrenie-poliyazychiya-v-sistemu-obrazovaniya-kazahstana>.

3. Syzdykova A. Multilingualism as one of the priority areas for the development of teacher education. Syzdykova A. Modernization of professional and pedagogical education: trends, strategy, foreign experience: materials of the international scientific and practical conference, Barnaul, October 13–15, 2014 / Altai State Pedagogical Academy. - Barnaul: Altai State Pedagogical Academy, 2014. - P. 250-253.

4. Bimukhanova M. Multilingual education is the basis for the formation of a multicultural personality. The modern image of youth in the light of the concept of "Rukhani zhangyru": Proceedings of the international scientific and practical conference, Uralsk, April 27, 2018. - P. 205-210.

5. Umarova A. Application of technology in the multilingual educational space of Kazakhstan. Umarova A. Vocational-oriented language teaching: reality and prospects: Collection of articles by participants of the Annual All-Russian Scientific and Practical Conference with International Participation, St. Petersburg, February 18–19, 2020. - St. Petersburg: St. Petersburg State University of Economics, 2020. - P. 207-213.

6. Zhumasheva A. On the issue of the formation of multilingualism in the conditions of the updated content of education. Zhumasheva A., Dzhanmamedova L. Actual problems of continuous education: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Pavlodar, March 29, 2019. Chief editor Nuhuly A., editor-in-chief Svidersky A. - Pavlodar: Pavlodar State Pedagogical University, 2019. - P. 353-359.

7. Zaitseva, S. E. Formation of motivation for studying a foreign language among students of non-linguistic specialties [Electronic resource] / S. E. Zaitseva. - Access mode: : <http://na-journal.ru/2-2013-gumanitarnye-nauki/283-formirovanie-motivacii-izuchenija-inostrannogo-jazyka-u-studentov-nejazykovyh-specialnostej>

8. Polat E.S. Internet at foreign language lessons / E.S. Polat // Foreign languages at school. - No. 2, 3. - 2001.
9. Krivenok O.I. Multimedia technologies in teaching foreign languages [Electronic resource]. - Access mode: <http://ito.edu.ru/2008/MariyEl/III/III-0-16.html>
10. Hashemi M., Azizinezhad M., Najafi V., Nesari A. What is Mobile Learning? Challenges and Capabilities // Procedia – Social And Behavioral Sciences. 2011. № 30. P. 2477–2481.
11. Hockly N. Mobile learning // ELT J.: English Language Teaching J. 2013. № 67 (1). P. 80–84.
12. Jonas-Dwyer D.D., Clark C., Celenza A., Siddiqui Z.S. Evaluating Apps for Learning and Teaching // Intern. J. of Emerging Technologies In Learning. 2012. № 7 (1). P. 54 – 57.
13. Christensson P. Application Definition. URL: <http://techterms.com> (retrieved 17.04.2018).
14. Shipman K. Using apps in the classroom // Teaching Geography. 2014. № 39 (1). P. 32–33.
15. Meredith Damien Gall & Maxwell Gillett (1980) The discussion method in classroom teaching, Theory Into Practice, 19:2, 98-103.
16. Ying, J. The Importance of the Discussion Method in the Undergraduate Business Classroom. Humanist Manag J 5, 251–278 (2020).
17. Petrenko M.A. Interactive technology of development of creative activity // Scientific support of the system of professional development of personnel. – 2014. – №4 (21). – P. 46-56
18. Harmer, Jeremy. "The Practice of English Language Teaching" / J. Harmer. – Third Edition. – Longman. – 2002. – 284 p.
19. Vaganova O.I., Ilyashenko L.K. The main directions of the implementation of student-centered learning technologies at the university//Bulletin of the Minin University. 2018. Vol. 6, No. 3. P.2.
20. Ilyashenko L.K., Vaganova O.I., Smirnova Z.V., Gruzdeva M.L., Chanchina A.V. Structure and content of the electronic school-methodical complex on the discipline “Mechanics of soils, foundations and foundations” // International Journal of Mechanical Engineering and Technology. 2018. T. 9. № 4. p. 1088-1096.
21. Abramova N. S., Vaganova O. I., Trutanova A. V. Formation of communicative skills of undergraduates in the study of disciplines of the professional cycle//Azimuth of scientific research: pedagogy and psychology. 2017. V. 6. No. 3 (20). p. 17-20.

GAME AS ONE OF THE METHODS OF TEACHING ENGLISH

Research supervisor: Sadykova R.K.

Graduate student: Niyazbekkyzy S.

*Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan*

E-mail: roza.sadikova@mail.ru

Annotation. In this work, the use of games in the process of teaching a foreign language is not only due to the desire of teachers to diversify the educational process, to interest schoolchildren, but also due to the fact that game technologies are recognized as one of the innovative technologies today, therefore, the importance of modern processes of public information is explained.

Keywords: education, learning process, game technology, information and communication technologies, professional competence, foreign language.

Андамна. Бұл жұмыста шет тілін оқыту процесінде ойындарды пайдалану мұғалімдердің оқу-тәрбие процесін әртараптандыруға, мектеп оқушыларын қызықтыруға ұмтылуымен ғана емес, сонымен қатар ойын технологияларының бүгінгі таңда инновациялық технологиялардың бірі ретінде танылуымен, сондықтан қоғамды ақпараттандырудың заманауи процестеріне маңыздылығы түсіндіріледі.

Түйін сөздер: білім беру, оқу процесі, ойын технологиясы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, кәсіби құзыреттілік, шет тілі.

Аннотация. В данной работе использование игр в процессе обучения иностранному языку обусловлено не только стремлением педагогов разнообразить учебный процесс, заинтересовать школьников, но и тем, что игровые технологии признаны одним из инновационных технологий сегодня, поэтому объясняется важность информирования населения о современных процессах.

Ключевые слова: образование, учебный процесс, игровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, профессиональная компетентность, иностранный язык.

The game, along with work and learning, is one of the main types of human activity, an amazing phenomenon of our existence.

M.F. Stronin gives the following definition of the concept of "game": it is a type of activity in situations aimed at recreating and mastering

social experience, in which self-management of behavior is formed and improved [1-p 23].

The game as a pedagogical technique has many advantages. First, the game is an effective means of education. Secondly, the game creates a team, because nothing brings children together like common experiences in the game. Thirdly, the game brings up a sense of camaraderie, mutual support.

Psychologist V.A. Krutetsky rightly notes that a game that is properly organized and introduced into the learning process brings up exclusively positive qualities of a child's personality [1-p 98].

The game is a very multifunctional activity. G.K. Selevko identifies eight main functions of the game:

- 1) entertaining;
- 2) communicative;
- 3) the function of self-realization;
- 4) game therapy;
- 5) diagnostic;
- 6) correction function;
- 7) the function of interethnic communication;
- 8) the function of socialization [1-p 45].

S.A. Shmakov characterizes the game as a type of activity, which is characterized by:

- free development;
- creativity and improvisation;
- emotional elation, including rivalry, competition, competitiveness;
- direct or indirect rules reflecting its content and development;
- a certain structure (roles of players, game actions, game use of objects, real relationships between players, plot) [1-p 23].

Being entertainment, recreation, the game is capable of developing into learning, creativity, therapy, a model of the type of human relations and manifestations in work.

As a teaching method, the game is used in the following cases:

- as an independent technology for mastering a concept, topic, and even a section of a subject;
- as an element of a larger technology;
- as a lesson (session) or part of it (introduction, explanation, consolidation, exercise, control);
- as a technology for extracurricular activities [Derkach, 1991].

A pedagogical game (unlike games in general) necessarily has a clearly defined learning goal and a corresponding pedagogical result. Game techniques and situations modeled in the classroom are a means of encouraging, stimulating students to learning activities.

Educational games can be classified on various grounds.

- 1) by type of activity:
 - a) physical
 - b) intellectual,
 - c) labor,

- d) social,
- e) psychological;
- 2) by the nature of the pedagogical process:
 - a) teaching, training, controlling and generalizing;
 - b) cognitive, educational, developing;
 - c) reproductive, productive, creative;
 - d) communicative, diagnostic, career guidance, psychotechnical, etc.
- 3) by the nature of the gaming technique:
 - a) subject, b) plot,
 - c) role-playing, d) business,
 - e) imitation
 - e) dramatization games.
- 4) by subject area:
 - a) mathematical,
 - b) linguistic,
 - c) historical,
 - d) literary, etc.
- 5) according to the specifics of the gaming environment:
 - a) games with and without objects, b) board games,
 - c) indoor/outdoor games, d) computer games,
 - e) games with various vehicles.

The game in education pursues a number of main goals: it expands the horizons and cognitive activity, forms certain skills, develops general educational skills, cultivates independence and will, introduces the norms and values of society, adapts to environmental conditions, teaches communication.

Thus, gaming activity is the main type of human activity, along with work and learning. In human life, the game performs a number of functions. The value of the game in life is very great, it has not only an entertaining value. The game can develop into learning, creativity, therapy. The pedagogical game is distinguished by a clearly defined goal and a pedagogical result corresponding to it. She has her classification. Games are divided by type of activity, by the nature of the pedagogical process and depending on the gaming environment. Depending on the typology, each game has its own range of target orientations.

Speaking about the need to use in the learning process gamemethods, one should first of all dwell on their psychological pedagogical justification. From a psychological and pedagogical point of view, gaming methods of teaching are based on gaming activities.

The psychological mechanism of the game, according to a number of scientists, lies in the motivation of activity. We list the main ways to motivate younger students during games:

- communication motives: when solving game problems, the children interact with each other and strengthen relationships with each other;
- motives of morality: in the course of the game, children tend to defend their point of view;

- motives for victory (achievement of the goal): in the game, the student strives for victory and is aware of the ways to achieve the goal;
- motives for responsibility: despite the principle of equality in the game, the result depends on each player individually and on his personal qualities;
- motives of personal significance: the impersonal learning process in the game acquires personal significance;
- cognitive motives: the situation of success stimulates students to cognitive activity, in addition, there is something in the game, unidentified by students, which activates their mental activity, pushes them to search for an answer.

L.S. Vygotsky, D.B. Elkonin, A.P. Usov and A.N. Leontiev see an irrefutable connection between the game and labor and educational activities¹. Researchers see the main purpose of the game in the development and self-realization of students.

According to the German psychologist K. Gross, the game is an elementary school of behavior. The author argues that regardless of external and internal factors motivating the game, it is a school of life for students [Gross, 1916].

The game, as K. Gross notes, is an objectively primary elemental school, an apparent chaos that provides the child with the opportunity to get acquainted with the traditions of the behavior of people around him.

K. Schiller, G. Spencer believed that the game is an ordinary waste of excess energy that the child accumulates and which is not spent on labor, and therefore is expressed in game actions.

According to K. Buhler, the game is a pleasure, the usual enthusiasm of the child.

Z. Freud emphasized that the child is motivated to play by a sense of his own inferiority.

Obviously, all authors believe that the game is based on the instinctive, biological needs of the child: his drives and desires.

In recent decades, gaming techniques have been actively used in domestic didactics. This is due to the fact that in social practice and science the concept of the game is interpreted in a new way, as a social, serious category.

The psychological significance of the game in didactics was proved in the last century by K.D. Ushinsky, A.S. Makarenko, V.A. Sukhomlinsky and others.

Various educational games, imaginary situations contribute to the establishment of positive relationships between a foreign language and younger students; serve as a strong motivational factor for the development of oral and written speech; allow you to more successfully attract the attention of children and hold it longer; stimulate creativity, develop imagination; establish connections between the world of fantasy and the real world of the child; expand his social experience.

Bibliography

1. Stronin, M.F. Teaching games, games in English lessons: methodical guide for teachers/ M.F. Stronin. - M.: Prosveshchenie, 2005.
2. Krutetsky V.A. Psychology: a textbook for students of pedagogical schools. – M.: Enlightenment, 1990.

3. Bouma E. Using Chants in the Early Learner Classroom / E. Bouma // Foreign languages at school. - 2004. - No. 27-28. – S. 39.
4. Azar B.S.H. Fun with grammar. – New York, 2000.
5. Forster E. The value of songs and chants for young learners // <http://www.encuentrojourn.org/textos/16.7.pdf>
6. Graham C. Small talk. More Jazz Chants. – Oxford University Press, 1978. - 86 p.
7. Rixon S. How to use games in language teaching. London: Macmillan Publishers Ltd., 1981.
8. Shamyradov A. B. Lexis games motivation in teaching English // ScienceTime No. 9 (21) / 2015. - P. 360-365.
9. Shokhakhov I.S., Imangalieva D.B., Yemkulova Z.A., Berdauletova Sh.Zh. The role of games on language lessons // Modern problems of science and education, 2014. - No. 6.
10. Wright A. Games for Language Learning. – Cambridge University Press, 1984.
11. English. Grade 3 Textbook for educational organizations with an application on electronic media. At 2 pm Ed. V.P. Kuzovleva, N.M. Lapa, I.P. Kostina, E.V. Kuznetsova. – M.: Enlightenment, 2013.

УДК 621

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАШИНА ЖАСАУ САЛАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Ермаханова М.А.

тарих ғылымдарының кандидаты, қ.профессор

Жұматаев Б., 2 курс студенті,

Еуразиялық технология университет

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: ermakhanova.m@etu.edu.kz

Қазақстандағы машина жасау саласының өзектілігі туралы айтатын болсақ, машина жасау саласы өнеркәсіптің басты бөлімі инженерлік істің маңызды бөлігі болып табылады. Кез-келген мемлекеттің экономикасында өнеркәсіптің маңызы өте үлкен. Машина жасау саласы қазіргі таңда елімізде сұранысқа ие бағыттардың бірі де бірегейі, оған куә білім гранттары десек қате емес. Ұлттық бірыңғай тестілеуден шектік балл жинаған кез келген оқушы осы мамандыққа түсе алады. Жыл сайын көптеген гранттар дәл осы мамандыққа бөлінеді және оған қоса оқуды аяқтағаннан кейін бұл мамандық иегері міндетті түрде жұмысқа орналастырылады. Сұлтанаев А.А., Мұсаева Д.М., Бегімова Г.Ж. Экономика: стратегия және практика еңбектерінде, егерде нақтырақ

айтатын болсақ, еліміздегі машина жасау саласы қайта жасалу кезеңінде тұр. Қазіргі таңда елімізде ең бірінші, ең қажетті заттарды шығаруға арналған салаларды қайтадан құру жүріп жатыр. Бұл өзгерістер машина жасау өнімдерінің көптеген өнім түрлері бойынша ішкі нарық талабының өндірісті құру үшін экономикалық алғышарттарды жасай алмағандығынан, барынша қиын өзгеріс болып табылатыны анық [1]. Осы мәселеге байланысты, жалпы қазіргі таңда техникалық мамандықтар өте үлкен сұранысқа ие.

Қазіргі кезең, технологиялар кезеңі болып табылады. Кез келген өндірісте не болмаса зауыттарда және тағы басқа салаларда технологияның атқаратын рөлі арасан зор. Машина жасау саласы жаңа технологиялармен тығыз байланысты. Кез-келген жаңа өндірілген технологиялық зат машина жасау саласында қолданылады. Хасенова Г.И., Майлыбаев Е.Қ., Умбетов У.У., Исайкин Д.В машина жасау өндірісіндегі құрылғылардың тораптарын жобалауды автоматтандыру жүйелері атты еңбегінде, машина жасау зауыттарында өндірістік процесте ІТ технологияларды қолдану үлкен көлемде қаржы талап етеді. Сол үшін нақты шешімнің басты мақсаты өнеркәсіптегі өндірістік процестер үшін бағдарламалық платформаларды дұрыс таңдау керек. Компьютерлік бағдарламаларды енгізудің басты мақсаты экономикадағы жаңа шешімдерді қарастыруы тиіс дейді [2]. Өз елімізде бөлшектерді шығаратын зауыттар мүлдем жоқ десекте қате емес. Сырттан сатылып алынған бөлшектерді құрастыратын бірнеше зауыттар бар. Бұған куә ретінде автокөлік саласын алсақ, Өскемен, Алматы, Шымкент қалаларында көлік құрастыратын зауыттар бар олардың барлығы бөлшектерді шет елдерден сатып алады, ал баға қымбат оған қоса жол шығыны, жұмысшылардың жалақысы және кәсіптік пайдасын табуы үшін халыққа қымбат бағада сатылады.

Моряков О.С. өзінің машина жасау өндірісінің жабдықтары мақаласында, алғашқы дайындық бөлімдерінің бөлшектерін қалдықтарды керегіне пайдалану үшін тасымалдауға бағытталған жабдықтарды, қадағалау жұмыстарын механикаландыру сонымен қатар автоматтандыруға бағытталған жабдықтарды сатып алмай өзіміз жасап шығаруға тиіспіз дейді [3]. Шынында бұл қарапайым халықтың қалтасына ауыр тиеді, өздері әрең күн көріп жүрген халықтың жағдайы жетпейді. Сол себепті өзіміз бөлшектерді шығаратын зауыттарды ашуымыз қажет. Ел экономикасының даму жолында жаңа зауыттарды ашу өте пайдалы және жұмыссыз жүрген жастарды жұмыспен қамтиды.

Ең өзекті мәселелердің бірі ол кадрлар мәселесі. Жастардың ойында көбінесе тек қана оңай және тез ақша табу. Ал тер төгіп техникамен ешкім айналысқысы келмейді. Оған қоса Европадағыдай еліміздегі цехтар мен зауыттар автоматтандырылмаған. Шермошентцева И.В. өзінің Қазақстандағы машина жасау өнеркәсібіндегі кадрларды дайындау мәселелері атты еңбегінде, қазіргі кезде еліміздегі машина жасау саласында жоғарғы білімді кадрлардың жетіспеушілігі үлкен мәселе болып табылады. Зауыттағы жұмыстың сапасы, кадрлардың әлеуеті, қандай да болсын өнеркәсіптің үлкен табысқа жетуінің негізгі факторы болып саналады дейді [4]. Негізінде университеттегі оқу

жүйесіне де өзгерістер қажет деп санаймын. Мамандыққа мүлдем қажетсіз пәндерді алып тастап орнына мамандыққа жақын, көмегі тиетін пәндерді енгізу қажет. Мысалы, барлығына бірдей оқытылатын тарих, математика пәндерін алып тастау қажет, себебі ол пәндерді мектеп уақытысында толықтай оқып бітіруге болады.

Кудерин М.К., Шерниязов М.А., Абишев К.К., Быков П.О. Машина жасау саласындағы мамандарды даярлаудың ұйымдастырушылық-техникалық проблемалары атты еңбегінде, қазіргі таңда Қазақстандағы машина жасау саласының даму жолына талдау жүргізу негізінде көптеген облыстарда машина жасау саласындағы мамандарды оқытудың басты бағыттары қарастырылған. Ұйымдастыру және кадр мәселелерінің басты бағыттары айқындалған. Ең алдымен маңызды білім беру, өнеркәсіптің интеграциясы болып табылады деп санайды [5]. Иә шынында да, осы мәселелерді шеше отырып, ел экономикасы дамиды.

Зерттеу әдісінің негізгі мақсаты, болашақ студенттерге машина жасау саласының маңызын түсіндіру болып табылады. Зерттеу әдісі барысында сауалнама жасалынды. Сауалнамаға қатысу үшін 65 адамға сұрақтар тізімі жіберілді. Барлығы 27 адам сұрақтарға толық жауап берді. Сауалнама Google forms көмегімен, жауап берушілердің еркіндігі сақтала отырып жасалынды.

Зерттеу жұмыстары барысында өткізген сауалнамаға сәйкес Қазақстандағы машина жасау саласының экономикаға тигізер пайдасы барма деген сауалға, адамдардың 100 пайызы иә деп жауап берді. Ал, машина жасау саласының экономикаға пайдасы жоқ деп ешкім санамады.

1-кесте Қазақстанда машина жасау саласының экономикаға әсері

Екінші сауалға жауап бергендерде 100 пайыз, машина жасау саласы сұранысқа ие деп санайды екен.

2-кесте Машина жасау саласы сұранысқа ие ма?

Келесі сауалға жауап бергендердің ойлары екіге бөлінді, машина жасау саласындағы кадрлар жетіспеушілігін қалай жоюға болады деген сұраққа дауыс берушілердің 83,3 пайызы жоғарғы оқу орындарының оқыту сапасын көтеру қажет деп санайды. Ал адамдардың ешқайсысы гранттар санын көбейту қажет деп санамады, одан бөлек 16,7 пайыз жауап бергендер жалақыны арттыру қажет деп санайды екен.

3-кесте Машина жасау саласындағы кадрлар жетіспеушілігі

Соңғы сауалға жауап берушілердің 83,3 пайызы, машина жасау зауыттарындағы бөлшектер жетіспеушілігін жою үшін, елімізде жаңа зауыттар ашу қажет деп санайды екен. 16,7 пайызы шет елдерден сатып алу керек деп санаса, мемлекеттен көмек сұрауды ешкім құптамады.

4-кесте Шет елден алу қажет па?

Қазақстандағы машина жасау саласы ақсап тұрғаны анық белгілі сол себепті талқылау барысында, шет елдердегі эксперттерді Қазақстанға шақырту қажетпе деген сауалға, 36,3 пайызы иә деп жауап берсе, 40,4 пайызы өз елімізде сол эксперттерді дайындау қажет деп тапты. Ал қалған 23,3 пайызы қажет емес деп санады. Сонымен қатар елдегі ескі зауыттарды қандай жолмен жаңаша етіп жасауға болады деген сауалға дауыс берушілердің ойы екіге бөлінді 61,4 пайыз дауыс берушілер мемлекет тарапынан комиссия құрылуы қажет деп тапса 38,6 пайызы ірі бизнесмендер бірлесіп осы салаға қаржы құюға тиіс деп санады. Қазақстан өз зауыттары мен мықты мамандарды даярласа, ел болашағына үлкен пайда алып келмек.

Қорыта келе айтарым, Қазақстандағы машина жасау саласы қарқынды даму үстінде. Жылдан-жылға білікті мамандар даярланып, ел экономикасын арттыруға үлес қосуда. Машина жасау саласы, болашағы бар, сұранысқа ие сала ретінде қарастырылмақ. Болашақта елімізде осы салада көптеген жұмыс орындары ашылып, жаңа зауыттар салынады. Ел экономикасының даму жолында Қазақстан Республикасының кез-келген азаматы өз үлесін қосуға тиіс. Инженерлік сала алдағы уақытта қарқынды дамып, жаңа белестерге жетеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Султанаев А.А., Мусаева Д.М., Бегимова Г.Ж. машина жасау кластерін "Алматы ауыр машина жасау зауыты" ақ негізінде дамыту келешегі

<https://elibrary.ru/contents.asp?id=37000632> 2016

2. Хасенова Г.И., Майлыбаев Е.Қ., Умбетов У.У., Исайкин Д.В. Машина жасау өндірісіндегі құрылғылардың тораптарын жобалауды автоматтандыру жүйелері

<https://scholar.archive.org/work/2jtqlhp6tzcc7gzkzwfec5zi3y/access/wayback/>
<https://journal.iitu.edu.kz/index.php/ijict/article/download/109/109/106> 2020

4. Моряков. – 4-басылым, стер. – М: «Академия» баспа орталығы АННОТАЦИИ Мекемелерінің студенттеріне арналған оқулық / О. С., 2015— 256 б. ISBN 978-601-333-261-1 (каз.) ISBN 978-5-4468-2649-0 (рус.) <http://acagor.kz:8080/xmlui/handle/123456789/541> 2015

4. Chermoshentseva Y.V. О проблемах подготовки кадров для машиностроительной промышленности Казахстана. Вестник КазНУ. Серия Экономическая, [S.l.], v. 100, n. 6, p. 102-107, apr. 2015. ISSN 2617-7161. Доступно на: <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/544> 2013

5. Кудерин М.К., Шерниязов М.А., Абишев К.К., Быков П.О. АННОТАЦИЯ научной статьи по наукам об образовании, автор научной работы

<https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-tehnicheskie-problemy-podgotovki-spetsialistov-v-oblasti-mashinostroeniya> 125-139, 2003

УДК 621

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ТИГІЗЕР ӘСЕРІ

Ермаханова М.А.

Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Қуанышбай Ұ., студент

Евразиялық технология университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: ermakhanova.m@etu.edu.kz

Көлік құралдары әлемнің жедел дамуына үлкен үлес қосуда, сол себептен біздің елде көлік құралдарын дамытуға күш салуда. Зерттеу мәселелеріне келсек қазіргі таңда электрониканы және технологияны дамытуына байланысты адамдардың қажеттіліктерін өтеу әлде қайда тез әрі тиімді болуда. Мысалы; елдің экономикасының өсімі болып тұрған экспорт және импортқа кететін заттарды тасымалдау тек көлік құралдарының көмегімен жүзеге асуда. Осы себептен елдің дәстүрлі көлік өнер кәсібін игеру үшін көлік саласын дамытуда. Бірақ көлік саласыныңда экологияға зияны болатының ұмытпаған жөн. Экологиялық мәселелерді шешуге көптеген жұмыстар жасалуда , бұл автокөліктің қуаттылығын азайтуға бағытталған бағыт кешені. Олардың көпшілігін дамыған елдерде іскі асыруда, бұл әрекет экологиялық мәселені едәуір жақсартты. Осыған байланысты қоршаған ортаның көліктен шығатын зиянды газдардан ластануы туралы отандық және шетелдік зерттеулерін нәтижелері, пайдаланылған газдардын компоненттерінің адам денсаулығына әсеріне аса назар аударылуда. Осыған байланысты Виктор Юрьевич

Александров өзінің көліктің экологиялық проблемасы атты еңбегінде осылай сын білдірді. Еліміздегі автокөлік парктері соңғы жылдары қарқынды өсіп келе жатқаны, әсіресе мегаполис қалалардағы, көлік құралдары экологияны ластайтын ең маңызды заттардың бірі екені мәлім. Қазақстанда бұл мәселе қозғалтқыштардың және моторлардың қуаттарының жылдамдығын төмен ұстайтын жоғары технологияларды дайындайтын және оны енгізуді талап етуге бағытталған мемлекет саясатының болмауына байланысты орналды деп [1]. Мақалада автокөлік құралдары дамыған сайын экологияның ластауына да әсері артып жатқаны жайлы мәселе көтеріледі.

Көлік құралдарын дамуының әсерін зерттеу, қоғамның ілгері дамуына қажет. Қазіргі таңда Қазақстанда көлікті құрастырып шығаратын өнеркәсіптер санаулы ғана, оны дамыту баяу қалыпта жүріп жатр. Осы себептен сырт елдерден автокөліктерге импорт өсуде. Қазақстандағы көлік сапаларының нашарлауы экология қандай әсер беретінің зерттеу мақсатында бірнеше маманның пікірлеріне жүгіндік. Қазақстанда автомобильдер ескірген, елде отандық автокөлік құралдарын жасап шығаратын өнер кәсіп орындары жоқ, ал индустриалдық жолмен дамыған елдердің фирмалары отын-ауа қоспасын тұрақтандыру процесін тікелей бүркілеу және электронды түрге өту арқылы үнемді және аз уақытта жанар майды тиімді пайдаланатын қозғалтқыштарды өндіріп шығарды деп Людмила Ивановна Кузубова өзінің көліктің экологияға зияны деген еңбегінде пікір білдірді. [2] Осы пікірге байланысты қазақстанда автокөлік өнеркәсіптерін дамыту керек деген мәселе туындайды.

Экологияны автокөліктің ластануына байланысты проблемаларына отын да жатады. Айтатын жайыт, бірнеше елдерде және ірі отын өндірушілері Ресейде қолданылған газдардағы қорғасын қосылыстарының улы көзі болатын қорғасын бензиннің үлкен көлемде тасымалдайтын жалғыз ел. Осындай экологияға зиян тигізетін мәселелерді шешу мақсатында қалаларға кіріп шығатын жолдарда экологиялық посттармен айналма жолдар салынған, бірақ бұл шаралар мәселені толық шешпейді деп Екатерина Павловна Яблокова көліктің экологиялық проблемалары атты шығармаға пікір білдірді. [3] Жазылған пікірге байланысты экологиялық мәселелерді шешудің жаңа жолдарын қарастыру керектігі туралы мәселе шығады.

Көліктік техникаларды пайдаланған кезде немесе жұмыста зиянды қалдықтардың шығарылуына байланысты экологияның ластануымен отандық және әлемдік автокөлік саласындағы қалыптасқан жағдай сыни тұрғыдан қарастырылып жатқанын Азаров Вадим Константинович өзінің автокөлік құралдарының экология мен елдің экономикасына тигізер әсері атты еңбегінде жазды [4]. Автокөлік құралдарының экология мен экономикаға тигізер әсері деген еңбекте жарияланған мақалаға байланысты автокөліктердің экологияға тигізіп жатқан зиянды әсеріне байланысты отандық және дүние жүзілік автокөлік өнеркәсіптері сынға алынып жатқаны туралы айтылуда.

Дизельмен жүретін көліктерге тиым салудың және шығарындылары мен құрылымын есептеудің жеткіліксіз деңгейде дәлелденген жолы дөңгелектер мен жолдан бөлінетін бөлшектерден гөрі, жанатын өнімдерге баса назар аударылатыны белгілі, осыған байланысты дизельмен жүретін көліктердің

саның азайту керек ,дизелге қарағанда газды пайдаланған тиімдірек деп Кутенев Вадим Федорович өзінің пікірін автокөлік құралдарының экологиямен экономикаға тигізер әсері деген еңбекте жазды [5] . Мақалада дизел мен газдың қайсысы экологияға тиімдірек екені туралы проблема көтерілуде.

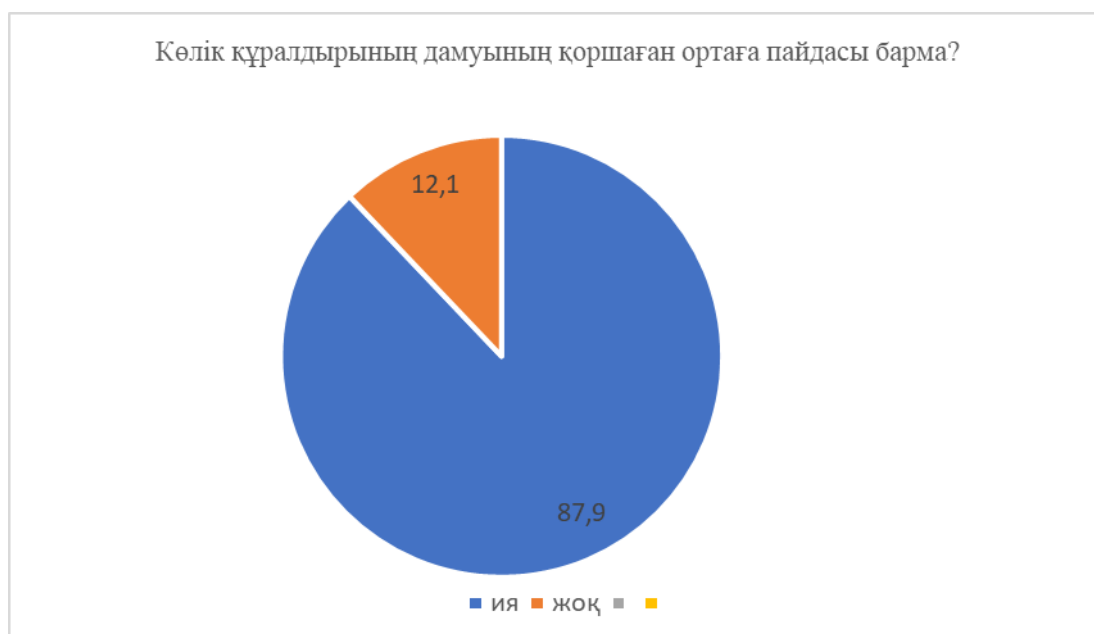
Мақалаларда көтерілген көлік саласының дамуының қоршаған ортаға зиянды әсер беруінің алдын алу мақсаттары мен жоспарларына сәйкес ірі мегополис қалалардағы ауа қабатының ластануын азайту мақсатында, пайдаланып жүрген іштен жану моторлары жетілдірілу үшін, мұндай моторлардың жаңа түрлерін әзірлеу керек екені туралы зерттеу жүргізсек. Іштен жану қозғалтқыштарын көліктерде энергетикалық қондырғының басқа түрлерімен алмастыру мүмкіндігі қарастыру керек. Экологиялық жағынан алғанда, сутегі автокөліктер үшін маңызды перспективалы отын екені анық. Техникалық жағынан алғанда, бұл ой қарапайым болып көрінеді—екі газдың сутегі мен оттегінің молекулалары ортасындағы электрондар алмасатын сыйымдылық, нәтижесінде энергия шығады, жанама өнімбола алатын су шығады. Бір киллограмм сутектің құрамында бензинге қарағанда 3 есе көп энергия болады. Сутегінің өндірісі, бір литр бензиннің энергия мөлшері бойынша бес доллар тұрады, сутегі тез өзгергіш (жұмыс жасамайтын қозғалтқышы бар жанармайды құю техникасы үнемі жанармайды шығын қылады), жарылғыш,өртке қауіпті (көлікті гаражда немесе қоймада сақтауға болмайды), үлкен көлемді жанармай бағын қажет етеді—жанармай құю бекеттерінің арасындағы аз жол жер жүру және т. б. Электромобильдер қоршаған ортаны едәуір жақсартады. Электромобильдер көміртегі бар бензинді тұтынбайды және пайдаланылған газдармен ауаны ластанмайды, үнсіз жұмыс істейді, жанғыш емес және оңай басқарылады. Жалпы электр машинасын көбейту болашақта көп пайдасын тигізетіні анық, бірақ жаппай электр машинасына өту бұны көп елдердің экономикасы көтере алмайды.

Зерттеу отандық экологиялық мәселелерді шешудің пайдалы тәжірибелерін анықтау мақсатында көліктегі экологиялық қауіпсіздік саласындағы инновациялық шешімдерді қарастыруда. Зерттеу нысаны- ірі мегаполистің көлік жүйесі, тақырыбы-қалалардағы көліктердің экологиялық қауіпсіздігі. Жұмыста автокөліктердің жұмысының қоршаған ортаға, оның ішінде жануарларға, өсімдіктерге, Топыраққа, су экожүйелеріне, ғимараттар мен құрылыстардың, адамдардың жай күйіне теріс әсерін тікелей және жанама әсерінің салдары талқыланады. Бұл мәселеде іштен жану моторларының қолданған газ компоненттері ғана емес, сонымен бірге діріл, рұқсат берілген шу немесе дауыс деңгейінің көбеюі, инфрақызылдың әсері қарастырады. Инновацияларды пайдалану негізінде экологиялық мәселелерді шешудің үздік тәжірибелерін анықтау мақсатында экологиялық тиімділік индексі мен әлемдік инновация индексі негізінде елдердің экологиялық және инновациялық жүргізген саясатының нәтижелілігін қарастыратын көрсеткіштердің өзара әрекетінің нәтижесі мен көрсеткішіне талдау жүргізілді. Зерттеу кезінде экологиялық жағдайдың төмендеуі жалпы әлемдік тенденциясы анықталды, мұны көрсеткіштің кейбір жетекші елдерінде индекстің нашарлауы дәлелдейді.

Осыған байланысты шет елдердегі зерттеу нәтижелерінің неғұрлым жорғарғы деңгейдегі экологиялық проблемаларды шешуге мүмкіндігі бар екені дәлелденді. Олар Швейцария, Франция, Дания кіреді. Мегаполистегі көліктердің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында осы елдердің тәжірибелерін зерттеу жүзінде ,жер үсті мегаполис көлігінің экологияға зиянды әсерін азайтуға жұмылдырылған ең нәтижелі іс-шаралар анықталды. Инновацияларды жинақтау және жүйелеуде шешілетін проблемалар, әсер беретін құралы, таралу дәрежесі жағынан жүргізілді, сондай-ақ белгілі бір шешімдердің отандық жағдайларда пайдалануына сараптамалық зерттеу жүргізілді. Жүйелеу, жинақтау және сараптамалық зерттеу нәтижесінде отандық жағдайларда ең дұрыс деп танылған тәжірибелер анықталды: қаржылық акциялар жүйесі, экологиялық жіктеу бағытында аймақтарға жіктеу және пайдалы технологияларды пайдалана отырып, қоғамдық көлік қозғалысын тиімді реттеу жүйесін дамыту керек.

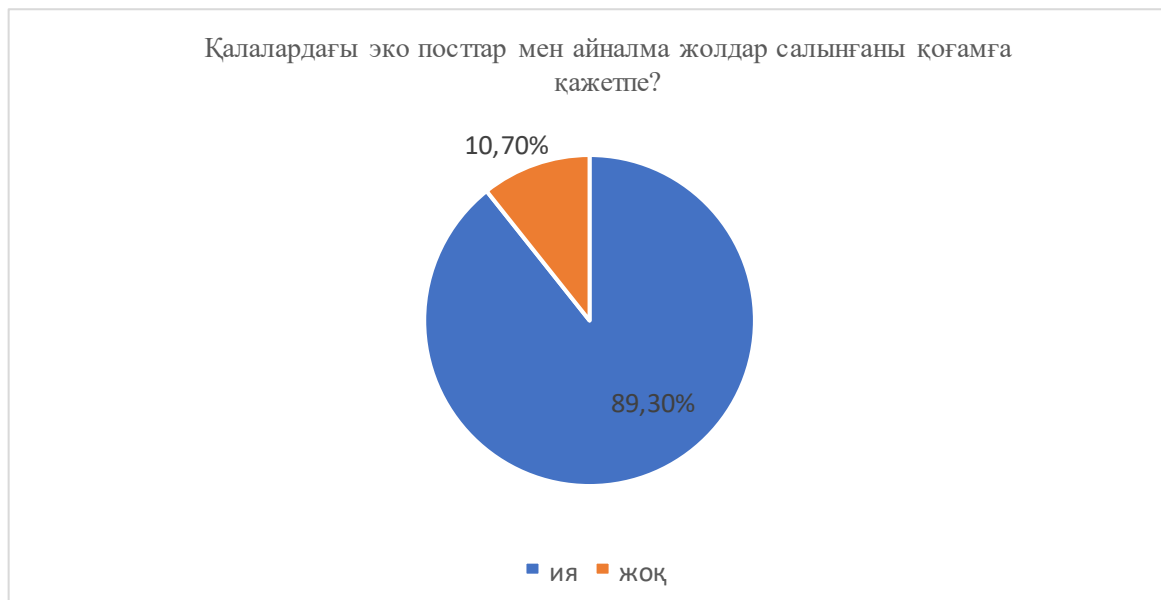
Зерттеу әдісі барысында көліктік техникалардың дамуының қоршаған ортаға тигізер әсері деген тақырыпта сауалнама жасалынды. Сауалнама 50 адамға таратылып 33 адам сауалнамаға жауап берді . Сауалнама адамдардың толық құқығы сақталына отырып Google forms қосымшасымен жасалынды

Зерттеу нәтижелері экологиялық қауіпсіздіктің неғұрлым жоғары деңгейі қазіргі экологиялық проблемаларды шешуге инновациялық көзқараспен анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу тәжірибелерімен жұмыстарын жүргізген кезде ең негізгі сұрақ көлік құралдарының дамуының қоршаған ортаға пайдасы барма? деген сұраққа 87,9% пайызы ия деп жауап берді 12,1% пайызы жоқ деп жауап берді (1- сурет)

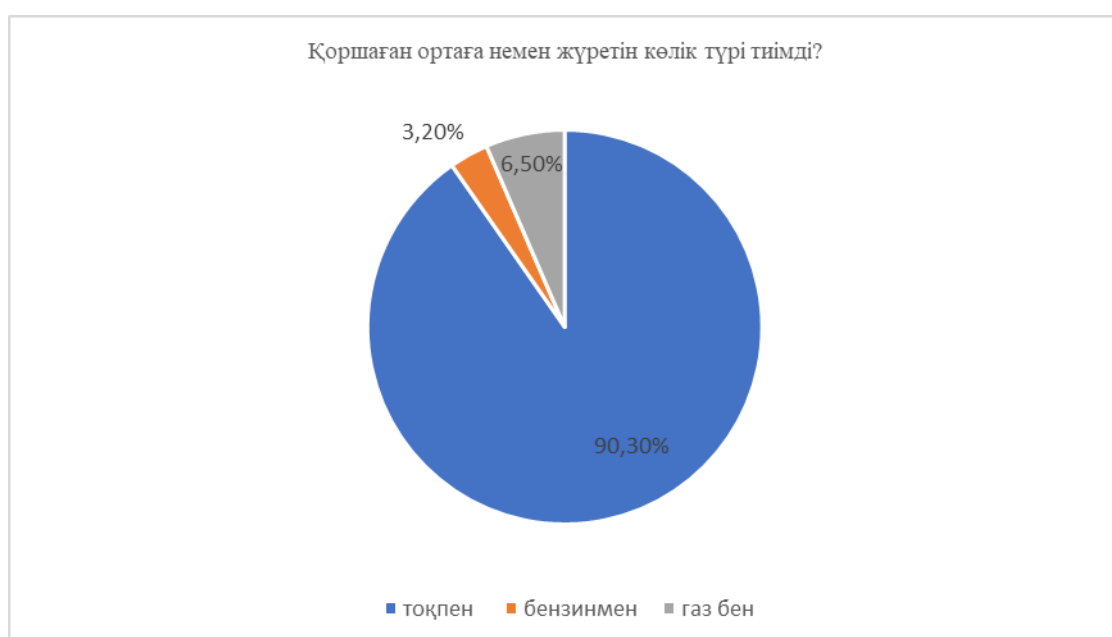
1-сурет- Көлік құралдарының дамуының қоршаған ортаға тигізер әсері

Екінші сауалнамада зиянды газдарды көп бөлетін көлік түрлерімен күрес үшін қалалардағы эко посттармен айналма жолдар салынғаны керек пе деген сұраққа 89,3 пайызы керек деп санаған , ал 10,7 пайызы қажет емес деп санайды (2- сурет)

2-сурет Қалалардағы эко посттар мен айналма жолдар салынғаны қоғамға қажетпе?

Үшінші сауалнамаға жауап берушілердің көбінің (90,3%) көз – қарастары бойынша , электр тоғымен жүретін көліктің қоршаған ортаға пайдалы деп санады, ал 6,5 % газ бен жүретін көліктер тиімді деп санады, қалған 3,2% пайызы бензинмен жүретін көліктерді таңдады. (3-сурет)

3-сурет Қоршаған ортаға немен жүретін көлік түрі тиімді?

Экологияны ластаушы көлік түрлері көп екені анық. Соның бірі автокөліктер екені рас, себебі ол адамдардың қажеттілігін өтейтін ең тиімді көлік түрі. Бүгінгі өткізген сауалнамада қажеттілікке ең тиімді көлік түрі деген сұраққа 77,4 пайызы дауыс берген, осы себебтен автокөліктер басқа көліктерге қарағанда әлде қайда көбірек. Көліктердің көптігі мен олардың жаққан отындарынан шыққан улы газдар экологиямызды нашарлатуда, ал оның алдын алу үшін қолданылған шаралар нақты жоғарғы нәтиже бермеуде. Автокөлік салықтарынан жиналған қаражат дұрыс пайдалуды талап етуде және елімізге жаңа технологияларды үйрену қажеттілігі өте қажет болып тұр. Қазақстан отандық көлік өнеркәсібін ашса электр тоғымен жүретін көлік түрін шығарса қоғамға да тиімді және үлкен сұранысқа ие болары анық еді. Осы себепті электр тоғымен жүретін көлік түрі өте тиімді және оның дамуы қоршаған ортаға аса зиян бермейді екен.

Қорытындылай келе көлік құралдарының жоғары дамуының пайдасы болатының ұғындық, экологиялық проблемалардың шешімі бірте бірте ғылыми прогрестің дамуы мен шешілуде. Бір 20 – 30 жыл ішіндегі жүргізілген дүние жүзіндегі тәжірибелер арқасынды технология мен техниканың дамуын электроникамен үйлестіріп қоршаған ортаға тиімді етуде. Бір мезетте электр тоғымен жүретін көлік түріне ауысу ол мүмкін емес, себебі мұны ешкімнің қалтасы көтермейтіні анық, қалалы жерлерде бензин орнына газ бен жүруді пайдаланған жөн газ бензинге қарағанда улы заттарды әлде қайда аз бөледі, бірақ бұл мәселені жоймайды. Көлік құралдарының экологияға зиян беруінің алдын алу мақсатында әліде көптеген зерттеулер жүргізіліп жатыр.

Әдебиеттер тізімі:

[1] Виктор Юрьевич Александров, [2] Людмила Ивановна Кузубова, [3] Екатерина Павловна Яблокова_экологический проблемы транспорта. Экология. Серия аналитических обзоров мировой литературы, 1-113, 199.5

[4] Азаров Вадим Константинович [5] Кутенев Вадим Федорович экологические проблемы автомобильного транспорта и риски в экономике страны. 11-17, 2018.

УДК 504.75

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ТАБИҒИ ОРТАНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бейсекенова Ж.С.

экология ғылымдарының кандидаты, оқытушы

«Жоғары медициналық колледжі»

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: zhanar.beyskenova@mail.ru

Аңдатпа. Адам қызметінің барлық кезеңінде экологиялық проблемалар бүкіл өсімге ие болды және оларды шешу үшін әрдайым шұғыл шаралар қабылдауды талап етті. Ақыр соңында, адамзат бұл проблемалардың мәнін білді, белгілі бір дәрежеде өмір сүру үшін ең қолайлы жағдай жасау үшін оларды жеңуді үйренді. Алайда, адам өмірінің барлық салаларын экологияландырудың ғылыми қамтамасыз етілуіне қарамастан, бұрын болған және жаңадан пайда болған көптеген экологиялық проблемалар олардың алдын алу үшін әлі де толық ғылыми негіз таба алмады. Бүгінгі таңда экологиялық проблемалар бар, қоршаған ортаның экологиялық проблемалары және жалпы табиғатты пайдалану мұқият және шұғыл шешуді қажет етеді, өйткені адам әрекеті өзінің табиғатын жоғалтып, әлеуметтік сипатқа ие болады.

Түйінді сөздер: табиғат, қоршаған орта, экология, қауіпсіздік, аумақ, табиғатты пайдалану, табиғи ресурстар, сапа, ластану, шөлейттену, құрғақшылық.

Аннотация. На протяжении всего периода деятельности человека экологические проблемы нарастали и для их решения всегда требовались срочные меры. Ведь человечество познало суть этих проблем, в какой-то мере научилось их преодолевать, чтобы создать максимально благоприятные условия для жизни. Однако, независимо от научного обеспечения экологизации всех сфер жизнедеятельности человека, предупреждения многих существующих и новых экологических проблем.

Сегодня существуют экологические проблемы, проблемы экологии и природопользования в целом требуют тщательного и безотлагательного решения, поскольку деятельность человека теряет свой характер и становится общественной.

Ключевые слова: природа, окружающая среда, экология, безопасность, территория, природопользование, природные ресурсы, качество, загрязнение, опустынивание, засуха.

Annotation. Throughout human activity environmental problems rose in all growth and always demanded acceptance of urgent measures for their decision. Proceeding from that the mankind has learned essence of these problems in some

degree has learned to overcome them to create optimum conditions for accommodation. However despite scientific ensuring greening of all spheres of human life, many of earlier existing, and again arising environmental problems still haven't found rather full scientific justification for the purpose of their prevention. Environmental problems are today, environmental problems of the surrounding environment and in general environmental management requires the attentive and urgent solution as human activity, losing the naturalness everything more gains social character.

Key words: nature; wednesday; ecology; safety; territory; environmental management; natural resources; quality; pollution; desertification; dryness.

Табиғат-бұл «Адам-табиғат-табиғатты пайдалану» жүйесі шеңберіндегі бүкіл тіршілік процесін реттеудің күрделі сындарлы механизмі. Бұл күрделі жүйеде адамның іс-әрекеті табиғатты өзгертетін сипатқа ие болады, онда адам өзін қоршаған табиғи орта шеңберінде белсенді, өзара әрекеттесетін субъект ретінде көрсетеді, ол К.Маркс атап өткендей, өз қызметімен өзі мен табиғат арасындағы зат алмасуға делдал болады, реттейді және бақылайды. Адамның қоршаған ортамен мұндай күрделі өзара әрекеттесуі адамның табиғатына айтарлықтай әсер етеді.

Сонымен бірге, қоршаған ортадағы жағымсыз факторлардың теріс көрінісі, ең алдымен, болып жатқан процестерді жеткіліксіз білуден, сондай-ақ табиғатты ұтымды пайдаланудың қалыптасуы мен дамуын қамтамасыз етуге арналған ғылыми-техникалық жетістіктерді дұрыс пайдаланбаудан туындайды.

Осылайша, табиғи факторлардың қоғамға әсері туралы сөз болғанда, оның даму қажеттілігіне қарамастан қоғамға әсер ететін аспектілерді және адамдар қолданатын және жүйеге кіретін, бірақ сонымен бірге табиғи элементтер болып қала беретін жағдайларды ажырату маңызды. Алайда, табиғи элементтердің қоғамдық жүйеге әсері кезінде сыртқы сипаттағы қайшылықтар туындайды. Олардың рөлі қоғамның дамуында өте маңызды. Олар бұл дамудың аяқталуына, қоғамды жүйе ретінде жоюға әкелуі мүмкін.

Адам мен табиғаттың өзара әрекеттесуі әрқашан адамзаттың эволюциялық даму жолындағы қоршаған табиғи ортаның жағдайына байланысты болды. Алайда тәуелділік тұрақты болып қалмады, бірақ диалектикалық қарама-қайшы жолмен өзгерді.

Бұл жағдайда қоршаған ортадағы терең процестерді ескеру қажет, олар мазмұны мен сапасы бойынша бүкіл адам өміріне әр түрлі әсер етеді, оны өзгертеді, табиғатта болып жатқан құбылыстарға сипаты мен көзқарасын өзгертеді. Осының салдарынан қоршаған табиғи орта Тек табиғи апаттық құбылыстардың кінәсінен ғана емес, сонымен қатар тікелей адам қызметінің кінәсінен де өзгеріске ұшырайды, мысалы, жасыл желектерді ақылға қонымды түрде кесу жүзеге асырылмайды, тиісті қалпына келтіру шараларынсыз шөпті жамылғының жойылуы орын алады, бұл сайып келгенде табиғи ортаның сарқылуына әкеледі. Сонымен қатар, тұрмыстық және өндірістік қалдықтарды ойластырылмаған орналастыру және пайдалану орын алады, топырақтың жел және су эрозиясымен, құрғақ жерлердің шөлейттенуімен күресте тиімсіз

шаралар қолданылады, бұл топырақ құнарлылығының төмендеуіне, жер асты суларының деңгейінің төмендеуіне және сайып келгенде тиісті аумақтардағы климаттың өзгеруіне әкеледі.

Қоршаған ортадағы осы жағымсыз өзгерістердің барлығы адамның табиғатына, оның табиғи сипатына тікелей теріс әсер етеді. Бұл өзгерістер жаңа аурулардың пайда болуына, адам ағзасының генетикалық құрамының өзгеруіне және т.б. себеп болады [1, 58 бет].

Табиғи ортаның эволюциялық дамуы қоршаған ортаның табиғи климаттық жағдайына әсер етіп, тірі организмдерді, соның ішінде адамдарды жекелеген аумақтардағы температура мен ылғалдылықтың барлық өзгерістеріне бейімделуге итермеледі. Сонымен бірге, адам жоғары табиғи тіршілік иесі ретінде тіршілік ету ортасын өзгертті, тұрғын үй салды және т.б. Қазіргі жағдайда адам отырықшы өмір салтын ұстанды және өзінің қажеттіліктеріне сүйене отырып, табиғи ресурстарды және қоршаған ортаны пайдалану бойынша белсенді қызмет атқарады, сонымен бірге жеке табиғи учаскелерді көбейтумен немесе қалпына келтірумен айналысады. Сонымен бірге, тәжірибе көрсеткендей, мұндай қызмет Жер планетасындағы тіршілік әрекетінің қарқындылығын арттыру үшін қажетті табиғи тепе-теңдікті қалпына келтіруді толық қамтамасыз етпейді.

Сонымен бірге экологиялық фактордың қоршаған табиғи ортаның жай-күйіне әсері туралы Трансшекаралық білім, сондай-ақ қалыптасқан экологиялық ойлау бүкіл табиғат шаруашылық қызметіне теріс әсер ететін экологиялық жүктеменің барлық көлемін жеткілікті дәрежеде бағалауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан қазіргі жағдайда табиғи, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық-құқықтық, технологиялық және ақпараттық жүйелерді экологияландыру процесін қалыптастыру саласындағы ғылыми зерттеулер деңгейін арттыру, яғни. табиғатты өзгертетін және табиғатты қорғау әрекеттерінің жоғары қарқындылығы жағдайында табиғаттың өзін сақтау үшін де, адам денсаулығын сақтау үшін де өте маңызды. Соңғы жылдары экология және табиғатты пайдалану саласындағы ғылыми зерттеулердің өсуі, бір жағынан, табиғат қызметінің барлық салаларында өндіргіш күштердің дамуындағы үлкен оң өзгерістерді көрсетеді, ал екінші жағынан, ұлттық экономикаға, табиғи ресурстарға, олардың толықтығына және қоршаған ортаны қорғау шеңберіндегі бұзушылықтардың жоғары деңгейін көрсетеді. біздің планетамыздың әртүрлі аймақтарында жиі кездесетін табиғи және Апатты құбылыстармен күресу бойынша жұмыстарды жүзеге асыруға кедергі келтіреді.

Табиғи ортада, ғылым мен технологияның қарқындылығында болып жатқан процестер жоғары бағалауға лайық, өйткені дәл осы жерде «Адам-табиғат – табиғатты пайдалану» жүйесінің әлеуметтік және ғылыми – техникалық сипаты көрінеді. Талдау көрсеткендей, жоғары сапалы адам қызметін жүргізуге бағытталғандығына байланысты экологиялық қауіпсіз сипатқа ие табиғатты пайдалану саласында жоғары технологияларды қолдану барынша жүзеге асырылады, бұл жобалардың барлығы және олардың

құрылымдық бөліктері, әдетте, экологиялық компонентпен қамтамасыз етіледі, бұл сайып келгенде, жер бетінің игерілген аумақтарында экологиялық қауіпсіз жағдайдың қалыптасуын алдын-ала анықтайды.

Тұтастай алғанда, тәжірибе растағандай, әлеуметтік-экономикалық саясат саласындағы пісіп-жетілген экологиялық проблемаларды шешудің ғылыми тәсілдері жекелеген аумақтардың табиғи әлеуетін сақтауды толық қамтамасыз етпейді, яғни өндірістік және зияткерлік қызметтің барлық салаларында табиғатты ұтымды пайдалануды қалыптастыру және дамыту бойынша жаңа ғылыми-техникалық, жоғары технологиялық әзірлемелерге қажеттілік туындайды.

Осылайша, оның құрылымы мен мазмұнындағы өзгерістерді ескере отырып, табиғат ресурстарының әлеуетін пайдалану жануарлар мен өсімдіктер әлемінің өмір сүруіне қолайлы жағдайлар жасау үшін ғалымдар мен мамандардың назарын қоршаған ортаны қорғаудың жоғары технологияларын жасауға көбірек аударуы керек.

Жоғарыда келтірілген тұжырымдарды растау үшін шөлейттенудің жеделдетілген процесі осы мәселені шешудің дәстүрлі тәсілінен асып түсетін ауқымға жетті деп айтуға болады. Шөлейттену көптеген гуманитарлық аспектілерге әсер ететін табиғи және әлеуметтік апатқа айналды, бұл мұқият назар аударуды және шұғыл шаралар қабылдауды қажет етеді [2, 103б.].

Соңғы есептеулер бойынша шөлейттену қауіпі төнген аудандарда 230 миллион адам тұрады. Жер шарында барлығы 3,5 миллиард гектар шөлейттену болды және жыл сайын 21 миллион гектар толық немесе дерлік жарамсыз күйге түседі. Осылайша, шөлейттену адамзатқа қауіп төндіреді, өйткені бұл процестің нәтижесінде жердегі тіршілікті қамтамасыз ету базасы азаяды.

Шөлейттену-бұл ұзақ тарихи процестің нәтижесі, оның барысында табиғат құбылыстары мен адамның қызметі бір-бірін күшейте отырып, табиғи ортаның сипаттамаларының өзгеруіне әкеледі.

Шөлейттенуге қарсы күрес және шөлейттенген аймақтарды қалпына келтіру ұзақ процесс болып табылады, ол осы аурумен күресу үшін қажетті шараларды әзірлеуді және жүзеге асыруды талап етеді. Шөлейттену осы құбылыстың құрылымдық себептерін жоюға бағытталған нақты қысқа және ұзақ мерзімді әрекеттерді көздейтін стратегиялық шешімдерді қажет етеді.

Шөлейттену ұлттық даму жоспарларын әзірлеу кезінде ескерілуі үшін негізгі актерлерді нақты анықтау қажет. олардың қатарына Үкімет пен олардың саясатын жүргізетін құрғақ аймақтардағы мекемелер, ірі жер иелері мен тауарлық дақылдар мен мал шаруашылығымен айналысатын компаниялар, шаруалар мен малшылар, осы аудандарда жұмыс істейтін халықаралық ұйымдар, жалпы халықаралық қауымдастық және ақырында, шөлейттену мәселелерімен айналысатын ғалымдар мен мамандар [3, 57 б.].

Сайып келгенде, шөлейттенуге қарсы күрестің жалғыз нақты құралы-тұрақты даму.

Шөлейттену табиғи процесті емес, әлеуметтік процесті білдіреді-БҰҰ-ның шөлейттену мәселелері жөніндегі конференциясы қабылдаған тұжырымдама осындай болды. Алайда, зерттеулер мен жобалар бұл мәселенің

физикалық аспектілеріне басымдық береді, ал гуманитарлық мәселелер ескерілмейді.

Әлеуметтік ыдырау шөлейттенудің физикалық процесін күшейтеді, бұл өз кезегінде құрғақ аймақтардағы халықтың осалдығын арттырады және оның әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді.

Осылайша, шөлейттенуге байланысты әлеуметтік аспектілер нақты жағдайлардың, мінез-құлық түрлерінің, құндылықтар мен сенімдердің, сондай-ақ ұйымдастырушылық шаралардың жиынтығы болып табылатын күрделі проблеманы тудырады.

Мұндай факторлардың жиынтығы қолданыстағы экономикалық құрылымдармен және саясатпен, мысалы, жерді пайдалану және несиелеу саясатымен бірге жағдайды нашарлатады.

Ақырында, құрғақ аудандардың халқын халықаралық жүйеге интеграциялау әлемдік нарықтарда бәсекелесу қажеттілігіне, сондай-ақ тұтынудың жаңа құрылымдарының пайда болуына байланысты жаңа қиындықтарға әкеледі. Шөлейттенуге қарсы күресте бұл факторлардың барлығы жиі ескерілмеді.

Алайда шөлейттену қазіргі кезде адамзат алдында өте алуан түрлі көріністерде пайда болатын экономикалық мәселенің барлық тереңдігін сарқып алмайды. Олар Халықаралық еңбек бөлінісіне қарамастан, бүкіл адамзат экологиялық проблеманың алдында тұрғанын куәландырады, өйткені бұл проблема әлемдік сипатқа ие болады.

Сонымен қатар, Байкал, Арал және Каспийдің ауыр, қолайсыз тағдыры, осы және басқа да көптеген су айдындарының өнеркәсіптік және ауылшаруашылық өндірісінің қалдықтарымен ластануы, өнеркәсіптік кәсіпорындар қызметінің зиянды өнімдерінің және автокөліктің пайдаланылған газдарының ауа бассейніне шығарылуы, пестицидтерді, гербицидтерді, минералды тыңайтқыштарды шамадан тыс қолдану, климаттық және судағы елеулі өзгерістер ірі гидротехникалық құрылыстарға іргелес жерлердегі режимдер, – бұл адамның қоршаған ортаға ойланбастан араласуының кейбір қайғылы салдары ғана. Алайда, бүгінгі таңда біздің қоғам бұл жолмен әрі қарай жүре алмайтындығын, экологиялық проблема революциялық қайта құру барысында шешілуі керек маңызды мәселелердің бірі екенін көбірек біледі. Бұл жерде адамның табиғатқа деген көзқарасының өзгеруі адам өміріндегі терең әлеуметтік өзгерістерге байланысты болатындығы көрінеді [4, 98 б.].

Осыған байланысты, әсіресе, экологиялық лас өндірістерді салуға және пайдалануға қарсы елдің әр түрлі аймақтарындағы халықтың, халықтың кең топтарының қарқынды белсенділігі айқын көрінеді. Бұл "төменнен" бағдарламаланбаған әрекет, бұл біздің елдегі нақты күш екенін көрсетеді, қазірдің өзінде ескерілмейтін факторға айналды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Вагин, В.С., Чешев, а. с. муниципалитеттер аумағындағы табиғатты қорғау қызметін экологияландыру. – Ростов-на-Дону: "кітап" жақ, 2015.

2. Поляков, в.в., Сухомлинова, Н.Б., Чешев, А. С. муниципалитеттің жер-мүлік кешені: элеуметтік-экологиялық-экономикалық аспектілер. - Ростовна-Дону: Басылым. SCNC ВРН, 2015.

3. Чешев, А.С., Власенко, Т. В., Шевченко, о. Ю. қалалық аумақтарды пайдалану тиімділігін қамтамасыз етудің экологиялық-экономикалық механизмі. – М: университет кітабы, 2012.

4. Чешев, А.С., Карпова, Н.В., Шевченко, о. Ю. қалалық жағдайда табиғатты қорғау қызметін ұйымдастырушылық-экономикалық негіздеу Стратегиясы. - Ростов-на-Дону; Мәскеу: университет кітабы, 2014.

УДК 378.14

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ И ИННОВАЦИИ ОБЩЕСТВА

Абдиева Г.И.

магистр педагогических наук

Алматинский университет энергетики и связи им. Г.Даукеева

г.Алматы, Казахстан

E-mail: abdieva_gaziza@mail.ru

Аннотация. В социально-экономических и политических сферах происходят изменения, который изменяет личностное сознание человека, формируя новую модель поведения и алгоритм взаимоотношений людей в обществе. Высокие информационные технологии в мире изменило отношение к квалификации специалиста. Новые требования в сфере высшего профессионального образования ориентированы на дальнейшую научно-исследовательскую деятельность требующий от выпускников высокой профессиональной квалификации и компетентности, приобретаемый в вузе как основного фундамента профессионального становления личности будущего специалиста.

Ключевые слова. Образование, общество, профессиональное образование, компетентность, профессионализм, будущий специалист.

Annotation. Changes are taking place in the socio-economic and political spheres, which changes the personal consciousness of a person, forming a new model of behavior and an algorithm for the relationship of people in society. High information technology in the world has changed the attitude towards the qualification of a specialist. New requirements in the field of higher professional education are focused on further research activities requiring high professional qualifications and competence from graduates, acquired at the university as the main foundation for the professional development of the personality of a future specialist.

Keywords. Education, society, vocational education, competence, professionalism, future specialist.

Одной из особенностей современного общества начала XXI в. является развития инновационного новшества в образовании, ориентированного на успешное будущее. Современное образование должно помогать человеку раскрыть внутренний потенциал, учиться чему-то новому, быть грамотным и нравственным. Сегодня в социально-экономических и политических сферах происходят различные изменения, который изменяет личностное сознание человека, формируя новую модель поведения и алгоритм взаимоотношений людей в обществе. Инновационное новшество в образовании рассматривается как условие и предпосылка для качественного и количественного развития социальной, экономических и политических сфер общества. Модернизация общества всегда опирается на инновационное новшество в образовании. Во все времена образование занимало важное место в развитии любого общества. Поэтому общество, находящееся в постоянном инновационном развитии, выдвигает каждому человеку новые требования, связанные с тенденциями и различными противоречиями начала XXI в.

В XX веке человек, получив один диплом о высшем образовании, мог пожизненно чувствовать себя уверенно в профессиональной реализации. XXI веке интенсивно развивается, относительно новое явление как мировое образовательное пространство, базирующихся на едином взаимодействии мирового образовательного сообщества с огромными достижениями в сфере образования. Распространение высоких информационных технологий в мире изменило отношение к квалификации специалиста. Сегодня образование является основным компонентом культуры современного человека, пожизненно накопленным человеческим капиталом, определенным уровнем интеллектуального развития личности, его профессиональной квалификации и профессиональной компетентности.

Современное мировое образовательное сообщество стремится к тенденции перехода от элитного образования к высококачественному образованию ориентированной на сотрудничества в системе высшего образования. Все страны мира объединены общим пониманием, что профессиональное высшее образование должно быть открытым и доступным для формирования международной образовательной среды.

Модернизация самой системы высшего профессионального образования в Казахстане началось с марта 2010 года, с подписания Великой Хартии Университетов. Профессиональная подготовка специалистов по принципу Болонской декларации осуществляется по трехуровневой модели (бакалавр - магистр - доктор PhD). Присоединение Казахстана к Болонскому процессу означает признание его основных образовательных принципов в системе высшего образования. Подготовка в системе высшего профессионального образования высококвалифицированных специалистов по Болонскому принципу формирует модель личности будущего специалиста в следующем:

1) подготовка профессионального компетентного специалиста новой модели, обладающего широкими фундаментальными знаниями, мобильного и инициативного, способного быстро адаптироваться к новым требованиям времени связанные с тенденциями перехода от элитного образования к высококачественному образованию;

2) усиление мотивации всей системы высшего профессионального образования на предоставление высококачественных образовательных услуг, ориентированной на сотрудничество;

3) получение высококачественного и элитного образования, разработка и внедрение новых механизмов получения фундаментальных знаний в системы высшего профессионального образования.

Новый Казахстан ключевыми критериями подготовки в системе высшего профессионального образования будущих специалистов в вузе выделяет уровень его профессиональной компетентности, рассматривающий с позиции рекомендаций ЮНЕСКО.

В этой связи в Казахстане проводятся серьезные образовательные реформы в системе высшего профессионального образования, направленные на возможность быстрой адаптации будущих молодых специалистов к новым требованиям современного рынка труда. Новые требования в сфере высшего профессионального образования ориентированы на дальнейшую научно-исследовательскую деятельность требующий от выпускников высокой профессиональной квалификации и компетентности, приобретаемый в вузе как основного фундамента профессионального становления личности будущего специалиста.

На сегодня система высшего профессионального образования должна соответствовать всем социально-экономическим и политическим изменениям, происходящим в обществе, чтобы удовлетворять личностные потребности человека в интеллектуальном, культурном, психо-физическом, нравственном развитии и продуктивной самоактуализации и самореализации личности. Именно система высшего профессионального образования предназначены для удовлетворения всех личностно-профессиональных потребностей человека и потребности общества.

Каким должно быть профессиональное образование в условиях глобализации и интеграции современного общества, чтобы обеспечить будущим специалистам полную возможность реализовывать свой личностно-профессиональный потенциал, одновременно удовлетворяя потребности общества?

На сегодня система высшего профессионального образования должна быть комплексна и неделима, должна зависит от степени обоснованности и целенаправленности основных аспектов учебного процесса:

1) цели профессионального обучения (для чего учить);

2) содержания профессионального обучения (чему учить в вузе);

3) принципы организации учебного процесса в вузе (как учить).

Именно, распространение высоких информационных технологий изменило отношение к квалификации специалиста, который не только «учат» в

вузе, а будущий специалист должен сам «учиться» в вузе. В рамках этой современной образовательной парадигмы человек учится всю жизнь, а педагог помогает, но лишь частично, в границах целесообразности и его личной заинтересованности. И такой подход в системе высшего профессионального образования формирует модель современного специалиста, к которой должен стремиться каждый выпускник вуза в процессе становления как специалиста.

В подготовке специалиста система высшего профессионального образования учитывает формирование целого комплекса: личностно-профессиональных, профессионально-деловых, социально-психологических качеств будущего специалиста, который бы позволял ему с учетом конъюнктуры рынка труда, собственных возможностей и потребностей эффективно конкурировать и реализовывать свой потенциал, приобретенный в вузе. И это является главным показателем результата профессионального становления личности будущего специалиста в вузе. Подготовка конкурентоспособного специалиста, владеющего комплексом профессиональных компетенций и креативной самореализации, отвечает новым требованиям рынка труда.

В инновационном развитии общества возросли новые требования к уровню высшего профессионального образования и профессиональной квалификации будущих специалистов. Информационный динамизм сегодняшнего мира породил: академическую мобильность в подготовке высококвалифицированных специалистов, повышение роли фундаментализации образовательного процесса в вузах, развитие креативного сознания личности в процессе подготовки будущих специалистов, социально-психологическую адаптацию выпускников вуза на новом рынке труда. Психологическая особенность такого выпускника в том, что это не самоцель, а приобщения личности будущего специалиста к реальности окружающей социальной действительности.

Профессиональное образование по мнению, М.А. Ариарского и Л.В. Полагутина, «проявляется в том, что оно должно не только отражать, но и опережать социально-экономическое развитие общества с тем, чтобы последнее через образование могло лучше подготовиться к восприятию новых идей и общественных отношений. Студенты XXI века принесут в третье тысячелетие те ценности, которые в них закладываются сегодня, а это требует от высшей школы эффективной реализации принципа опережающего развития...» [1, с.22].

Таким образом, на сегодня в период начала XXI в. является развития инновационного новшества в образовании, профессиональное образование принципиально работает на будущее, предопределяя личностно-профессиональные качества будущего специалиста, включающий весь спектр требований профессиональной социализации современного человека. И поэтому система высшего профессионального образования выступает в качестве важного института профессиональной социализации личности будущего специалиста, задачи которой ответственны и многообразны в

мировой образовательной системе, поскольку они должны закладывать начальный фундамент профессионального становления личности будущего специалиста.

Литература:

1. Ариарский М.А. Методика «погружения» в специальность: науч.-метод. пособие в помощь, осваивающим специальность «социально-культурная деятельность» / М.А. Ариарский, И.А. Ивлева, Л.В. Полагутина. – СПб.: СПбГУКИ, 2007. – 337 с.

УДК 94 (574)(092)

**Д.А. КУНАЕВ:
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ**

Нурлигенова З.Н.

магистр педагогических наук

НАО «Карагандинский технический университет им. А.Сагинова»

г. Караганда, Казахстан

E-mail: sauresch_nur@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена жизни и деятельности выдающегося государственного и политического деятеля Казахстана Динмухамеда Ахмедовича Кунаева, на протяжении двадцати пяти лет руководившего республикой в системе единого советского государства. Особое внимание уделяется военным, когда Д.А. Кунаев возглавляет в Лениногорске одно из крупнейших предприятий свинцово-цинковой промышленности СССР (стоит отметить, что тогда девять из десяти пуль в Красной Армии выплавлялись из казахстанского свинца). В послевоенный период Д.А. Кунаев был избран президентом Академии наук Казахской ССР. Под его руководством на этом посту были проведены актуальные мероприятия по улучшению научной деятельности институтов, укреплению их кадрами, усилению связи науки с производством, сосредоточению научных сил и материальных ресурсов на разработке комплексных проблем развития производительных сил республики. В статье отмечено, что имя Д.А. Кунаева пользуется огромным уважением в народе. Оно увековечено в названиях улиц, школ, предприятий, его имя носит университет. Учреждена ежегодная премия имени академика Д.А. Кунаева в области науки о Земле для молодых ученых.

Ключевые слова: Д.А. Кунаев, государственная и политическая деятельность, советское государство, Академия наук, Первый секретарь, Казахстан.

Аннотация: Мақала біртұтас Кеңес мемлекеті жүйесінде республиканы жиырма бес жыл басқарған Қазақстанның көрнекті мемлекет және саяси

қайраткері Дінмұхамед Ахмедұлы Қонаевтың өмірі мен қызметіне арналған. Әскери салаға ерекше назар аударылады, бұл кезде Д.А. Қонаев Лениногордағы КСРО қорғасын-мырыш өнеркәсібіндегі ірі кәсіпорындардың бірін басқарады (ол кезде Қызыл Армиядағы он оқтың тоғызы қазақ қорғасынынан балқытылғанын айта кеткен жөн). Соғыстан кейінгі кезеңде Д.А. Қонаев Қазақ КСР Ғылым академиясының президенті болып сайланды. Оның басшылығымен осы лауазымда институттардың ғылыми қызметін жетілдіру, олардың кадрлық құрамын нығайту, ғылым мен өндіріс арасындағы байланысты нығайту, ғылыми күштер мен материалдық ресурстарды республиканың өндіргіш күштерін дамытудың кешенді мәселелерін әзірлеуге шоғырландыру бойынша шұғыл шаралар қабылданды. республика. Мақалада Д.А. Қонаев халық арасында үлкен құрметке ие. Ол көшелердің, мектептердің, кәсіпорындардың атауларында мәңгілікке қалды, университет өз атын алып жүр. Жыл сайынғы академик Д.А. Қонаев жас ғалымдарға арналған Жер туралы ғылым саласында.

Түйін сөздер: Д.А. Қонаев, мемлекеттік және саяси қызметі, Кеңес мемлекеті, Ғылым академиясы, бірінші хатшы, Қазақстан.

Annotation: The article is devoted to the life and work of the outstanding statesman and politician of Kazakhstan Dinmukhamed Akhmedovich Kunaev, who for twenty-five years led the republic in the system of a single Soviet state. Special attention is paid to the military, when D.A. Kunaev heads one of the largest enterprises of the lead-zinc industry of the USSR in Leninogorsk (it is worth noting that then nine out of ten bullets in the Red Army were smelted from Kazakh lead). In the post-war period, D.A. Kunaev was elected President of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Under his leadership, relevant measures were taken to improve the scientific activities of institutes, strengthen their personnel, strengthen the connection of science with production, concentrate scientific forces and material resources on the development of complex problems of the development of the productive forces of the republic. The article notes that the name of D.A. Kunaev enjoys great respect among the people. It is immortalized in the names of streets, schools, enterprises, and the university bears his name. The annual prize named after Academician D.A. Kunaev in the field of Earth science for young scientists has been established.

Keywords: D.A. Kunaev, state and political activity, Soviet state, Academy of Sciences, First Secretary, Kazakhstan.

**«Я всегда преданно служил своему народу
и буду служить ему до последнего дня»**

Д.А. Кунаев

Кунаев Динмухамед Ахметович – видный общественный и государственный деятель, ученый, академик АН Казахстана, доктор технических наук, трижды Герой Социалистического Труда родился 12 января 1912 г. в городе Верном (ныне Алматы). После получения школьного аттестата

в 1931 г. Д.А. Кунаев по путевке комсомола Казахской ССР приезжает в Москву для поступления на горный факультет Московского института цветных металлов и золота, который он закончил в 1936 г. Первое свое направление Динмухамед Ахмедович получил на Коунрадский рудник Балхашского медеплавильного комбината. В ноябре 1938 г. там была выплавлена первая партия меди, за что он получил свою первую государственную награду – медаль «За трудовое отличие».

В предвоенные годы и в начальный период Великой Отечественной войны Д.А. Кунаев возглавил в Лениногорске одно из крупнейших предприятий свинцово-цинковой промышленности СССР. В апреле 1942 г. Д.А. Кунаев был назначен заместителем председателя Совета народных комиссаров республики. На новом посту он курировал работу предприятий цветной металлургии, угольной и нефтяной промышленности, электростанций, железных дорог, автотранспорта и оборонных заводов, а также активно занимался научными разработками.

В апреле 1952 г. Д.А. Кунаев был избран президентом Академии наук Казахской ССР. Под его руководством на этом посту были проведены актуальные мероприятия по улучшению научной деятельности институтов, укреплению их кадрами, усилению связи науки с производством, сосредоточению научных сил и материальных ресурсов на разработке комплексных проблем развития производительных сил республики.

31 марта 1955 г. Динмухамед Ахмедович Кунаев назначается на должность Председателя Совета Министров Казахской ССР, а в январе 1960 г. – единогласно избирается Первым секретарем ЦК Компартии Казахстана. Из-за разногласий с главой ЦК КПСС Н.С. Хрущевым в декабре 1962 г. Д.А. Кунаев был смещен с должности руководителя республики, однако вернулся на этот пост обратно через два года [1].

В 1964 г. перед Д.А. Кунаевым стояли сложнейшие задачи. Они заключались в том, что необходимо было всемерно использовать природные богатства и на этой основе в промышленности предстояло максимально использовать действующие мощности, добиться более высоких технико-экономических показателей предприятий, активно вовлечь в хозяйственный оборот богатейшие природные ресурсы. Следовало обратить особое внимание на развитие топливно-энергетических ресурсов и их освоение. Планом предусматривалось, в частности, строительство сотен крупных предприятий черной и цветной металлургии, энергетики, угольной, химической, легкой, пищевой и местной промышленности, по добыче и переработке нефти. В годы его руководства республикой начали работать Павлодарско-Екибастузский топливно-энергетический комплекс, Карагандинская ГРЭС-2, Чимкентское и Джамбулское фосфорные объединения, индустриальные объекты Джезказгана, Буктырминская ГЭС в Восточном Казахстане, Павлодарский тракторный завод, многие др. промышленные предприятия, были освоены Мангыстауские нефтяные месторождения, получило развитие железно-дорожное строительство, началась добыча и производство титана, магния, синтетического каучука, быстрыми темпами развивались различные отрасли электротехники,

машиностроения, химии. На западе Казахстана успешно развивалось производство пластических масс, в Кустанае – химических волокон, в Актюбинске – хромовых соединений. Казахстан стал флагманом цветной металлургии страны. Образовались Мангыстауская, Жезказганская, Торгайская области. Особое внимание Д.А. Кунаев уделял освоению Кербулакской равнины, строительству Капшагайского водохранилища, Большого Алматинского канала (канал Улькен Алматы). За период с 1970 г. по 1985 г. в три раза вырос объем машиностроения, и химической промышленности. По всей республике было введено около 1000 предприятий и цехов, такого объема строительных работ по всей стране не было ни до, ни после в Казахстане. Только в 1970-1985 гг. среднегодовой прирост промышленности составил 8,4%, а в отдельные годы был выше 10% [2].

Д.А.Кунаев предпринимал действенные меры по сохранению сложившихся территориальных границ республики, ее целостности: вернул в состав Казахской ССР хлопководческие районы на юге, отданные Узбекистану, выступал против инициатив Центра (Москвы) по созданию немецкой автономии в Казахстане, передаче Мангыстау Туркменистану.

Д.А.Кунаев как глава республики считал первейшей обязанностью каждого политического руководителя, будь он малого или большого масштаба, всегда и прежде всего исходить из интересов народа и государства, ставить эти интересы превыше всего и подчинять им всю свою практическую деятельность. Д.А. Кунаев в статье «Организованность и дисциплина» в газете «Правда» от 14 декабря 1965 г. писал: «Новые, более сложные задачи выдвигаются жизнью перед нашими руководящими кадрами. Теперь от руководителя требуются не только волевые качества, но и глубокие знания, умение так организовать дело, так расставить людей, чтобы дать простор творческой инициативе каждого работника, всего коллектива».

За период с 1964 г. по 1986 г. прошло пять съездов Компартии Казахстана, на которых подводились основные итоги развития народного хозяйства в очередной пятилетке. Отмечались успехи республики и вместе с тем допущенные ошибки и просчеты в развитии экономики. Но именно в этот период в промышленности, сельском хозяйстве, строительстве, транспорте и связи, в науке и культуре, народном образовании, здравоохранении, торговле, бытовом обслуживании населения были достигнуты впечатляющие успехи. Все это было достигнуто последовательной и мудрой политикой первого руководителя, который всегда резко осуждал расхождение между словом и его воплощением в жизнь, остро критиковал тех работников, которые, давая советы и руководящие указания, оказывались до нелепого «безрукими», неспособными провести практический контроль за исполнением, за тем, чтобы слово превращалось в дело. От всех звеньев в республиканской партийной организации Д.А. Кунаев требовал показывать пример в организации контроля, добивался безусловного исполнения решений партии, ориентировал руководителей всех уровней на укрепление исполнительской дисциплины. На каждом очередном съезде, на пленумах ЦК Компартии Казахстана постоянно

обращалось внимание всех партийных и государственных органов республики на систематичность, массовость, объективность контроля за исполнением решений по ключевым проблемам хозяйственного и культурного строительства.

Динмухамед Ахметович Кунаев знал жизнь простых людей, лично много беседовал с рабочими, крестьянами, приезжавшими к нему со всех концов Казахстана. В беседах с трудящимися Д.А. Кунаев мог безошибочно определить по любому вопросу, в любой момент настроение масс, их действительные потребности, умел завоевать безграничное доверие людей товарищеским отношением к ним, проверял правильность зарождавшихся у них планов. Он добивался того, чтобы линия партии, ее решения были понятны и доступны массам. С другой стороны, часто использовал предложения рядовых рабочих и крестьян в руководстве страной.

Д.А. Кунаев поддерживал известных деятелей науки, литературы, искусства и интеллигенции. При нем в 1977-1982 гг. был опубликован фундаментальный 5-томный научный труд по истории Казахстана на казахском и русском языках.

Как известно, с 1985 г. первый секретарь Компартии СССР М.С. Горбачев начал реформирование советской политической и экономической системы. 16 декабря 1986 г. на внеочередном пленуме ЦК КП Казахстана представитель ЦК КПСС Г. Разумовский сообщил о решении Политбюро освободить Д.А. Кунаева от занимаемой должности и назначить первым секретарем ЦК КП Казахстана Г.В. Колбина. Назначение Г.В. Колбина вызвало волну народного недовольства, вылившуюся в Декабрьские события 1986 г. Центральное руководство обвинило Д.А. Кунаева в организации этого митинга. 26 июня 1987 г. он был исключен из состава ЦК КПСС, затем из ЦК КПК.

Д.А.Кунаев был человеком «системы», верил в «социалистический выбор» и «коммунистическую идею». Д.А. Кунаев автор многих научных трудов, посвященных проблемам социалистического и коммунистического строительства, вопросам теории и практики разработки месторождений открытым способом (около 200 научных трудов).

Имя Д.А. Кунаева присвоено Институту горного дела, ряду школ и улиц страны, университету в Алматы. 13 октября 1992 г. в Алматы был создан «Международный фонд Кунаева», 24 февраля 1994 г. было принято Постановление Президента Республики Казахстан «Об увековечении памяти Д. А. Кунаева» в знак признания особых заслуг Динмухамеда Ахмедовича Кунаева перед Казахстаном и в целях увековечения его памяти постановляю:

1. Присвоить имя Д. А. Кунаева:

Институту горного дела Национальной академии наук Республики Казахстан;

акционерному обществу «Лениногорский полиметаллический комбинат» Восточно-Казахстанской области.

2. Переименовать улицу Карла Маркса г. Алматы в улицу Д.А. Кунаева.

3. Учредить ежегодные премии имени академика Д.А. Кунаева в области науки о земле для молодых ученых.

4. Организовать в г. Алматы дом-музей Д. А. Кунаева и установить мемориальную доску на доме № 119 по улице М. Тулебаева, где он жил [3].

12 января 2002 г. в Алматы был открыт дом-музей Кунаева, 15 августа 2003 г. в а. Акши Алакольского района Алматинской области, где Динмухамед Ахметович провел последний период жизни, установлена мемориальная доска.

16 марта 2022 г. президент РК Касым-Жомарт Токаев на совместном заседании палат Парламента выступил с Посланием народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации», в котором было предложено переименовать г. Капшагай – в Кунаев: «Мы продолжим укрепление национального самосознания, возвращая исконные географические названия и возрождая память о наших великих деятелях. Например, город Капшагай тесно связан с выдающейся личностью в истории нашего народа – Динмухамедом Кунаевым. И если общественность предложит назвать этот город его именем, я поддержу такую позицию. Все это я говорю, опираясь на предложения и мнения граждан. Если местные жители поддерживают эти начинания, то уже в ближайшее время следует претворить их в жизнь» [4].

Литература:

1. Тулеубаев Б.А., Тулеубаева К.У. Д.А. Кунаев – выдающийся государственный и политический деятель. URL: <http://bibliotekar.kz/istorija-kazahstana-za-11-klass-hrestoma/d-a-kunaev-krupnyi-organizator-i-sozidat.html> (дата обращения 22.11.2022 г.).

2. 1964-1986 гг. лидер Казахской ССР. URL: <http://kunayev.kz/ru/bio/1960-1962%252C-1964-1986/1964-1986-GG.-Lider-Kazahskoy-SSR> (дата обращения 20.11.2022 г.).

3. Постановление Президента Республики Казахстан от 24 февраля 1994 г. № 1577 «Об увековечении памяти Д.А. Кунаева».

4. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» от 16 марта 2022 г. // Казахстанская правда. – 2022. – 16 марта.

УДК 641.517

ӨЛШЕУ ҚҰРАЛДАРЫ ЖӘНЕ ТАМАҚ ӨНІМДЕРІНДЕГІ ӨЛШЕУ ЖАБДЫҚТАРЫН БАҚЫЛАУ

Тастемирова Б.Е.

магистр сельско-хозяйственных наук, лектор

Сансызбаева А., студентка ТПП-20-1к

Международный инженерно-технологический университет

г. Алматы, Казахстан

E-mail: tastemirovab@mail.ru

Аннотация: Бұл мақалада өлшеу құралдары және өлшем құралдарын салыстырып тексеру сертификатының нысанын бекіту туралы заңдары, өлшеу құралдарының түрлері, азық-түлік өнімдерінің сапасын бағалау және талдаудың қазіргі заман талабына сай тәсілдері туралы келтірілген. Оқу құралы 6B07203 «Азық-түлік өнімдерінің технологиясы», 6B07501 «Стандарттау және сертификаттау» білім беру бағдарламасы бойынша оқитын жоғары оқу орындары студенттеріне арналған. Сонымен қатар тауартану саласындағы жұмысшыларға, кадрларды қайта даярлау және біліктілікті арттыру жүйесінде оқитын жұмысшыларға қызығушылық тудыру мүмкін.

Тірек сөздер: өлшеу құралдары, ҚР өлшеу туралы заңы, Ацетометр, Динамометр, Барометр, Амперметр, Омметр, Дозиметр, Термометр, азық-түлік сапасын бақылайтын жабдықтар.

Аннотация: В данной статье представлены средства измерений и законы об утверждении формы сертификата поверки средств измерений, виды средств измерений, современные подходы к оценке и анализу качества пищевой продукции. Учебное пособие предназначено для студентов высших учебных заведений, обучающихся по образовательной программе 6B07203 «Технология пищевых продуктов», 6B07501 «Стандартизация и сертификация». Также возможен интерес к работникам товароведения, работникам, обучающимся в системе переподготовки и повышения квалификации кадров.

Ключевые слова: средства измерений, закон об измерениях Республики Казахстан, ацетометр, динамометр, барометр, амперметр, омметр, дозиметр, термометр, приборы контроля качества пищевых продуктов.

Annotation: This article presents measuring instruments and laws on the approval of the form of the certificate of verification of measuring instruments, types of measuring instruments, modern approaches to the assessment and analysis of the quality of food products. The textbook is intended for students of higher educational institutions studying under the educational program 6B07203 "Food technology", 6B07501 "Standardization and certification". There is also possible interest in commodity science workers, workers studying in the system of retraining and advanced training of personnel.

Key words: measuring instruments, the law on measurement of the Republic of Kazakhstan, acetometer, dynamometer, barometer, ammeter, ohmmeter, dosimeter, thermometer, food quality control equipment.

Кез келген шаманың мөлшерін анықтау үшін өлшеу құралдары қолданылады. Өлшеу құралдары - қосалқы қондырғылармен функционалдық белгісі бойынша біріктірілген өлшем құралдарының жиынтығы. Әдетте, мұндай жүйелер автоматтандырылған және ақпараттық жүйеге енуін, өлшеу процесінің автоматтандырылуын, пайдаланушы қабылдау үшін өлшеу нәтижелерінің өңделу мен сипатталуын қамтамасыз етеді. Мұндай құралдар бақылау үшін де пайдаланылады, ол әсіресе статистикалық бақылау әдісі үшін, сондай-ақ сапаны басқаруда пайдаланылады.

Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2018 жылғы 27 желтоқсандағы № 934 бұйрығымен өлшем құралдарына салыстырып тексеру жүргізу, өлшем құралдарын салыстырып тексерудің мерзімділігін белгілеу қағидаларын және өлшем құралдарын салыстырып тексеру туралы сертификатының нысанын бекіту туралы 1-тарау, жалпы ережелер бекітілді:

1. Осы Өлшем құралдарына салыстырып тексеру

жүргізу және өлшем құралдарын салыстырып тексерудің мерзімділігін белгілеу қағидалары "Өлшем бірлігін қамтамасыз ету туралы" 2000 жылғы 7 маусымдағы Қазақстан Республикасы Заңының 6-2-бабының 11) және 20) тармақшаларына сәйкес әзірленген және өлшем құралдарына салыстырып тексеру жүргізу және өлшем құралдарын салыстырып тексерудің мерзімділігін белгілеу тәртібін айқындайды.

2. Салыстырып тексеруге Заңның 6-2- бабының 18) тармақшасына сәйкес бекітілген Мемлекеттік реттеуге жатқызылатын өлшем тізбелерін қалыптастыру және оларға қойылатын метрологиялық талаптардың қағидаларына сәйкес метрологиялық талаптар белгіленген өлшемдер кезінде қолданылатын өлшем құралдары жатады.

3. Заңның 22-бабына сәйкес мемлекеттік метрологиялық бақылау объектілері болып табылатын өлшем құралдарына, олардың типі бекітілгеннен немесе метрологиялық аттестаттаудан және айналымға шығарылу алдында өлшем бірлігін қамтамасыз ету мемлекеттік жүйесінің тізімінде тіркелгеннен кейін, жөндеу жұмыстарынан кейін пайдалану кезеңінде салыстырып тексеру жасалады.

4. Өлшем құралдарын салыстырып тексеруді ұйымдастыру және жүргізу тәртібіне қойылатын талаптар ҚР СТ 2.4 "Қазақстан Республикасы өлшем бірлігін қамтамасыз етудің мемлекеттік жүйесі. Өлшем құралдарын салыстырып тексеру. Ұйымдастыру және жүргізу тәртібінде" белгіленген.

5. Өлшем құралдары мынадай салыстырып тексеру түрлеріне жатады: бастапқы, мерзімді, кезектен тыс, инспекциялық және сарапшы.

6. Бастапқы салыстырып тексеруге ҚР СТ 2.21 "Қазақстан Республикасы өлшем бірлігін қамтамасыз етудің мемлекеттік жүйесі. Өлшем құралдарына сынақ жүргізу және типін бекіту тәртібіне" сәйкес типін бекіту мақсатында

және бекітілген типке сәйкестікке сынақтан немесе ҚР СТ 2.30 "Қазақстан Республикасы өлшем бірлігін қамтамасыз етудің мемлекеттік жүйесі. Өлшем құралдарына метрологиялық аттестаттау жүргізу тәртібіне" сәйкес метрологиялық аттестаттаудан өткен және ҚР МӨЖ тізіліміне енгізілген, сондай-ақ өндірістен және жөндеуден кейін шығарылатын өлшем құралдары жатады.

7. Мерзімді салыстырып тексеруге пайдаланудағы өлшем құралдары жатады.

8. Кезектен тыс салыстырып тексеруді өлшем құралдарын пайдалану кезінде өлшем құралдарын салыстырып тексеру туралы сертификаттың қолдану мерзімі аяқталғанға дейін, мынадай:

- кезеңін түзету қажеттілігі;
- өлшем құралдарының қолдануға жарамдылығын растау қажеттілігі;
- салыстырып тексеру таңбасының бедері, өздігінен желімделетін лейблдің, пластикалық пломбаның зақымдануы немесе өлшем құралдарының бастапқы немесе мерзімді салыстырып тексеруден өткендігін растайтын, соның ішінде оларды сақтау кезінде құжаттың жоғалуы;

- өлшем құралдарын немесе құрамында өлшем құралдары бар бұйымдарды консервациялауға қойылатын талаптарға байланысты, сақталғаннан кейін мерзімді салыстырып тексеруді жүргізу мүмкін болмайтын өлшем құралдарын пайдалануға енгізу;

- өлшем құралдарын, сондай-ақ жиынтығында өлшем құралдары қолданылатын бұйымдарды қайта консервациялау жағдайларында жүргізеді.

9. Өлшем құралдарын инспекциялық салыстырып тексеруді өлшем құралдарының жарамдылығын, соңғы салыстырып тексеру нәтижелерінің дұрыстығын, қабылданған кезеңді нақтылау мен пайдаланудың дұрыстығын белгілеу үшін мемлекеттік метрологиялық бақылауды және метрологиялық бақылауды жүзеге асырған кезде жүргізеді.

10. Сараптамалық салыстырып тексеруді өлшем құралдарының метрологиялық сипаттамалары, дұрыстығы және олардың пайдалануға жарамдылығы бойынша даулы мәселелер туындағанда жүргізеді.

11. Өлшем құралдарын салыстырып тексеру кезеңін белгілеу осы Қағидалардың 3-тарауына сәйкес жүргізіледі.

12. Өлшем құралдарын салыстырып тексеру кезінде салыстырып тексеру үшін қолданылатын шама бірліктері эталондарын, салыстырып тексерілетін өлшем құралдарын бекітетін Заңның 6-2-бабының 22) тармақшасына сәйкес Аккредиттеу кезінде аккредиттеу субъектілері мен заңды тұлғалар үшін өлшемді метрологиялық бақылап тексеруді қамтамасыз ету қағидаларын бекіту тәртібіне сәйкес Қазақстан Республикасының мемлекеттік шама бірліктерінің эталондарына дейін, ал олар болмаған жағдайда баламалық дәрежесі 1875 жылғы 20 мамырдағы Метрлік конвенциямен бекітілген, "Метрлік Конвенцияға қосылу туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 19 мамырдағы № 557 қаулысымен қабылданған Халықаралық өлшемдер мен салмақтар бюросының негізгі салғастырулар дерекқорында расталған өзге мемлекеттердің

ұлттық шама бірліктерінің эталондарына бақылап тексеру қамтамасыз етілуі тиіс.

Метрологиялық ережелер бойынша өлшем құралдары негізгі екі түрге бөлінеді: жұмысшы өлшем құралдары және эталондар. Жұмысшы өлшем құралдары техникалық құрылғылардың, технологиялық үдерістердің, сыртқы ортаның параметрлерін анықтау үшін қолданылады. Жұмысшы құралдар лабораториялық (ғылыми-зерттеулер үшін), өндірістік (технологиялық үдерістердің сипаттамаларын қамтамасыз ету және бақылау үшін), алаңдық (ұшақтар, автомобильдер, кемелер үшін) болады. Жұмысшы құралдарының әрбір түрі айрықша көрсеткіштерімен ерекшеленеді. Осылайша, өлшемнің лабораториялық құралдары - ең дәл және сезгіш, ал олардың нәтижелері жоғары тұрақтылықпен сипатталады. Өндірістік құралдар өндірістік процестің түрлі факторлары: температура, ылғалдылық, т.б. сияқты факторлардың әсеріне қарсы тұру қасиетіне ие. Алаңдық құралдар сыртқы әсер етулердің кең шектерінде үнемі өзгеріп отыратын жағдайларда жұмыс істейді. Эталондар-бұл мөлшерлерін өлшемнің басқа құралдарына беру арқылы жұмыс жасайды, яғни шама бірлігі разрядты эталондарға беріледі, ал олардан - өлшеудің жұмысшы құралдарына беріледі. Қазіргі таңда өлшеу құралдары өте көп, соның ішінде көбірек қолданылатындары: ацетометр, динамометр, барометр, амперметр, омметр, дозиметр, термометр.

Ацетометр - бұл құрал сірке қышқылының күшін өлшеу үшін қолданылады. Ацетометрді Отто ойлап тапқан, 19-20 ғасырлар бойы қолданылған. Ацетометрдің өзі термометрге ұқсас және 30x15 см шыны түтіктен тұрады.

Динамометр – серіппенің немесе серпімді серіппенің серпімділігінен заттардың күші мен салмағын өлшейтін құрал болып табылады.

Барометр-атмосфералық қысымды өлшеу үшін пайдаланылады. Қазіргі уақытта сұйық және механикалық барометрлер қолданылады. Біріншілерін кәсіби деп атауға болады, өйткені олардың дизайны біршама күрделірек және оқулары дәлірек. Сынап барометрлері метеорологиялық станцияларда қолданылады, өйткені олар ең дәл және сенімді. Механикалық опциялар олардың қарапайымдылығы мен сенімділігі үшін жақсы, бірақ олар бірте-бірте цифрлық құралдармен ауыстырылады.

Амперметр- олар ток күшін өлшеу үшін қажет. Қазіргі заманғы құрылғылардың масштабы әртүрлі тәсілдермен градацияланады: микроампер, килоампер, миллиампер және т.б. Амперметрлер әрқашан тізбектей қосылуға тырысады: бұл қарсылықты төмендету үшін қажет, бұл көрсеткіштердің дәлдігін арттырады.

Омметр- бұл электр кедергісін өлшейтін құрал болып табылады.

Дозиметр – иондағыш сәулелердің мөлшері мен қуатын өлшеуге арналған құрылғы. Ол детектор мен өлшеуіштен тұрады.

Термометр- дененің температурасын өлшеу үшін қолданылатын құрал.

Өлшеу құралдары азық-түлік өнімдерінде кеңінен қолданылады. Азық-түлік өнімдерін өлшеуде әртүрлі мөлшерлегіштер қолданылады. Олар азық-

түліктің сапасына әсер етеді. Мөлшерлегіштің негізгі міндеті берілген материалдарды массасына қарай белгілі бір дәлдікпен бөлу. Мөлшерлегіштер мына талаптарға сай болу керек: материалды белгілі бір дәлдікпен мөлшерлеу, сенімділігі жоғары болу, мөлшерлетіштің жұмыс жүйесінің және басқару жүйесінің сенімді болуы. Мөлшерлегіштер циклінің құрылымына байланысты үздіксіз және порциялы болады да мөлшерлеу әдісіне байланысты: көлемдік немесе массалық болып бөлінеді. Масса бойынша мөлшерлеу үлкен дәлдікті қамтамасыз ететіндіктен негізгі: компонент қамырды мөлшерлеу үшін жиі қолданылады. Көлем бойынша мөлшерлеудің құрылымы қарапайым, сондықтан осы жүйеге негізделген мөлшерлегіштер сенімдірек. Көлем бойынша мөлшерлеу сұйық компоненттерді мөлшерлеуді жеңілдетеді. Құрылымына істеу цикліне байланысты мөлшерлегіштер төменгідей болып жіктелінеді: Сусымалы компоненттерді мөлшерлеу жабдықтары - үздіксіз (барабанды, табақшалы, шнекті, таспалы, тербелмелі), периодты (шанақты) болып, ал сұйық компоненттерді мөлшерлеу - үздіксіз (дроссельді, барабанды, шөмішті, стаканды, шестернялы, поршенді), периодты (қалтқылы, мембраналы, электродты) болып бөлінеді. Нан жабу өнеркәсіптерінде ұнды үздіксіз мөлшерлеу үшін барабанды, табақшалы, шнекті, таспалы және тербелмелі мөлшерлегіштер қолданылады.

Бақылау-өлшеу құралдары көріп отырғаныңыздай, барлығы бір-бірінен ерекшеленеді және мүлдем басқа қолданбаларға ие. Кейбіреулері метеорологияда, күнделікті өмірде, басқалары өндірістерде, азық-түлік өнеркәсібінде қолданылады. Соған қарамастан олардың мақсаты бір – көрсеткіштерді өлшеу, жазу және сапасын бақылау. Ол үшін дәл өлшеу құралдарын пайдаланған жөн. Бірақ бұл параметрлер сонымен қатар құрылымының күрделене түсуіне ықпал етеді және өлшеу процесі көбірек факторларға байланысты болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Акишев К., Дарибаева Г. Стандарттау, метрология және сәйкестікті бағалау: Оқулық. - Астана: Фолиант, 2008. - 256 бет. ЫСБН 9965-35-325-5.
2. Тамақ өндірісінің үдерістері және аппараттары: оқулық / Ә.Ахбердиев. - Алматы: РБК, 1998. - 207 бет.
3. Тамақ өндірісінің үдерістері және аппараттарын жобалау: оқулық құрал / Н. О. Тусипов, А. К. Какимов. А. Е. Еренғалиев. - Семей: [б. и.], 2008. - 204 бет.
4. Тамақ өнеркәсібі терминдерінің орысша-қазақша сездігі /С. Алтаев, Қ. Күзембаев. - Алматы: Рауан. 1-бөлім: А-К. - 1991. -157 бет.
5. Тамақ өнеркәсібі терминдерінің орысша-қазақша сездігі /С. Алтаев, Қ. Күзембаев. - Алматы: Рауан. 2-бөлім: К-Я. - 1991. -
6. Тамақ өнімдерін тану: оқулық: ҚР Білім және ғылым министрлігі техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарына ұсынады / Қ. Күзембаев, Г. К. Күзембаева. - Алматы: Фолиант, 2010. - 416 бет. - (Кәсіптік білім) 245. Шаменов, М. Е. Центрифугалау жабдығында әртекті жүйелерді ажырату үдерісін жетілдіру.

7. Кузембаев Қ. Кузембаева Г.Қ. Тамақ Өнімдерін тану: [оқулық техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарына ұсынады]. -Астана: ФолиантФолиант, 2010.-412 б.

8. Күзембаев К.К., Кузембаева Г.Қ. Азық-түлік тауарларын тану. Зертханалық жұмыстар. Оқу куралы, Алматы. Әрекет принт, 2011-79 бет

9. Кузембаев К, К.Кузембаева Г.Қ. Тамақтандыру кәсіпорындарының жабдықтары. Оқулық. Астана: Фолиант, 2010. -200 б 113. Күзембаев К.К., Күзембаева Г.К., Тамақ өнімдерін тану.

10. Кузембаев, Қ. Азық-түлік өнімдерін тану: оқулық /Т. Құлажанов, Г. Кузембаева. - Алматы, 2006.- 337 115. Күзембаев, Қанаш. Тамақтандыру кәсіпорындарының жабдықтары: оқулық: ҚР Білім және ғылым министрлігі техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарына ұсынады / Қ. Кузембаев, Г. К. Кузембаева. - Алматы: Фолиант, 2010. - 200 бет. - (Кәсіптік білім).

УДК 372.8:811.512.122(045)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РОЛЕВЫХ ИГР В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

Токтыманова Г.М.

*магистр педагогических наук, старший преподаватель
Российско-Казахстанский медицинский университет
г. Алматы, Казахстан*

E-mail: g.toktyman@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается важность и возможность использования одного из эффективных методов по обучению казахскому языку в условиях современных требований – ролевой игры. Использование ролевых игр на занятиях повышает эффективность учебного процесса, помогает сохранить интерес обучающихся к изучаемому предмету на всех этапах обучения.

Ключевые слова: ролевые игры, учебная деятельность, эффективность обучения, мотивация, речевые навыки и умения, методы обучения.

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі заман талабы жағдайында қазақ тілін оқытудың тиімді әдістерінің бірі – рөлдік ойынды қолданудың маңыздылығы мен мүмкіндіктері қарастырылады. Сабақта рөлдік ойындарды пайдалану оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттырады, оқудың барлық кезеңдерінде оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі.

Түйін сөздер: рөлдік ойындар, оқу әрекеті, оқу тиімділігі, уәждеме, сөйлеу дағдылары мен дағдылары, оқыту әдістері.

Annotation. This article discusses the importance and possibility of using one of the effective methods of teaching the Kazakh language in the conditions of modern requirements – role-playing. The use of role-playing games in the classroom increases the effectiveness of the educational process, helps to maintain the interest of students in the subject being studied at all stages of training.

Keywords: role-playing games, educational activity, learning effectiveness, motivation, speech skills and abilities, teaching methods.

Для развития навыков общения и активизации учебного процесса особое место занимают ролевые игры. Применение ролевых игр на занятиях в высших учебных заведениях не является чем-то новым. Преподаватели используют эту методику на протяжении десятилетий с целью формирования и развития речевых навыков и умений обучающихся. Ролевая игра представляет собой условное воспроизведение ее участниками реальной практической деятельности людей, создает условия реального общения. Эффективность обучения здесь обусловлена в первую очередь взрывом мотивации, повышением интереса к предмету. Ролевая игра мотивирует речевую деятельность, так как обучаемые оказываются в ситуации, когда актуализируется потребность что-либо сказать, спросить, выяснить, доказать, чем-то поделиться с собеседником. Преимущество ролевой игры перед другими коммуникативными упражнениями заключается в том, что она предполагает «подражание действительности в ее наиболее существенных чертах, усиление личной сопричастности ко всему происходящему» [1, с. 9]. Ролевая игра способствует развитию мыслительной деятельности и воображения, повышению активности обучающихся, выработке навыка неподготовленного высказывания, трудно достигаемого при применении традиционных методов обучения.

Ролевая игра является эффективным средством воспитания и развития качеств, необходимых всесторонне развитой личности, так как она строится на базе межличностных отношений и может быть использована как тренинг по выработке навыков общения в будущей профессиональной деятельности обучаемых.

Ролевая игра обладает большими обучающими возможностями.

1. Ролевую игру можно расценивать как самую точную модель общения, так как она подражает действительности и в ней, как и в жизни переплетается речевое и неречевое поведение партнеров.

2. Ролевая игра обладает большими возможностями мотивационно-побудительного плана.

3. Ролевая игра предполагает усиление личностной сопричастности ко всему происходящему.

4. Ролевая игра способствует расширению ассоциативной базы при усвоении языкового материала, так как учебная ситуация строится по типу

театральных пьес, что предполагает описание обстановки, характера действующих лиц и отношений между ними. За каждой репликой мыслится отрезок смоделированной действительности.

5. Ролевая игра способствует формированию учебного сотрудничества и партнерства [2, с. 10].

Ролевая игра обладает также большими возможностями в практическом, образовательном и воспитательном отношениях. Она способствует расширению сферы общения. Это предполагает предварительное усвоение языкового материала в тренировочных упражнениях и развитие соответствующих навыков, которые позволят учащимся сосредоточиться на содержательной стороне высказывания. Чтобы роль могла стать средством обучения, она должна отвечать ряду требований, учитывающих как учебные задачи, так и индивидуальные особенности, потребности учащихся. Назовем основные требования к ролевым играм:

1. Игра должна стимулировать мотивацию учения, вызывать у обучающихся интерес и желание хорошо выполнить задание, ее следует проводить на основе ситуации, адекватной реальной ситуации общения.

2. Ролевую игру нужно хорошо подготовить с точки зрения как содержания, так и формы, четко организовать. Важно, чтобы обучающиеся были убеждены в необходимости хорошо исполнить ту или иную роль. Только при этом условии их речь будет естественной и убедительной.

3. Ролевая игра должна быть принята всей группой.

4. Ролевая игра должна проводиться в доброжелательной творческой атмосфере и вызывать у учащихся чувство удовлетворения и радости.

5. Игра организуется таким образом, чтобы обучающиеся могли в активном речевом общении с максимальной эффективностью использовать отрабатываемый языковой материал [3, с. 16].

Игра создает равенства в речевом партнерстве, разрушает традиционный барьер между преподавателем и студентом. Игра дает возможность робким, неуверенным в себе студентам – говорить и тем самым преодолеть барьер неуверенности. В обычной дискуссии студенты – лидеры, как правило, захватывают инициативу, а робкие – предпочитают отмалчиваться. В ролевой игре каждый получает роль и должен быть активным в речевом общении. В играх студенты овладевают такими элементами общения, как умение начать беседу, поддержать ее, прервать собеседника, в нужный момент согласиться с его мнением или опровергнуть его, умение целенаправленно слушать собеседника, задавать уточняющие вопросы и т.д.

Ролевая игра используется для решения комплексных задач усвоения нового материала, закрепления и развития творческих способностей, а также для формирования общеучебных умений. Она дает возможность обучающимся понять и изучить учебный материал с различных позиций. Социальная значимость ролевых игр в том, что в процессе решения определенных задач активизируются не только знания, но и развиваются коллективные формы общения.

Прежде чем начинать проведение ролевой игры, важно не забыть сделать следующее:

- *разобрать вместе со студентами всю предварительную информацию, включая характеристику ролей, которые будут играть студенты;*
- *объяснить каждый шаг игры;*
- *объяснить, что ожидается от каждой роли;*
- *объяснить, сколько времени выделяется на игру;*
- *удостовериться в том, что все понимают, что было сказано.*

Проведение ролевой игры включает три этапа: подготовительный, игровой и итоговый.

Подготовительный этап может иметь различную протяженность и осуществляться как на занятиях, так и во внеаудиторное время. Планируя игру, можно точно определить место ролевой игры в учебном процессе в целом, установить наиболее рациональное количество участников игры, место ее проведения, формы общения, подходящие для данной ситуации, личностные характеристики.

Игровой этап должен иметь проблему /тему/, вокруг которой строится игра, определенное количество ролей, имеющих различное отношение к этой проблеме.

При подведении итогов ролевой игры оценивается качество ее проведения, активность участников, содержание и языковая форма их выступлений.

Игры можно проводить на разных этапах обучения, в том числе на начальном, где они служат первой попыткой активизации знаний и умений студентов. При проведении игр присутствует элемент эмоциональности – веселья, небольшой разрядки, очень нужной студентам при усиленной работе над языком. Даже если студент не любит и не принимает в них участия, он невольно становится наблюдателем, а наблюдение – это тоже форма участия. Преподаватель обязан проявлять внимание к физическому и психическому состоянию обучающихся, заинтересованность в их делах, заботу об их профессиональном становлении и личной судьбе. Преподаватель должен обладать обязательными коммуникативными качествами, такими, как отзывчивость, умение понять чужую точку зрения, готовность помочь, приветливость, открытость в общении.

В ролевой игре необходимо различать сюжет и содержание. Сюжет игры — это та область действительности, которая воспроизводится обучающимися в игре. Сюжеты игр могут быть очень разнообразными, но они должны отражать конкретные условия из жизни, т.е. в игре используются определенные реальные (или приближенные к ним) ситуации. Содержание игры — это то, что воспроизводится учащимися в качестве центрального характерного момента деятельности и отношений в реальной действительности, например, в трудовой или общественной жизни. В содержании ролевой игры выражено более или менее глубокое проникновение участника в предлагаемую ситуацию, которая может отражать, например, лишь внешнюю сторону человеческой деятельности

— только то, с чем действует человек, или отношения человека к своей деятельности и другим людям. В зависимости от цели занятия и уровня подготовленности обучающихся, ролевые игры могут проводиться в парах, в подгруппах и в целой группе [4, с. 11]. Ролевая игра в парах – самый простой вид ролевых игр. Здесь можно использовать анкеты, которые обучающиеся должны заполнить, задавая друг другу вопросы. Ролевые игры в подгруппах могут проводиться по-разному. Многие авторы считают, что все подгруппы должны играть одновременно, а преподаватель контролировать их работу, переходя от одной группы к другой. Но допускается и такой вариант, когда подгруппы играют по очереди: одна подгруппа играет, остальные слушают и оценивают с тем, чтобы принять участие в дальнейшем обсуждении. Иногда работа в подгруппах может быть первой ступенью к проведению ролевых игр на более высоком уровне – когда все участники разыгрывают дискуссии, «круглые столы», дебаты.

Из выше сказанного следует, что ролевая игра, если ей отвести должное место в процессе обучения устному общению, играет важную роль как в психологическом, так и методическом планах. Использование ролевых игр на занятиях повышает эффективность учебного процесса, помогает сохранить интерес обучающихся к изучаемому предмету на всех этапах обучения. Учебная деятельность становится более интересной и разнообразной, участники игры активно взаимодействуют друг с другом, что позволяет ускорить развитие речевых навыков.

Литература:

1. Колесникова О.А. Ролевые игры в обучении иностранным языкам // *Ин.язык в школе*, 1989 г., № 4.
2. Элемент игры как способ активизации учебной деятельности студентов в процессе обучения иноязычной речи // *Вестник АГУ им. Абая*, серия «Языки народов мира», 2002, №1.
3. Белкина Е.П. Использование ролевых игр при обучении иностранному языку студентов неязыковых направлений подготовки. // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – 2013. – № 61 (24). – С. 36-39.
4. Адилова, Н. Ф. Эффективность использования ролевых игр в процессе обучения [Электронный ресурс] / Н. Ф. Адилова // *Молодой ученый*. — 2011. — № 12. URL: <https://moluch.ru/archive/35/3957/> (дата обращения: 20.04.2020).

УДК 316.772

ВЕРБАЛДЫ КОММУНИКАЦИЯ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТІЛДІК БІРЛІКТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚЫЗМЕТІН АЙҚЫНДАУДА АЛАТЫН ОРНЫ

Токсеитова А.Е.

магистр

*Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: atokseito@gmail.com

Түйіндеме: Тілдік коммуникация үдерісіндегі тілдік бірліктердің қызметі сөздің, сөйлемнің, мәтіннің ақпараттық мазмұны мен қарым-қатынастық қызметінің бірлігінен туындап, шындық болмыс пен адам ойын бейнелейді. Сөйлеу вербалды коммуникацияны жоғары деңгейде ұстау үшін оның құрамдас бөліктерін дамыту қажет. Ең алдымен, бұл сөздік. Кітап оқу, сөздік қорын тыңдау, интеллектуалды дамыған адамдармен сөйлесу - мұның бәрі сөздік қорды толықтыруға және кеңейтуге үлкен көмектеседі. Жазбаша қарым-қатынаста ақпаратты дұрыс жеткізу үшін тыныс белгілерінің ережелерін білу өте маңызды. Көбінесе нүктелер мен үтірлерді дұрыс қоймау арқылы мағынаны бұрмалауға немесе дұрыс емес нәрсеге назар аударуға болады. Сөйлеу әрекеті барысында сөздер ешбір жалғаусыз орын тәртібі арқылы грамматикалық байланысқа түсіп, қарым-қатынас құралы қызметінде жұмсалады.

Тірек сөздер: вербалды, жазу, жазбаша, форма, сөйлеу.

Аннотация: Функция языковых единиц в процессе языкового общения возникает из единства информационного содержания и коммуникативной деятельности слов, предложений, текстов и репрезентирует действительность и мысль человека. Для поддержания речевого вербального общения на высоком уровне необходимо развивать его составляющие. Прежде всего, это словарь. Чтение книг, прослушивание словарного запаса, общение с интеллектуально развитыми людьми – все это очень поможет пополнить и расширить словарный запас. Знание правил пунктуации очень важно для того, чтобы правильно передавать информацию в письменном общении. Часто, неправильно расставляя точки и запяты, можно исказить смысл или привлечь внимание не к тому. В процессе речи слова грамматически связываются без какой-либо связи и используются как средство общения.

Ключевые слова: словесный, письменный, письменный, форма, речь.

Abstract: The function of language units in the process of language communication arises from the unity of the information content and communicative activity of words, sentences, texts and represents the reality and thought of a person.

To maintain speech verbal communication at a high level, it is necessary to develop its components. First of all, it's a dictionary. Reading books, listening to vocabulary, communicating with intellectually developed people - all this will greatly help to replenish and expand vocabulary. Knowing the rules of punctuation is very important in order to correctly convey information in written communication. Knowing the rules of punctuation is very important in order to correctly convey information in written communication. Often, by incorrectly placing periods and commas, you can distort the meaning or draw attention to the wrong thing. In the process of speech, words are grammatically linked without any connection and are used as a means of communication.

Key words: verbal, written, written, form, speech.

Тілдің әлеуметтік қасиетін анықтайтын басты белгілердің бірі – адамдар арасында қарым-қатынас құралы ретінде жұмсалуды. Академик Ә.Қайдар: «Кез келген тілдің қоғамда атқаратын өзара байланысты үш түрлі қызметі бар. Оның басты қызметі – коммуникативтік, яғни қоғам мүшелерінің өзара қарым-қатынас жасап, бір-бірін түсіну үшін қажетті қызметі; екіншісі – көркем шығарма тіліне тән адам баласына образ арқылы әсер ететін, ләззат сыйлайтын эстетикалық қызметі; үшіншісі – ғылыми терминмен айтқанда, кумулятивтік қызметі, яғни ол тілдің ғасырлар бойы дүниеге келіп қалыптасқан барлық сөз байлығын өз бойына жиып, сақтап, оны келешек ұрпаққа асыл мұра ретінде түгел жеткізіп отыратын игілікті қасиеті», – деп, тілді рухани құндылық ретінде бағалайды [1, Б. 24-25 26]. Тілдің қарым-қатынастың вербалды қызмет атқаруына оның фонетикалық, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік, стилистикалық жүйесі мен нормалары негіз болады. Тілдің нормалық жүйесі, стандарттық жүйеге негізделуі жазумен байланысты болады. Жазуы орныққан тілдің тілдік нормасы мен жүйесі қалыптасып даму, жетілу үстінде болады. Осындай тіл ғана заман талабына сай өзгеріп, дамып жетіліп отыруға қабілетті болады да, мемлекеттік, сауда-саттық қарым-қатынастың, баспасөз, оқу-ағарту, ғылыми жұмыстардың артуына, мәдениеттің, өнер-білімнің дамуына өзіндік үлес қосады. Ендеше, тіл адамдар арасында тек пікір алысу құралы ретінде ғана жұмсалып қоймай, қоғамдық-әлеуметтік салада болып жатқан өзгерістер мен жаңалықтардан хабар береді. Хабар берудің вербалды түрі жазбаша тілдік қатынас арқылы орындалады. «Жазбаша қатынас таңбалана келіп, жазу арқылы жүзеге асады және оқылады» [2, 15 б.]. Сонымен қатар, жазбаша қатынас жазбаша сөйлей білу заңдылықтарына сүйенеді. А.Р. Лурияның: «Жазбаша сөз (речь) ауызша сөздің қағазға түсірілген, соған байланысты анағұрлым толыққан, өрістеген, кеңейтілген және әдебиленген түрі десек, қателескен болар едік... Жазбаша сөз дегеніміз оның ауызша түрінен мүлдем басқа, одан шығу тегі жағынан да, құрылымдық және функционалдық ерекшелігі жөнінен де көп ерекшеленетін жаңа психологиялық жасалым», – деген [3, 27 б. 27] көзқарасынан жазбаша сөйлеудің өзіне тән теориялық негізі бар екенін көреміз. А.Салқынбайдың «Жазу – адам санасында танылған шындық болмыстың сәулеленген кейіпін, бейнесін шартты таңба арқылы

кескіндеу. Жазу – шартты таңбалар жиынтығы. Қай уақытта да жазу адамның жеткен рухани жетістіктері мен құндылықтар туралы ақпаратты жеткізуші» [4, 50 б.] деген пікірін ескере келе, жазуды ауызша тілдік қатынаспен де, жазбаша тілдік қатынаспен де өзара байланыста болатын лингвистикалық категория деп танымыз. «... Жазу белгілі бір тілде жазылатын, оқылатын әріптік таңбалардың жиынтығы арқылы ойды жарыққа шығарудың, ақпарат алмасудың жүйесі» [5, 169 б.] деген Қ. Күдеринованың тұжырымы жазудың тілдік қатынасқа да тән, белгілі бір грамматологиялық заңдылықтарға сүйенетін тіл ғылымының бір саласы екенін дәлелдейді. Ғалым А.Салқынбай грамматология саласына тән лингвистикалық заңдылықтарды жүйелеп, оларды үш салаға бөліп көрсетеді: 1) әліпби; 2) графика; 3) дұрыс жазу үлгісі [6, 51 б.] Аталған заңдылықтар ауызша тілдік қатынасқа тән қатысымдық бірліктердің жазбаша формасын жасауға және жазбаша тілдік қатынасқа тән қатысымдық бірліктердің жазбаша формасын жасауға негіз болады. Жазбаша тілдік қатынастың жазу ілімінен айырмашылығын ажырату тілдік қатынасқа түсушілердің сөйлеуі мен қабылдау механизмдері тұрғысында анықталады.

Жазбаша тілдік қатынаста коммуниканттар (жазушы мен оқырман) арасындағы қатысымаралық байланыстың аясы ауызша тілдік қатынасқа қарағанда анағұрлым кең. А.Байтұрсынұлы: «Біздің заманымыз жазу заманы: жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заман. Алыстан ауызбен сөйлесуге болмайды; жазумен дүниенің бір шетіндегі адам екінші шетіндегі адаммен сөйлеседі. Сондықтан сөйлей білу қандай керек болса, жаза білудің керектігі одан да артық. Сөйлегенде сөздің жүйесін, қисынын келтіріп сөйлеу қандай керек болса, жазғанда да сөздің кестесін келтіріп жазу сондай керек», – дейді [7, Б. 141-142].

Қазіргі заманда жазу – кез келген өркениеттің жоғары сатыға көтерілуіне негіз болатын қозғаушы фактор. Адамзаттың білімі, танымы, мәдени мұрасы жазба тіл арқылы ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырады. Жазбаша сөйлеу – бұл сөз өнері. А.Байтұрсынұлы: «Сөз өнері адам санасының үш негізіне тіреледі: 1) ақылға 2) қиялға 3) көңілге. Ақыл ісі – аңдау. Яғни нәрселердің жайын ұғыну, тану, ақылға салып ойлау; қиял ісі – меңзеу, яғни ойдағы нәрселерді белгілі нәрселердің тұрпатына, бейнесіне ұқсату, бейнелеу, суреттеп ойлау; көңіл ісі – түйю, талғау. Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың мезеуін меңзегенінше, көңілдің түйюін түйгенінше айтуға жарау. Мұның бәріне жұмсай білетін адамы табылса, тіл шама-шарқынша жарайды. Бірақ тілді жұмсай білетін адам табылуы қиын. Ойын ойлаған қалпында, қиялын меңзеген түрінде, көңілдің түйгенін түйген күйінде тілмен айтып, басқаларға айтпай білдіруге көп шеберлік керек», – дейді [8,343 б.]. Ғалым атап отырған шеберлік – дұрыс жаза білу. Дұрыс жазылған ақпарат қай кезде болмасын өз оқырманының қажетін өтей алады. Олай дейтін себебіміз, жазбаша тілдік қатынаста адресанттан шыққан ақпараттың қабылдаушыға жетуі белгілі бір уақыт өлшемімен сараланбайды. Тілдік қатынас араға минуттар, сағаттар, жылдар тіпті ғасырлар салып жүзеге асырыла береді. Бұл коммуниканттардың жүзбе-жүз отырып қатысым әрекетіне түспейтіндігін көрсетеді. Екіншіден, жазылған

ақпарат оқырманның қажетін өтей алғанда ғана жазбаша тілдік қатынас жүзеге асырылады.

Дұрыс жаза білудің екінші қыры – адамдардың жазбаша сөйлеу мәдениетін арттыру. Бүгінгі таңда жазбаша сөйлеу адамдардың білім қорын жинақтауға және ресми қарым-қатынас жасауға басты қызмет атқарады.

Адамдардың білім қорын жинақтауға қызмет атқаратын жазбаша сөйлеу оқулықта берілетін ақпараттар тілі, көркем шығарма тілі, бұқаралық ақпарат құралдары тілі негізінде орындалады.

Ресми қарым-қатынас жасауға қызмет атқаратын жазбаша сөйлеу лауазымды орындарда адамдардың өзара қарым-қатынасқа түсу жолдарын өтейді. Жазбаша сөйлеудің бұл түріне өтініш, арыз, мәлімдеме т.б жатады. Білім қорын жинақтауға қызмет атқаратын жазбаша сөйлеуде коммуниканттар бірін-бірі көрмейді, тіпті танымайды. Мұнда адресаттар (оқырман не оқушы) саны шексіз болады. Себебі ақпараттың берілуі көп уақытқа созылады. Мәселен, оқулықтар мен көркем шығарма жыл сайын қайталанып өз оқырманын тауып жатады. Сондықтан жазбаша сөйлеудің бұл түрінде оқырман мен уақыт санына шек қойылмайды.

Ресми қарым-қатынас жасауға қызмет атқаратын жазбаша сөйлеуде коммуниканттар бірін-бірі көре алады, көрмеген жағдайда да қарым-қатынасқа түсіп тұрған коммуниканттың кім екендігінен хабары болады, не оны жақсы таниды. Мұнда коммуниканттар негізінен, лауазым иелері мен оның қарамағында жұмыс істейтін қызметкерлер, мемлекетаралық лауазым иелері болып табылады. Сондықтан ресми қарым-қатынас жасайтын жазбаша сөйлеуде коммуниканттардың саны шектеулі болады және қарым-қатынас жасау уақытының кеңістігі белгілі бір өлшемге саяды. Мысалы, өтініш коммуникантқа қажетті уақытта ғана жазылады және сол уақыттағы қажеттілікті өтеу мақсатында жұмсалады.

Жазбаша сөйлеу тілдің ішкі құрылымдық жүйесіне тән заңдылықтарды толық сақтай отырып, әдеби тілге тән лингвистикалық талаптарды қажетіне қарай жаратады. Мәселен, білім қорын жинақтауға қызмет атқаратын жазбаша сөйлеуде ақпараттар адамдардың жас ерекшелігіне, мамандық түрлеріне қарай белгілі бір жүйеге негізделеді. Ақпараттың мазмұны да, грамматикалық құрылымы да, стильдік мақсаты да адамдардың мамандығына, жас ерекшелігіне, танымына сай болып, олардың ақпаратты қабылдауына кедергі келтірмегені жөн. Дәлірек айтқанда, ақпарат прагматикалық қасиетке ие болуы тиіс. Ақпараттың прагматикалық қажеттілікті өтеу мүмкіндігі жазушының (автордың) тіл заңдылықтарын терең игере білуімен сараланады. Мәселен, ғылым саласында тіл бірнеше стильдік тармақтарға жіктелумен қатар, әр ғылым саласына байланысты өзіндік лексика-семантикалық топ құрайды. Әрбір ғылым саласына қатысты қолданылатын лексика-семантикалық топтағы сөздер референциалдық мәнге ие болуымен ерекшеленеді.

Жазбаша тілдік қатынасқа тән ерекшеліктер, біріншіден, коммуниканттар бірін-бірі білмеуі, көрмеуі, танымауы мүмкін. Сондықтан берілетін ақпарат алдын-ала ой елегінен өткізіліп, жалпыхалыққа түсінікті болатындай, нормалық

жүйемен беріледі; екіншіден, коммуниканттар арасында творчестволық байланыс болады; үшіншіден, коммуниканттардың танымдық деңгейі сараланады, яғни берілген ақпаратты жіберу мен қабылдауда айтарлықтай өзгерістер болуы мүмкін. Мәселен, ақпараттың берілу деңгейінің сапасы жоғары не төмен болуы немесе адресаттың қабылдау деңгейі жоғары не төмен болуы мүмкін; бесіншіден, жіберілген ақпарат ұзақ уақыттар сақталып, оны қажетіне қарай қабылдаушы кез келген уақытта пайдалану мүмкіндігіне ие болады. Тілдік қатынастың жазбаша сөйлеу түріне да тән бұл ерекшеліктер тек лингвистикаға қатысты емес, тіл арқылы қарым-қатынас жасайтын барлық салаға ортақ мәселе. Осы ортақ мәселеден лингвистиканың басқа ғылым салаларымен байланысы туындап, тіл ғылымының жаңа қырлары айқындалады. Дәлірек айтқанда, тіл білімінің басқа ғылым салаларындағы алатын орны айқындалып, тіл адамдардың білімдік аясын танытатын тілдік қатынас құралына айналады. Адамдардың білім аясының 90 пайызы көрудің нәтижесінде жүзеге асырылатынын ескерсек, соған тән қасиеттердің бірі – жазылғанды көру арқылы қабылдау. Сондықтан жазбаша сөйлеуде оқырманға қарағанда жазушының (адресант) міндеті ауыр болады. Жазушы берілетін ақпаратты жеткізуде ауызша сөйлеудегі сияқты тактикалық әдісті, интонациялық заңдылықтарды, паузаны қолдана алмайды. Ондай қолданыстардың барлығы синтагмалық қатынастарды, орфографиялық, пунктуациялық нормаларды және стильдік ерекшеліктерді игере отырып, тілдік қатынасқа тән функционалдық заңдылықтарды білуді талап етеді. Айтайын деген ойыңды оқушыға, тыңдаушыға дәл жеткізу үшін әрбір сөз, әрбір тыныс белгісі ой мен сезімге бірдей дөп тиіп жатуы қажет. Жазбаша сөйлеу мен жазбаша форманың екі түрлі нәрсе екенін байқау қиындық туғызбайды. Жазбаша форма турасында Қ.Күдерінова: «Кез келген зат не құбылыстың ішкі мазмұны болады да, сыртқы тұрпаты болады. Екі ұғым әр түрлі деңгейде өзара қарым-қатынаста болады. Алғашында форма мазмұнның ішкі болмысына сай келеді, екеуі теңбе-тең дәрежеде қатынасады. Уақыт өте келе мазмұн өзгеріске ұшырап, сыртқы тұрпатына сай келмейді. Сөйтіп, форма мен мазмұн қайшылыққа ұшырайды, жаңа мазмұн ескі форманы тастап, жаңа тұрпат іздей бастайды, ол өзінің ішкі болмысын айқындайтын жаңа тұрпат жасайды. Бірақ ол форма да тұрақсыз, өткінші болуы мүмкін», – дей келе, жазуды тілдің өмір сүруінің бір формасы деп анықтаудың реті жоқ деген тұжырым жасайды [9, Б. 114-115 31.]. Жазбаша форма – дыбыстық тілдің таңбалық көрсеткіші, жазбаша сөйлеу – жазбаша тілдік қатынас жасаудың көрсеткіші. Қазақ жазуының тарихына зер салсақ, қазақ халқының 4-5 ғасыр бойы араб графикасын пайдалануы, жазба әдеби тілдің дыбыстық жүйесін дұрыс бере алатын жаңа әліпби қабылдау керектігін қажет еткен Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсыновтың пікірлері, 1924 жылы А.Байтұрсыновтың қазақ жазуына икемдеген араб әліпбиінің қабылдануы, 1926 жылы Баку қаласында өткен І бүкілодақтық түркологиялық съезде әліпбиді өзгерту мәселесінің қайта көтерілуі, 1929 жылы 29 қаңтарда жаңа алфавит туралы Қазақстан орталық президумы Халық комиссарлар кеңесінің қаулысы шығып, латын әліпбиінің қабылдануы, көп кешікпей Қызылорда ғылыми конференциясы шақырылып, емле мәселесі

қарастырылып, латын әліпбиіне қосымша қазақтың өзіндік дыбыстарын белгілейтін 6 таңбаның алынуы, 1929 жылы емле жобасының ұсынылуы, 1930 жылы 2 маусымда Қазақстан орталық комитетінің қаулысымен *бас әріптің* қабылдануы, 1938 жылы интерноционалдық сөздерді дұрыс беру үшін х, ф, һ, в әріптерінің әліпбиге енгізілуі туралы қаулының қабылдануы, орыс тілінен енген сөздерді дұрыс жазу үшін ц, ч, щ, э, ю, я таңбаларының қажеттілігінен 1940 жылдан бастап қазақ жазуының орыс графикасына қайта көшірілуі – жазба тілдің тұрақсыз екенін дәлелдейді. Сондықтан тілдің жазбаша формасы тілдің өмір сүру формасы бола алмайды, жазбаша форма қанша өзгерсе де, тіл өмір сүруін тоқтатпайды. Тілдің өмір сүру формасы жазбаша тілдік қатынас жасау (жазбаша сөйлеу) және ауызша тілдік қатынас (ауызша сөйлеу) арқылы көрініс табады. Олардың әрқайсысының өзіне тән линвомәдени танымдық ерекшеліктері бар.

Аристотельдің «Риторика» атты еңбегінде ертедегі гректердің бірде біреуі жазып алмай біреудің ісін қорғауға құқығы болмағаны туралы айтылады. Өйткені, жазылған сөз – айтылған сөздің дәлелін анықтайтын тілдік факт. Екіншіден, жазылған сөз сөйлеушінің тіл мәдениетін, сөз әдебін, білім аясын анықтайды. Сондықтан жазбаша сөйлеудің мәнін, мазмұнын анықтайтын қатысымдық бірліктері бар. Оларды бейнелі сөйлеу тіліне тән қатысымдық бірліктер, ғылыми сөйлеу тіліне тән қатысымдық бірліктер, ресми сөйлеу тіліне тән қатысымдық бірліктер түрінде топтастырамыз. Олардың әрқайсысы адамдар арасындағы тілдік қатынасты ғана жүзеге асырып қоймайды, адамдардың танымдық қабілетін арттыруға, біріншіден, өнер, білім, ғылымды екіншіден, іскери қарым-қатынасты, жалпы алғанда, парасат мектебін игеруге қызмет атқарады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қайдар Ә.Т. Этнолингвистика // Білім және еңбек. – 1985. – №10. – Б. 24-25.
2. Оразбаева Ф. Тілдік қатынастың теориялық негізі // Тіл әлемі. – Алматы: Ан Арыс, 2009. - 368 б
3. Лурия А.Р. Развитие речи. - М.: Наука, 1959. 170
4. Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілі. - Алматы: Қазақ университеті, 2008. - 464 б
5. Күдерінова Қ.Б. Жазу мен ойлау арақатынасы //Профессор С.М.Исаев: қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың теориялық және әдістемелік мәселелері: халықаралық ғылыми теориялық конференция. – Алматы, 2008. – Б. 169-177.
6. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
7. Байтұрсынов А. Сөйлеу әуезділігі // Ақ жол. Өлеңдер мен тәржімалар, публ. мақалалар және әдеби зерттеу. – Алматы, 1991. – 460 б.
8. Күдерінова Қ. Қазақ жазуының теориялық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 276 б

9. Большой энциклопедический словарь. Языкознание /под ред. В.Н.Ярцева. – М.: изд-во БРЭ, 1988.

УДК 336

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА И ПРИЧИНЫ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Ахметова А.М.

магистр, лектор кафедры «ЭиБ»

Международный инженерно-технологический университет

г. Алматы, Казахстан

E-mail: ahmetovaaliya@list.ru

Аннотация: В большинстве странах важное внимание уделяется процессу развития легкой промышленности, потому данная область имеет немалую социально-экономическую значимость, которая создает высокую занятость трудоспособного населения. Интерес данной сферы заключается в том, что по степени применения занимает вторую позицию, уступает только потреблению продовольственных продуктов.

Ключевые слова: Глобальная экономика, легкая промышленность, обрабатывающая промышленность, финансовая устойчивость, индустриальная модернизация.

В настоящее время мир переживает 4-ю промышленную революцию, это время глубоких и быстрых изменений: технологических, экономических и социальных, что несет в себе как вызовы, так и возможности. Следовательно, курс на обрабатывающий сектор с высокой эффективностью обязателен.

На современной стадии индустриально-инновационное развитие считается основным приоритетом экономического и социального развития страны, важным условием повышения качества продукции и повышения конкурентоспособности отечественного промышленного производства.

Присутствие развитой обрабатывающей промышленности считается главным показателем устойчивой экономики и признаком достигнутого технологического уровня.

Современные тренды показывают, что оно основывается на введении компонентов 4-ой индустриальной революции. Кроме того, индустриализации необходимо быть инновационной и воспользоваться в положительном аспекте всеми прерогативами современного технологического строя. Требуется подготовить и внедрить креативные рычаги, ориентированные на цифровые технологии и трансформацию отечественных компании, нацеленные на экспорт

готовых продуктов. Современные технологии обладают возможностью дать огромную пользу нашему обществу и экономике.

Обрабатывающая сфера промышленности является основным источником исследований и инноваций. В мировой экономике доля частных инвестиций данного сектора в НИОКР (Научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы) составляет 90%.

Развитие обрабатывающей промышленности дает возможность государству принимать долгосрочные стратегические планы.

Однако, глобальная экономика за последнее время совершает переход к постиндустриальному развитию, в Казахстане эти процессы идут в медленном темпе. Наряду с этим, за этот период в стране наблюдались процессы демодернизации и отставание в развитии в технологической сфере.

Экономический рост в основном осуществлялся за счет освоения природных ресурсов, а не инновационно-технологического фактора.

Ухудшение отраслевой структуры, свертывание современных производств, деградация технологической структуры, отставание инфраструктуры, снижение уровня образования, сокращения научного потенциала - все это является признаками деиндустриализации.

Без индустриальной модернизации страна не сможет воспользоваться преимуществами глобализации, будет испытывать ее негативное влияние останется на периферии глобальной экономики.

Существенными задачами модернизации обрабатывающих отраслей Казахстана в свете этих факторов развития мировой экономики являются достижение более высокого уровня вовлеченности в мирохозяйственные связи в области производства, торговли товарами и услугами, использования международных финансовых, научно-технических и информационных ресурсов. Поэтому необходима структурная перестройка национальной экономики, чтобы увеличить долю продукции с высокой степенью добавленной стоимости за счет уменьшения сырьевой направленности экспорта, его зависимости от конъюнктуры нестабильного мирового рынка сырьевых товаров и расширения номенклатуры и географии экспорта готовых изделий и услуг. Это возможно только путем развития наукоемких, высокотехнологичных отраслей в обрабатывающей промышленности для ее структурной модернизации и повышения конкурентоспособности казахстанских товаров.

Касательно теории модернизации, то свое начало оно берет с середины XX века, в этот период страны третьего мира обрели суверенитет, и им нужна была, собственная модель развития. Модернизация для этих стран подразумевала трансформацию от классического к современному обществу. [1]

Сам процесс модернизации начался с первой промышленной революцией, второй этап модернизации связан со становлением информационного общества, который основывается на знании, также в процессе модернизации центральное место занимает индустриализация.

В большинстве странах важное внимание уделяется процессу развития легкой промышленности, потому данная область имеет немалую социально-

экономическую значимость, которая создает высокую занятость трудоспособного населения. Интерес данной сферы заключается в том, что по степени применения занимает вторую позицию, уступает только потреблению продовольственных продуктов. Главными изготовителями продукции легкой промышленности являются Индия и Китай. Доля Китая в мировом производстве нитей - 64%, производство тканей - 41%, одежды - 50%, хлопка - 40%. В основном влияние сферы на нашу экономику незначительно в отношении других сфер экономики. В обрабатывающей индустрии, а именно легкая промышленность имеет низкий удельный вес и составляет – 1,2%.

Данная сфера осуществляет первичную обработку сырья, также и выпуск конечного продукта.

Легкая промышленность – это сопряженная сфера, которая включает более двадцати подсфер, их можно объединить в 3 главные группы.

1. Текстильная (шерстяная, шелковая, трикотажная, хлопчатобумажная, первичная переработка шерсти, создание нетканых материалов, валяльно-войлочная, сетевязальная промышленность и другие).

2. Швейная (портновский).

3. Кожевенный, меховой, обувной.

В легкой промышленности наибольшую значимость занимают продукции текстильной и швейной отраслей. В Казахстане сфера легкой промышленности испытывает достаточно непростые времена.

Проблемы сферы: недостаток оборотных средств, недозагрузка мощностей, неприменение современных инструментов для продвижения продукции, зависимое положение от государственного заказа.

Гораздо устойчивее развивается швейная сфера легкой промышленности, за 7 лет она показала хорошую динамику и реальный рост. В целом, действие сферы на экономику нашего государства незначительно, не обладает макроэкономическим эффектом, как другие отрасли экономики. [2]

На современном этапе в Казахстане развитие сферы легкой промышленности одна из предпочтительных направлений.

По данным статистики на 01.01.2021 г. количество действующих предприятий в этой сфере составляет 1044. В ней занято 12,7 тыс. человек. [3]

Согласно информации Национальной палаты предпринимателей «Атамекен» в системе обрабатывающей промышленности доля легкой промышленности составило – 0,9%.

За 2021 год объем производства легкой промышленности вырос на 18,9% и составил 87,5 млрд тенге. Рост наблюдается в производстве текстильных изделий на 23,7% и одежды на 7,5%. В производстве продукции легкой промышленности за 2020 год основная доля приходится на текстильное производство – 53% (41,1 млрд. тенге), далее следует производство одежды с долей 37% (32,8 млрд. тенге) и производство кожаной и относящейся к ней продукции с долей 10% (8,6 млрд. тенге). Рис.1.

Товарооборот легкой промышленности Казахстана за текущий год составил \$ 1.3 млрд, увеличившись на 14,5 % по сравнению с прошлым года.

В настоящее время, несмотря на имеющиеся условия и на социально-экономическую значимость отрасли, легкая промышленность Казахстана не получает должного развития. Отрасль характеризуется сокращением ее доли в общем объеме промышленного производства страны.

Рисунок 1 - Объем производства легкой промышленности за январь-октябрь 2021 г.

Примечание – По данным Казахстанского института развития индустрии

Из общего количества действующих предприятий 59 % составляют предприятия по производству одежды, 34 % – предприятия текстильной подотрасли, предприятия по производству кожи и обуви составляют 7 %. Территориально наибольший удельный вес в легкой промышленности отмечается в г. Алматы (21 %), Южно-Казахстанской (21 %) и в Алматинской области (13 %). Объем продукции, произведенной в этих регионах, составляет 56 % от общего объема производства отрасли. Рис. 2

Рисунок 2 - Общее количество действующих предприятий в РК на 2021 год

Примечание - По данным Казахстанского института развития индустрии

Главными драйверами развития обрабатывающей сферы на 2021 год стали: 14,1% - машиностроение, 8,1% - химическая промышленность, 8,8% - нефтепереработка, 4,4% - легкая промышленность, 2,2% - металлургия.

По программе индустриализации в 2020 году сдано в эксплуатацию 102 бизнес-проекта на сумму 1,3 трлн.тенге, было создано рабочих мест в среднем 13,3 тысяч. Рис. 3

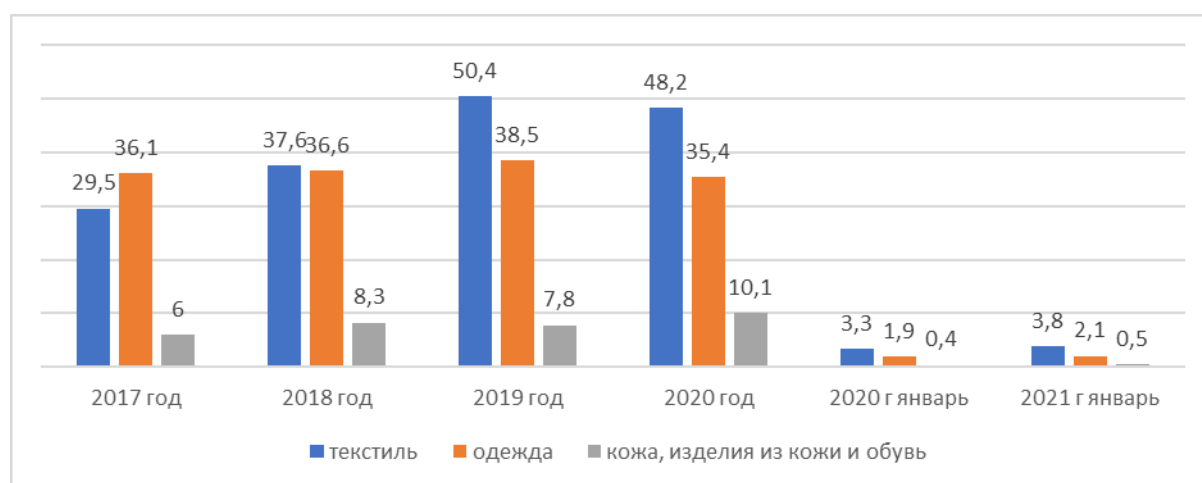

Рисунок 3 - Динамика объема выпуска легкой промышленности, млрд. тенге

Примечание – По данным Казахстанского института развития индустрии

В Казахстане за январь 2021 года объем выпуска продукции легкой промышленности составил 6,4 млрд.тг, для сравнения в 2020 году было по факту 14,3%. В то же время индекс физического выпуска продукции легкой промышленности по сравнению с 2020 годом в 2021 году составил – 117,5%. Прирост индекса физического объема отмечается в следующих секторах: 123,75% - производство текстильной продукции, 102,1% - кожаная и относящиеся к ней продукция. Индекс физического объема выпуска одежды снизилось и составило - 96,7%.

Главная концентрация сферы легкой промышленности базируется в Шымкенте, Туркестанской и Алматинской областях.

В текущем году в сфере легкой промышленности предполагается модернизация и увеличение крупных проектов. Офис по осуществлению программы «Экономика простых вещей» информирует, и оказывает поддержку бизнесу на местах. 247 товаров народного потребления, 400 млрд. тенге (пиджаки, двойки, тройки, сорочки, постельный набор, носочно-чулочные изделия, ковры, мебель, стройматериалы и др.).

Крупные проекты:

- ПРК «Большевичка» по производству швейных изделий, Костанайская область (1 млрд. тенге);
- ТОО «ЕСКО» по производству чулочно-носочных изделий, Карагандинская область (500 млн. тенге);
- ТОО «Azala Cotton» по переработке хлопка-волокна и пряжи, г. Шымкент (1 млрд. тенге);
- ТОО «SAMHAT» по производству обуви, Акмолинская область.

В текущем году началось усвоение 500 млрд. тенге, которые были выделены для продвижения экспорта, что в сумме составило – 187 млрд. тенге.

Данная сумма была направлена на льготное субсидирование, повышение объема страхования, компенсация расходов на транспорт экспортеров, оказание масштабной поддержки в формате выставки, маркетинга, комплексный анализ рынка сбыта, восполнение части затрат на сертификацию.

Во всех сферах обрабатывающей промышленности будет реализовываться переход от отраслевых приоритетов в пользу высокоэффективных производителей. Наряду с этим, будет обеспечиваться прямое содействие для достижения конкретных результатов в обмен на взаимные обязательства (модернизация, повышение экспорта и другие). Вместе с тем, будут модернизированы существующие и разработанные современные инструменты, ориентированные на технологическую трансформацию предприятий. В основном промышленная политика должна сохранить преемственность, также должна быть сконцентрирована на стимуляции конкурентного преимущества обрабатывающей промышленности на внешнем и внутреннем рынке.

Наибольшее увеличение роста производства в январе 2021 года наблюдалось в частности по следующим товарам: 2,4 раза – верхняя одежда, 2,4 раза – женская, детская в том числе и трикотажная одежда, 1,8 раза – хлопок, кардиганы, гребнечесанная одежда, 11,8% - готовая текстильная продукция, 6,5% - обувь, без спортивной, ортопедической и защитной. Рис. 4

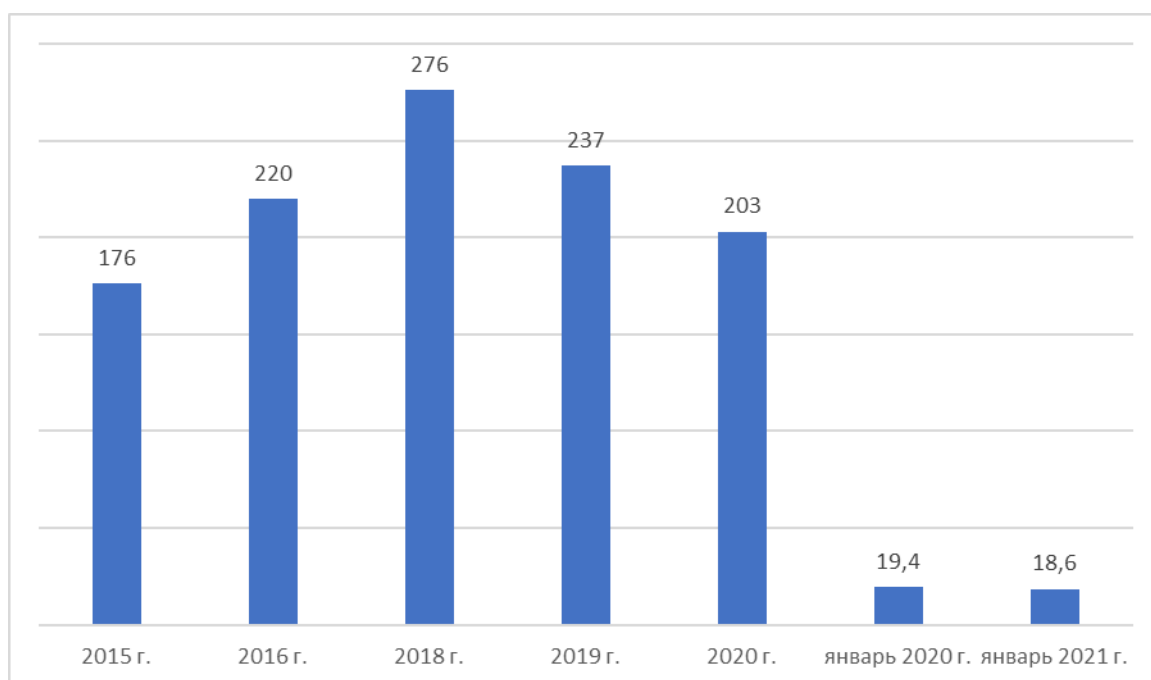

Рисунок 4 - Экспорт продукции легкой промышленности 2021 г.

Примечание – По данным Казахстанского института развития индустрии

Если сравнивать январь 2020 года с январем 2021 года, то экспорт продукции легкой промышленности составил 18,6 млн. долларов и показал спад на 4,1%. Рис. 5

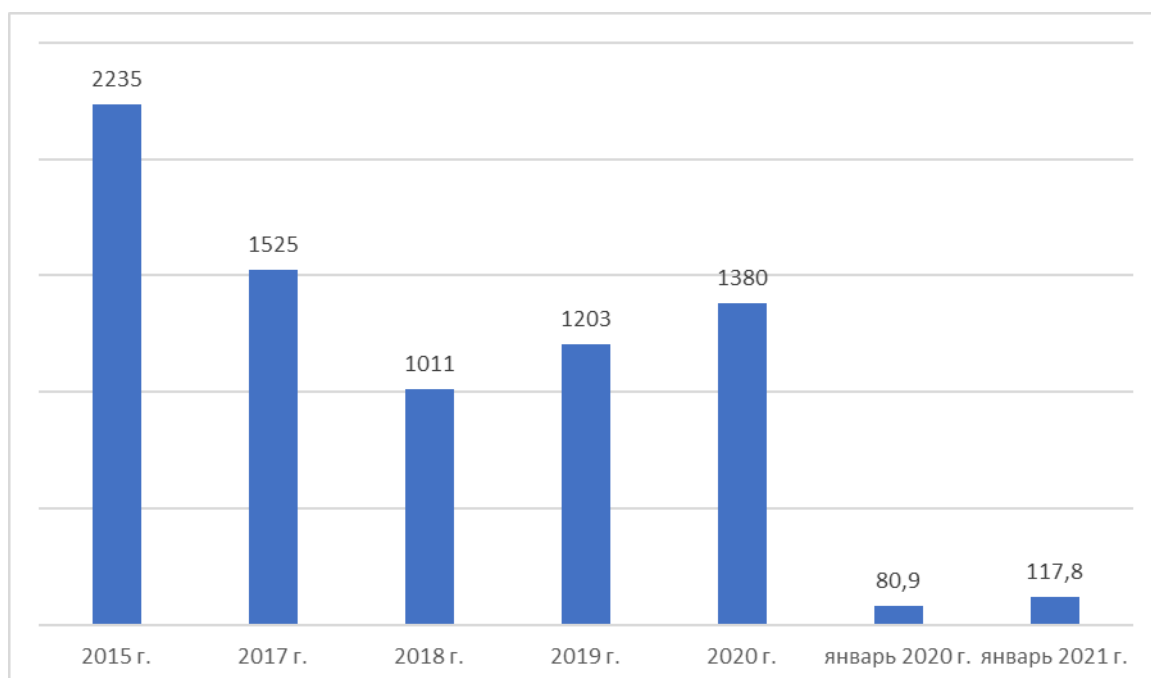

Рисунок 5 - Импорт продукции легкой промышленности 2021 г.

Примечание – По данным Казахстанского института развития индустрии

В сравнении с 2020 годом, в январе 2021 года импорт продукции легкой промышленности составил 117,8 млн. долларов, что подтверждает рост на 45,6%.

Таблица 1 - Структура экспорта главных типов продукции легкой промышленности

№	Наименование товара	2020 г.	Наименование товара	2021 г.
1	Волокно хлопковое	38,4%	Волокно хлопковое	64,7%
2	Текстильные материалы	15,8%	Мешки из полиэтилена и полипропилена	1,4%
3	Постельные принадлежности	6,9%	Постельные принадлежности	6,1%
4	Пряжа хлопчатобумажная	6,0%	Пряжа хлопчатобумажная	7,4%
5	Ткани хлопчатобумажные, суровые	3,5%	Ткани х/б, прочие, более 200 г/кв.м	1,9%
6	Дубленка кожа из КРС	3,5%	Дубленка кожа из КРС	2,7%
7	Другие	25,8%	Другие	15,8%
	Всего	100	Всего	100%

Примечание - По данным Казахстанского института развития индустрии

Таблица 2 - Структура импорта главных типов продукции легкой промышленности

№	Наименование товара	2020 г.	Наименование товара	2021 г.
1	Прочая обувь	16,5%	Прочая обувь	19,7%
2	Верхняя одежда из химических нитей	6,2%	Костюмы женские из текстильного материала	2,3%
3	Фуфаячки с рукавами, майки	3,8%	Фуфаячки с рукавами, майки	2,7%
4	Брюки, комбинезоны	3,6%	Брюки, комбинезоны	2,3%
5	Одежда б/у	2,3%	Свитера, полуверы, джемперы х/б	1,9%
6	Тканые ковры и прочие.	1,9%	Ткани хлопчатобумажные, прочие, более 200 г/кв.м	1,9%
7	Другие	65,7%	Другие	52,1%
	Всего	100	Всего	100%

Примечание - По данным Казахстанского института развития индустрии

Наша страна находится в едином пространстве с соседними странами Россией, Кыргызстаном, Арменией, Белоруссией, в котором нет таможенных границ. Это предоставляет нам широкие возможности для развития рынка

сбыта и экспорта отечественной продукции. Для этих целей нам нужно организовать сбыт внутри страны.

У нас немного компаний с товарами, которых знакома наша общественность, однако нельзя сказать, что их нету вообще, эти производители есть и выпускают качественные товары, которые не уступают импортным аналогам и в то же время по вполне доступным ценам.

Союз производителей легкой промышленности Казахстана, который был создан 2017 году, в целях увеличения доли отечественного содержания при выпуске военного обмундирования, также другой специальной одежды, интегрировал в консорциум предприятия-сырьевиков и производителей готовой продукции легкой промышленности.

Была создана программа, которая рассчитана на 5 лет, в конце которой по плану нужно будет добиться 100 процентного казахстанского содержания в сырье.

Наша страна обладает образцовыми примерами в ведении бизнеса, к ним можно зачислить такие компании как «КазСпоN» - бренд спортивной одежды, Казахстан Тестилайн «Mimioriki» - бренд детской одежды. Также наши производители экспортирует свою продукцию в страны ЕАЭС и ЕС, это такие бренды как ZIBROO, компания Семирамида с брендом «SMD», «Glasman» представила ряд бутиков в Казахстане и экспортирует свою продукцию, как мужские костюмы, школьные формы и другие товары в разные страны ЕАЭС и СНГ.

Отечественные дизайнеры как Камила Курбани, Aida KaumeNOVA, Aigul Kassymova и другие в свою очередь вносят вклад в развитие казахстанской легкой промышленности.

На сегодняшний день казахстанскими успешными компаниями можно назвать компании ТОО «AZALA Textile», которая выпускает текстильные изделия, Компания «Бал Текстиль» производит ковры, также они начали сотрудничать с всемирно известной шведской производственно-торговой группой компании «ИКЕА».

Требуется преодолеть значительные проблемы, с которыми сталкивается индустрия легкой промышленности Казахстана. Это нехватка или отсутствие высококвалифицированных кадров, соответствующих современным требованиям, это соответствие не только швей, портных, но и технических работников разного ранга и звена.

Также это проблема налоговой нагрузки, это обязательное декларирование завезенного для производства сырья по документам, сопровождающим внешнеэкономические сделки, оплата таможенных пошлин, НДС, пограничные сборы; не очень основательная обработка и недостаточность качественного сырья. Согласно информации по статистике примерно 90% сырья экспортируется за границу.

Швейная индустрия невольно используют в работе привезенные из заграницы нитки, ткани, пряжу, разную фурнитуру, к сожалению, они в нашей стране не производятся. Вследствие этого, складывается высокая стоимость

изделий, в свою очередь это ведет к тому, что неспособность конкуренции по цене с импортной продукцией.

Наше государство оказывает большую поддержку отечественным предприятиям данной сферы. Главной целью комплексного плана, является повышение вклада индустрии легкой промышленности в валовый внутренний продукт путем замещения импортной продукции отечественными, формирование развития внутреннего спроса, реализация экспортного потенциала страны, снабжение стратегически важные отрасли текстильной продукцией, поддержка и сохранение занятости в отрасли, посредством создания новых рабочих мест с высокой эффективностью труда.

Комплексный план охватывает 3 направления. Первое – обеспечение сырьем, это предполагает развитие казахстанской сырьевой базы, для роста производства натуральных хлопчатобумажных, смесовых тканей, кожи и трикотажа. Наряду с этим план включает в себя реализацию инвестиционных проектов по выпуску казахстанской готовой продукции, оно нацелено на создание высокой конкурентоспособной продукции, необходимое условие которого собственное инвестирование, государственное-частное партнерство.

Направление второе включает в себя модернизацию технологии. Он направлен на подъем современной технологии, автоматизирование систем менеджмента производства путем создания, развития, восстановление бездействующих предприятий.

В-третьих, план подразумевает развитие юридических норм для поддержки легкой промышленности. Это направление охватывает усовершенствование технического управления, оно направлено на актуализирование реестра национальных неправительственных стандартов по легкой промышленности, а также на подготовку новых согласно с международными принципами и нормами, увеличение контроля над качеством продукции, также содействие продвижению на внутреннем и внешнем рынках.

Фискальный приток в бюджет от оригинального торгового предложения легкой промышленности составит 30%. Главной тенденций изменений можно отметить, что бизнес стал понимать, что следует не просто импортировать готовую продукцию, а нужно сформировать производство отечественного сырья.

Вследствие государственных заказов в последнее время карта поддержки бизнеса, а также другим правительственным средствам поддержки, казахстанский бизнес обладает возможностью инвестировать не только ссудные, но и собственные средства, в надежде на развитие собственного производства, на модернизацию и создание новых предприятий.

Модернизация базируется на качественном изменении деятельности и его системных основах. Важным этапом разработки концепции модернизации является индикативное планирование предполагаемых реформ не только на макро-, но и на микроуровне. Модернизации необходимо затронуть все аспекты деятельности.

Основная масса казахстанских промышленных предприятий создавались достаточно давно, основные фонды и производственные процессы этих предприятий не обновлялись десятки лет, их модернизация необходима.

Казахстан имеет внушительную сырьевую и энергетическую базу, а также близко находится к крупным рынкам сбыта, что дает возможность стать региональным центром легкой промышленности.

Идеология модернизации легкой промышленности, вытекает не только из выбранной концепции модернизации, также из базовых социальных и мировоззренческих принципов, в которые включаются такие факторы, как социальная ответственность каждого, необходимость сохранения рабочих мест, необходимость сохранения экологического баланса.

Главный фактор модернизации, это государственное индикативное планирование, его можно рассматривать как процесс образования системы планирования, оно описывает состояние и развитие экономики регионов страны, согласно с социально-экономической политикой государства, создание и разработка норм государственного воздействия на социально-экономические процессы с целью достижения намеченных индикаторов. [4]

Государство заинтересовано с трансформации и модернизации промышленной индустрии, в связи с этим нужно концепцию модернизации каждого предприятия рассматривать и включать в индикативный план каждого региона. Государственный индикативный план разработан и проанализирован многочисленными экспертами и основан на принципах наук. [4].

Из этого следует сделать вывод, что создание концепции модернизации предприятий должна основываться не только на изучении основ трансформации и обновления, также оно должно опираться на государственные программы развития отрасли, в их разработке которых принимали участие великие ученые страны.

«Промышленная революция 4.0 - это новый этап в развитии человечества. Его основа – три предшествующие промышленные революции, а движущий рычаг – возрастающая доступность современных технологий. Революция 4.0 только набирает обороты, благодаря этому человеческое общество может и должно – не только разрабатывать новые технологии, но и творить еще более эластичные формы управления и позитивные ценности, которые в недалеком будущем изменят то, как мы живем, работаем и общаемся».

Литература:

1. Блинова У. Ю., Иванько В. А. Модели развития легкой промышленности через модернизацию учетно-информационного обеспечения промышленных предприятий// Молодой ученый, 2018. – №14.С. 313-318.pdf [Электронный ресурс] URL <https://moluch.ru/archive/118/32668/>. (дата обращения 17.05.2020)
2. Официальный сайт Kazakhstan Industry Development Institute – www.kidi.gov.kz
3. Гулиева П.В. Теоретико-методологические проблемы модернизации промышленных предприятий// Азербайджанский технический университет. Pdf

[Электронный ресурс] cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-metodologicheskie-problemy-modernizatsii-promyshlennyh-predpriyatiy (дата обращения 17.05.2019)

4. Шваб К. Технологии Четвертой промышленной революции /Москва, «Эксмо», (Top Business Awards), 2019. – 230 с.

УДК 622.2

«БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН»

Нарымбетова К.М.

*Жоғары қазақ-түрік гуманитарлық-технологиялық колледждің
қазақ тілі мен әдебиет пәнінің оқытушысы*

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: onaluly@icloud.com

Аңдатпа: Бұл жобалық жұмыста тақырыпқа сай білім беру жүйесінің жалпы түсінігі, мақсаты және өзекті мәселелері қарастырылған.

«Заманауи білім берудің басты мақсаты – білім, біліктілік, дағды жүйесі ғана емес, сол білімді өмірде пайдалана білу, өз бетінше білім алу, өзгеру, дағдыларды дамыту дәуірінде нәтижелі өмір сүріп, еңбек ету» деп атап, осы мақсатты негізге ала отырып, сапалы білім беру міндетін қойдым. Бұл ретте білім беру мекемелері білім берудің жаңа сапасына мемлекеттік тапсырыс пен тапсырысты орындауы тиіс.

Білім беру, кәсіптік даярлық және заман талабы – кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың қазіргі заманғы жүйесінің негізгі бағыттары.

Аннотация: В данной проектной работе рассматриваются общая концепция, цель и актуальные вопросы системы образования согласно теме.

В «Программе развития образования» Республики Казахстан на 2011-2020 годы: «Главной целью современного образования является не только система знаний, квалификации, навыков, но и умение использовать эти знания в жизни, учиться самостоятельно, жить и работать эффективно в эпоху перемен, развитие навыков» и поставлена задача обеспечения качественного образования исходя из этой цели. При этом образовательные учреждения должны соответствовать государственному заказу и заказу по новому качеству образования.

Образование, профессиональная подготовка и современность – основные направления современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров.

Annotation: The title of the project work: "Education field and modern times". In this project work, the general concept, purpose and current issues of the education system are considered according to the topic.

In the "Education Development Program" of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020: "The main goal of today's education is not only knowledge, qualification, skills system, but also the ability to use this knowledge in life, to learn independently, to live and work effectively in the era of changes. development of skills" and the task of providing quality education based on this goal is stated. At the same time, educational institutions must comply with the state demand and order according to the new quality of education.

Education, professional training and modernity are the main directions of the modern education system, personnel training and retraining.

*«Мұғалім - өзінің білімін
үздіксіз көтеріп отырғанда
ғана мұғалім, ал оқуды,
ізденуді тоқтатқанмен
оның мұғалімдігі де жойылады».
К.Д. Ушинский*

Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе – білім беру, ғылымды дамыту. Өркениет біткеннің өзегі, ғылым, тәрбие екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Мұғалімдердің басты міндеті - өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін қастерлей және оны жалпы азаматтық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін тұлға тәрбиелей отырып, жеке тұлғасын дамытуға басымдық беретін, күрделі әлеуметтік-мәдени жағдайларда еркін бағдарлай алатын, шығармашылық процестерді басқара алатын, адам туралы ғылымның жетістіктерін, оның даму заңдылықтарын, компьютерлік оқыту өнерін терең меңгерген жан- жақты дамыған шығармашыл тұлғаны талап етеді. Қазақта «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген сөз бар. Қазір педагогика ғылымында «оқытудың жаңа технологиясы», «оқытудың инновациялық технологиясы» деген ұғымдар кеңінен қолдануда. Технология – грек сөзі, түсіндірмелі сөздікте бұл – қандай да болсын жаңа істегі шеберлік, өнерпаздық, іскерлік деген ұғымды білдіреді. Білім беру саласындағы “технология” ұғымы өндірістік үдерістердегі технология ұғымының басты қасиеттерін осы саланы жетілдіру үшін пайдалану ұмтылысынан туындағаны анық. Өндірістік үдерістердегі технология деп қолданғанда алдын-ала көздеген нәтижеге жеткізетін, белгілі бір сапалық және сандық деңгейлердегі өнім алуға кепілдік беретін, ғылыми негізделген алгоритмдер, әдістер мен құралдардың жүйесін айтады. Кез-келген технологияның маңызы оның құрылымымен анықталады. Технология белгілі бір мақсатты жүзеге асырады. Ол үшін құралдар пайдаланылады, әдістеме жоғары деңгейге дейін жетіледі де, күтілетін нәтижеге қол жеткізіледі.

Білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік – экономикалық дамуында жетекші роль атқарады, сондай – ақ оны әрі қарай айқындай түседі. Ал білімнің

қалыптасып, дамуының жалпы шарттары философияның негізгі мәселесі – рухтың материяға, сананың болмысқа қатынасы тұрғысынан зерттелетін ілім таным теориясы деп аталады. Таным теориясының басқа ғылыми теориялардан түбірлі айырмашылығы – ол білімнің қалыптасуы мен негізделуінің жалпы ұстанымдарын, объективтік қатынастарды қалыптастырады. Біздің күшіміз – жастардың білімінде. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты - бәсекеге қабілетті маман дайындау. Мұғалімнің шығармашылығындағы ерекше тұс - оның сабақты түрлендіріп, тұлғаның жүрегіне жол таба білуі. Ол өз кәсібін, өз пәнін, барлық шәкіртін, мектебін шексіз сүйетін адам. Өзгермелі қоғамдағы жаңа формация мұғалімі – педагогикалық құралдардың барлығын меңгерген, тұрақты өзін-өзі жетілдіруге талпынған, рухани дамыған, толысқан шығармашыл тұлға құзыреті. Жаңа формация мұғалімі табысы, біліктері арқылы қалыптасады, дамиды. Нарық жағдайындағы мұғалімге қойылатын талаптар: бәсекеге қабілеттілігі, білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби шеберлігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі. Жаңа формация мұғалімі-рефлексияға қабілетті, өзін-өзі жүзеге асыруға талпынған әдіснамалық, зерттеушілік, дидактикалық-әдістемелік, әлеуметтік тұлғалы, коммуникативтілік, ақпараттық және тағы басқа құзыреттіліктердің жоғары деңгейімен сипатталатын рухани- адамгершілікті, азаматтық жауапты, белсенді, сауатты, шығармашыл тұлға. Нәтижеге бағытталған білім моделі мен басқарудың жаңа парадигмасы аясында жекелеген ұғымдар мен нормаларды және тиімді педагогикалық технологияларды меңгеруіп отыр. Қазіргі білім беру парадигмасы «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздейді. Бұл білім беру жаңаша ұйымдастыру-оның философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек түсіну. Бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеті тұр. Француз қайраткері «Адамға оқып – үйрену өмірде болу, өмір сүру үшін қажет» дегендей оқыту процесін технологияландыру, осыған сәйкес оқу бағдармаларын жасау, ғалымдар мен жаңашыл педагогтардың еңбектерімен танысу жұмыстары мұғалімдердің үздіксіз ізденісін айқындайды. Жаңа педагогикалық технологиялардың негізгі мәні субъективтік позицияны қалыптастыру. Білім сапасын арттыру және нәтижеге бағытталған үлгіге беталуы барысында мұғалімдер мемлекеттік стандарт берілген нәтижелерге жетуде кәсіби шеберлікпен меңгерген зерттеу біліктері мен дағдылары нәтижесінде проблеманың шешімін таба алатын, ақпараттық – коммуникативті мәдениеті жоғары тұлғалық - дамытушылық функцияны атқарады. Қазіргі заман адамның осы құзыреттілікті меңгере отырып тек «кәсіби икемділігін оңтайландыруды қамтамасыз ету ғана емес, іске асырылу мүмкіндігін «үнемі оқып – үйрену және өзін-өзі жасау талабын қалыптастыра алады.

Қазақстан Республикасының 2011–2020 жылға дейінгі «Білім беруді дамыту бағдарламасында»: «Бүгінгі білім берудегі басты мақсат- тек білім, біліктілік, дағдылар жүйесі ғана емес, осы білімді өмірде қолдана алу, өз бетімен білім алу, өзгерістер заманында тиімді өмір сүріп, жұмыс істеу

дағдыларын дамыту» делініп, осы мақсат негізінде сапалы білім беру міндеті айтылады. Осы ретте білім беру мекемелері жаңа білім сапасына сай мемлекеттік сұраныс пен тапсырысты орындауы талапқа сай жүргізілуі тиіс.

Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты - мамандықтарды игерту ғана болса, ал қазір әлемдік білім кеңестігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі. Бұл заманауи тәсілдің ең негізгі ерекшелігі – оқушыға дайын ақпараттар беріп, оны қайта мазмұндауға үйрету емес, оқушының кез-келген ақпараттарды өздігінен түсініп, өңдеп қолдануына мүмкіндік тудыру және оқушылардың алған білімдерін жай ғана иеленіп қоймай, оларды орынды жерде қолдана білуіне басты назар аудару, ақпараттық технологияларда құзырлылық таныту болып табылады, ал 21 ғасырда талап етілетін дағдылардың мәні осында. Жалпы алғанда «құзырлылық» ұғымы жайлы ғалым К. Құдайбергенова «Құзырлылық ұғымы - соңғы жылдары педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым.

Құзыреттілік – мәселені білуге байланысты мәселелерді шешуге әлеуетті дайындық; мазмұндық (білім) және процедуралық (дағдылық) құрамдастарды қамтиды және мәселенің мәнін білу және оны шешу мүмкіндігін білдіреді; білімді ұдайы жаңартып отыру, осы білімді нақты жағдайларда табысты қолдану үшін жаңа ақпаратқа ие болу, яғни жедел және мобильді білімге ие болу.

Латын тіліндегі «компетенс» сөзін ғалым К. Құдайбергенова «Құзырлылықты білімін, біліктілігін, дағдысын, тұлға мінез - құлқын , ең бастысы тұлға мүмкіндігін бағалаудың критерийі мақсатында қарастыру құзырлылық маңызын толық аша алады. Олай болса, құзырлылық, нәтижеге бағдарланған жаңа білім беру жүйесінің сапалық критерийі ретінде әлеуметтік және өмірлік көзқарастарды есепке алу қажет» деп жазса, Б.Тұрғанбаева «Құзырлылыққа бағытталған оқыту үрдісінде тәжірибелік жолмен мәселені шешу мүмкіндігі молаяды. Осы жағдай біліктілікті арттырудағы екінші үлгіге көшірудің негізі бола алады. Өйткені, құзырлылыққа бағытталған үлгіде білім алушылардың өздерін ұйымдастыру - басты мақсаты » - деп көрсетеді.

Педагогтеріміз осы ақпараттық қоғамнан қалыспай: жедел ойлаушы: жедел шешім қабылдаушы:ерекше ұйымдастырушылық қабілетті: нақты бағыт-бағдар беруші болып шығуы - бұл қазіргі заманның талабы. Міне, құзыреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі болашақ мұғалім - қазіргі студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың , интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылмақ. Бұның өзі өз кезегінде қазіргі ұстаздардан шәкіртті оқытуда, білім беруде, тәрбиелеп өсіруде

белгілі бір құзіреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді.

Мұндай құзырлылықтың қатарына мыналар жатады:

– бағдарлы құзіреттілік (азаматтық белсенділік, саяси жүйені түсіну, баға бере білу, елжандылық, т.б);

– мәдениеттанымдылық құзіреттілік (ұлттық ерекшеліктерді тани білу, өз халқының мәдениеті мен өзге ұлттар, әлем мәдениетін салыстыру, саралай білу қабілеті);

– оқу-танымдық құзіреттілік (өзінің білімділік қабілетін ұйымдастыра білу, жоспарлай білу, ізденушілік-зерттеушілік әрекет дағдыларын игеру, талдау, қорытынды жасай білу);

– коммуникативтік құзіреттілік (адамдармен өзара қарым-қатынас тәсілдерін білу, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болуы);

– ақпараттық-технологиялық құзіреттілік (ақпараттық технологиялармен, техникалық объектілер көмегімен бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, таңдай, талдай білу, өзгерте білуді жүзеге асыра білу қабілеті);

– әлеуметтік-еңбек құзіреттілігі (әлеуметтік-қоғамдық жағдайларға талдау жасай білу, шешім қабылдай білу, түрлі өмірлік жағдайларда жеке басына және қоғам мүддесіне сәйкес ықпал ете білу қабілеті);

– тұлғалық өзін-өзі дамыту құзіреттілігі (отбасылық еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді білімі мен тәжірибесінің болу қабілеті).

Аталған құзыреттілік қасиеттерді тұлға бойына дарытуда педагог қауымның арнайы әлеуметтік білім беру құзыреттіліктерінің жан- жақты болуы талап етіледі. Егер педагог өзінің кәсіби өсу жобасын дұрыс жолға қоя отырып, өзінің кәсіптік қызметіне нақты берілу арқылы тұлғаның алған білімін өмірде қолдана білетіндей тапсырмалар жүйесін ұсына алатын жағдайда болғанда ғана студент құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік табады. Бір сөзбен айтқанда, тұлғаға бағытталған білімдер жүйесі білім стандартына сай тұлғаның жан-жақты дамуына негізделген, алған білімін өмірдің қандай бір жағдаяттарына қолдана алатындай дәрежеде ұсыну педагогтің құзыреттілігіне байланысты болады.

Қазіргі жаһандану кезеңінде өмір мен ғылым, оқушылар мен мұғалім еңбегі, сіз бен біздің қалай өзгеріске ұшырайтынымызды қайта ой елегінен өткізуді мұғалімнен талап ететін уақыт. Әр ұстаз – ХХІ ғасыр мұғаліміне сай болу үшін – ізденімпаз ғалым, нәзік психолог, жан-жақты шебер, тынымсыз еңбекқор, терең қазыналы білімпаз, кез-келген ортаның ұйытқысы болу керек.

Ежелгі грек материалісі, философ Демокрит айтқандай, «Еңбек үздіксіз үйренгендіктің арқасында жеңілдей түседі». Олай болса, жас ұрпаққа үйретері мол аға ұрпақтың ісі өрге жүзіп, еңбектері үстем болсын!

Әдебиеттер тізімі:

1. «Педагогикалық диалог» журналы №1,2: 2013 жыл.

2. Қайыңбаев Ж.(2011) «Білім берудің мақсаты адам капиталын дамыту болуы керек?» (www.alashainsy.kz/person/21383/). 2013 жылы 15 қазанда алынды.

3. Көзжанов Б.Қ. (2012) «Қазақстан Республикасы 12 жылдық білім беру үлгісіне көшу мәселелері» (www.rusnauka.com/6PNI). 2013 жылы 15 қазанда алынды.

4. Құсайынов А. (2013) «Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы».

УДК 372.8

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Джамалдинова З.Б.

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: jamaldinova92@mail.ru

Аңдатпа: Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру жүйесіндегі өзгерістерге және неғұрлым қолайлы және тиімді стратегияларды іздеуге ықпал етті. Бұл мақалада оқушыларға бағытталған оқытуды жақсарту үшін мобильді оқытуды пайдалану, мобильді қосымшалар арқылы оқушыларға шет тілін тиімді оқыту қарастырылады.

Кілт сөздер: мобильді қосымша, ақпараттық технологиялар, мобильді құрылғылар, мобильді оқыту.

Аннотация: Стремительное развитие информационных технологий способствовало изменениям в системе образования и поиску более благоприятных и эффективных стратегий. В данной статье рассматривается использование мобильного обучения для улучшения обучения, ориентированного на учащихся, а также эффективное обучение иностранному языку учащихся с помощью мобильных приложений.

Ключевые слова: мобильное приложение, информационные технологии, мобильные устройства, мобильное обучение.

Annotation: The rapid development of information technology has contributed to changes in the education system and the search for more favorable and effective strategies. This article discusses the use of m-learning to improve student-centered learning, as well as effective teaching of a foreign language to students using mobile applications.

Keywords: mobile application, information technology, mobile devices, mobile learning.

Кіріспе. Мобильді оқыту-бұл жеке электронды құрылғыларды қолдана отырып, әлеуметтік өзара әрекеттесу және мазмұнмен өзара әрекеттесу арқылы бірнеше контексте оқыту [1]. Мобильді оқыту технологияларына қалта компьютерлері, ноутбуктер, смартфондар және планшеттер кіреді. Мобильді оқыту портативті технологиялармен өзара әрекеттесетін оқушының ұтқырлығына бағытталған. Оқу құралдары мен материалдарды жасау үшін мобильді құралдарды пайдалану бейресми оқытудың маңызды бөлігіне айналады. Мобильді оқыту ыңғайлы, өйткені ол кез келген жерден қол жетімді. Ақпарат алмасу бір мазмұнды пайдаланатын кез келген адам арасында бірден дерлік орын алады, бұл жылдам пікірлер мен кеңестерге әкеледі. Мобильді оқыту сонымен қатар кітаптар мен жазбаларды бейімделген оқу мазмұнымен толтырылған шағын құрылғылармен ауыстыру арқылы жоғары ұтқырлықты қамтамасыз етеді.

Мобильді оқытуды оқушыларға бағытталған оқыту, яғни интерактивті дисплейлер, мобильді қосымшалар, сайттар арқылы оқушылар арасындағы топтық ынтымақтастықты жақсарту үшін пайдалануға болады. Қолданыстағы мобильді технологиялар оқулықтар, көрнекі құралдар және слайдтар технологиялары сияқты үлкен ресурстарды алмастыра алады. Интерактивті және көп режимді технология студенттерге ақпаратпен өзара әрекеттесуге және басқаруға мүмкіндік береді. Сыныптағы сабақтарға кезінде немесе одан тыс жерлерде мобильді құрылғылардың көмегімен ақпаратқа қол жеткізу күнделікті процеске айналды.

Қазіргі таңда мобильді оқыту барысында қолданылатын мобильды қосымшалардың маңызы өте зор. Мобильді қосымшалар мұғалім мен оқушы және оқушылардың арасындағы онлайн өзара әрекеттесуді жеңілдетеді. Мобильді қосымшалар оқушыларға дереу кері байланыс алуға мүмкіндік беру арқылы нақты уақыттағы өзара әрекеттесуді жеңілдетеді. Оқытушы сонымен қатар оқушылардың шет тілін түсінуін мобильді қосымшалар арқылы бағалай алады, олар нақты уақыт режимінде оқушылардың үлгерімі туралы жанартуларды ұсынады, бұл оқушыларға оқуын бейімдеуге және жекелендіруге мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ ресми оқу іс-шараларына қатысу үшін бос уақыт кестесінен алыс уақыт өткізгісі келмейтін іскер адамдар үшін пайдалы болуы мүмкін.

Мобильді білім беруді сипаттай отырып, оның дәстүрлі емес, жеке, үздіксіз, барлық жерде, бірегей білім беру әдісі екендігі туралы айтуға болады. Демек, бұл бүгінгі күнге дейін ақылды тренингтердің бірі. Бұл оқушыларды да, оқытушыларды да дамыту үшін қажет инновациялардың үлкен кеңістігін білдіреді. Бүгінгі таңда педагогтар мобильды оқыту ұйымдастыруда келесі міндеттерге жүгінуі қажет:

– білім алушыларды ақпараттық интернет-ресурстарды сауатты пайдалануға үйрету;

- мобильді құрылғыларды пайдалана отырып, тиімді аудиториялық және практикалық сабақтарды ұйымдастыру;
- мобильді қосымшаларды пайдалана отырып, аудиториядан тыс тиімді оқу сабақтарын ұйымдастыру;
- үлгерім динамикасын бақылауды ұйымдастыру;
- сабаққа дайындық процесінде инновациялық әдістерді белсенді қолдану.

Сыныпта цифрлық технологияларды қолдану белгілі бір техникалық құралдарды, бағдарламаларды немесе қосымшаларды енгізу ғана емес, оны педагогикалық және әдіснамалық тәсілге біріктіру мақсатында оқыту және ақпарат беру процесін өзгертуді білдіреді. Мобильды оқыту оқушылардың профильдері мен оқу қажеттіліктеріне сәйкес бірнеше оқыту әдістемелері мен стратегияларын біріктіруге мүмкіндік береді. Осы мақсатта мобильды оқыту бірлескен жұмыс жағдайларын жасау мақсатында оқыту теорияларын, әсіресе конструктивистік және мінез-құлық теорияларын біріктіруге тырысады. Мобильді құрылғылардың көмегімен білім беру процесінің біршама жақсаруына әкелетін жаңа педагогикалық тәсілді және/немесе білім беру құрылымын жасауға болатындығын мойындау қажет. Цифрлық технологиялар көптеген үміттерді тудырды, бірақ тәсілдер білім берудің тұрақтылығына әсер ете отырып, оқуды жақсартуды ынталандырмай, бұрыннан бар мектеп форматтарына бейімделуге бағытталған.

Сапалы және инновациялық білім беру үшін білім беру қауымдастығын қызмет сапасын басқаруға тарта отырып және мұғалімдердің бәсекеге қабілеттілігіне ерекше назар аудара отырып, уақыт өте келе сақталуы үшін кездесетін кедергілерді ескеру қажет. Мұғалімдер өзін-өзі оқыту дағдыларына ие болған кезде, мобильді оқытудың сыни, тұрақты және қауымдастық интеграциясы үшін жақсы жағдайлар жасалады. Білім берудің тұрақтылығы оның барлығына тең және сапалы екенін білдіреді, бұл тұрақты даму мақсаттарын анықтайтын перспективамен үйлесімділікті көрсетеді.

Әлемде технологияның дамуы, оқу процесінде мультимедияның рөлінің артуы білім беру процесінде дәйекті өзгерістерге әкеледі. Нәтижесінде білім беру мекемелеріндегі дидактикалық іс-шаралар әртараптандырылып, жаңа өлшемдерге ие болады және оқыту дәстүрлі оқыту стратегияларымен қатар оқытудың аралас түрінің жаңа стратегиялары пайда болатын процеске айналады. Онлайн оқыту платформалары мен қосымшалары бүгінгі таңда маңызды рөл атқарады. Осылайша, біз мобильді құрылғыларды білім беру мақсатында пайдалану тенденциясын байқай аламыз, бұл оның пайдаланушыларын тәуелсіз етеді және оларды өздерінің оқу процесі үшін жауапкершілікті алуға итермелейді.

Мобильды құрылғы ішіндегі шет тілін үйренуге арналған қосымшалар арқылы оқушыларға өзекті ақпараттық материалдарды ұсыну кезінде, бір жағынан, ол әр оқушыға жеке көзқарас ретінде қолданылады, екінші жағынан, оқушылар мен мұғалімнің ынтымақтастығына негізделген. Мобильді оқыту білім алушылардың әлеуметтенуінің жоғары деңгейіне жетуді жалғастыруда,

коммуникативтік құзыреттілік пен ұжымда және жеке жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Мобильді білім беруді оқу процесіне енгізу оның негізгі талаптарды қанағаттандыратындығымен негізделген мысалы:

- ақпаратқа қол жеткізу арқылы жүзеге асырылатын ғылыми деректер мен ғылыми объективтілік;
- дүниежүзілік интернет желісі үнемі жаңартылып жаңа ақпаратпен толықтырылып отырады;
- оқу сабақтары кезіндегі теория мен практикамен байланысты;
- мұғалім үшін дидактикалық материалдардың кең таңдауы ұсынылған;
- шет тілін меңгеру деңгейі бойынша ақпаратты жеке игеру;
- оқу пәнінің ерекшеліктері ескеріледі;
- көрнекілік принципі мультимедиялық мазмұнды белсенді қолдану арқылы жүзеге асырылады, соның арқасында білім алушы жоғары сапалы және тиімді нәтижелерге қол жеткізеді, оқу пәнінің мазмұнын игереді.

Әдістері. Жаңа ақпараттық педагогикалық технологиялар оқу процесінің бір бөлігіне айналды. Жаһандану процесі педагогика саласында сабақ беру әдістемесін жаңа тәсілдер мен стандартты емес шешімдерді қолдану арқылы өткізуді қажет етеді. Қазіргі таңда мобильді технологияларды пайдалану әдістемесін шет тілі сабақтарын тиімді әрі қызықты өткізуге мүмкіндік береді.

Дәстүрлі әдістерге қарағанда мобильды құрылғыларды қолдана отырып ағылшын тілін оқытудың көптеген артықшылықтары бар екенін анықтау зерттеу мақсатын құрады: ағылшын тілін үйренуге арналған әртүрлі мобильді қосымшалар және оқушылардың оларды пайдалану мүмкіндіктерін талдау. Мақсат пен гипотезаға сәйкес келесі зерттеу міндеттер анықталды:

- 1) ақпараттық-коммуникативтік технологияларға анықтама беру және олардың біліммен байланысын анықтау;
- 2) мобильді қосымшалардың ерекшеліктерін және олардың білім беру процесіне әсерін анықтау;
- 3) мобильді қосымшалардың лексиканы және ағылшын тілінің грамматикасын оқыту әдісі ретінде қарастыру;
- 4) мобильді қосымшалардың материалдарын білім беру процесіне енгізу арқылы эксперимент жүргізу.

Мақсатқа жету үшін келесі гипотеза қолданылды: мобильды қосымшалар көмегімен шет тілін оқыту процесінде жалпы білім беретін мектеп оқушыларының шет тілін меңгеруін жетілдіруге қол жеткізіледі, егер:

- зерттеу әдістері лингводидактикалық және дидактикалық принциптер негізінде құрылса;
- шет тілін үйренуге арналған мобильді қосымшалар сабақ барысында қолданылса.

Зерттеу әдістері. Қойылған міндеттерді шешу үшін келесі әдістер қолданылды: теориялық әдебиеттерді талдау, эксперимент, бақылау.

Мобильды қосымшалардың әртүрлі түрлері бар алайда олардың көп бөлігі сөйлеу әрекетінің тек бір түрін дамытуға арналған: грамматика немесе лексика.

Лингводидактикалық тиімділігі жоғары, тілдің барлық төрт аспектісін дамыту үшін қалыптастыру үшін қолданылатын ең танымал мобильді қосымшалар келесі болып табылады:

Duolingo. Бұл шет тілдерін үйренуге арналған тегін қосымша. *Duolingo*-дағы басты назар жазбаша тапсырмаларға аударылады.

Lingualeo.com Қосымшаның артықшылығы-ағылшын тіліндегі материалдардың үлкен жиынтығы: бейне, аудио, кітаптар. Осылайша, оқушы өзіне қызықты нәрсені және ақпарат қандай формада ұсынылатындығын өзі таңдай алады. "Грамматика" бөлімінде студент кейбір негізгі грамматикалық ережелермен таныса алады және жаттығуларды орындай алады.

Italki - бұл қосымшада пайдаланушы өзі білетін және үйрететін тілдерді тіркейді және көрсетеді. Білім алушылар оқытылатын тілде жазбалар немесе басқа мәселелерге қатысты сұрақтар жазады.

Мобильді қосымшалар—смартфондарда, планшеттерде және басқаларда жұмыс істеуге арналған бағдарламалық жасақтама [2]. Мобильді қосымшалардың көпшілігін келесіге қарай жіктеуге болады:

- білім беру,
- ойын-сауық,
- саяхат,
- бизнес
- онлайн сату,
- әлеуметтік қосымшалар (әлеуметтік желілер),
- спорт,
- жаңалықтар және т.б.

Мобильді оқыту тек шет тілін білу үшін ғана емес сонымен қатар маңызды дағдыларды дамытады. Ең алдымен, бұл ақыл-оймен байланысты операциялар: синтез, талдау, салыстыру, абстракциялау, болжау [3]. Оқушылардың шет тілін меңгеруге қызығушылықты арттырады және оқу материалын есте сақтауға оң әсерін тигізеді. Мұғалім келесі әрекеттерді орындауы керек: мобильды қосымшаларды қолдана отырып қажетті тапсырмаларды дайындау, кеңес беру, жоспарды орындау үшін қажетті тәртіп пен уақытты бақылау, оларды топтарда талқылау үшін сұрақтар тұжырымдау. Оқушыларды өз бетінше білім алуға баулу, оларды алған білімін тәжірибеде қолдануға, өз пікірін қалыптастыруға, бұрын алған білімдерін пайдалануға, сондай-ақ тиімді аудиториялық және өзіндік жұмыс ұйымдастыруға үйрету.

Нәтижелер. Ағылшын тілін үйренуге арналған мобильді қосымшалардың дидактикалық мүмкіндіктерін зерттеу мақсатында 10-11 сынып оқушылары арасында мен 10 сұрақтан тұратын сауалнама жүргізілді.

Сауалнама нәтижелерін талдағаннан кейін оқушылардың 70% -ы үшін ағылшын тілін білу өте маңызды және 30% - ы қызығушылық танытпайды деген қорытынды шығарылды; 65% - ы оқу әдебиеттері арқылы ағылшын тілін

үйренеді, 35% - әртүрлі мобильді қосымшаларды ағылшын тілін үйренуде белсенді қолданады. Студенттер сауалнамаға қатысып, нәтижелері есептеліп, өңделгеннен кейін ағылшын тілінде ауызша және жазбаша сөйлеу практикасы сабақтарында мобильді құрылғыларды белсенді енгізу және пайдалану негізінде сынақ оқыту ұйымдастырылды. Мобильді қосымшаларды қолдана отырып, сынақтан өткізгеннен кейін барлық студенттер оқытудың бұл түрі туралы оң пікір білдіргені анықталды.

Сауалнама, мобильді қосымшаларды ң қолданылуымен сынақтан өткізу және оларды талдау сияқты зерттеулер жүргізілгеннен кейін, ағылшын тілін үйренуге арналған мобильді қосымшалар ағылшын тілін меңгеру деңгейін арттыруға көмектеседі деп айтуға болады.

Қорытынды. Технологияны кеңінен қолдану, үнемі жаңартылып отыратын ақпарат, адамдардың барлық жерде ақпаратқа қол жеткізу қажеттілігі және білім беруді даралау қашықтықтан білім беру мобильді оқытудың пайда болуына әкелді. Сымсыз байланыс технологиялары мен мобильді құрылғылар осы тұжырымдамаларды танымал етуде маңызды рөл атқарады. Уақытпен жарысатын әлемде мобильді технологиялар енді байланыс құралы ғана емес, сонымен бірге оған оңай қол жеткізуге мүмкіндік береді шексіз ақпарат кез-келген уақытта және кез-келген жерде білім беру саласында әзірленген қосымшалар арқылы. Бұл студенттерге ақпаратпен оңай араласуға көмектеседі және технологияны білім беру мақсатында пайдалануға мүмкіндік береді. Мобильді технологиялар кеңінен қабылданғандықтан, олар білім беру саласындағы артықшылықтарының арқасында мұғалімдер мен оқушылар үшін маңызды рөл атқара бастады.

Мобильді қосымша арқылы оқыту ретінде қысқаша анықталатын мобильді оқыту студенттерге жеке қажеттіліктеріне сәйкес кез келген уақытта және кез келген жерде ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта қазіргі заманның үлкен мүмкіндіктеріне байланысты мобильді қосымша олардың ағылшын тілін үйренудегі дидактикалық әлеуеті тіл кеңейтілуі мүмкін. Талданған әдебиеттер негізінде мұғалімдер жасай алатын қосымшалардың санаттарын келтіруге болады шет тілін оқытудың әртүрлі мақсаттарына жету үшін пайдаланыңыз оқушылар қол жеткізуі керек.

Әдебиеттер тізімі:

[1] M-learning or mobile learning [Электронный ресурс]: URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/M-learning> ,(дата обращения: 10.10.2022)

[2] Мобильное обучение - M-learning, Википедия [Электронный ресурс]: URL: <https://wiki5.ru/wiki/M-learning> ,(дата обращения: 10.10.2022)

[3] Какие категории мобильных приложений существуют сегодня? [Электронный ресурс]: URL: <https://mabee.ru/publishing/mobilnaya-razrabotka/kakie-kategorii-mobilnykh-prilozheniy-sushchestvuyut-segodnya/>, (дата обращения: 11.10.2022)

МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕХНИКАНЫҢ ДАМУЫ

Ауелбекова Г.К.

жогары санаттағы оқытушы

Алматы қаласының қоғамдық денсаулық Басқармасы

ШЖҚ КМК «Жогары медициналық колледж»

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: gulnaz057505@mail.ru

Аннотация: Бұл мақалада біз инновациялық медициналық технологияларды медицинада қалай қолданылғаны мен дамығаны, медбикелер мен роботтардың ынтымақтастық перспективалары туралы көрсетілген.

Түйін сөздер: робот, медицина, медбике, инновация, инновациялық медициналық технология.

Аннотация: В этой статье мы рассказываем о том, как инновационные медицинские технологии, получили применение и развитие в медицине, о перспективах сотрудничества медицинских сестер и роботов.

Ключевые слова: робот, медицина, медбике, инновации, инновационные технологии, медицина.

Annotation: In this article, we talk about how innovative medical technologies have been applied and developed in medicine, about the prospects for cooperation between nurses and robots.

Key words: robot, medicine, mebbike, innovation, innovative medicine technology.

Медициналық техника - аурудың алдын алу, диагностика жасау, емдеу және сауықтыру мақсатында, сонымен қатар санитарлық-гигиеналық және індетке қарсы шараларды орындау, дәріханаларда дәрілер дайындау барысында пайдаланылатын техникалық заттардың жиынтығы.

Медициналық техниканың дамуына ықпал ететін жағдайлар: ғылыми-техникалық ілгерлік; әлеуметтік-экономикалық өзгеріс; медицина мен денсаулық сақтауда жаңа түсініктердің пайда болуы. Электронды-есептеу техникасының, кибернетика және информатиканың дамуына байланысты организмнің жағдайын өңдеп және анализ жасап, ақпарат бере алатын микропроцессорлар орнатылған техникалық заттар және жекелеген дене мүшелерінің қызметін атқаратын құрылғылар пайда болды.

Медициналық техниканың топтары. Медицина салалары бойынша дамыған медициналық техникалық құрылғылар: интроскопия құрылғылары мен құралдары (Рентгендік, эндоскопия); жүрек қағысын тексеру құрылғысы; мидағы биоэлектрлі құбылысты зерттеу құрылғысы; бұлшық ет жағдайын тексеру құрылғысы; асқазан қызметін тексеру құрылғысы; тыныс алу жүйелеріне арналған құрылғы; жарықпен емдеу құрылғылары; сумен емдеу құрылғылары; хирургиялық құрылғылар; ультрадыбыстық диагностикалық құралдар; зертханалық диагностикаға арналған құралдар (автоанализаторлар, микроскоп); аса тиімді терапиялық құрылғылар - электірілі ынталандырғыш; ультрадыбыстық және механикаландырылған терапиялық техника; гемосорция және гемоперфузия техникалары; стоматологиялық жабдықтар; телевизиялық құрылғылар (монитор, эндоскопиялық хирургияға арналған бейнекешен т.б.); еңбекті көп қажетсінетін процесстерді автоматтандыратын және механикаландыратын техникалар.

Эндоскопия (грек. endon – ішкі және skopeo – көремін) – адамның ішкі органдарын арнайы аспап – эндоскоп арқылы тексеру. Эндоскоптар – оптик. және жарық жүйелерімен жабдықталған, иілгіш металл немесе пластмасса түтікшелер. Эндоскопия хирургияда, гастроэнтерологияда, урологияда, гинекологияда, пульмонологияда жиі қолданылады. 20 ғ-дың 60 – 70-жылдарында клиник. тәжірибеге оптик. талшықтардан тұратын (фибро) құрастырылмалы аспаптар (фиброскоптар) енгізіле бастады.

Электрокардиография — бұл жүрек жұмысы кезінде туындайтын электр өрістерін зерттеу және тіркеу әдісі. Электрокардиография кардиологияда қолданылатын электрофизиологиялық аспаптық диагностика әдісі болып табылады. Электрокардиографияның нәтижесінде электрокардиограмма алынады. Электрокардиограмма (ЭКГ) — жүрек жұмысы нәтижесінде

туындайтын және дененің бетінде жүргізілетін потенциалдар айырмасының графикалық көрінісі.

Электроэнцефалография (қысқаша ЭЭГ) (электро- + көне грекше: "ми" + "жазу", "тіркеу", "білдіру"; ағылш. Electroencephalography, EEG) — электрофизиологиялық монитормда мида және жүйке талшықтарында болатын биоэлектрлік қозғалыстар мен өзгерістерді жазып алу, тіркеу әдіснамасы. Бұл әдіснама "қара сандық" деп аталатын мидағы биоэлектрлік құбылыстарды оны бүлдірмей тұрып зерттеуге мүмкіндік береді, әсіресе мидағы әлеуетті түсіндіруде белгілі бір нақты деректермен қамдайды.

СПИРОГРАФ - ауаны жұтқан кезде ауа мөлшерін үздіксіз сызықпен түсіріп тіркеу үшін қолданылатын аспап

Микроскоп (грек. mikros – ұсақ және грек. skopeo – көремін) – жай көзге көрінбейтін нысандардың (немесе олардың құрылымдық бөліктерінің) бірнеше есе үлкейтілген кескінін алатын оптикалық прибор.

Микроскоп бактериялар, органикалық жасушалар, майда кристалдар, қорытпалардың құрылымы, т.б. өлшемдері көздің көру мүмкіндігінен аз (ажыратқыш шамасы 0,1 мм-ге тең) нысандарды зерттеуге арналған. Микроннысандардың пішінін, өлшемін, құрылымын, т.б. сипаттамаларын анықтауға, элементтерінің ара қашықтығы 0,2 мкм-ге дейінгі құрылымдарды ажыратып көруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Уикипедия — ашық энциклопедиясы.
2. Королук И. П. Медициналық информатика-Мәскеу: "Академия", 2017.
3. Чубарев, В.Н. Фармацевтическая информация / В.Н. Чубарев / под ред. А.П. Арзамасцева. – М.: Вилар-М, 2000.
4. "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының 18.09.09 ж. кодексі.
5. "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" 18.09.09ж. Қазақстан Республикасының Кодексі (13.01.2014 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).
6. "Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011-2015 жылдарға арналған "Саламатты Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 29 қарашадағы № 1113 Жарлығы.

УДК 811.111

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫМ КОМПЕТЕНЦИЯМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Джумагулова И.М.

преподаватель английского языка

Высший медицинский колледж

г. Алматы, Казахстан

E-mail: i_dzhmagulova@mail.ru

Аннотация: Современные методы обучения английскому языку сменили репродуктивные способы на интерактивные. Сегодня получение знаний – это взаимодействие студента и преподавателя. Учебная программа строится, прежде всего, с учётом возрастных особенностей обучающихся. Информационно-коммуникационная компетентность – это способность грамотно владеть английским языком и использовать его на практике, используя все необходимые знания и опыт.

Ключевые слова: коммуникация, компетентность, способность, индивид, когнитивный, достаточность, навык.

Аннотация: Ағылшын тілін оқытудың заманауи әдістері репродуктивті әдістерді интерактивті әдістерге ауыстырды. Бүгінгі таңда білім алу – оқушы мен мұғалімнің өзара әрекеті. Оқу бағдарламасы ең алдымен оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып құрылады. Ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілік – бұл барлық қажетті білім мен тәжірибені пайдалана отырып, ағылшын тілінде сауатты сөйлеу және оны іс жүзінде қолдана білу.

Түйін сөздер: қарым-қатынас, құзыреттілік, қабілет, жеке, когнитивтік, жеткіліктілік, дағды.

Annotation: Modern methods of teaching English have replaced reproductive methods with interactive ones. Today, gaining knowledge is the interaction of a student and a teacher. The curriculum is built, first of all, taking into account the age characteristics of students. Information and communication competence is the ability to competently speak English and use it in practice using all the necessary knowledge and experience.

Key words: communication, competence, ability, individual, cognitive, sufficiency, skill.

Одним из приоритетных направлений модернизации образования является обучение иностранному языку. Изменение отношения к изучению иностранного языка заложено в государственных образовательных программах: сегодня это не просто учебный предмет, а важный жизненный навык. Согласно программе, владение иностранным языком – это не просто знание совокупности правил и грамматических конструкций, а также - умение

использовать язык в повседневной жизни. Существует множество методик изучения английского языка.

20-30 лет тому назад в основе обучения лежала классическая методика. 90% времени уделялось теории иностранного языка. На развитие разговорных навыков уходило всего 10% времени от занятия. В результате человек понимал тексты на английском языке и знал грамматические правила, но не мог говорить. Именно поэтому было принято решение изменить подход к обучению.

Стоит особо остановиться на интерактивных методах обучения. Слово «интерактивный» происходит от английского «interact» – взаимодействовать, влиять друг на друга, в данном случае педагога и ученика. Термин интерактивность употребляется сегодня как с технической, так и с педагогической точки зрения.

Можно выделить следующие виды интерактивных игр в форме дискуссии:

1. Round table – коллективная игра на решение общей проблемы.
2. Scientific debate – учебный спор-диалог, в которой ученики – представители различных направлений, отстаивают свое мнение, противоположное другим.
3. Competition in small groups – мотивационная игра, которая побуждает школьников к активности.
4. Situation – игра, развивающая умение быстро реагировать и фантазировать.
5. Judicial sitting – игра с распределением ролей и поиском конструктивных ответов.
6. Training – форма обучения с применением различных форм работы с небольшой группой по совершенствованию навыков в процессе моделирования и обсуждения различных социальных ситуаций, приближенных к реальности.
7. Debriefing – анализ и обсуждение результатов предыдущей работы, структурирование накопленного опыта. Определение и оценка собственных достижений и поражений педагогом и учащимися; планирование дальнейшей деятельности.

Brainstorming – мозговой штурм.

Ролевая игра

1. Grab a minute – игра, в которой ученику предоставляется 1 минута, для описания термина, написанного на интерактивной карте. Участник должен предоставить больше информации о данном предмете или термине, его значение, примеры использования. Одерживает победу тот, кто представит наиболее полную и связную информацию об указанном в карточке предмете или термине.

2. An item description – игра, в которой необходимо описать слово или словосочетание, указанные на интерактивных картах, не называя корень слова и не применяя жестов. При этом активную роль играет остальная группа

учеников, которая должна угадать слово. Эту игру можно использовать в качестве Warm up activity – разминки.

3. Chain story – игра на логику, проявление фантазии и индивидуальности. суть игры заключается в продолжении истории предыдущего ученика.

По разработке новых стандартов, типовых программ и учебников с обновленным содержанием, мы проходим уроки по учебникам Aspect for Kazakhstan. Много интересных тем, много интересных разных заданий

Одна из популярных сегодня методик изучения английского языка в школе это коммуникативная методика. Сегодня она является самой современной и новой. Ее основная идея – обучение мастерству общения непосредственно в процессе самого общения.

Основная задача коммуникативной методики преподавания иностранного языка- помочь учащемуся избавиться от языкового барьера.

Около 70% занятия по коммуникативной методике посвящено разговорной практике на различные темы. И все же ошибочно было бы считать, что communicative approach – это исключительно разговоры на английском языке.

Начнем с того, что коммуникативная методика или коммуникативный подход в изучении языка (communicative approach) - вовсе не новая методика

При обучении используются только современные аутентичные пособия. Тщательно проработанные англоязычные учебники содержат увлекательный и, самое главное, практический материал, который можно использовать в жизни.

Преподаватель проходит с учеником три стадии обучения: engagement (вовлечение), study (изучение) и activation (активация – использование). На стадии engagement педагог вовлекает ученика в процесс обучения: инициирует увлекательную дискуссию, предлагает обсудить картинку и т. п.

Учитель при использовании коммуникативного подхода, как правило, выступает в качестве:

Помощника,
Друга,
Советчика.

Суггестопедическая методика долгое время была самой популярной (до появления коммуникативной, с которой они, кстати, немного похожи). Она подходит для группового обучения слушателей. Главный принцип для достижения успеха – коллективное взаимодействие.

После просмотра, например, видео, можно предложить сделать небольшое обсуждение или в парах или всей группой.

Проектный метод

Еще одна методика, которой пользуются учителя, – проектная. Ученики в продолжение нескольких занятий знакомятся с какой-либо темой, новой лексикой, грамматическими правилами, узнают интересную информацию. Для закрепления материала им предлагается создать проект, это может быть индивидуальная, парная или групповая работа, с дальнейшей его презентацией и обсуждением. В процессе таких занятий дети развивают языковые навыки и реализуют творческие возможности.

Одной из составляющих инновационных технологий является Multimedia технология (multi – много, media – среда), которая позволяет одновременно использовать различные способы представления информации: числа, текст, графику, анимацию, видео и звук. Применение учебных презентаций Power Point в обучении английскому языку как одна из видов мультимедийных работ. В учебном процессе чаще всего для создания мультимедийных презентаций используют стандартное приложение Power Point пакета Microsoft Office. Эта программа удобна и при выполнении творческих проектных работ учащимися с последующей демонстрацией на аудиторию. Таким образом, я полагаю, что технология презентации в Power Point на занятиях по английскому языку модернизирует образовательный процесс; развивает индивидуализированное обучение, так как помогает приобрести студентам навыки работы с приложением данного вида, выступления перед аудиторией; развивает коммуникативную компетенцию.

Без учебного пособия обучение действительно невозможно, однако пособие – это еще не залог успеха. Помимо учебника при изучении английского обязательно использование всех доступных материалов: видеоролики, песни, онлайн-тесты и игры.

Развитие СМИ и сети Интернет помогает изучению языка. Я бы предложила бесплатные курсы изучения английского языка такие как, DuoLingo, Skyeng, в виде игр Puzzle English, Words of Wonder, пользоваться сайтами как Best English App For You, Boost Your English, Uliana.speaks. english.

В действительности каждый человек знает много слов на английском языке, но не придает этому значения.

Литература:

1. Багиев Г.Л. Руководство к практическим занятиям по маркетингу с использованием кейс-метода / Г.Л. Багиев, В.Н. Наумов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.marketing.spb.ru>
2. Бухбиндер А.П. Основы методики преподавания иностранных языков / А.П. Бухбиндер, В. Штраус; под ред. В.А. Бухбиндера, В.Штрауса. – Киев: Высшая школа, 1966.
3. Гальскова Н.Д. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа: Методическое пособие / Н.Д. Гальскова, З.Н. Никитенко. – М.: Айрис-пресс, 2004 – 240 с.
4. Конышева А.В. Игровой метод в обучении иностранному языку. – Спб.: Каро; Минск: Четыре четверти, 2008. – 192 с.
5. Language teaching: methods and approaches. - Longman, 2002.

ЭЛЕМЕНТАР МАТЕМАТИКА КУРСЫНАН ОЛИМПИАДАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Нокеева Э.А.

математика пәнінің оқытушысы

Жиенбаева С.А.

мектеп оқушысы

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы №7 мектеп-лицей

Алматы қ, Қазақстан

Математикалық олимпиада – дайындығы неғұрлым жоғары, қабілетті оқушылармен жүргізілетін зияткерлік жарыс.

Есеп шығару – оқушы үшін ерекше іс-әрекет, дәлірек айтсақ - ой жұмысы. Оның негізгі міндеттері: оқыту, тәрбиелеу, дамыту және бақылау болып табылады. Есеп деп қандай да болмасын математикалық ұғымды, мазмұны жағынан терең тапсырманы түсінеміз. Есеп оқушылардың логикалық ойлау, кеңістікті елестету, жеке бас қабілеттерін дамытуға бірден-бір себепші болатын басты құрал.

Олимпиадалық есеп термині есепті классификациялау нәтижесінде емес, олимпиадалық жұмыстың мәтінін құру үшін есептің ерекше түрлерін қолдану практикасы нәтижесінде пайда болған.

Математикада олимпиадалық есеп деп құрылымы немесе оларды шығару әдістері бойынша стандартты емес, қиындығы жоғары деңгейдегі есептерді түсінеді.

Мектеп оқушылары олимпиадаларының негізгі мақсаты осы облыста барлық қатысушылардың ішінен қабілетті, талантты және дарындыларды анықтаудан тұрады.

Негізінен, олимпиадалық тапсырмалар творчестволық сипатымен ерекшеленеді. Олимпиадалық есептердің басты ерекшелігі оның тұжырымы мен шығару жолы мектеп бағдарламасы шеңберінен шықпайтыны және бұл есептерді шығару әдістері оқушыларды біртіндеп жоғары математиканың ұғымдары мен әдістеріне бейімдейтіндігінде.

Олимпиаданың ең басты құндылығы жеңімпаздарды анықтаудан ғана емес, оқушылардың математикалық мәдениеті, интеллектуалды деңгейінің жоғарылауын бағалаудан тұрады. Сондықтан осы мәдениет пен интеллектуалды деңгейді көтеру үшін оқушыларды математикалық олимпиадаға дайындау қажет. «Білім – инемен құдық қазғандай», сондықтан ұстаз - оқушыны жан - жақты дайындайтын тұлға болғандықтан, ол оқушының білім деңгейіне тереңірек үңіледі.

Олимпиадаға қатысу оқушының интеллектуалды потенциалының ашылуына мүмкіндік туғызады, ал нәтиже көрсеткіштері оқушының өзіндік сана сезімін нығайтады. Олимпиадаға дайындауға мұғалім өте үлкен үлес қосады.

1. $4^{27} + 4^{1000} + 4^x$ өрнегінің толық квадратқа айналдыратын x -тің ең үлкен бүтін мәнін табыңыз.

$x \geq 27$ болсын деп алайық.

$4^{27} + 4^{1000} + 4^x = 4^{27}(1 + 4^{973} + 4^y)$ мұндағы, $y = x - 27$. Себебі, $4^x = 4^{y+27} = 4^{27} \cdot 4^y$.

Демек, $4^{27}(1 + 4^{973} + 4^y) = (2^{27})^2 [1 + 2^{1946} + (2^y)^2] = (2^{27})^2 [1 + 2 \cdot 2^{1945} + (2^y)^2]$

Бұдан, $y = 1945$ болу керектігі шығады. Онда $x = 1972$.

Яғни, $4^{27} + 4^{1000} + 4^{1972} = (2^{27})^2 + 2^{2000} + (2^{1972})^2 = (2^{27})^2 + 2 \cdot 2^{27} \cdot 2^{1972} + (2^{1972})^2 = (2^{27} + 2^{1972})^2$ -

бұл $x = 1972$ болғанда алынған өрнектің толық квадрат болатынын көрсетеді.

Егер $x > 1972$ онда $y < 1945$. Бұл жағдайда,

$$(2^y)^2 < 1 + 2 \cdot 2^{1945} + (2^y)^2 < (1 + 2^y)^2$$

Себебі, $2^{1945} < 2^y$. Демек, $1 + 2 \cdot 2^{1945} + (2^y)^2$ өрнегі қатар тұрған екі санның квадраттарының арасында қалады. Сол себепті бұл өрнек және онымен бірге $4^{27} + 4^{1000} + 4^x$ өрнегі толық квадрат бола алмайды.

2. Теңдеулер жүйесін шешіндер.

$$\frac{x - y\sqrt{x^2 - y^2}}{\sqrt{1 - x^2 + y^2}} = a$$

$$\frac{y - x\sqrt{x^2 - y^2}}{\sqrt{1 - x^2 + y^2}} = b$$

Мұндағы, a, b -берілген сандар.

Теңдеулер жүйесіндегі түбірлерден мынандай мәселелермен туындайды.

$x^2 - y^2 \geq 0$ және $1 - x^2 + y^2 > 0$ немесе $x^2 - y^2 \geq 0$ және $1 - (x^2 - y^2) > 0$, болғандықтан, $x^2 - y^2 < 1$. Яғни, $0 \leq x^2 - y^2 < 1$.

Жүйедегі теңдеулерді қосалық

$$x + y - (y\sqrt{x^2 - y^2} + x\sqrt{x^2 - y^2}) = a\sqrt{1 - x^2 + y^2} + b\sqrt{1 - x^2 + y^2}$$

Ортақ көбейткіштерді жақша алдына шығаралық.

$$x + y - \sqrt{x^2 - y^2}(x + y) = (a + b)\sqrt{1 - x^2 + y^2}$$

$$(x + y)(1 - \sqrt{x^2 - y^2}) = (a + b)\sqrt{1 - x^2 + y^2}$$

Келесі кезекте, жүйедегі теңдеулерді азайтып,

$$(x - y)(1 + \sqrt{x^2 - y^2}) = (a - b)\sqrt{1 - x^2 + y^2}$$
 теңдеуін аламыз.

Жүйе теңдеулерін қосу және азайту арқылы пайда болған теңдеулерді бір жүйеге біріктірейік.

$$\begin{cases} (x+y)(1-\sqrt{x^2-y^2}) = (a+b)\sqrt{1-x^2+y^2} \\ (x-y)(1+\sqrt{x^2-y^2}) = (a-b)\sqrt{1-x^2+y^2} \end{cases}$$

Пайда болған жүйедегі теңдеулерді көбейту арқылы келесі теңдеуді аламыз.

$$(x^2 - y^2)(1 - x^2 + y^2) = (a^2 - b^2)(1 - x^2 + y^2)$$

$$\text{Демек, } x^2 - y^2 = a^2 - b^2$$

Мұндағы, $0 \leq x^2 - y^2 < 1$ болғандықтан берілген теңдеулер жүйесі шешілу үшін $0 \leq a^2 - b^2 < 1$ теңсіздігінің орындалуы қажетті. Ал, бұл шарт орындалса, онда $\sqrt{x^2 - y^2} = \sqrt{a^2 - b^2}$ және осы ұйғарымды пайдалансаң берілген теңдеулер жүйесі мынандай түрге келеді.

$$\begin{cases} x + y\sqrt{a^2 - b^2} = a\sqrt{1 - a^2 + b^2} \\ y + x\sqrt{a^2 - b^2} = b\sqrt{1 - a^2 + b^2} \end{cases}$$

Сызықты теңдеулер жүйесін x және y қатысты шешелік.

$$\begin{aligned} x &= a\sqrt{1 - a^2 + b^2} + y\sqrt{a^2 - b^2} \\ y + (a\sqrt{1 - a^2 + b^2} + y\sqrt{a^2 - b^2}) \cdot \sqrt{a^2 - b^2} &= b\sqrt{1 - a^2 + b^2} \\ y + a\sqrt{1 - a^2 + b^2} \sqrt{a^2 - b^2} + y(a^2 - b^2) &= b\sqrt{1 - a^2 + b^2} \\ y(1 + a^2 - b^2) &= b\sqrt{1 - a^2 + b^2} - a\sqrt{1 - a^2 + b^2} \sqrt{a^2 - b^2} \\ y &= \frac{\sqrt{1 - a^2 + b^2} (b - a\sqrt{a^2 - b^2})}{1 + a^2 - b^2} = \frac{b - a\sqrt{a^2 - b^2}}{\sqrt{1 + a^2 + b^2}} \end{aligned}$$

3. $x^4 + x^3 + x^2 + x + 1 = y^2$ теңдеуін қанағаттандыратын x, y натурал сандарын табындар.

Теңдеудің сол жағын түрлендірейік.

$$x^4 + x^3 + x^2 + x + 1 = \left(x^2 + \frac{x}{y} + \frac{3}{8}\right)^2 + \frac{5}{8}x + \frac{55}{64}\left(x^2 + \frac{x}{2} + \frac{3}{8}\right)^2 + \frac{5}{8}x + \frac{55}{64} = y^2$$

Теңдеудің екі жағын да 64-ке көбейтелік.

$$(8x^2 + 4x + 3)^2 + 40x + 55 = (8y)^2.$$

Бұдан, $8y > 8x^2 + 4x + 3$ теңсіздігі шығады.

$2y \geq 2x^2 + x + 1$ (Теңсіздіктің оң жағындағы 3-ті 4-пен ауыстырдық. Сол себепті артық таңбасы, артық немесе тең таңбасымен ауыстырылды).

Демек, $2y \geq 2x^2 + x + 1$ және $(2y)^2 \geq (2x^2 + x + 1)^2$ яғни,

$$4y^2 \geq 4x^4 + x^2 + 1 + 4x^3 + 4x^2 + 2x;$$

$$4y^2 \geq 4x^4 + 4x^3 + 5x^2 + 2x + 1.$$

Берілген теңдеудің екі жағын да 4-ке көбейтелік.

$$4x^4 + 4x^3 + 4x^2 + 4x + 4 = 4y^2$$

$$4y^2 \geq 4x^4 + 4x^3 + 5x^2 + 2x + 1.$$

Демек,

$$4x^4 + 4x^3 + 4x^2 + 4x + 4 \geq 4x^4 + 4x^3 + 5x^2 + 2x + 1$$

$$x^2 - 2x - 3 \leq 0$$

$$x_1 = -1 \quad x_2 = 3$$

Яғни, $x \leq 3$ және $x \in N$. Олай болса, $x = 1, x = 2, x = 3$ жағдайларын қарастыру керек.

а) $x = 1 \Rightarrow y^2 = 5$

ә) $x = 2 \Rightarrow y^2 = 31$

б) $x = 3 \Rightarrow y^2 = 121$. Демек, $x = 3, y = 11$

Әдебиеттер тізімі:

1. Математические олимпиады школьников: Книга для учащихся общеобразоват. учреждений Н.Х.Агаханов, Л.П.Купцов, Ю.В.Нестеренко и др. М.: Просвещение: Уч.лит., 1997. – 208 с.

2. Математические олимпиады школьников: Кн.для учащихся общеобразоват. учреждений Л.П.Купцов, Ю.В.Нестеренко, С.В.Резниченко, А.М.Слинько. – М.: Просвещение, 1998. – 256 с.

3. Математические олимпиады школьников: Кн.для учащихся общеобразоват. учреждений Л.П.Купцов, Ю.В.Нестеренко, С.В.Резниченко, А.М.Слинько. – М.: Просвещение, 1999. – 254 с.

4. Сборник индивидуальных заданий по высшей математике. Часть 1. Под ред. Рябушко А.П. – Мн: Высшая школа., 2001.

5. Сборник индивидуальных заданий по высшей математике. Часть 2. Под ред. Рябушко А.П. – Мн: Высшая школа., 2001.

6. Сборник индивидуальных заданий по высшей математике. Часть 3. Под ред. Рябушко А.П. – Мн: Высшая школа., 2001.

7. Сборник индивидуальных заданий по высшей математике. Часть 4. Под ред. Рябушко А.П. – Мн : Высшая школа., 2005.

УДК 811

IMPROVING ENGLISH SPEAKING SKILLS OF SECONDARY SCHOOL LEARNERS USING EDUCATIONAL MOBILE APPLICATIONS

Akismetova R.

1st year graduate student

Kazakh National Women's Teacher Training University

Almaty, Kazakhstan

E-mail: rimma.akismetova.84@mail.ru

Abstract. Educational mobile applications are a convenient tool for obtaining any information, but not all teenagers use mobile devices for educational purposes. Our goal is to reveal, to study in many ways the effectiveness and inevitability of learning English by secondary school students through the use of educational mobile applications as well as increasing their level of proficiency. Therefore, the relevance of studying the chosen topic is beyond doubt, as it is associated with the need to learn English in the modern world and find effective ways to learn it using technologies such as the Internet and mobile devices.

The article describes how we English language teachers use educational mobile applications as a convenient tool for obtaining not only information, but also in the form of games, such as Kahoot, Quizizz, as well as for watching videos, movies, cartoons, etc.

Key words: technologies, Internet, mobile devices, Kahoot, Quizizz.

Аннотация. Білім беру мобильді қосымшалары кез келген ақпаратты алудың ыңғайлы құралы болып табылады, бірақ барлық жасөспірімдер мобильді құрылғыларды білім беру мақсатында пайдалана бермейді. Біздің мақсатымыз – білім беру мобильді қосымшаларын пайдалану арқылы орта мектеп оқушыларының ағылшын тілін үйренуінің тиімділігі мен болмай қоймайтынын жан-жақты ашу, зерттеу сонымен қатар оның біліктілік деңгейін арттыру. Сондықтан таңдалған тақырыпты зерделеудің өзектілігі күмән тудырмайды, өйткені ол қазіргі әлемде ағылшын тілін үйрену қажеттілігімен және оны Интернет пен мобильді құрылғылар сияқты технологияларды пайдалана отырып, оны үйренудің тиімді жолдарын табумен байланысты.

Мақалада біз ағылшын тілі мұғалімдері білім беру мобильді қосымшаларын ақпарат алу үшін ғана емес, сонымен қатар Kahoot, Quizizz сияқты ойын түрінде, сондай-ақ бейне, фильмдер, мультфильмдер және т.б. көру үшін ыңғайлы құрал ретінде қалай қолданатынымыз сипатталған.

Кілт сөздер: технологиялар, интернет, мобильді құрылғылар, Kahoot, Quizizz.

Аннотация. Образовательные мобильные приложения - это удобный инструмент для получения любой информации, но далеко не все подростки

используют мобильные устройства в образовательных целях. Наша цель раскрыть, изучить разносторонне эффективность и неизбежность изучения английского языка учащихся средних школ при помощи образовательных мобильных приложений, а также повышение уровня владения. Поэтому актуальность изучение выбранной темы не вызывает сомнений, так как связана с необходимостью изучения английского языка в современном мире и поиска эффективных способов его изучения с использованием таких технологий как интернет и мобильные устройства.

В статье описывается как мы учителя английского языка используем образовательные мобильные приложения как удобный инструмент для получения не только информации в виде игр, как Kahoot, Quizizz, а также для просмотра роликов, кино, мультсериалов и т.д.

Ключевые слова: технологии, Интернет, мобильные устройства, Kahoot, Quizizz.

Introduction. Today's life requires people to be mobile, know how to use the Internet, mobile devices, and also know foreign languages. Learning a foreign language, and, in particular, English, is an opportunity to realize oneself, build a successful career, it is the language of world communication, and to speak English is now a necessity. Progress in the development of digital technologies has significantly changed the life of modern society. An important part of the informatization of society is the informatization of education. IT technologies have penetrated into all spheres of human activity. The use of technologies such as the Internet and mobile devices are an indispensable part of human life. Mobile devices are also used in the learning process. Now absolutely every person has mobile phones, it is a convenient tool for obtaining any information, but not all teenagers use mobile devices for educational purposes. Thus, the relevance of the chosen topic is associated with the need to learn English in the modern world and find effective ways to learn it.

Main part. English is the most popular language in the world, the language of world communication. The importance of the English language in modern society is really great. At the same time, English is not a language that they try to displace other languages - it is only an effective addition. English is the language of science, sports, knowing English you can easily travel the world and communicate with people from other countries, you can get a good education in foreign universities, watch movies in the original language, listen to music. A person who knows English has the opportunity to get a well-paid job, it is the most necessary language in terms of business. They need to be fluent in order to negotiate and conclude deals with foreign partners. For schoolchildren, English is of no small importance, it helps to socialize schoolchildren. Most students ask themselves: "Why do we need to learn English, is there a translator on the Internet?", or "We are not going to live abroad." There are plenty of reasons to learn a foreign language. Firstly, it activates the brain, develops it and trains memory, logic and thinking improve, the pronunciation of the sounds of a foreign language develops the vocal apparatus and speech, improves the horizons and raises the cultural level of children [1].

Methods. Scientists have proven that children who speak a foreign language are more attentive, smarter and more organized than their peers who do not learn a language. Knowledge of an international language allows you to get more valuable information, and ignorance of it cuts off from many achievements of civilization. Most parents understand the importance of English proficiency and want to find effective ways to learn. Thanks to the progress in the field of digital technologies, we have the opportunity to learn a foreign language using mobile technologies and the Internet. The information space and computer technologies open up great opportunities for students to gain knowledge and skills. It's no secret that most students spend all their free time online. We use a huge number of mobile applications, so why not get the benefit of this by downloading the knowledge that is really necessary and brings us. Educational mobile applications allow us to use texts, listen to foreign speech, and in combination with video materials help to improve such a complex skill as listening to foreign speech. We ourselves can regulate the level of the language, select topics, videos that we like. We can use mobile applications to expand vocabulary, to improve and deepen our knowledge of the language, to develop speaking skills. Of course, mobile apps are not the only way to learn a language, but they can help you prepare for classes and practice the language. Mobile application developers claim that it is quite possible to learn English from scratch with the help of their products. According to Dmitry Garnik, product manager for Simpler, a mobile app for learning English: "The most important thing in learning a language is still internal motivation and constant practice." Learning English through mobile applications is a fairly new method that is not only easily accessible, but also interesting [2].

Learning English through mobile applications has a number of advantages. Let's highlight some of them:

- saving time (you do not need to go anywhere, download the application and improve your knowledge)
- the opportunity to study at a convenient time for you
- the opportunity to study in accordance with their level of language proficiency
- opportunity to communicate with native speakers
- classes in the application are interesting, colorful, take place in a playful way
- vocabulary expansion
- acquisition of skills with Internet resources

The disadvantages include the following:

- small display size of a mobile device (visual fatigue)
- the dependence of the quality of the application on factors such as device specifications and data transfer speed.

Popular mobile apps for learning English

Learning English is always relevant. In order to keep yourself in good shape and learn new words, you need to spend only a few minutes a day. Mobile apps are great for this. We present you an overview of paid and free mobile applications for learning English:

– Panda English School (<https://panda-school.by/mobileapp/>) – the functionality of the application allows you to learn words using the built-in simulator, get homework, follow the teacher's comments (free application online and offline, work with a real teacher).

– LinguaLeo (<https://lingualeo.com/ru>) is an educational platform for learning and practicing a foreign language, built on game motivation (free app).

– ED Words (<https://www.englishdom.com/englishdom-words-app/>) is a mobile application for expanding the vocabulary. The ED Words application has a comfortable and intuitive user interface. With ED Words, students can easily track their own progress.

– Words (<https://play.google.com/store/apps/details?id=air.ru.uchimslowa.words&hl=ru&gl=US>) is one of the top apps for learning English and expanding vocabulary. The application memory contains a huge stock of foreign words - about forty thousand. One of the important advantages is the ability to use the application offline, as well as create individual lessons on your own [3].

– Easy ten (<http://www.easyten.ru/>) is a convenient mobile service suitable for those who do not want or cannot spend a lot of time learning a foreign language. The application in a daily format independently selects ten new English words for memorization. To make it easier and more efficient, the application offers simple exercises for memorizing words. A smart learning system remembers and takes into account the mistakes made by the user and in the future makes it possible to repeat and learn those words that caused difficulties (free application)

– The following program is *Kahoot*. Here we can create a special test task for repeating any grammatical rules. When you go through the topic of the article, you can understand when students were able to fully understand or not understand the use of a and an. In addition, time allows you to specify the time, place, change the conjugation of the tenses of verbs, that is, the tenses present simple, present continuous in a sentence. Improves communication skills, competitiveness of children. The answer of the student who answered correctly and quickly is evaluated with a high score. Depending on the points received, the places occupied by students are indicated. This will increase the child's interest in learning.

– The *Learningup* program is very similar to the kahoot program. As a plus, there are games that can be applied to a ready-made lesson on any topic of each subject. Only when choosing your subject and topic, you can get a collection of ready-made games and questions.

– Above the platform there are sections "Browse apps", "Create App", "Create collection". To access the categories of the Browse Apps section, you need to register on the website. And if you personally do the task yourself, then you do not need to register. Types of games that can be created through the Site: "Matching Pair", "Group assignment", "number line", "Simple order", "Freetext input", "Matching Pair on Images", "Multiple-Choice Quiz" " "Cloze text"" "The Millionaire Game", " Group-Puzzle", "Crasword", " Where is what?", "Horse race".

Discussion. The Flippity program is similar to WordWall. But the number of interactive tools is excessive here. Of the programs, I liked the quiz show program. We can compete with each other by dividing the class into 4 groups.

For Example:

World capitals:

What capital city opened the first subway in 1863?	London, England.
What is the most populous capital city in the world?	Beijing, China.
What is the highest capital city in the world?	La Paz, Bolivia.
Abu Dhabi is the capital of which country?	United Arab

Imirates.

Simpsons:

What street do the Simpsons live on?	Evergreen
--------------------------------------	-----------

Terrace.

What is the name Apu's convenience store?	Kwik-E-Mart.
What is the name of Springfield's baseball team?	The Springfield

isotopes.

Name this character?	Milhouse Van
----------------------	--------------

Houten.

Films:

What is the best movie of all time according to the AFI?	Citizen Kane.
--	---------------

There are many who do not want to get involved in classes if they do not call students by name. For the same students there is a kind of game "Choose a random name". The names of the students in the class are recorded here. And when the wheel rotates, the student must answer the question posed. In addition, it is very beneficial for us to use flippity to repeat new words passed in class.

5) With services like LearningApps, Kahoot, Flipgrid, TubeQuizard or Quizz, it will be easier for you to create interactive tasks. You can list many such sites. Imagine that the functions of the services provided are collected in one place. Comfortable? Overview of this service [Wizer.me](https://www.wizer.me/), which allows you to create interactive tasks using texts, images, video and audio. The main functions of the service are free.

Conclusion. The creation of individual interactive tasks, access to thousands of worksheets in the community, the possibility of one-time access to materials needed by students, as well as the creation of one-time classrooms [4].

To sum up, I want to say that based on the study, we can draw the following conclusions that mobile devices and applications are not only a source of pleasure and entertainment, but also a useful opportunity for new ways of gaining knowledge. Thus, the use of mobile applications can help and speed up the process of learning English, as well as significantly improve the quality of studying the subject. In the course of the study, we were able to achieve the set goal and objectives, confirmed the hypothesis put forward: "The use of mobile applications can help improve the quality of knowledge in the English language." Special language mobile applications allow you to speed up and improve the process of learning English. Modern technologies help in the formation of speaking skills, improve grammar, contribute to the expansion of students' vocabulary and, therefore, ensure interest and efficiency.

Bibliography:

1. Alaaeddin A. S. Alzatma. Using Mobile Apps to Improve English Speaking Skills of EFL Students at the Islamic University of Gaza September 2020

2. Кочергина П. А. «Конструирование мобильных приложений для обучения английскому языку как средство повышения мотивации подростков» магистерская диссертационная работа. Санкт-Петербург, 2016, 108 стр.

3. Авраменко А. П. Модель интеграции мобильных технологий в преподавание иностранных языков для развития устных видов речевой деятельности (английский язык): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / А. П. Авраменко. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2013. – 191 с.

4. Азаренок Н. В. Клиповое сознание и его влияние на психологию человека в современном мире // Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна «Психология человека в современном мире». Том 5. Личность и группа в условиях социальных изменений / Отв. ред. А. Л. Журавлев. – М.: Институт психологии РАН, 2009. – С. 110 –112.

УДК 336

**КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОРГАНИЗАЦИИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА**

Бакытбекова Ж.Г., студент 4 курса УиА-19-2р

Алимбаев И.Б., студент 4 курса УиА-19-2р

Научный руководитель: Демеуова Г.Б.

магистр МВА, лектор кафедры «Экономика и бизнес»

Международный инженерно-технологический университет

г. Алматы, Казахстан

E-mail: demeuova77@mail.ru

Аннотация: Компетентностный подход представляет собой приоритетную ориентацию на цели образования такие как: обучаемость, самоопределение, самоактуализация, социализация и развитие индивидуальности

Ключевые слова: Компетентностный подход, обучаемость, самоопределение, самоактуализация.

Аннотация: Құзыреттілік тәсіл білім беру мақсаттарына басымдық беруді білдіреді: Оқу, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі тану, әлеуметтену және даралықты дамыту

Түйінді сөздер: құзыреттілік тәсіл, оқу қабілеті, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі тану.

Annotation: The competence approach is a priority orientation towards educational goals such as: learning ability, self-determination, self-actualization, socialization and personality development

Keywords: Competence approach, learnability, self-determination, self-actualization

На современном этапе поиска наиболее эффективного использования человеческого ресурса почти во всех областях деятельности стали больше внимания уделять компетентностному подходу. Новый подход к профессиональной подготовке человека, обученного действовать активно и конструктивно, сегодня состоит в развитии компетентностного подхода при формировании образовательных систем.

Компетентностный подход – это приоритетная ориентация на цели образования такие как: обучаемость, самоопределение, самоактуализация, социализация и развитие индивидуальности.

Удовлетворение потребностей общества требует от современного специалиста высокой культуры, глубокой нравственности, сформированной системы ценностей и убеждений, гражданской позиции, заинтересованности в результатах своего труда, способности к инновационной деятельности, самосовершенствованию, профессиональной активности и т.д. В связи с этим одной из основных задач, наряду с формированием гармонически развитой личности, является задача формирования профессионально компетентного специалиста. Определение выпускника, владеющего компетенциями, то есть тем, что он может делать, каким способом деятельности овладел, к чему он готов, – называют компетентностным подходом.

В настоящее время в отечественном образовании компетентностный подход проходит период адаптации к образовательной системе. В системе подготовки специалистов компетентностный подход опирается на такие понятия, как «компетенция» и «компетентность».

Сегодня «компетенция» выступает в качестве основополагающего понятия модернизации содержания образования, так как объединяет в себе интеллектуальную и навыковую составляющие результата образования, интегрирует умения и знания, относящиеся к широким сферам деятельности культуры. Компетентностный подход к образованию не отрицает необходимости формирования знаниевой базы (компетентности), речь идет о компетенции как интегральном результате данного процесса.

Новые качественные цели общего образования в основном направлены на формирование и развитие личностных качеств учащихся как граждан. Результатом образования предполагается набор ключевых компетенций, позволяющих легко адаптироваться в меняющейся социальной среде. Выпускник должен видеть широкие возможности применения имеющихся знаний, не в содержании предметной области, где это знание было получено, а

в зависимости от аналогичности ситуации (собственно не само предметное знание, а его сущность). Ключевым становится умение использовать знание по их сущностному значению (компетентность в данном вопросе), что должно позволить обучающемуся ориентироваться в сферах:

- самостоятельной познавательной деятельности;
- гражданско-трудовой деятельности;
- социально-трудовой деятельности;
- бытовой деятельности;
- культурно-досуговой деятельности;

Актуализация компетентного подхода в последнее время обусловлена целым рядом факторов. Переход от индустриального к постиндустриальному обществу сопряжен с увеличением уровня неопределенности окружающей среды, с возрастанием скорости протекания процессов, многократным увеличением информационного потока.

Энергичнее заработали рыночные механизмы в обществе, возросла ролевая мобильность, появились новые профессии, произошла разграничение прежних профессий, потому что к ним изменились требования – они стали более интегрированными, менее специальными. Все эти изменения требуют необходимости формирования личности, умеющей жить в условиях неопределенности, личности творческой, ответственной, стрессоустойчивой, способной предпринимать конструктивные и компетентные решения в различных видах жизнедеятельности. Стало очевидно, что уже недостаточно для успешной профессиональной деятельности получить высшее образование и на том остановиться - возникает потребность пополнять свои знания, добавляя информацию совсем из другой области деятельности. Как результат такого явления – актуальность и востребованность концепции непрерывного образования.

Компетентный подход к обучению студентов, конечно, меняет современные образовательные цели. Наше образование до настоящего времени основывалось на фундаментальности знаний и подготовке специалистов широкого профиля, что привело, по сути, к дефициту практико-ориентированных кадров. Сегодня приоритеты смещаются в пользу узких специалистов, практически подготовленных, способных к быстрой адаптации к профессиональной деятельности, обладающих умением креативно мыслить. Однако реалии таковы, что большинство выпускников к этому не готово. Отчасти этим и обусловлено введение компетентного подхода в систему образования. Именно поэтому компетентный подход, предполагающий взаимообогащение и тесную взаимосвязь теории и практики, должен стать базисом проектирования национальной модели подготовки специалистов.

Компетентный подход напрямую связан с идеей многогранной подготовки и воспитания индивида не только в качестве специалиста, профессионала своего дела, но и как личности и члена коллектива и социума, поэтому он является гуманитарным в своей основе. Целью гуманитарного образования является не только передача студенту совокупности знаний,

умений и навыков в определённой сфере, но и развитие кругозора, междисциплинарного чутья, способности к индивидуальным креативным решениям, к самообучению, а также формирование гуманистических ценностей. Всё это составляет специфику компетентностного подхода.

Понятийный аппарат, характеризующий смысл компетентностного подхода в образовании, еще не устоялся. Тем не менее можно выделить некоторые существенные черты этого подхода. Компетентностный подход – это совокупность общих принципов определения целей образования, отбора содержания образования, организации образовательного процесса и оценки образовательных результатов. Компетентностный подход в образовании основывается на принципах.

К числу таких принципов относятся следующие положения:

– образование для жизни, для успешной социализации в обществе и личностного развития;

– обеспечение возможности учащемуся самому планировать свои образовательные результаты и совершенствовать их в процессе постоянной самооценки;

– разнообразные формы организации самостоятельной, осмысленной деятельности учащихся на основе собственной мотивации и ответственности за результат;

– матричная система управления, делегирование полномочий, привлечение родителей, учащихся и людей «извне» к управлению ОУ и оценке его деятельности;

– смысл образования заключается в развитии у обучаемых способности самостоятельно решать проблемы в различных сферах и видах деятельности на основе использования социального опыта, элементом которого является и собственный опыт учащегося;

– содержание образования представляет собой дидактически адаптированный социальный опыт решения познавательных, мировоззренческих, нравственных, политических и иных проблем;

– смысл организации образовательного процесса заключается в создании условий для формирования у обучаемых опыта самостоятельного решения познавательных, коммуникативных, организационных, нравственных и иных проблем, составляющих содержание образования.

– оценка образовательных результатов основывается на анализе уровней образованности, достигнутых учащимися на определенном этапе обучения;

– стратегия модернизации образования предполагает, что в основу обновленного содержания общего образования будут положены «ключевые компетентности». Предполагается, что в число формируемых и развиваемых в школе ключевых компетентностей должны войти информационная, социально-правовая и коммуникативная компетентность.

Таким образом, подводя итог, можно отметить, что как содержательная, так и процессуальная составляющие компетентностного подхода нацелены на достижение нового, целостного образовательного результата, который

изначально предполагается как вариативно-личностный и отражает итог усвоения содержания образования и развития личности, овладевшей значимым для нее содержанием, одновременно. Новый подход в образовании предполагает создание новых методик обучения, и новых методик проверки эффективности обучения.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.03.2021 г.) См. о внесении изменений: Закон РК от 29.06.20 г. № 351-VI (вводится в действие с 1 июля 2021 г.)

2. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю.Г. Татур // Высшее образование сегодня. – 2016. – № 3. – С. 20–26.

3. Литвиненко М.В. Подходы диагностирования сформированности профессиональной компетентности будущего специалиста/ М.В. Литвиненко //Стандарты и мониторинг в образовании. – 2018. – №2. – С.38-40.

4. Кротова А.С., Адаспаева Н.М. «Action research» как стратегия повышения эффективности собственной деятельности современного педагога // European Research. 2016. № 1 (12). С. 95–98.

УДК 377.6

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР

Қабылханқызы Гүләзига
ИИТЭ мамандығының 2студенті

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.магистрі, Кунтубаева А.Д.
Халықаралық инженерлік технологиялық университеті
Алматы, Қазақстан
E-mail: aiman_7904@mail.ru

Тәуелсіздік жылдарында, әсіресе, мәдениет, білім, ғылым саласында айтарлықтай өзгерістер еніп, нәтижелерге қол жеткізді. ХХІ ғасыр талаптарына сәйкес, заманауи үлгіде рухани жаңғыру өз құндылықтарын жаңа заман тұрғысынан қайта қарауды қажет етіп отыр. Қазіргі жаһандану заманында, қоғамда адамзат тарихы уақыт өткен сайын түбегейлі өзгерістерге ұшырап, рухани жаңғыруға қадам басуда. Жаһандану адамзат қоғамының барлық саласын қамтиды. Атап айтсақ:

- . саяси;
- . мәдени;

- . экономикалық;
- . этникалық;
- . аумақтық;
- . ақпараттық – коммуникациялық.

Жаһандану дегеніміз – бір-бірімен тығыз экономикалық, ғылыми-техникалық, саяси, мәдени байланыстағы біртұтас адамзат қауымдастығының қалыптасуы. Ол – біздің көз алдымызда өте тез қарқынмен жүріп жатқан процесс. Еліміз басқа елдермен экономикалық, сауда-саттық қарым-қатынасқа түсіп дамып келеді.

«Жаһандану» терминін алғаш рет 1983 жылы Гарвард бизнес мектебінің профессоры Теодор Левитт ұсынған болатын. Осы ұғыммен ол дүниежүзіндегі нарықтардың бірігуін атады. Осыдан соң «Жаһандану» ұғымы жапон зерттеушісі Кеничи Омаэнің еңбектерінен көрініс тапты. «Жаһандану» термині алғаш капиталдың қозғалысы, қаржы әрі биржалық нарықтардың интеграциясын бейнелеу үшін қолданылады.

XX ғасырдың соңғы он жылдығында қырғи-қабақ соғыстың аяқталуына байланысты саяси процестер, орасан зор көлемдегі экологиялық қауіп-қатерлер, біртұтас планетаның ортақ екенін сезінуге әкелген экономикалық өзара тәуелділіктің артуы «жаһандану» құбылысына экономикалық қана емес, сондай-ақ саяси, тарихи, географиялық және мәдени сипат беріп, оның барынша кеңеюіне алып келді.

Жаһандану жағдайында білім беру жүйесіндегі өзгерістер де аса маңызды. Адамзаттың капиталға, оның ішінде білім беру жүйесінесалынған инвестицияның қайтарымы мол. Өз халқының білім алуына инвестиция салған ел ғана болашақта білімі мен ғылымы, экономикасы дамыған елдер қатарынан көріне алады. Білім беру тек әлеуметтік қажеттіліктерге арналған шығын ретінде қарамай, экономикалық инвестиция ретінде түсіну керек. Халықаралық зерттеулер білім беру, табыс және өнімділік арасында тығыз байланыс бар екенін дәлелдейді, яғни білім беруді дамытуда инвестициялардың аса маңыздылығын дәлелдейді.

Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына арналған «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында: «Білім беру дегеніміз – адамзат тіршілігінің стратегиялық маңызды саласы, тұлғаның қабілеттілігін дамытатын бірегей әлеуметтік институт. Технологиялық, экономикалық, саяси процестің қарқыны, қоғамдағы мәдениет пен руханият жағдайы, адамның денсаулығы - барлығы білім беру сапасына әсер етеді. Қазақстанның білім беру саласында жүргізіп жатқан мемлекеттік саясаты Республикамыздың ең маңызды мақсатына – бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіруге бағытталған», - деп атап көрсетті.

Білім беру экономикалық табыстан басқа, әлеуметтік табыстарға да алып келеді, яғни әлеуметтік капиталды қалыптастыруға; ауызбірлігі мен ықпалдастығы бар, қылмыс деңгейі төмен қоғам орнатуға септігін тигізеді.

Осы мақсатты шешу үшін Қазақстан Республикасында 2005 жылдан бастапкөптеген мемлекеттік бағдарлама қабылданды. Жоғарғы білім беру жүйесінде айқын оңтайлы нәтижелерге қол жетті. Қазақстандық жоғарғы

мектеп үш деңгейлік білім беру жүйесіне (бакалавр, магистр, PhD докторы) көшті.

Білім сапасын педагог мамандардың беделін, қазақстандық дипломның бәсекеге қабілеттілігін арттыру - еліміздегі білім берудің негізгі міндеттері.

Білім адамның жас кезінен бастап әлеуметтік, эмоциялық және басқа өмірлік маңызды машықтарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сол себепті білім беруге инвестицияларды айтарлықтай және тұрақты арттыру, оның сапасын жақсарту – өмір талабы.

Жаһанданудың негізгі мағынасы «халықаралық бірігу» дегенді білдіреді. Ол үрдіс ретінде де сипатталады. Бұл үрдіс – экономикалық, технологиялық, мәдени – әлеуметтік және саяси күштердің жақындасуы. Жаһандану экономикалық, саяси, экологиялық, мәдени және басқа болуы мүмкін.

Мәдени жаһандануға әлемнің әртүрлі елдерінің іскери және тұтынушылық мәдениетін жақындастыру мен халықаралық қарым-қатынасты өрістету тән. Бір жағынан бұл әлемдегі кейбір жеке ұлттық мәдениет түрлерін танымал етеді. Екінші жағынан әйгілі халықаралық мәдени құбылыстар ұлттықты ығыстырып немесе оларды ұлтаралыққа айналдыруы мүмкін. Көпшілік мұны ұлттық мәдени құндылықтарды жоғалту деп түсініп, ұлттық мәдениеттің жандануы үшін күреседі. Қазіргі заманғы кинофильмдер экранға әлемнің көптеген елдерінде бір мезгілде шығады, кітаптар аударылып, әртүрлі елдер оқырмандары арасында бір уақытта танымалдыққа ие болады. Мәдени жаһандануда ортақ Ғаламтордың таралуы үлкен рөл атқарады. Сондай-ақ жыл санап халықаралық туризм кеңінен етек алуда.

Жаһандану үрдісінде мәдениеттің рөлі мәдени-толықтырылған «жергілікті» әрекеттің потенциалды-жаһандық нәтижесімен шектеледі. Басқаша айтқанда сөз әлеуметтік белсенділіктің рефлексивтілігі жөнінде болып отыр: жергілікті дәстүр мен өмір салты қазіргі заманғы кезеңде жаһандық нәтижеге ие, сонымен қоса жаһандық үрдісте жергілікті интервенция жүзеге асады.

Мәдени жаһандану батыстық, ағартушылық, қайта жаңғыру сынды құндылықтар негізінде туындай алады. Бұл құндылықтар әлемдегі бүгінгі дағдарыстық құбылыстарды туындатқан, немесе ол жаңа рухани революция жүзеге асырылатын жаңа құндылықтар жүйесіне әкелуі мүмкін, сол кезде ол жана құндылық жүйесінде жүзеге асырылады. Бұндай алғышарттар міндетті түрде қалыптасады, және сөзге дәлел ретінде бүгінгі таңда кеңінен таралып отырған жаңа мәдениет тәжірибесінің көптүрлілігін айтуға болады.

Мысал ретінде, мұның барлығын жас әрі дамып келе жатқан тәуелсіз Қазақстан мемлекетінен көруге болады. Ұлттық қайта жандану үрдісі тек қана қазақ тарихына деген қызығушылық негізінде жүзеге асырылуда емес, сонымен қоса өзіндік салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жаңғыртумен байланысты. Қазақ салт-дәстүрінің қайта жаңғыруы бүгінгі таңда Қазақстанда тарихи жалғастықтың қайта қалыптасуы ретінде қабылданады. Қазақ халқы үшін бұл өте қиын және күрделі мәселе, себебі жоғалған салт-дәстүрді қайта қалпына келтіру туралы мәселенің көтерілуінде болып отыр.

Бүгінгі Қазақстан ұлттық жандану кезеңін бастан кешіруде. Ұлттық-мәдени жандану үрдісі мәдени парадигманың ауысуын білдіреді. Бұрынғы концепцияларды қайта қарау, ұмытылған немесе тиым салынған атаулардың қайта келуі – қазіргі Қазақстанның мәдени өміріне тән ерекшеліктер.

Ұлттық жанданудың үрдісі мемлекет және халық үшін де бейнетті болып табылады. Бұл үрдіс өзінің ұлттық және тұрмыстық салт-дәстүрлерін мұқият зерттеуді талап етеді. Ескі салт-дәстүрлерді бүгінгі таң мен болашақтың талаптарына сай жандандыру қажет. Сол кезде ол «салмақ» емес, мемлекеттің ілгерілеуге деген қозғалтқышы болып табылады. Салт-дәстүрімізді

Жаңарту өткенімізді естен шығармауға, бүгінгімізді жақсартуға және болашаққа жоспар құруға мүмкіндік береді.

Мәдениет жаһандануы үрдісі экономикалық және мәдениеттанулық пәндер арасында тығыз қарым-қатынас құрады. Соңғысының маңыздылығы сондай, тіпті, мәдениет экономизациясы мен экономика мәдениленуі жайлы сөз қозғауға болады. Толық әсерлесу қоғамдық өндіріс неғұрлым интеллектуалдық, мәдени және рухани игіліктер мен қызмет немесе «рәміздер» өндірісіне бағытталуымен анықталады, ал мәдениет аясында сауда мен бақталастық («көпшілік – мәдениет») заңдары көптеп аңғарылады. Мәдени жаһандану аумағындағы мәнді мәселелер бұрыннан бар, тарихи қалыптасқан ұлттық-діни дәстүрлермен және жеткіліксіз түрде дамыған саяси жаһанданумен байланысты.

Жаһандану үрдісі үлкен сынға ие және де бұл сынды тек жаһандануға қарсы пікірдегі адамдар ғана емес, саяси қайраткерлердің бірқатары, сондай-ақ экономистер мен оқымыстылар да білдіріп жатады.

Жаһандану жақтастары қазіргі кезеңдегі үрдістер мен олармен байланысты жағымсыз құбылыстар өзіндік сипатқа ие және оларды басқару мүмкін емес деген пікірді алға тартады. Ал жаһандану сыншылары керісінше, ірі мемлекеттер жағымсыз құбылыстардың соңын айтарлықтай азайтуға мүмкіндіктері бар деген сенімде.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстандағы білім мен ғылым: жасампаздық хроникасы. - Образование и наука Казахстана: хроника созидания. Алматы, 2011. 399 с.
2. Мамырбеков А.Қ. Жаһандану жағдайындағы білім беру философиясы. Алматы, 2017 ж.
3. Нысанбаев А. Казахстан в условиях глобализации. – Алматы, 2019.-124 с.
4. Ульрих Бек. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2016.302 с.
5. Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира. - М.: Проспект, 2020. - 213 с.

СЕКЦИЯ 2. ФИЛОСОФИЯ НАУКИ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ

УДК 075

Проблемы соблюдения принципа законности сотрудниками Правоохранительные органы Республики Казахстан в контексте обеспечения прав и свобод личности

Каримова Алиям Джамаловна

*кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор*

Аннотация: Жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдары қызметінің негізгі қағидаттарының бірі болып табылады, оның қызметкерлері Қазақстан Республикасы Конституциясының және Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілерінің нормаларын қатаң сақтауға міндетті. өздерінің функционалдық міндеттерін орындау.

Түйін сөздер: заңдылық принципі; құқық қорғау органдары, жеке адамның құқықтары мен бостандықтары, заңды бұзу, жедел-іздістіру қызметі

Аннотация: Соблюдение прав и свобод личности является одним из ключевых принципов в деятельности правоохранительных органов Республики Казахстан, сотрудники которых должны строго соблюдать нормы Конституции и других законодательных актов Республики Казахстан при осуществление своих функциональных обязанностей.

Ключевые слова: принцип законности; правоохранительные органы, права и свободы личности, нарушение законности, оперативно-розыскная деятельность

Abstract: Respect for the rights and freedoms of the individual is one of the key principles in the activities of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan, whose employees must strictly comply with the norms of the Constitution and other legislative acts of the Republic of Kazakhstan in the performance of their functional duties.

Keywords: principle of legality; law enforcement agencies, individual rights and freedoms, violation of the law, operational-search activities

Принцип законности – один из важнейших принципов деятельности правового государства. Утверждение в ст. 1 Конституции Республики Казахстан

[1] в качестве демократического, светского, правового и социального государства означает, что законность провозглашается как важнейший принцип деятельности всех субъектов права, прежде всего, государства и его правоохранительных органов (далее – ПОО). Строгое соблюдение законности есть важное условие слаженности и функционирования всех правоохранительных органов. В свою очередь от четкой и слаженной работы данных органов, успешного выполнения стоящих перед ними задач, во многом зависит правильное, объективное и оперативное решение вопросов, связанных с повседневной жизнью человека и гражданина в Республике Казахстан.

Важность соблюдения принципа законности в деятельности ПОО обусловлена тем, что субъекты данных органов, реализуя свои функции, полномочия, осуществляют правоприменительную деятельность.

Несмотря на то, что соблюдение принципа законности выполняет ключевую роль в обеспечении эффективности в деятельности ПОО, сегодня данная проблема обладает особой остротой, которая заключается: во-первых, в эффективной реализации принятых законов и не всегда находится на должном уровне; во-вторых, повсеместно распространены такие негативные явления, как правовой нигилизм, коррупция, бюрократизм, безответственность чиновников и др. (таким негативным фактам способствует социально-экономическая ситуация переходного периода); в-третьих, выражается в бездействии и бессилии многих современных законов и других нормативных правовых актов, что обусловлено неэффективностью юридического механизма гарантий обеспечения законности.

Рассмотрим некоторые проблемные аспекты соблюдения принципа законности в деятельности ПОО. Прежде всего, защита прав и свобод человека и гражданина в деятельности ПОО является неисполнение либо ненадлежащее исполнение ими предусмотренных законом конкретных правоохранительных функций: необоснованный отказ в возбуждении уголовного дела, заведомое принятие неадекватно мягких мер административного воздействия к правонарушителю и др. Характерная ситуация, когда полиция не берет к производству дела об участившихся кражах имущества с дач, т.е. молчаливо и привычно расписывается в бессилии применить закон, а граждане так же молчаливо и привычно принимают такую «законность» работы полиции. Таким образом, можно сделать вывод: строго согласуемая с соответствующими нормативными правовыми актами, безотказная и высокопрофессиональная защита прав и свобод личности от преступлений и административно-противоправных посягательств, является принципиальным показателем состояния законности в деятельности ПОО. В свою очередь, успешное выполнение этой задачи способствует укреплению правопорядка в стране, формирует у населения чувство уверенности в действенности власти и закона, безопасности за жизнь, здоровье, имущество, а также стремление к активности в реализации прав и свобод человека и гражданина.

Соблюдение прав и свобод человека предполагает не активные действия ПОО, а наоборот, недопущение действий, нарушающих или способных повлечь

нарушения прав и свобод. Путем соблюдения обязанностей сотрудниками ПОО осуществляются многие закрепленные в Конституции Республики Казахстан и ряде отраслевых норм права и свободы человека. Так, прежде всего, особое место в рассматриваемом плане занимает право на жизнь, которое должно не только строжайше соблюдаться, но и активно охраняться ПОО, исходя из их компетенции. Возникающая же подчас неизбежно угроза жизни человеку при законном применении оружия должна быть предельно минимальной и соразмерной пресекаемому преступлению. Кроме того, в своей деятельности ПОО прежде всего должны бесприкословно соблюдать честь и достоинство личности, свободу от пыток, насилия и жесткого обращения, право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, свободу совести, право на судебную и иную правомерную защиту прав и свобод и др.

В процессе выполнения стоящих перед ПОО задач сотрудники неизменно вступают конфликтно-противоборствующие контакты с людьми, коллизионное соприкосновение с их правами и свободами. Проведение отдельных уголовно-процессуальных действий (таких, как обыск, выемка, наложение ареста на имущество, заключение обвиняемого под стажу и др.), оперативно-розыскных мероприятий (обследование помещений граждан, контроль почтовых отправлений, телеграфных и иных сообщений, прослушивание телефонных переговоров и др.), принятие принудительных мер административного воздействия (проверка документов, досмотр транспорта, задержание лица, наложение штрафа, лишение водительских прав и др.), наконец, применение физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия, как правило, сопряжены с известным вторжением в жизнедеятельность граждан, ограничение их прав и свобод, материальными лишениями, даже созданием угрозы жизни и здоровью.

На практике жалобы на пытки и жестокое обращение со стороны сотрудников правоохранительных органов неизбежно классифицируются как обычные жалобы на противоправные действия полиции, и прокуратура передаёт их на внутриведомственное расследование в Управление собственной безопасности соответствующего Департамента внутренних дел. В этом случае расследование считается конфиденциальным, и заявителю не разрешают ознакомиться с материалами дела, поэтому опротестовать результаты расследования практически невозможно. По данным республиканских неправительственных организаций (НПО), жалобы на пытки и другие виды жестокого обращения почти всегда отклоняются как безосновательные.

Нормативные правовые акты о деятельности ПОО нередко конкретизируют и уточняют некоторые фундаментальные положения (условия) о законности тех или иных действий применительно к правам и свободам личности. Так, ст.5 Закона РК «Об оперативно-розыскной деятельности» [2] устанавливает перечень запретов на данную деятельность по соображениям соблюдения прав и свобод личности.

Таким образом, *нарушением законности в деятельности ПОО является неисполнение либо ненадлежащее исполнение сотрудниками оперативно-розыскных подразделений предусмотренных законом конкретных*

обязанностей.

Одной из форм нарушения законности является укрытие преступлений сотрудниками ПОО, что связано во многом «гонкой» за высоким процентом раскрываемости преступлений. Согласно данным социологического опроса 60% респондентов заявили, что их уговаривали не писать заявления о совершенном преступлении. У 15% из тех, кто обращался в полицию, заявлений вообще не приняли. Не регистрируют в основном кражи скота у сельчан и кражи имущества у горожан. Эти проверки показали, что различными способами сотрудники полиции укрывают до 30% совершенных преступлений.

В этой связи МВД начало проводить открытую и принципиальную политику, направленную на искоренение фактов укрытия преступлений, нарушений законности при рассмотрении заявлений и обращений граждан. Сегодня необходимо искоренять порочную практику достижения высоких показателей путем искажения отчетности о раскрываемости преступлений и уровне преступности, укрытия от учета заявлений и сообщений о преступлениях и фальсификации материалов, необоснованных арестов и задержании граждан, получения признательных показаний запрещенными методами и незаконного привлечения к административной ответственности. Именно это является важным условием доверия населения к полиции. Ведь не регистрация заявлений способствует повышению уровня латентной подходов к организации работы ПОО, использования уголовной статистики таким образом, чтобы одни службы были заинтересованы в регистрации 100% сообщений и заявлений граждан о преступлениях, а другие – их эффективном расследовании и раскрытии.

В настоящее время основной задачей Казахстана является - синтезирование всемирного опыта развития правовой базы человеческого общества. В данном контексте необходимо утвердить действительные реальные права и свободы для своих граждан и лиц, пребывающих на его территории, исходя из положений Конституции Республики Казахстан.

Вместе с тем права и свободы человека могут быть ограничены государством в установленном законом порядке в случаях, предусмотренных Основным законом. В Концепции правовой политики Республики Казахстан, отмечается, что необходимо дальнейшее совершенствование правоохранительной деятельности, направленное на формирование сервисной модели правоохранительной системы, отвечающей потребностям общества, граждан и бизнеса. Неизменным ключевым критерием эффективности деятельности правоохранительных органов и их сотрудников и дальше будет являться степень доверия населения. [3].

Исходя из сказанного необходимо отметить, что, одной из важных задач для ПОО является неукоснительное соблюдение законности в контексте соблюдения прав и свобод граждан. В этом плане надлежит усиливать систему гарантий прав и свобод граждан, обеспечивать неприкосновенность частной жизни, повышать ответственность за незаконное использование средств и методов оперативно-розыскной деятельности. Так как на сегодняшний день

имеются случаи многочисленных нарушений в данной деятельности, о чем свидетельствуют судебные процессы последних лет, а также прокурорские проверки, выявившие существенные нарушения при проведении оперативно-розыскных мероприятий.

Список использованной литературы:

Конституция Республики Казахстан (*принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года*) (*с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.09.2022 г.*)

Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ (*с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.06.2022 г.*)

Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674

Казахстанская правда, 18.10.2021г.

УДК 359.947

СОЗДАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ РЕГИОНА ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВОГО ЛАГЕРЯ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ «КАРЛАГ»

Шаймуханова С.Д.

*кандидат исторических наук, ассоциированный профессор
Международный инженерно-технологический университет
г. Алматы, Казахстан*

E-mail: sd_52@mail.ru

Аннотация: В данной статье анализируется исследование организации и функционирования системы тоталитарного режима XX столетия. Особое внимание уделяется образованию Карагандинского исправительно-в статье анализируется исследование организации и функционирования системы тоталитарного режима XX столетия. Особое внимание уделяется образованию Карагандинского исправительно-трудового лагеря – «Карлаг». 30-е годы XX века были периодом ускоренной индустриализации Центрального Казахстана и здесь широко использовался труд тысяч заключенных, депортированных и раскулаченных. Связи с этим изучение истории Карлага, его охранных структур, осуществляющих охрану, режим и условия содержания заключенных, является актуальной проблемой в истории человечества. 30-е годы XX века были периодом ускоренной индустриализации Центрального Казахстана и

здесь широко использовался труд тысяч заключенных, депортированных и раскулаченных. Связи с этим изучение истории Карлага, его охранных структур, осуществляющих охрану, режим и условия содержания заключенных, является актуальной проблемой в истории человечества.

Ключевые слова: тоталитарный режим, репрессия, лагерь «Карлаг».

Түйіндеме: Бұл мақалада ХХ ғасырдағы тоталитарлық режим жүйесінің ұйымдастырылуы мен қызмет етуінің зерттелуі талданады. Қарағанды түзеу мекемесінің қалыптасуына ерекше назар аударылады – мақалада ХХ ғасырдағы тоталитарлық режим жүйесінің ұйымдастырылуы мен қызмет етуінің зерттелуі талданады. Қарағанды мәжбүрлі еңбекпен түзеу лагерін – «Карлагты» қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінеді. ХХ ғасырдың 30-шы жылдары Орталық Қазақстанның үдемелі индустрияландыру кезеңі болды, мұнда мыңдаған тұтқындардың, жер аударылғандардың және жер аударылғандардың еңбегі кеңінен пайдаланылды. Осыған байланысты Карлаг тарихын, оның күзетуді жүзеге асыратын күзет құрылымдарын, тұтқындарды ұстау режимі мен жағдайларын зерттеу адамзат тарихындағы өзекті мәселе болып табылады. ХХ ғасырдың 30-шы жылдары Орталық Қазақстанның үдемелі индустрияландыру кезеңі болды, мұнда мыңдаған тұтқындардың, жер аударылғандардың және жер аударылғандардың еңбегі кеңінен пайдаланылды. Осыған байланысты Карлаг тарихын, оның күзетуді жүзеге асыратын күзет құрылымдарын, тұтқындарды ұстау режимі мен жағдайларын зерттеу адамзат тарихындағы өзекті мәселе болып табылады.

Түйін сөздер: тоталитарлық режим, репрессия, Карлаг лагері.

Annotation. This article analyzes the study of the organization and functioning of the system of the totalitarian regime of the twentieth century. Special attention is paid to the education of the Karaganda correctional institution-the article analyzes the study of the organization and functioning of the system of the totalitarian regime of the twentieth century. Special attention is paid to the formation of the Karaganda correctional labor camp - Karlag. The 30s of the twentieth century were a period of accelerated industrialization of Central Kazakhstan and the labor of thousands of prisoners, deported and dispossessed was widely used here. In this regard, the study of the history of Karlag, its security structures that protect, the regime and conditions of detention of prisoners is an urgent problem in the history of mankind.. The 30s of the twentieth century were a period of accelerated industrialization of Central Kazakhstan and the labor of thousands of prisoners, deported and dispossessed was widely used here. In this regard, the study of the history of Karlag, its security structures that protect, the regime and conditions of detention of prisoners is an urgent problem in the history of mankind.

Keywords: totalitarian regime, repression, Karlag camp.

Современный Казахстан развивается в условиях ускоренной экономической, политической и социальной модернизации. Перед

казахстанским обществом поставлена стратегическая задача вхождения Республики в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира. Ее успешное решение невозможно без активной жизненной позиции граждан, которая во многом обусловлена глубоким осознанием ими уроков истории. Это особенно важно в настоящее время, когда преодоление духовного наследия сталинизма происходит медленнее, чем это требует обновление общества. Ностальгия по временам идеологического единообразия связана с тем, что тоталитаризм предлагал психологически удобное решение самых сложных вопросов как в жизни отдельного человека, так и общества в целом.

Тоталитарная природа сталинского режима нашла свое выражение в перманентно проводимых политических репрессиях. За период 1930-х – начала 1950-х гг. через ГУЛАГовские жернова прошли без малого сто одна тысяча казахстанцев, свыше двадцати семи тысяч были расстреляны. Более половины дел о контрреволюционных преступлениях были рассмотрены несудебными органами – коллегией Объединенного государственного политического управления (ОГПУ) – Народного комиссариата внутренних дел (НКВД), «тройками», особыми совещаниями. Жертвами репрессий стали все народы Казахстана. В списках печального мартиролога представители более восьмидесяти национальностей. Исследование советского прошлого неизбежно ставит перед историками ряд вопросов, связанных с организацией и функционированием системы репрессий и подавления. Инструментами для проведения этой государственной политики, наряду с зависимыми от правящей коммунистической партии и до предела политизированными органами прокуратуры и суда, являлись специализированные карательные организации. К ним, прежде всего, относится тюремно-лагерная система, возникшая как неизбежное следствие расширяющегося террора.

Советская пенитенциарная система, главной и неотъемлемой частью которой являлось Главное управление лагерей (ГУЛАГ), служила исключительно интересам тоталитарного государства. В течение многих десятилетий она была фактически полностью исключена из сферы общественного внимания, поскольку вся ее деятельность протекала в обстановке строгой секретности.

Карагандинский лагерь (Карлаг) и его Спасское отделение, на базе которого был образован лагерь для военнопленных № 99 – наиболее яркий пример опыта советской системы по организации и функционированию лагерей. В этой связи представляется актуальным изучение истории Карлага, его охранных структур, осуществляющих охрану, режим и условия содержания заключенных.

Социально-экономическое, политическое и культурное развитие Центрального Казахстана происходило в 30-е годы в условиях обширной зоны концлагерей: Карлаг, Степлаг, Песчанлаг, АЛЖИР и др. – филиалов ГУЛАГА. Это был период ускоренной индустриализации края, когда здесь широко использовался труд тысяч заключенных, депортированных и раскулаченных.

В мае 1930 года было принято постановление СНК СССР «Об организации Казахского исправительно-трудового лагеря (КазИТЛАГ). Однако

через год, 19 декабря 1931 года было принято другое решение: «Первое отделение «КазИТЛАГа» – совхоз «Гигант» реорганизовать в Карагандинский отдельный исправительно-трудовой лагерь ОГПУ, именуемый сокращенно «Карлаг ОГПУ», с непосредственным подчинением «ГУЛАГу» и местонахождением Управления лагеря в селе Долинское».

В одном из первых директивных документах сказано: «Карагандинский совхоз-гигант ОГПУ получает почетное и ответственное задание – освоить грандиозный район Центрального Казахстана».

Карлаг было отведено 120 000 га. пахотно-пригодных земель, 41 000 га. сенокосных площадей. Протяженность территории Карлага с севера на юг – 300 км. и с востока на запад – 200 км. Кроме того, вне этой территории имелись два отделения: Акмолинское отделение, расположенное в 350 км. от центра лагеря, и Балхашское отделение, расположенное в 650 км. от центра лагеря [2].

В 1932 г. территория Карагандинского лагеря находилась на стыке пяти районов: Нуринского, Тельманского, Карагандинского, Шетского, Жана-Аркинского. В 1939 г. Карлаг располагался в основном на территории Карагандинской и Акмолинской областей.

Административный центр Карлага находился в поселке Долинка, находящийся в 33 км. от Караганды. В центре Долинки размещался первый отдел – тюрьма в тюрьме, где заключенным добавляли срок, подвергали пыткам, производили расстрелы. В Карлаге работала выездная коллегия Карагандинского областного суда в составе трех лиц, называемая «тройкой». Приговоры исполнялись на местах. Расстрелянные брались на списочный учет с грифом «Умер», личные дела уничтожались.

Карагандинский исправительно-трудовой лагерь начал формироваться из представителей бывших политических партий, кулаков и баев, с одной стороны, и из проштрафившихся рабочих и крестьян – с другой. Карлаг сложился как маленькое государство, ставшее одним из крупных филиалов ГУЛАГ (Государственное Управление Лагерями) и являлся почти самостоятельным ведомством на огромной территории Казахстана. Основным направлением исправительно-трудовых лагерей стало массовое применение бесплатного труда заключенных и осуществление сталинской программы строительства социализма.

Неверны представления о том, что Карлаг был организован на пустом месте, то есть в необжитой голодной степи Центрального Казахстана. На всей отведенной лагерю огромной территории находилось 4000 казахских юрт с населением 80 тыс. человек, 1200 дворов немецкого, русского, украинского населения. После принудительного выселения местного населения, пустующие земли заняли многочисленные колонны заключенных [3]. Они растекались по всей территории лагеря: строили железную дорогу, бараки для заключенных, скотопомещения, казармы для военизированной охраны, жилье для начальствующего состава.

Одной из главных целей организации Карлага было создание крупной продовольственной базы для бурно развивающейся угольно-металлургической

промышленности Центрального Казахстана: Карагандинского угольного бассейна, Дзержинского и Балхашского медеплавильного комбинатов. Для создания и развития этих отраслей промышленности необходима была рабочая сила.

В Карлаге был организован совхоз «Гигант», основными направлениями деятельности которого, были животноводство и земледелие. Сельское хозяйство лагеря оказалось более эффективным, чем в колхозах, что объяснялось непосильной работой заключенных по 14-15 часов в сутки. Совхоз «Гигант» был организован, как комплексное хозяйство, с мощной кормовой базой, развитым полеводством, товарным овощеводством и различными предприятиями по переработке первичной продукции с маслодельными и сыроваренными заводами, заводами по переработке овощей и другими подсобными предприятиями [4].

В Карлаге действовали 17 кирпичных кустарных заводов, стекольный завод по выпуску оконного стекла, ламповых стекол, 20 электростанций, 16 ремонтных-мастерских по ремонту тракторов и сельскохозяйственных машин, центральная деревообделочная мастерская, ремонтно-механический завод.

Здесь работали 18 мельниц, 13 просушек зерна, 13 маслозаводов, 2 маслобойных завода, овощесушильный завод, 19 сушильных пунктов, 37 хлебопекарен и др. предприятия по производству ширпотреба [5].

Если в 1931 году территория Карлага составляла 53.000 га, то в 1941 г. - 1.780.650 га. В 1931 г. Карлаг имел 14 отделений, 64 участка, в 1941 г. уже 22 отделения, 159 участков, а в 1953 г. - 26 отделения, 192 лагерные точки [6]. Каждое отделение, в свою очередь, было распределено на ряд хозяйственных подразделений, именуемых участками, точками, фермами. В лагере было 106 животноводческих ферм, 7 огородных участков и 10 пахотных участков.

Управление Карлага подчинялось только ГУЛАГу ОГПУ (НКВД) в Москве. Республиканские и областные партийные и советские органы влияния на деятельность лагеря практически не имели. По существу, это было государство в государстве. Оно располагало реальной властью, орудием, транспортными средствами, содержало почту и телеграф.

Структура Карлага была довольно громоздкой и имела многочисленные отделы: административно-хозяйственный (АХО), учетно-распределительный (УРО), контрольно-плановый (КГТО), культурно-воспитательный (КВО), отдел кадров для вольнонаемных, снабжения, торговли, финансовый, транспортный, политотдел. Последний отдел Карлага ежемесячно отправлял в управление ГУЛАГа 17 видов отчетности, тем же занимался весь состав лагерной администрации.

Для охраны и обеспечения режима и условия содержания заключенных Карлага была сформирована военизированная охрана. Вся ее деятельность, протекавшая в обстановке строгой секретности, базировалась на внутриведомственных актах, приказах, распоряжениях, инструкциях ОГПУ-НКВД-МВД. Служба военизированной охраны Карагандинского лагеря была всецело подчинена интересам тоталитарного государства и обеспечивала как политические, так и экономические его потребности.

Военизированная охрана исправительно-трудовых лагерей осуществляла три основные функции: карательную, производственно-хозяйственную и воспитательную. Для обеспечения лагерного режима охрана Карлага использовала различные методы и формы работы оперативно-профилактического, законодательного, дисциплинарного и материально-технического характера. Ужесточение карательно-репрессивной политики советского государства в середине 1930-х гг. расширило нелегитимные методы ее реализации. ВОХР Карлага стала аппаратом подавления противников советского режима.

Перемены в кадровой политике ГУЛАГа были связаны с реализацией Постановления ЦК КПСС от 12 марта 1954 года «Об основных задачах Министерства внутренних дел» и от 10 июля 1954 года «О мерах улучшения работы исправительно-трудовых лагерей и колоний МВД». 25 октября 1956 года военизированная охрана исправительно-трудовых лагерей была преобразована в конвойную охрану. Принципиально изменился порядок её комплектования.

За весь период существования Карлага в нем побывали более 1 миллиона заключенных.

К началу 50-х годов Карлаг насчитывал более двухсот лагерных отделений и пунктов в основном сельскохозяйственного назначения. Постепенно Карлаг становится обычным лагерем для уголовных преступников. До его ликвидации в 1959 году там из «политических» никого не осталось и нарицательное имя «карлаговец» стало синонимом закоренелого преступника.

В наши дни происходит переосмысления лагерной проблематики, это продиктовано необходимостью воспитания гражданственности и патриотизма у жителей Республики. Объективное изучение отечественной истории будет служить гарантом формирования общественного единства, идентичности Республики Казахстан, укрепления ее суверенитета, способствовать сохранению гражданского мира и национального согласия, патриотическому и интернациональному воспитанию подрастающего поколения в духе дружбы и братства, консолидации народа Казахстана для строительства демократического, правового общества.

Литература:

1. Кузнецова Е. КарЛАГ: по обе стороны «колочки». – Сургут: Дефис, 2001. – 355 с.
2. Шубин А.М. Карлаг в 40-х годах. Из фондов Центрального архива МВД СССР // Советские архивы. – 1991. – № 6, С. 30 – 38.
3. Шаймуханов Д.А., Шаймуханова С.Д. КарЛАГ. – Караганда, 1997. – 175 с.
4. Дильманов С. Трудовое использование заключенных в сталинских лагерях в 30-50 годы // Высшая школа Казахстана. – 2001. – № 2, С. 176 – 191.
5. Дик В. Карлаг: история судеб // О чем не говорили. – Алматы, 1990. – 254 с.

УДК 811.512.12

ЭЛЕКТРОНДЫ-ТЕХНИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ТАБИҒИ ТІЛГЕ МОДЕЛЬДЕУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Тукебаева Ж.А.

*филология ғылымдарының кандидаты, қ. профессор,
Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: janyl.bulanbaeva@rambler.ru

Аннотация. Қазіргі уақытта әртүрлі сандық құрылғылардың көмегімен адамның табиғи тілінде сөйлесу технологиясы қарқын алуда. Сондықтан, біздің мақалада біз сандық және техникалық жүйелерді қатаң стандарттау тәсілдеріне және арнайы бағдарламаларды құру әдістеріне тоқталамыз.

Кілт сөздер: бағдарламалау тілдері, жасанды тілдер, автоматтандыру бағдарламалары, сөйлемді тану және синтездеу, Ақпараттық технологиялар, Алгоритмдер және демонстрациялық бағдарламалар.

Аннотация. В наше время набирает обороты технология разговора на естественном языке человека с помощью различных цифровых устройств. Поэтому в нашей статье мы сосредоточимся на способах жесткой стандартизации цифровых и технических систем и способы создания специальных программ.

Ключевые слова: языки программирования, искусственные языки, программы автоматизации, распознавание и синтез предложений, информационные технологии, алгоритмы и демонстрационные программы.

Abstract. In our time, the technology is gaining momentum to talk in the natural language of a person with the help of various digital devices. Therefore, in our article we will focus on methods of strict standardization of digital and technical systems and methods of creating special programs

Keywords: programming languages, artificial languages, automation programs, sentence recognition and synthesis, information technology, algorithms and demo programs.

Қазіргі кезде түрлі сандық құрылғылардың көмегімен адамның табиғи тілін техника тілінде сөйлету технологиясы қарыштап келе жатқан заман. Дегенмен, бұл құрылғылар қазіргі таңда ешқандай таңсық дүние емес. Өйткені барлық сандық және техникалық жүйелер қатаң түрде стандартталған, арнайы бағдарламалармен түзіліп қойылған. Тіл мен техниканы байланыстырып қарастыратын сала мамандарының тілімен айтсақ, ол үлкен алгоритмдерге

сүйеніп, стандартталған техниканың қазақ тіліндегі нұсқасы түрінде болады. Бұл мәселелер қазіргі кезде қазақ тілінде кешеуілдеп келе жатқан мәселелердің бірі. Бұл жасанды тілдер техника жолымен қалай түзіледі?

Бұлар арнайы программалау тілдерінің синтаксисі мен семантикасы негізінде шешімін табатын жасанды тілдер. Ол үшін арнайы компьютермен бағдарламалар түзіліп, компьютер жадына енгізіледі. Бұл жұмыстар қазақ тіл білімінде ұзақ уақыт сұранысқа ие болмады. Тіптен болмады десек те болар. Дегенмен 20 ғасырдың 50 жылдарының ортасында Қазақстан Ғылым академиясының Тіл білімі институтында бұл мәселелер жасалды [1]. Қазақстанда компьютерлік лингвистиканың статоллингвистика саласы жақсырақ зерттелген болатын. Негізінен, жасанды және табиғи тілдер бір-біріне ұқсас болады. Ал қазақ тілінің проблемасы әлі өз зерттеушісін күтіп отыр. Оның негізгі себебі, қазақ тілін жетік білетін грамматика саласының маманы мен инженер-программист болу керек. Бұл салада мамандар аз.

Дегенмен, ғалымдар қазақ тілінің морфологиялық және синтаксистік ережелерінің математикалық үлгілерін жасап, жазба сөздер мен сөйлемдерді генерациялау мен талдауды автоматтандыру бағдарламаларын жасауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ телефон аппараттары мен ұялы байланыс терминалдарының пернетақтасында қазақ әріптерін кодтау мен реттеудің мемлекеттік стандарттарын әзірленді, бұл қазақ тілінде қысқа хабарламаларды (SMS) дайындау мен қабылдауды бір жүйеге келтіреді. Қазір қазақ тіл білімінде фонетиканың мемлекеттік стандартының жобасын дайындалды, ол қазақша ауызша сөйлеуді мәтінге және керісінше дұрыс аударуға – қазақ мәтінін ауызша сөйлеуге аударуға мүмкіндік береді. Негізінде қазақ тілінің сөйлеу технологиясы жасалды. Бірақ оның сапасы тексерілген жоқ. Мысалы, қазақ тілінің басқа түркі тілдері сияқты өзіне ғана тән қасиеттері бар. Өйткені, сөз формалары түбір сөзге қатаң белгіленген тәртіпте жұрнақтар мен жалғауларды қосу арқылы алынады, бұл бір сөзден 60-қа дейін жаңа сөз формасын алуға мүмкіндік береді. Бірақ түркі тілдерінің ішінде дауыс үндестігі заңы толық әрекет ететін ең типтік тіл – қазақ тілі. Мысалы, өзбек немесе әзірбайжан тілдерінде бұл заң қолданылмайды.

Бұл қазақ жазуы көне түркі руникалық жазбаларынан басталса да, белгілі бір кезеңде қазақ тілі ауызша дамып, осыған байланысты дыбыстардың барлық үндестік сөз тіркестері жойылып кеткен. Сонымен қатар, қазақ тілінде ағылшын тіліндегідей барлық нәрсе аксиомалар мен ережелерге бағынбайтын ерекшеліктер іс жүзінде жоқ [2]. Соның көмегімен қазақ тілінің бұл қасиеттері оның морфологиялық және синтаксистік заңдылықтарын жүйелеп, формализациялауға мүмкіндік береді, бұл оның компьютер тіліне айналуын жеңілдетеді.

Қазақ тілінің сөйлеу технологиясының қолданылу аясы кең. Әзірленген математикалық модельдер, алгоритмдер қазақтілді тұрғындарға цифрлық құрылғылармен ауызша сөйлесуге және электрондық үкіметті қоса алғанда, ауызша электрондық қызметтерді алуға қатысты есептеуіш лингвистика саласындағы заманауи жетістіктерді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл қазақ

тілінің әртүрлі салалардағы қолданыс аясын кеңейтіп, оның рөлін айтарлықтай арттырып, этникалық қазақтардың мемлекеттік мәртебесін, мәдени және ақпараттық кеңістігін нығайтады.

Нәтижелер қазақ тілінен басқа тілге немесе автоматты интерпретацияда қолданылады, сонымен қатар көру немесе моторикасы бұзылған пайдаланушылар үшін интерфейстерді әзірлеуге мүмкіндік береді. Қазақстанда сөйлеуді тану және синтездеу бағдарламаларының прототиптерін ғана жасалып отыр. Сол үшін қазақ тілінің ұлттық мәтіні мен акустикалық корпусы жасалуы қажет деп ойлаймыз. Мұндай корпусты құру үлкен қаражатты қажет етеді, өйткені дыбыс жиіліктерін, тембрлерді және әртүрлі динамиктердің басқа сипаттамаларын ескере отырып, мәтіндер мен акустикалық негіздердің үлгілерін жинау қажет.

Жобаның нәтижелерін әлеуетті пайдаланушылар қазақтілді халықтың кең топтары, ең алдымен ақпараттық технологияларға қолжетімділігі барлар болады. Нәтижелер орта мектептерде, жоғары оқу орындарында, түрлі оқу орталықтарында және басқа да мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдарда, сондай-ақ дипломатиялық корпустарда, халықаралық ұйымдар мен компанияларда мәліметтер базасы мен білімге қашықтан дауыспен қол жеткізу, компьютерге мәтіндік диктант жазу, дауыс, қазақ тілін интерактивті оқыту және басқа да электрондық қызметтерді алу арқылы процесті басқару.

Теориялық тұрғыдан бұл жүйе жұмыс істейді, бірақ жаңа технологияларды енгізу үшін қаржылық қолдау қажет. Сонымен бірге, компьютерлік лингвистика бүкіл әлемде табиғи тілді өңдеудің, сөйлеуді тану мен синтездеудің, машиналық аударманың, кейіпкерлерді танудың коммерциялық жүйелері құрылып, белсенді түрде дамып келеді. Бұл салалардағы ілгерілеу адам қызметінің компьютерлендіруге қолайлы барлық салаларында бірден нәтиже беретінін сөзсіз. Қазіргі кезде Жер шарының көптеген елдерінде (АҚШ, Жапония, Ресей, Беларусь, Украина және т.б.) жасанды интеллект немесе сөйлеу технологиялары бойынша үлкен ғылыми орталықтар жұмыс істеуде. Үрімжіде («Шынжаң» университетінде) бірнеше зертхана жұмыс істеуде. Қытай ғалымдары әлемді технологиямен бағындырамыз деп мақсат қойып отыр.

Қазіргі кезде ақпараттық технологияларсыз басқа мамандықтардың қажеті жоқ. Бұл сала қарқынды дамуына тіл маманы ғана емес, сонымен қатар IT-технологияларды да меңгергені дұрыс болар. Ол үшін информатика, компьютерлік лингвистика пәндерінің ұстаздары жоғары деңгейде болуы шарт.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жұбанов А. *Қолданбалы тіл білімінің мәселелері*. Вопросы прикладного языкознания (оқу құралы) 2008 ж
2. Алтынбек Шәріпбаев. Абай-Ақпарат порталы.

УДК: 323.(574)

1960-1990 ЖЖ. АРАЛЫҒЫНДАҒЫ КІТАПХАНА ҚЫЗМЕТІНІҢ ІС-ТӘЖІРБИЕЛЕРІ

Нуртазаева А.Б.

*тарих ғылымдарының магистрі, «ӘГПЖӘТ» кафедрасы лекторы
Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: alima_nyr@mail.ru

Аннотация: Мақалада 1960-1990 жылдардағы Орталық ғылыми кітапхананың тарихы мен дамуы қарастырылады.

Түйінді сөздер: кітапхана, ғылым, білім.

Аннотация: В статье рассматривается история и развитие Центральной научной библиотеки в 1960-1990 гг.

Ключевые слова: библиотека, наука, образование.

Annotation. The article examines the history and development of the Central Scientific Library in 1960-1990.

Keywords: library, education, the science,

Еліміздің рухани жаңғыруына мәдени үлес қосатын-кітапхана. Бүгінгі таңда кітапхана қоғамның көпфункционалды, көпденгейлі, ақпарат таратушы әлеуметтік институты ролін атқарып отыр. Кітапхана қызметінің үш ажырамас құрамдас бөлігі бар: қорлар (ресурстар), кадрлар және оқырмандар. Орталық ғылыми кітапханада кадр мәселесі бірқатар объективті себептерге байланысты қиындықпен шешіліп отырылды. Арнайы білікті, білімді мамандардың өткір тапшылығы кітапхана құрылған жылдан –ақ байқалды. Кітапхана қызметінің сапалық көрсеткіші ол тікелей білікті басшымен тығыз байланысты.

1960 жылдары Орталық ғылыми кітапхана ұжымының алдында қызмет көрсету жүйесін жетілдіру және оқырмандардың құрамын қалыптастыруға қатысты жұмыс бойынша күрделі, нақты міндеттер тұрды. Біз қарастырып отырған жылдары Орталық ғылыми кітапхана басшылығына Нурхан Батишевна Ахмедова тағайындалады. Ол кітапхананы 1957-1987 жылдар аралығында басқарды. (1) Білікті басшының өмірбаянына тоқтала кетер болсақ. Нурхан Батишевна Ахмедова 21 желтоқсан 1915 жылы дүниеге келген. 1938 жылы Мәскеу темір жол институтын бітіріп, Түркістан-Сібір темір жол басқармасында жүк қызметінің инженер-экономисті болып қызметке жіберіледі. 1938-1948 жылдары Қазақстан комсомолы Орталық комитетнің хатшысы болып сайланады. Жас кезінен алғыр, алдына қойған мақсатына жетпей қоймайтын жас қазақ қызы Ұлы Отан соғысы жылдарында қиын кезеңде ол Қазақстан комсомолы атты танк колоннасын құруға белсене ат

салысып, майданға 46 әскери техника жөнелтті.1948-1957 жж. аралығында Қазақ КСР Орталық Комитетінің әйелдер жөніндегі бөлімінің меңгерушісі болып қызмет атқарады(2).

Нұрхан Батишевна Ахмедова отандық және шетелдік әдебиеттерді ғылыми негізде жинақтауға белсене атсалысты. Кітапхана ісінің жекелеген салаларын дамыту үшін мамандарды даярлау, іріктеу және орналыстыру, одақтық кітапханалардың кітап қорын толықтыру жұмыстарын жүргізді.

Н.Б.Ахмедова 1953 жылы Қоғамдық ғылымдар академиясының аспирантурасына түсіп, 1955 жылы экономика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін «Қазақ КСР-нің экономикалық дамуындағы өндіргіш күштерді социалистік бөлудің рөлі» атты кандидаттық диссертациясын қорғап шықты. 1957 жылы 1 наурызда Қазақ КСР Ғылым академиясы президиумының өкімімен Қазақ КСР Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасының директоры болып тағайындалды.(3) Осы уақытта кітапхана республикамыздағы ірі ғылыми ақпараттық мекеме ретінде қалыптасып, дамып келе жатқан еді. Алғашқы уақытта кітапханадағы кітап қорын қалыптастыруға Қаныш Имантайұлы Сәтбаев жетекшілік етті. Кеңес Одағының түкпір-түкпірінен Орталық ғылыми кітапханаға контейлермен кітаптар алынып әкелінді. Алғашқы кезде, кітаптар кітапхананың кітап сақтау және резервтік қорларында сақталынды. Оның ең үлкен еңбегі-халықаралық кітап алмасуды дамыту болды. Н.Б.Ахмедова басшылық еткен жылдары Орталық ғылыми кітапхана әлемнің 46 еліндегі 266 ғылыми мекемемен, атап айтар болсақ әлемдегі ең ірі кітапханалармен АҚШ Конгресі кітапханасымен, Париж Ұлттық кітапханасымен,Нью Йорк қоғамдық кітапханасымен және Пекин мемлекеттік кітапханасымен халықаралық кітап алмасу жұмысы жүргізілді. Ал 1980 жылдары Орталық ғылыми кітапхана әлемнің 61 еліндегі 870 мекемемен халықаралық кітап алмасу жұмысы бойынша кітап алмасу жүргізді. Орталық ғылыми кітапхананың Шетелдік ғылыми әдебиеттер қоры Орталық Азиядағы өңіріндегі кітап қоры мол үздік кітапханалардың қатарына кірді. Нурхан Батишевна Ахмедова басшылық еткен 30 жылдың ішінде Орталық ғылыми кітапхана академиялық одақ кітапханалары арасында алдыңғы бетке ұстар мекемеге айналды. Орталық ғылыми кітапханада ғылыми-зерттеу жұмыстарын дамыту үшін қазақ тіліндегі сирек кітаптардың, қолжазбалардың және ғылыми басылымдардың бірегей қоры құрылды.Қордағы кітаптардың физикалық тұрғыда сақталуы үшін әдебиеттерді түптеу және қалпына келтіру бөлімі ашылды.(4) Ғалымдардың ақпараттық сұранысын толық қанағаттандыру үшін Нурхан Батишева Ғылым академиясының ғылыми-зерттеу институттары жанындағы 21 филиалдық кітапхананы қамтитын орталықтандырылған кітапханалар желісін құруға және дамытуға ықпал етуде. Н.Б. Ахмедова кітапхана жұмысындағы негізгі іздеу жүйелерінің бірі каталогтарға үлкен мән берді.Ол ғалымдарды каталогтарды құрастыру және редакциялау жұмыстарына қатыстырып, сол арқылы ғылыми көмекші аппараттар сапасын арттырды. Қазақ КСР Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасы республикада алғашқылардың бірі болып компьютерлік технологияны пайдалана отырып автоматтандырылған ақпараттық жүйені

енгізу жұмыстарын бастайды. Нурхан Батишевна білікті басшы ретінде республикада ғылымды дамытудың өзекті мәселелеріне арналған шетелдік баспа үйлерінің тақырыптық көрмелерін ұйымдастырып кітап қорын насихаттауға көп көңіл бөлді. Н.Б. Ахмедованың жетекшілігімен библиографиялық басылымдарды құрастырудың бағыттары белгіленді. Ғылыми зерттеу институттардың жұмыс жоспарларына сәйкес кітапханадағы кітап қорын қалыптастыру, тақырыптық және типологиялық жинақтау жоспарларын жасау және құрастырумен байланысты зерттеу тақырыптары анықтап, Қазақ КСР Ғылым академиясымен біріге отырып ағымдық және ретроспективті библиографиялық ғылыми құралдарды жасауға кірісті. Нурхан Батишевна экономикалық ғылыми қауымдастық саласында беделді тұлға. Ал, 1972 жылы экономика ғылымдарының докторы дәрежесін алу үшін «Қазақстан өнеркәсібінің дамуы мен орналасу мәселелері» атты докторлық диссертациясын сәтті қорғап шықты. 1977 жылы 20 қаңтарда Қазақ КСР Ғылым академиясы Президиумының қаулысымен қоғамдық ғылымдар бойынша ақпараттар ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалады.(5) Сонымен бірге, Орталық ғылыми кітапхана директоры лауазымын бірге атқарды.

1958 жылы Орталық ғылыми кітапхана Ғылым академиясымен бірге жаңа ғимаратқа көшті. Ғалымдар мен мамандардың қалыпты жұмыс істеуіне жағдай жасалып, 100 орындық 2 оқырман залы мен абонемент пен каталогтар бөлімі кеңейтілді (6).

1979 жылы кітапхананың кітап қоймасы кеңейтіліп, оқырмандармен тікелей жұмыс жасайтын кітапханашылардың жұмысы жағдай жасалды. Сондай-ақ, әдебиеттерді қабылдау, өңдеу және кітап сақтау, түптеу бөлімдері ашылды. Кітапхананың штаттық құрамы 148 қызметкерден тұрды. Біз қарастырып отырған жылдары Орталық ғылыми кітапхана еліміздегі ғылыми зерттеу жұмыстарын үйлестіру орталығына айналды. Кітапхана қызметкерлері халықаралық, бүкілодақтық және республикалық ғылыми конференцияларға қатысып отырды. Кітапхананың алыс және жақын шет мемлекеттермен сыртқы байланыстары белсенді дамыды. Олардың қатарында АҚШ, Канада, Қытай, Жапония, Франция және Германия мемлекеттері бар. Ал, 1983 жылдан бастап республикамызда алғашқы кітапханалардың бірі болып кітапханалық-ақпараттық процестерді автоматтандыру қызметін енгізді. ИРИ автоматтандырылған жүйесі режимінде деректер қорының материалдарын пайдалануды жолға қойды. Кітапханада «Ретроспективті іздеу», «Библиографиялық іздеу» автоматтандырылған жүйелер қолданысқа енгізілді.(7)

Орталық ғылыми кітапхана қызметінің библиографиялық ақпарат жасауды және оны оқырманға жеткізуді көздеген анықтамалық-библиографиялық және ақпараттық жұмысы аса маңызды бағыттарының бірі болды. Анықтамалық-библиографиялық бөлім ауызша және жазбаша анықтамалар, ұсыныстық тізімдер жасаумен және библиографиялық кеңес жүргізумен айналысты. Қызмет көрсету анықтамалық-ақпараттық қор мен картотекалар негізінде құрылды. 1970-1980 жылдары анықтамалық-

библиографиялық бөлім 15 мыңға жуық энциклопедияларды, анықтамалықтар мен библиографиялық көрсеткіштерді құрады. Жыл сайын анықтамалық-библиографиялық құралдардың қосалқы қоры кеңейтіліп, оған еркін қол жеткізу рұқсаты берілді. Анықтамалық әдебиет қоры 35 мыңға жуық атауларды құрады, есептік-тіркеу және салалық библиография, республикамыздағы ақпараттық орталықтардың басылымдары, анықтамалар, энциклопедиялар, өлкетану жөніндегі әдебиет жинақталды. Қорды оқырмандар белсене пайдаланды, оған қорды насихаттау өз септігін тигізді. Кітапханада белгілі ғалымдарға арналған жеке көрмелер мен библиографиялық құралдардың шолулары, анықтамалық аппаратты пайдалану мәселелері бойынша жеке кеңестер ұйымдастырылды. Кітапханада картотекалар барлық салалар бойынша жасалды. Атап айтар болсақ, «Көркем әдебиеттегі Ұлы Отан соғысы», «Әлемдік экономика және әлемдік саясат» және т.б. Көркем әдебиеттердің тақырыптамалық картотекасы, көркем шығармалар атауларының алфавиттік картотекасы, иллюстрациялар, рецензиялар картотекалары жасалды. Әр түрлі тақырыптарға библиографиялық тізімдер мен анықтамалар жасалды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мұра: орталық ғылыми кітапхананың 70-жылдық мерейтойына арналады / К.К.Әбуғалиева, Р.Т.Бірімжанова, Қ.Е.Қаймақбаева-Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2002.
2. ҚРҒАМ 10-қ, т-1, іс-25, п-7
3. ҚРҒАМ 10-қ, т-1, іс-25, п-30
4. ҚРҒАМ 10-қ, т-1, іс-30, п-31
5. ҚРҒАМ 10-қ, т-1, іс-25, п-35
6. ҚРҒАМ 10-қ, т-1, іс-25, п-32
7. ҚРҒАМ 10-қ, т-1, іс-25, п-37

УДК 101:004

**DIGITAL HUMANITIES:
ЦИФРОВОЙ ПОВОРОТ В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ**

Буваева Г.А.

*аспирант кафедры философии и культурологии
Калмыцкий государственный университет
г. Элиста, Россия*

E-mail: buvaevagilyana@gmail.com

Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда,
проект № 19-18-00118, <https://rscf.ru/project/19-18-00118>

Аннотация. Новизна, эффективность и практическое применение результатов научных исследований в значительной степени зависят от полноты и качества информационного обеспечения. В современном мире цифровых и когнитивных технологий все острее стоит вопрос о будущем гуманитарного знания. «Цифровой поворот» в гуманитарных науках знаменует объемный тренд, сопряженный с кардинальной сменой существующей научной парадигмы, формированием цифровых гуманитарных наук (Digital Humanities, DH).

Тенденция к «оцифровыванию» всего ландшафта общественных взаимодействий кардинально изменила социальную и общую культурную ситуацию, повлияла на создание научно-технологических инноваций, связанных с функционированием больших данных. Меняется модель поведения человека в оцифрованном мире больших данных, формируется новая цифровая философия, меняющая парадигму научного осмысления современного цифрового мира.

Ключевые слова: цифровая философия, цифровые гуманитарные науки, научная информация.

Annotation. The novelty, efficiency and practical application of the results of scientific research largely depend on the completeness and quality of information support. In the modern world of digital and cognitive technologies, the question of the future of humanitarian knowledge is becoming increasingly acute. The “digital turn” in the humanities marks a volumetric trend, associated with a radical change in the existing scientific paradigm, the formation of digital humanities (Digital Humanities, DH).

The trend towards "digitization" of the entire landscape of social interactions has radically changed the social and general cultural situation, influenced the creation of scientific and technological innovations related to the functioning of big data. The model of human behavior in the digitized world of big data is changing, a new digital

philosophy is being formed that is changing the paradigm of scientific understanding of the modern digital world.

Key words: digital philosophy, Digital Humanities, scientific information.

Аннотация. Ғылыми зерттеу нәтижелерінің жаңалығы, тиімділігі және практикалық қолданылуы көбінесе ақпараттық қамтамасыз етудің толықтығы мен сапасына байланысты. Сандық және когнитивтік технологиялардың заманауи әлемінде гуманитарлық білімнің болашағы туралы мәселе барған сайын өткір болуда. Гуманитарлық ғылымдардағы «цифрлық бұрылыс» қолданыстағы ғылыми парадигманың түбегейлі өзгеруімен, цифрлық гуманитарлық ғылымдардың қалыптасуымен байланысты көлемді тенденцияны белгілейді (Digital Humanities, DH). Әлеуметтік өзара әрекеттесудің бүкіл ландшафтын «цифрландыру» тенденциясы әлеуметтік және жалпы мәдени жағдайды түбегейлі өзгертті, үлкен деректердің жұмыс істеуіне байланысты ғылыми және технологиялық жаңалықтарды жасауға әсер етті. Үлкен деректердің цифрланған әлеміндегі адам мінез-құлқының моделі өзгеруде, қазіргі цифрлық әлемді ғылыми түсіну парадигмасын өзгертетін жаңа цифрлық философия қалыптасуда.

Түйін сөздер: цифрлық философия, цифрлық гуманитарлық ғылымдар, ғылыми ақпарат.

Как известно, основным предметом гуманитарных научных исследований всегда была каталогизация и систематизация унаследованных культурных знаний, а также контекстуализация их в определенном времени и месте. В условиях взрывного роста количества объектов исследования и их открытой доступности из любой точки земного шара, ученые сталкиваются с серьезной проблемой, когда начинают рассматривать их в столь неожиданном масштабе.

Не только объем данных, но и их разнообразие создает сложности для привычных вычислительных и количественных подходов, которые требуют для корректной работы функциональной совместимости, агрегирования и представления в рамках одной платформы, – будь то разнообразие, присущее мировому культурному наследию или разнообразие эпистемологических подходов, разнообразие социальных вопросов, которыми зачастую пронизаны академические трактовки, или повсеместное многоязычие.

Более того, способы сбора эмпирических данных, моделирования, анализа, контекстуализации, репрезентации, визуализации данных и сообщения о результатах работы обществу особенно нуждаются в изучении с точки зрения гуманитарных и социальных наук.

«Цифровой поворот» в гуманитарных науках знаменует объемный тренд, сопряженный с кардинальной сменой существующей научной парадигмы, формированием цифровых гуманитарных наук (Digital Humanities, DH). Как отмечает Савицкая Е.Т., «концепция DH не исчерпывается методологическими новациями, широким использованием в исторических, лингвистических, культурологических и прочих исследованиях методов машинного анализа текста, обработки больших массивов данных, цифрового

картографирования, 3D-моделирования и т. д.; она ориентирована на создание иного типа науки, нацеленного при участии широчайшей междисциплинарной гибридизации на производство и распространение новых моделей знания. Более конкретно различные направления ДН связаны с переводом в машиночитаемый формат корпуса культурного наследия и формированием специальных баз данных (БД), т. е. созданием цифровых коллекций и архивов; семантической разметкой текстов, снабженных метаданными различных типов и трактуемых как фрагменты гипертекста; квантитативным анализом художественных текстов; визуализацией, моделированием и проектированием БД; новыми формами электронных научных коммуникаций, реформированными методиками обучения и т. д.» [1, с. 533].

В Манифесте цифровых гуманитарных наук 2.0 отмечается, что «цифровые гуманитарные науки — не объединенное поле, но множество конвергентных практик, исследующих мироздание, где, во-первых, печатное слово не есть более эксклюзивное или нормативное средство производства и распространения знания (вместо этого оно само растворяется в новых мультимедийных конфигурациях) и, во-вторых, сами цифровые орудия, средства и медиа видоизменяют производство и распространение знания в сфере искусства и общественных науках» [2].

Одним из актуальных вопросов современного научного дискурса относительно цифровой гуманитаристики стало определение единой позиции в интерпретации понятия «digital humanities». Несмотря на то, что в последние годы термин «digital humanities» стал актуальным для различных дисциплин, однозначного его определения нет. Понятие «digital humanities» имеет множество определений и трактовок, насчитывают более 800 его различных определений [3].

Споры возникают, как правило, не потому, что исследователи имеют разные мнения об одном и том же, а потому, что сам предмет понимают по-разному. Так, участники конференции «Науки о культуре в перспективе «digital humanities»», чтобы ограничить круг разночтений, предложили понимать под «digital humanities» «способ существования гуманитарных наук в эпоху цифровых технологий хранения и трансляции информации», акцентировав внимание на таких вопросах, как философско-культурологическая аналитика цифровых технологий; цифровые методы и интернет-платформы для исследований культуры; вопросы использования цифровых технологий в работе с культурным наследием, в деятельности музеев и библиотек; творческие практики в цифровом формате [4]. Одной из составляющих digital humanities является создание единого информационно-коммуникативного образовательного пространства. Если раньше самообразование покоилось на «книжной» основе, то теперь новые информационные и коммуникативные технологии послужили рождению «цифровой» культуры, основанной на компьютерных технологиях и умении разбираться в поступающих и постоянно изменяющихся потоках информации.

Профессор департамента «Информационные технологии в историко-культурных исследованиях» Кельнского университета М. Таллер условно разделил сферу «Digital Humanities» на основные области, связанные, в том числе, с 1) анализом текста посредством применения различных компьютерных средств от индексирования до формализованного определения авторского стиля; 2) использованием текстов или образов для получения новой информации («фактов») и дальнейшего анализа совокупности этих «фактов» (базы данных, методы статистического анализа, географические информационные системы, геопространственное моделирование и др.) в истории, антропологии, археологии, истории искусства, где рассматриваются социальные явления или материальные объекты; 3) нетекстовыми ресурсами, включая оцифровку больших коллекций изображений, управление ими, использование трехмерных моделей артефактов, визуализацию поисковых запросов в базах данных. Отвечая на вопрос, являются ли «Digital Humanities» просто потребителями разработок в сфере технологий или они способны влиять на дальнейшее развитие самих технологий, М. Таллер отмечает важность того, «чтобы концептуальные решения об использовании новых технологий в гуманитарных науках определялись концепциями гуманитарных наук» [5, с. 13].

За последние годы сложилась весьма обширная система научной периодики по проблемам ДН - Digital humanities. С 2007 г. издается журнал «Digital Humanities Quarterly», с 2011 г. выходит «Journal of Digital Humanities». При этом проблематике ДН посвящены и материалы классических журналов – «Literary and Linguistic Computing» (LLC, выходит с 1986 г.) и «Digital Studies / Le champ numérique» (с 1992 г.). Помимо традиционных средств публикации имеются и сайты-агрегаторы новостей в научной области, например, ресурс «Digital Humanities Now», публикующий подробные обзоры и новости проектов и ресурсов в стиле ДН [6, с. 8-9].

Междисциплинарный формат наиболее активно проявляет себя в области образования, демонстрируя одновременно становление элементов знания цифровой гуманитаристики. В 2016 году был создан Центр цифровых гуманитарных исследований НИУ ВШЭ как объединение специалистов в области Digital Humanities, которые работают на факультете гуманитарных наук НИУ ВШЭ на стыке компьютерных методов и гуманитарного знания. Особое внимание центр уделяет практике цифрового издания, методам сетевого анализа и геоинформационных систем, компьютерному анализу художественного текста, созданию жанровых корпусов и электронных инструментов для гуманитарных исследований. Разработана магистерская программа «Цифровые методы в гуманитарных науках» [7].

В 2018 г. в Международном институте новых образовательных технологий РГГУ была разработана образовательная междисциплинарная общеуниверситетская программа «Цифровая гуманитаристика», а в Институте философии РАН в 2019–2020 гг. в рамках МФО действует междисциплинарный исследовательский семинар «Философские аспекты творчества цифровой

гуманитаристики» [8]. Организуются конференции, посвященные цифровой гуманитаристике и использованию цифровых технологий в образовании [9].

Отдельного внимания заслуживает такое достаточно новое направление, как цифровая философия (Артамонов Д. С., Устьянцев В. Б.; Корчагин Е. А.; Макулин А.В.; Соколова Т.Д.; Сорочайкин А.Н., Сорочайкин И.А.; Chekletsov V.V., Arshinov V.I. и др.).

Следует обратить внимание на определения понятия «цифровая философия» / «Digital Philosophy», данные А. Макулиным:

– «цифровая философия – это направление в философии и космологии, отделившееся от цифровой физики с основным предположением» в том, «что Вселенная – это гигантский тьюринг-полный клеточный автомат» (допускаются «варианты цифровой философии, рассматривающие действительность и акты мышления как процессы обработки информации»);

– «понятие «цифровая философия» используется как некий маркер для обозначения фактов приложения программного обеспечения для преподавания, анализа или моделирования классических проблем философии [10, с. 79].

Большое значение в этой связи имеет работа по созданию научно-информационных исследовательских баз, которые направлены на создание и открытие новых объектов для гуманитарных изысканий, доступа к огромным объемам цифровых ресурсов. При этом создание цифровых инструментов (разработка и стандартизация цифрового формата публикации и хранения данных, создание регулярно обновляемых информационных баз, структурированного каталога, обеспечение автоматического поиска по различным параметрам и т.д.) и исследовательских инфраструктур для работы с подобными ресурсами улучшает качество проведения гуманитарных исследований.

В данном контексте хотелось бы отметить работу по созданию в Калмыцком государственном университете научно-информационной базы исследований по проекту Российского научного фонда «Россия и буддийский мир в дискурсе философского востоковедения», которая направлена не только на обеспечение проводимых научных исследований данной проблематики, но и на расширение проблемного и предметного пространства философского востоковедения.

Тенденция к «оцифровыванию» всего ландшафта общественных взаимодействий кардинально изменила социальную и общую культурную ситуацию, повлияла на создание научно-технологических инноваций, связанных с функционированием больших данных. Меняется модель поведения человека в оцифрованном мире больших данных, формируется новая цифровая философия, меняющая парадигму научного осмысления современного цифрового мира.

Литература:

1. Савицкая Т.Е. Сдвиг парадигм: библиотеки в контексте цифровых гуманитарных наук (зарубежный опыт) // Обсерватория культуры. 2018. Т. 15, № 5. - С. 532 -541.
2. The Digital Manifesto 2.0 [Electronic resource]. URL: <http://www.humanitiesblast.com/Manifesto v2.pdf> (дата обращения: 5.11.2022).
3. Cassella M. New Trends in Academic Library Partnerships: Academic Libraries and Digital Humanities [Электронный ресурс] // Proceedings of the IATUL Conferences. Paper 2. URL: <http://docs.lib.purdue.edu/iatul/2017/partnership/2> (дата обращения: 5.11.2022).
4. Науки о культуре в перспективе «digital humanities»: Материалы Международной конференции 3–5 октября 2013 г., Санкт-Петербург / Под ред. Л.В. Никифоровой, Н.В. Никифоровой. — СПб. : Астерион, 2013. — 600 с.
5. [Таллер М. Дискуссии вокруг Digital Humanities \(пер. с англ. Е.А. Лубанец, ред. перевода И.М. Гарскова\) // Историческая информатика. 2012. № 1. – С. 5-13.](#)
6. Володин А. Ю. Digital Humanities (Цифровые гуманитарные науки): в поисках самоопределения // Вестник Пермского университета. 2014. Вып. 3(26). С. 5–12.
7. Официальный сайт Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» (НИУ ВШЭ) - <https://hum.hse.ru/digital/>
8. Ярославцева Е. И. Цифровая гуманитаристика: междисциплинарность стратегий будущего // Горизонты гуманитарного знания. 2020. №2. – С. 3-29.
9. Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании (DHTE 2021): сб. статей II-й Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 11–12 ноября 2021 г. Digital Humanities and Technology in Education (DHTE 2021): collection of Articles of the II All-Russian Scientific and Practical Conference with International Participation. November 11–12, 2021. / Под ред. В.В. Рубцова, М.Г. Сороковой, Н.П. Радчиковой. М.: Издательство ФГБОУ ВО МГППУ, 2021. – 779 с.
10. Макулин А.В. Интеллектуальные системы в гуманитарной сфере и цифровая философия // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: гуманитарные и социальные науки. 2016. №2. – С. 76-86.

УДК 821.512.122.0

**АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ, ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН,
МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫ ЖӘНЕ БІРТҰТАС АЛАШ ИДЕЯСЫ**

Тажиев Е.Е.

қазақ тілі мен әдебиеті пәні оқытушысы

«Жоғары медициналық колледжі»,

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: erbol_tazhiev@mail.ru

«Тірі болсам, қазаққа қызмет қылмай қоймаймын!»

Әлихан Бөкейхан

Түйінді сөздер: Алаш, мемлекет, сауатсыздықты жою, өркениеті ел болу, мамандықты таңдау, бәсеке қабілеті маман болу, тәуелсіз мемлекет болу, ұлттық құндылықтарды сақтау, мәдениет, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу.

Алаш – Тәуелсіздік жылдары Қазақстан Республикасының батыл да бастамашыл білік пен парасат, білім мен жауапкершілік тарихына қараған айнасы. Ғасырлар бойы ата-бабаларымыз ұлан-байтақ қазақ жерін, елін тұлпардың үстінде жүріп, найзаның ұшымен, білектің күшімен қорғаса, «Алаш» қозғалысының қайраткерлері саяси күресті ойлап тапты. Оларды сүріндірді, бірақ құлата алмады. Алаш зиялылары «Шықсақ бір төбеде, өлсек бір шұңқырда болайық», - деді. Өмірінің соңына дейін осы сөздерінен таймады. [8, 25 б.].

Алаш қозғалысы – ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде Ресей империясының отарлық билік жүйесіне қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалыс. Алаш қозғалысының басты мақсаты – қазақ елінің өзін-өзі басқару, яғни ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру құқын метрополияға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, қазақ жерлеріне ішкі Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдалана отырып, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, сонымен қатар егіншіліктің, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, рыноктық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқын және басқа демократиялық принциптерді қадір тұту, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу жүйесінің, тілдің дамуына қажет шарттар түзу болды. Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдалана отырып, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, сонымен қатар егіншіліктің, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, рыноктық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқын және басқа демократиялық принциптерді қадір тұту, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу жүйесінің, тілдің дамуына қажет шарттар түзу болды.

Annotation. The Alash movement is a national liberation movement directed in the first quarter of the twentieth century against the system of colonial power of the Russian Empire.

The main goal of the Alash movement was the recognition of the right to self – government of the Kazakh country, that is, the creation of a state system that can protect the national interests, the creation of an independent state, the restriction of migration to the Kazakh lands from internal Russia, the development of traditional animal husbandry using the best world experience, as well as the development of agriculture, industry, the opening of market relations, respect for individual rights and other democratic principles, the development of national culture, the formation of conditions for the development of the educational system and language. It was necessary to limit the resettlement from Russia, develop traditional animal husbandry using the best world experience, as well as ensure the development of agriculture, industry, open the way to market relations, respect for individual rights and other democratic principles, develop national culture, education, and language.

Key words: Alash, the state, the elimination of illiteracy, to be a country with civilization, to choose a profession, to be a competitive specialist, to be an independent state, to preserve national values, culture, to educate hard work.

XX ғасыр басындағы Алаш идеясы ұлттық идея ретінде алға шығып келеді. Бір тұтас болып біріккен ғажайып үштік – Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Әлихан Бөкейханов қалың қазақ елінің мүддесін білдіріп, оның шамшырағы болған ғасырдың ұлттық газетін құра білді. Олар «Қазақ» газетінің төңірегінде қазақ демократиялық зиялыларының бүкіл бетке ұсталарын, соның ішінде Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабаев, Ғұмар Қарашев, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Жүсіпбек Аймауытов, Бейімбет Майлин, Жақып Ақбаев, Халел досмұхамедов, Сәбит Дөнентаев, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышбаев және басқа да көптеген адамдар сияқты көрнекті қайраткерлерді топтастыра білді. Дегенмен де, негізгі идеялық-теориялық салмақты Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Әлихан Бөкейхан көтерді. «Қазақ» басылымы жинағында келтірілген материалдардың жаратысынан астамын солар жазған. Тек Әлихан Бөкейхановтың өзі «Қазақ» үшін 200-дей мақала жазыпты. [8, 35 б.].

Бағдарламалық мақалада Ахмет Байтұрсынұлы газет «ұлттың көзі, құлағы және тілі» деп аталған. Редактордың пікірінше, газет адамдардың мүдделеріне қызмет етуге, білімді таратушы, халықтың қорғаушысы, оның рухани тәлімгері болуға тиіс. Ахмет Байтұрсынұлы нағыз жалпы халықтық басылым құрауды ойлады және оны жүзеге асырды. Газетті оның негізін қалаушылар «Қазақ» деп атады. Халықтың өз атын қалпына келтіріп, олар сол арқылы отаршылар тарапынан бұратаналарға менсінбей қарауға қарсы наразылық білдірді, қазақтар арасына ұлтжандылық мақтаныш және бірлік идеясын таратты.

«Алаш» партиясы – қазақтың тұңғыш ұлттық демократиялық партиясы. 1917 жылы Қазақстанда Уақытша үкімет мамырдан бастап ауылдар мен селоларда құрылды. Қазақстанда Уақытша үкімет мамырдан бастап ауылдар

мен селоларда құрылды. Қазақстанда қоғамдық-саяси өмір үлкен өзгеріске ұшырады. 1917 жылы шілдеде Орынборда 1-ші Бүкіл қазақ съезі шақырылды. Онда мемлекеттік басқару, автономия, халықтық милиция құру, оқу ағарту сот, саяси партиялар құру жөніндегі мәселелер қарастырылды. Съезд «Алаш» партиясын құру жөнінде шешім қабылдады. Алашорданы білімді адамдар қазақ тарихындағы жаңа тұлғалар – зияткер, кәсіпқой мамандар, елге жан-тәнімен берілген зиялылар Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Халел Ғаббасұлы, Мұхаметжан Тынышбайұлы, Әлихан Ермеқұлы, Нұрғали және Нәзипа Құлжановалар қазақ зиялыларының өкілдері еді.

1917 жылы желтоқсанда «Алаш» партиясының 2-ші Бүкіл қазақ съезі болды. Съезде автономия мен оның үкіметін құру жөніндегі құжаттар қабылданды. «Алаш» атауымен қазақ автономиясының құрылғанын мәлімдеді. «Алашорда» деп аталды. Құрамына Бөкей ордасы, Орал, Торғай, Ақмола, Семей облыстары, Каспий облыстары мен Алтайдың қазақтары мекендеген аудандары еруге тиіс деп қаулы қабылданды. Алашорда орталығы Семей қаласы, Алашорда үкіметін Әлихан Бөкейханов басқарды.

Алаш партиясының басты бес ұстаным бағыты:

1. Жерге ең алдымен қазақ ие болу керек.
2. Жердің асты-үстіңгі байлығын қазақ пайдалануы керек.
3. Өз өнімін өзі өндіретін ұлттық экономика
4. Қазақ тілінің мемлекеттілігі, діні мен тілінің үстемдігі
5. Білімнің дамуы, міне осы бес бағыт бір ғасырдан кейін, бүгін де өзекті мәселе болып отыр.

Міржақып Дулатов көптеген шығармалар мен мақалалар жазып шығарады. Олардың көп бөлігі қазақ елін ояту, Ресей империясын әшкерлеу мақсатында болған. Ең көп дау тудырған «Серке» газетінің екінші нөмірінде басылып шығарылған, «Қазағым менің, елім менің!» деп басталатын «Біздің мақсатымыз» атты мақала. Сол мақалада, Алаш батырымыз былай деген: «Ең алдымен қазақ халқы – Ресейге тәуелді халық... Оның ешқандай да правосының жоқтығы ыза мен кек тудырады. Халықтан жиналатын салық қаражатының көп бөлігі халыққа тіпті де керек емес нәрселерге жұмсалады...

Чиновниктер, кедей қазақтарды ұрып – соғып, мал – мүлкін тартып алып, ойына не келсе соны істейді.

Бүкіл Ресейдің генералдарға бөліп берді. Соғыс жағдайын енгізіп, 87 статья бойынша әр жерлерде соттарын құрды. Бұл соттардың шешімдері атылып кетті. Қазірдің өзінде мыңдаған ерлеріміз шалғай жерлерде жүр, немесе түрмелерде отыр» (М. Дулатұлы, Біздің мақсатымыз, «Серке» газеті, Санкт – Петербург, 6 маусым, 1907 жыл, №84). Осы мақаладан оның қандай батыл адам болғанын көре аламыз. 1913 жылы ол Ахмет Байтұрсыновпен бірге «Қазақ» газетін шығарып, өзінің «Оян қазақ!» атты танымал жинағын шығарады. «Көзіңді аш, оян, қазақ, көтер басты, Өткізбей қараңғыда бекер жасты» - деп басталатын өлең жинағы қазақтарға жата бермей, елінің болашағын ойлауға итермелейтін ұранды туынды. 1922 жылы жазықсыз түрмеге жабылады.

Алайда, оны сол жылы босатады. 1922-1926 жылы мұғалім болып жұмыс істейді. 1928 жылы 29 желтоқсанында қамауға алынады. Алғашында, оған ату жазасы кесіледі, бірақ он айдан кейін он жыл абақтыға өзгертеді. 1935 жылы қазақ ақыны абақтыда өмірімен қош айтысады.

Азамат соғысы жылдары Алашорда үкіметі Кеңес өкіметіне қарсы болғандықтан саяси қудалауға ұшырады. 1920 жылы Алашорда үкіметін жою жөнінде қаулы шықты. Толитарлық тәртіптің нығаюы алашордашылардың өміріне, ісіне араласа отырып, 1937-1938 жылдары жаппай сталиндік репрессияға ұшырады. 1955 жылы алашордашылар ақталса да, ресми тарихтан тыс болды. Тек 1988-1989 жылы Қазақстан Коммунистік партиясының шешімімен шығармашылық мұралары жарық көрді.

Алаш арманы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан! Ендеше біз, әрбір азамат осы жүз жыл бұрынғы ұлттық ұлы идеялардың бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да негізі ретінде берік орнығуына мүдделі болуға тиіспіз. Өйткені Алаш идеясы – ұлттық идеология! Ол отаншылдыққа, мемлекетшілдікке, бірлікке үндейді. «Біз бүгін Алаш мұрасы қазаққа не берді дегенді айтатын болсақ, Қазақстан дәл бүгінгі өзінің даму деңгейінде, сол Алаш қайраткерлері бізге қалдырған мұраларына қарыздар. Сондықтан Алаш қайраткерлерінің алдына қойған мақсаттары, идеялары еліміз тәуелсіздік алған кезде жүзеге асты. Сондықтан, ғасыр басында дүниеге келген бұл идеялар, бүгінгі тәуелсіз Қазақстанға да қызмет етіп отыр деп нық сеніммен айта аламын».

Жерімізге ие болып, шашпай-төкпей игеріп, халық тұрмысын жақсарту, ұлттық руханиятымызды сақтап, жаңғырту арқылы өркениет өріне жететінімізді айшықтап, өркені өскен сауатты, келбетті, ұйымшыл, бірлігі мол ұлт болғанда ғана Қасым Жомарт Тоқаев президентіміз айтқандай боларымызға екпін беріп, елді болашаққа бастаған білікке сенетін заман емес, білімге және іске сеніп, халықтың игілігіне қызмет істеу керекпіз.

Жалпы Алаш қозғалысының басында 100-200-дей адам болуы мүмкін. Соған қарамастан, шағын ғана топ бүкіл қоғамды соңынан ерте білді. Сол кездің өзінде-ақ бүгінгі күннің идеологиясын қалыптастырып берді» деген кездің өзінде-ақ бүгінгі күннің идеологиясын қалыптастырып берді» деген сөз бар. Ұлттық тұтастығы – ұлттық идеясында. Сөз түзелмей, мін түзелмейді. Әрбір адам білікті ой айта алса, әрбір адам өз ісімен көрсете алса, бұл – ұлттық идеяға қызмет ету емес пе? Ұлттық тұтастығы осыдан басталады.

Сондықтан да, Алаш идеясы – ұлттық идеология. Ендеше ұлт болып жұмылып, Алаш арманын іске асыруымыз керек. Біз бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның бастауында тұрған, елімізді алғаш ұлттық санаға көтерген, Алаш арыстарын ардақтауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қамзабекұлы Д. Алаштың рухани тұғыры «Астана» - 2008 ж.
2. Тұрсын Жұртбай Біртұтас Алаш идеясы Алматы – 2016 ж.
3. Қуаныш Сұлтанов Елбасы және қазақ мемлекеттігі Алматы – 2015 ж.
4. Айқын апта Республикалық қоғамдық-саяси №8 21 қаңтар, 2017 ж.

УДК 398

ОТБАСЫ ҒҰРЫП ФОЛЬКЛОРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ

Ғинаятова А.А.

«7M02313 – Филология» мамандығының 2-курс магистранты

Ғылыми жетекші: PhD, доцент м.а. Даутова Г.Р.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: anzhela_099@bk.ru

Аннотация. Мақалада фольклор мәселесі «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында қарастырылды. Қазақ фольклорын жинақтап, мәтіндік салыстырулар жасап, әр жанрдың өзіндік ерекшелігіне сай жүйелеп, баспаға басып шығаруға үлесін қосқан зерттеушілер: А.Байтұрсынұлы, Х. Досмұхамедұлы, С. Сейфуллин, М. Әуезов, С. Қасқабасов, Б. Әбілқасымов, Ш. Ыбыраев еңбектері мен эстетикалық ойлары сараланды. Фольклордың бүгінгі атқаратын қызметі, жанрлық ерекшеліктері талданды. Ғұрыптық фольклордың ең үлкен саласы отбасы фольклоры туралы ақпарат берілді.

Кілт сөздер: фольклор, ғұрыптық фольклор, «Рухани жаңғыру», салт-дәстүр, фольклористика, тұрмыс-салт жырлары

Аннотация. В статье вопрос фольклора рассмотрен в рамках программы «Духовное возрождение». Исследователи, которые собирали казахский фольклор, проводили сопоставления текстов, систематизировали его по специфике каждого жанра и способствовали изданию: А. Байтұрсынұлы, Х. Досмұхамедұлы, С. Сейфуллин, М. Ауэзов, С. Каскабасов, Б. Абилқасымов, Ш. Ибраевские произведения и эстетические идеи были дифференцированы. Анализируются современные функции фольклора, жанровые особенности. Была представлена информация о семейном фольклоре, самой крупной ветви традиционного фольклора.

Ключевые слова: фольклор, обрядовый фольклор, «Духовное возрождение», традиции, фольклористика, народные песни.

Annotation. In the article, the question of folklore is considered within the framework of the program "Spiritual Revival". Researchers who collected Kazakh folklore, compared texts, systematized it according to the specifics of each genre and contributed to the publication: A. Baytursynuly, Kh. Dosmukhameduly, S. Seifullin, M. Aueзов, S. Kaskabasov, B. Abilkasymov, Sh. Ibraev's works and aesthetic ideas were differentiated. Modern folklore functions, genre features are analyzed. Information about family folklore, the largest branch of traditional folklore, has been presented.

Key words: folklore, ritual folklore, "Spiritual revival", traditions, folkloristics, folk songs.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасында «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бен музыкамыз мәңгі қалуға тиіс», - делінген. Ғылымның заманауи гуманитарлық бағытына қойылған міндет – бұл қоғамдық сананы жаңарту, ол ең алдымен Мәдени мұра мәселелерімен байланысты. Жаһандану дәуірінде қазақ халқының мәдени мұрасын зерттеу, материалдық емес мәдени мұра саласындағы мәселелерді шешу, қазіргі гуманитарлық ғылымда жаңа тәсілдерді әзірлеу, кешенді (фольклористика, мәдениеттану, этнография) көзқарас контекстіндегі қазіргі фольклористиканың теориялық және әдіснамалық мәселелері – бұл қазіргі қоғам айналысуы тиіс күрделі мәселелер.

Фольклор – алғашқы қауымдық қоғамнан күні бүгінге дейін мәні мен маңызын жоймай, заман талабына сай жаңғырып, түрленіп, тарихи дамудың әр қилы сатысынан өткен сала. Фольклор әр халықтың төл мұрасы, ол халық өмірінің, тұрмыс-тіршілігінің, наным-сенімдері мен әдет-ғұрпының рухани-мәдени көрсеткіші. Фольклор терминін ғылыми айналымға ағылшын ғалымы Вильям Томас 1846 жылы енгізіп, кейін халықаралық қолданысқа ие болды. ХІХ ғасырдан бастап фольклорды халықтың этнографиясы тұрғысынан жалпылама сипаттау жалғасын тапты. Қазақ әдебиеті мен мәдениетін, фольклорын Ф. Достоевский, Т. Шевченко, А. Янушкевич, Г. Зелинский, Б. Залеский т.б. Еуропаның зиялы қауымдары зерттей бастады. Олар қазақтың жерлеу рәсіміне, үйлену салтына, ас өткізу, ауруды емдеу, беташар, жар-жар сынды жанрларды қарастырды.

Қазақ фольклорын жинастырып, зерттелуіне орасан үлес қосқан ғалым Ш.Ш. Уәлиханов. Қазақтардың тұрмыс-тіршілігінде, дүниетанымында, қазақ қоғамында фольклордың мәні мен маңызын кішкентайынан байқап өскен ғалым ауыз әдебиеті үлгілерін жинақтап, зерттеу жұмыстарын жасады. Ш. Уәлиханов фольклорлық мұралардың ішіндегі эпостық жанрға айрықша мән беріп, зерттеу нысанына айналдырды. «Шона батыр», «Едіге», «Ер Көкше», «Ер Қосай», «Шора батыр», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» сияқты қаһармандық эпостар мен ғашықтық жырлары туралы өзіндік ой-пікірлерін жазды. Халық өмірінің айнасы фольклорлық мұраларды салыстырып зерттеудің алғашқы ізін салушылардың бірі Ш. Уәлиханов болды. Фольклорды этнографиямен, мәдениетпен, тарихпен салыстыра зерттеу ХІХ ғасырда да жалғасын тапты.

Қазақ фольклорлық мұраларын жинау, деректерді пайдалану, бастыру, өзге тілге аудару, сипаттама жасау, зерттеу жұмыстарын жүргізу сынды маңызды жұмыстармен Т. Сейдалин, С. Жантурин, О. Әлжанов, Б. Дауылбаев, Р. Дүйсенбаев, Д. Жетпісбаев, М. Ибрагимов, Ж.Т. Көпеев, С. Сейфуллин сынды ғалымдар айналысты.

ХХ ғасырдың басында А. Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» (1926), М. О. Әуезовтің «Әдебиет тарихы» (1927), Х. Досмұхамедұлының орыс тілінде жарық көрген «Қазақ халық әдебиеті» (1928), С. Сейфуллиннің

«Қазақтың ескі әдебиет нұсқалары»(1931), «Қазақ әдебиеті» (1932) сынды кітаптары жарық көре бастады.

Халық ауыз әдебиетін алғаш рет ғылыми жүйеге түсіріп, зерттеу жұмыстарын жүргізу қазақ зиялыларының тарапынан А.Байтұрсынұлының назарынан тыс қалмады. «Әдебиет танытқыш»(1926) еңбегінде фольклорды «Сауықтама» және «Сарындама» деп қарастырып, «Сарындаманың» өзін «Салт сөзі», «Ғұрып сөзі» және «Қалып сөзі» деп үшке бөледі. Наным-сенімдерге байланысты жанрлар: жын шақыру, құрт шақыру, дерт көшіруді «Қалып сөзіне» жатқызады. Фольклорлық жанрлардың табиғатын, өздеріне тән сипаттарын дөп басып, «Ғұрып сөзіне» қазақ халқының ғұрып фольклорының той бастар, жар-жар, беташар, некеқияр, жоқтау, жарапазан, бата және т.б. жанрларды топтастырады. Әрбір жанрлық түрлерге сипаттама бере отырып, оларды мысалмен дәлелдейді.

М.О. Әуезов «Әдебиет тарихы» атты еңбегінде жанрларды белгілі бір нақты ғұрыптық айналасына жинап, «сыршылдық салт өлеңдері» деп атайды. Ғалым ғұрыптық фольклорды төмендегідей жіктейді:

1. Ел салтындағы шер өлеңдер (жоқтау, естірту, қоштасу, көңіл айту);
2. Дінмен байланысты өлеңдер: (наурыз, бақсы сарыны, жарапазан);
3. Қыз ұзату үстіндегі салт өлеңі: (жар-жар, қоштасу-танысу, беташар).

Фольклор ғылымы өз ішінен басқа салалар сияқты жанрлық тұрғыда үш түрге бөлінеді. Олар: ғұрыптық фольклор, ғибраттық фольклор, прозалық фольклор. Қазақ халық ауыз әдебиетінде әдет-ғұрыпқа байланысты туған салт өлеңдері көп. Адам өмірге келгеннен о дүниеге аттанғанға дейін тұрмыс-тіршілігінің бәрі ғұрыптық рәсімдермен тығыз байланысты болған. Ғұрыптық рәсімдерде адамның табиғатты тануы, наным-сенімдері мен өзіндік көзқарастары көрініс табады. Орыс халқының ауыз әдебиетінде оларды «обрядовый фольклор», «бытовые песни» дейді. Ал қазақ халық ауыз әдебиетінде бұрын «тұрмыс-салт жырлары» деп жалпы атаумен беріліп келген фольклорлық мұралар қызметіне, құрылымына, тақырыбы мен мазмұнына қарай жанрлық түрлерге жіктеліп, «ғұрыптық фольклор» деген атауға ие болды[1, 112].

Қазақ фольклорын кешенді тұрғыдан зерттеуші С. Қасқабасов «Ойөріс» еңбегінде ғұрыптық фольклор туралы былай делінген: «Қазақ фольклорының ішінде ғұрыптық фольклор саласы өте кең дамыған. Бұл топ ежелгі заманғы діни нанымдар мен ырымға, салт-ғұрыпқа негізделген жанрлардан тұрады. Олар – арбау, алғыс, қарғыс, бәдік, бақсы сарыны, т.б. Бұл жанрлар ерте заманда таза магиялық функция атқарған да, ғұрыптық іс-әрекеттермен тығыз байланыста болған. Сондықтан олар тек утилитарлық, яғни қолданбалы мақсатта орындалған. Келе-келе олар көркемдік қасиеттерге де ие болған. Сөйтіп, кейбіреулері өнерлік те сипат қабылдаған» [2, 31].

Тұрмыс-салт поэзиясы: үйлену салтына қатысты ырымдар мен өлеңдер: ұзатылған қыздың өлеңі, сыңсу, қоштасу т.б.

Жерлеу рәсіміне байланысты ырымдар мен өлеңдер: естірту, көңіл айту, жұбату, жоқтау.

Фольклорлық үлгілерді жеке жанр ретінде қарастырған ғұрыптық фольклордың білгірі Б. Әбілқасымов отбасы ғұрып фольклорын үйлену салтының фольклоры, өлік жөнелту салтының фольклоры, бала өсіру салтының фольклоры деп жіктеп көрсеткен. Б.Абылқасымов: «Әдебиет тек сөз өнеріне жатса, фольклорда бірнеше өнер бас қосады: сөз өнері, сахна өнері, музыка өнері. Оның үстіне фольклорда этнографиялық сипат басым болды»[3, 177], - деп ғұрыптық фольклордың өзіне тән дербес сипаты мен өзгешеліктерін танып, оның этнографияға жақын екенін нақты деректермен дәлелдеді. Ғұрыптық фольклордың өзіне дейін жиналған мәтіндерімен жұмыс жасап, мұқият сұрыптап, бір жүйеге келтірді.

Төл мұрамыздың осыған дейін «дін салты өлеңдері», «қалып сөзі», «емшілік өлеңдер» деп әр түрлі аталып келген бұл саладағы фольклорлық үлгілерді жеке жанр ретінде қарастырып, оларды ғылыми тұрғыда «наным-сенімдер ғұрпының фольклоры» деп атады.

Б.Ш. Әбілқасымов өзіне дейінгі ғұрыптық фольклор төңірегінде жазылған барлық еңбектерді зерттей отырып, өзіндік тұжырым шығарды. Әлемдік фольклортанудағы жүйе бойынша төмендегідей жіктеп көрсетті:

1. Отбасының ғұрып фольклоры;
2. Маусымдық ғұрып фольклоры;
3. Наным-сенімдер ғұрпының фольклоры.

Белгілі түркітанушы, фольклорист ғалым Ш. Ыбыраев ғұрыптық фольклорды зерттеу еңбегінде

Тұрмыс-салт жырлары:

1. Сәбиге арналған салт өлеңдері:
 - а) бесік жыры
 - ә) уату жыры
 - б) ырым өлеңдер (бесікке бөлеу, ал білек, тұсау кесу, майлап сылау)
2. Үйлену салт өлеңдері:
 - а) той бастар
 - ә) той тарқар
 - б) жар-жар
 - в) сыңсу
 - г) жұбату
 - ғ) беташар
 - д) құттықтау
3. Жерлеу салтына байланысты өлеңдер:
 - а) естірту
 - ә) көңіл айту
 - б) жоқтау
 - в) дұға (аруақтарға арнап оқу)

Ғұрыптық фольклордың ең үлкен саласы – отбасы ғұрып фольклоры. Уақыт өткен сайын ғұрыптық фольклор заман көшіне ілесіп мәні мен маңызын жоймай, керісінше жаңғырып, жасарып отыр. Фольклор тұрмыспен біте қайнасып, оған қызмет етеді. Бала өмірге келгенде жүзеге асырылатын ырымдар мен өлеңдер, тілек-баталар, қырқынан шығарғанда, шілдехана

жасағанда айтылатын бата-тілектер, тұсау кесу рәсімі, сүндет той, үйлену тойында құда түсу, қыз ұзату, сыңсу, жар-жар, тойбастар, беташар сынды жоралғыларда кезінде айтылатын өлең-жырлар – бәрі де адам өмірінің маңызды кезеңдерінде міндетті түрде орындалуы тиіс. Отбасы фольклорын зерттеуге үлес қосып, этнографиялық аспектілерін типологиялық тұрғыдан қарастырған К.І. Матыжанов болды. Ғалым балалар фольклорының жанрлық жүйесін арнайы қарастырып, ғұрыптық фольклорды тәрбиемен, этнографиямен байланыстырды.

Отбасы ғұрып фольклорының бір саласы – әлпештеу фольклоры. Нәресте шыр етіп дүниеге келгенде алғаш анасын көреді. Бесік жыры, мәпелеу өлеңдері арқылы баланың кішкентайынан-ақ жақсы болуға үгіттейді. Сәби дүниеге келгеннен кейін атқарылатын жоралғылар кезінде айтылатын бата-тілектің астарында магиялық сенім жатыр. Поэзия тек баланың дүние тану мөлшерін кеңейту ғана емес, өмірдегі жақсы-жаман әрекеттің бәріне де бала сезімін ортақ етеді, оны ойлантады, шешім қабылдауға үйретеді. Мұның бәрі бала бойында гуманистік сезімді оятуға, оларды ерлік пен ізгі мінезге тәрбиелеуге қызмет етеді. Белгілі қазақ фольклорының маманы М. Ғабдуллин: «Халықтың ойынша жас бала өсе келе, ер жеткен соң еліне қызмет етуге тиісті. Мал бақ, кәсіп ет, ел-жұртыңды жаудан қорға деген ойын халық бесікте жатқан жас балаға ақыл, тілек етіп білдіреді және кімді ардақтайтынын да аңғартады», – дейді[4, 51].

Бізге жеткен фольклорлық мұралар кемелденген, атқаратын тәрбиелік қызметі бар, жанрлық тұрғыдан зерттелген сала. Ғұрыптық фольклор халықтың тек қана эстетикалық талап-тілегін қанағаттандыру үшін ғана емес, утилитарлық және тәжірибелік қажеттіліктерін атқару үшін қолданылатынын естен шығармауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ибраев Ш. Қазақтың ғұрыптық фольклоры. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2021. – 254 б.
2. Қасқабасов С. Ойөріс(фольклор туралы) Астана: «Астана полиграфия», 2009. – 320 б.
3. Фольклор шындығы. – Алма-Ата: Ғылым, 1972, – 177 б.
4. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Алматы, 1974.

ҚАЗАҚТЫҢ СӨЗ САПТАУ ДӘСТҮРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН СИПАТЫ

Қадыржанова Ж.Қ.

«7М02313 – Филология» мамандығының 2-курс магистранты

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., аға оқытушы **Әлімтаева Л.Т.**

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: anzhela_099@bk.ru

Аннотация. Қазақтың сөйлеу дәстүрі басқа халықтардан айтарлықтай ерекшеленеді. Оның өзіндік коммуникативті-прагматикалық сипаты да бар. Халқымыз әр сөзге сақтықпен қараған. Тіпті сөз саптау дәстүрінде астарлы сөйлеу ерекшелігі де көрінеді. Бұл ерекшеліктің бәрі фольклорлық мұрадан бастап кез келген көркем шығармада, тұрмыстық сөйлеу мәдениетінде көрінеді.

Тірек сөздер: сөйлеу, астарлы сөйлеу, имплицитті мән, прагматика, тыйым.

Annotation. Kazakh speech tradition is significantly different from other nations. It also has its own communicative and pragmatic character. Our people are cautious about every word. Even in the tradition of word composition, the peculiarity of figurative speech can be seen. All this feature is reflected in any artistic work, from the folklore heritage, to the culture of everyday speech.

Key words: speech, figurative speech, implicit meaning, pragmatics, prohibition

Қазақ десе, оған тіркесе жүретін «қонақжай халық», «жомарт халық», «мәрт халық» деген секілді санада қалыптасқан дайын стереотиптер бар. Бірақ осы қатардағы халқымызға тән тағы бір қасиет – қазақтың сөз қадірін ұғуы, сөз киесінен аспауы, сөзге тоқтаған сұңғылалығы. Қазақтың сөйлеу әдебі өзге халықтардан айтарлықтай ерекшеленеді. Тілімізде сақталған прецедентті құрылымдар да осы пікірді дәлелдеп береді. Мәселен, «жақсы байқап сөйлер, жаман шайқап сөйлер» мақалы қазақтың бойындағы әр сөзді сақтықпен айту ерекшелігін көрсетсе, ал «сөйлей-сөйлей шешен боласың, көре-көре көсем боласың» прецедентті құрылымы сөйлеу мәдениеті, шаршы топта сөйлеу дағдысы уақыт өте бір арнаға түсетінін, «сөз қадірі – өз қадірің», «жылқы кісінескенше, адам сөйлескенше» секілді мақал-мәтелдер сөз адам туралы бүкіл ақпаратты беретін күшке ие екенін білдіре алып тұр. Тіпті қазақ кейігенде де «сөз сүйектен өтеді», «айтылған сөз – атылған оқ» десе, кейде сөзден құт іздеп, жақсылыққа балап «жақсы сөз жарым ырыс» деп түйген. Ал Майқы би «Азарсың, жұртым, азарсың, Азарыңның белгісі» атты толғауында «Сөздің маңызы кетіп, самалы қалар, Сөйтіп, ақылы жоқ, санасыздың заманы болар», – деп болашағына алаңмен қараған екен.

Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» еңбегінде «қара сөз» бен «сөйлеу» дегеннің мағынасы бір болатынын, сөздің асыл сөз атануы «ұнамды болуынан» екенін айтады. Сондай-ақ, лебіз деген де атау береді. Ғалым «сөз көңілге сипат жағының көркемдігімен, сөз мағына жағының күштілігімен жағады», – дейді [1, 252-253]. Қазақ халқының сөйлеуіндегі ұлттық ерекшелік – сөзге көп мағына артуы, аз сөзбен көп мағына беруге ұмтылуы, «сөз – ең мықты қару» деп санауы. Ал дарынды сөзге қатысты ғалым оның жүректі билетіп, жүйені босатып, қанды қыздырып, намысын келтіріп, арқасын қоздыратындай қасиетке ие болу керегін айтады.

Құдайберген Жұбанов «Абай және халық әдебиеті» атты мақаласында қазақтың ауыз әдебиеті үлгілеріндегі ерекшелікке тоқталып, фольклорлық мұраның бәрінде дерлік қыстырма әңгіме кездесетінін айтады. Осылайша, Шора батырдың Қазанға қайтқысы келгендегі ханға айтқан сөзін талдап, сөз саптау ерекшелігін, ойды шебер берудегі ұтқырлығын жоғары бағалайды.

Арғымақ үйірін сағынар.
Сағынғанда не қылар,
Тұяғын тарпып қағынар.
«Тау көбелей желсем!» - дер,
«Үйірімді көрсем!» - дер.
...Өсіп-өнген жеріне.
Қазандай ішім қайналып,
Садағым сала байланып,
Ниет қылдым еліме.

Құдайберген Жұбановтың пікірінше, сөйлеудің толық түпкі мақсаты «ниет қылдым еліме» деген жолда ғана ашылады. Ал толғауда батыр арғымақты, ақ сұңқарды, ер жігітті қатар қойып, ортақ мотив сағынышты жеткізіп тұрғанын айтады. Яғни Шора батыр толғауда арғымақты, ақ сұңқарды қыстырма етіп беруде бәрін негізгі ойға назар аударту қызметінде жұмсаған. Құдайберген Жұбанов қазақ халқында өлгенді естірткенде де осы дәстүр сақталғанын айтады: «Адам атадан бастап, неше түрлі жұрт білетін ірі өлім, аянышты өлімнің бәрін санап келіп, аяғында мақсатының бетін бір-ақ ашады. Онда да бір өлімнің бар екенін сезесің де, бірақ кім үшін айтылып отырғаны, кім өлгені белгісіз. Сол белгісіздіктің өзі тыншытпай, тындауға айдап салады» [2, 299-300].

Расында да, кез келген халықтың сөйлеу әдебі, мәдениеті оның бүкіл психологиясының, болмысының, салт-санасының айнасы іспетті. Сондықтан әр халықтың қалыптасқан сөйлеу ерекшелігі бар. Мәселен, әлем халықтары ішінде ағылшын-американ мәдениетінде адамды мақтап сөйлеу қалыпты жағдай саналады. Ал жапон халқы адамды көзінше мақтамай, өзін төмендете сөйлейді. Қазақ тілінде ұлттық әрі психологиялық ерекшелік грамматикалық амалдар арқылы да қалыптасқан. Мысалы, секілді, сияқты, мүмкін, бәлкім, шығар деген секілді түрлі шылаулар қазақтың қоңыр мінезін көрсете алады. Күнделікті ауызекі сөйлеу стилінде де кездесетін бұл тілдік бірліктер – қазақтың көнбістік, сабырлық, шыдамдылық, үміт үзбеу, көңілге тимеу секілді ұлттық мінезінің

көрінісі. Мұндай ерекшеліктің бәрі бай мұралы ауыз әдебиетіміздің ішінде естірту, көңіл айту өлеңдерінде де кездеседі. Халқымызда өлген адамның артынан жоқтау бар, бірақ қатты жылау құпталмайтын істердің қатарына жатады. Өйткені қайтыс болған адамның рухы тынышталмайды деп ұққан халқымыз естірту, көңіл айту өлеңдеріне де осы мағынаны сіңіре білген.

...Құлағанға ұқсайды,
Қазақтың қамал қорғаны,
Қайғырмаңыз ханзадам,
Айтпасыма болмады,
Батырың өтті Бөгембай.
(Бұқар жырау)

Үміт, сенім, тілек бар,
Қуантып, қуат алдырар.
Жылау деген азап бар,
Қуратып отқа жандырар.
Мен қайғыңды қозғағалы келгенім жоқ,
Қайратыңды қозғағалы келдім.
(Байдалы би)

Ажал уақыты жеткен соң,
Соның да гүлі қурапты.
Қажыны алған бұл өлім,
Сабыр қылсаң керек-ті.
(Абай)

Жылама, Мағыш, жылама,
Алладан өлім тілеме!
Қолдан ұшқан ақ сұңқар,
Қайтып келіп қонбайды.
(Абай)

Рақыш Әмір қазақтың сөйлеу дәстүріндегі екі ерекшелікке тоқталады, оның бірі – сөйлеушінің лебізді түрлендіріп айтуға ұмтылуы, ал екіншісі – сөйлеудегі үнемділік құбылысы. Оны мына пікірінен байқай аламыз: «Лебізді үйреншіктіден өзгеше етіп, түрлендіріп айтуға қазақша сөйлеушісі үзбей ұмтылады. Мұны қазақ сөзінің дәстүрі деуге болады. Осылай сөйлеу - қазақтың абыройы, мәртебесі. Қазақтың осы сөйлеу дәстүрінің үлгісі деп М. Әуезовтің «Еңлік-Кебек» пьесасынан бір ғана фрагмент келтіреміз. Ожар Есенге Еңлік былай дейді: «Менің затым - әйел, қайратыңмен жұмсатам деме. Ебіңмен кел. Жөніңді өзің айт, аңғал батыр». Осы қысқа ғана репликада қанша тың, қисынды сөз өнері тұр. Түрлілікке (мұны көпшілік тіл білімінде геторегендік деп атайды) және үнемділікке ұмтылу сөйлеуде ылғи қатар жарыса жүреді. А. Ильминский, т.б. ірі ғалымдар қазақ тілінің осы сипатына сүйсінген» [3, 100]. Ғалым сөйлеу

сипатының психологиялық қалпы турасында тілдегі конструкциялар сөйлеушінің көңіл күйіне, сезінуіне байланысты туындайтынын айтады. Рақыш Әмір Бердібек Соқпақбаев шығармашылығынан мынадай мысал келтіреді: «Қолында жүгені бар, кепкалы біреу төніп келеді. Тани кеттім – Сұлтан». Автор бұл мысалда субъектіні оқыс атау арқылы сөйлеу ерекшелігі көрінетінін, коммуниканттардың психологиялық күйі байқалатынын айтады. Ал сөйлеудегі ерекшелік саналатын үнемдеудің бір тәсілі – ортақтастыру. Рақыш Әмір мұның өзін екіге бөледі. Бірі – лексикалық ортақтастыру (Тракторды жүргізу үшін білім керек, айла, тәсіл керек С.Мұратбеков), екіншісі – грамматикалық ортақтастыру (Қызғалдақтар гүл жарып, бәйшешектер шешек атар еді/ Қызғалдақтар гүл жарар, бәйшешектер шешек атар еді). Ғалымның пікірінше, сөйлеу тіліндегі есімше жұрнағының түсірілуі – лебіз құраудағы қазақы дәстүр [3, 94].

Қазақтың сөйлеу ерекшелігіне, қазақы әдептің сөйлеудегі көрінісіне шолу жасасақ, алғашқы назар салатынымыз – ауыз әдебиеті мұралары. Қыз Жібек жырындағы мына үзіндіде «сөз тапқанға қолқа жоқ» деген мақалдың мәні ашылады: «Төлеген айтты: – Оның дидарын қалай барып көреміз? Сонда Қаршыға: – Көрімдігі бола ма? – дейді. Төлеген: – Болады. Бір жорға аласыз. Қаршыға: – Жоқ, қарағым, алыстан ат сабылтып келген мені басқалардай көрмеңіз. Маған екі жорға лайық қой, қарағым. Егер қыз көңіліңізге жақпаса, жорғаңызды алмаймын, – деді. Төлеген күліп, Қаршығаның сөзіне ұйып, екі жорға берді. Сонымен сөздері бігіп, Ақ Жайыққа аттанды». Дәл осы үзіндіде қазақтың қыз көру дәстүрі байқалса, екіншіден, сөзге ұю, сөзге сену секілді қасиеттері көрінеді. Ал Жібек үн қатпағанда ренжіген Төлегенге Қаршыға: «Бұдан бұрын Жібекпен ешкім сөйлескен емес, мен өзім сөйлесіп көрейін», – дейді. Сонда Жібек Төлегенге былайшан назын жеткізеді: « – Көке болмай жерге кір, Салмаймын құлақ сөзіңе. Жігіт болса тауып кел деп, Қашан айттым өзіңе?». Бұл үзіндіде де ұлттық болмысқа тән қазақ қызының сөз саптау үлгісі көрінеді.

Қазақтың сөйлеу дәстүрінің тағы бір ерекшелігі – әзіл-қалжыңға жақын болуы. Оралхан Бөкейдің «Апамның астауы» әңгімесінде мынадай үзінді келтіріледі: «Бірақ біздің атамыз бірде-біреуін менсінбеген. Сол менсінбеген қалпы, «Ауылдағының аузы сасық» дегендейін, Алтайдан асып арғы беттегі Керейден жар таңдайды. Күйеуі өліп, бет аузын күйік шалған Апамды көріп, атының артына мінгестіріп бір-ақ түнде алып қашып кеткен. «Дос келіншек әкеле жатыр, қырмызыдай құлпырған бізді көзіне ілмеп еді, Керейден алған қызы ай мен күндей сұлу шығар, көрелік» деп, алдынан шықса, ерні салпиган тыртық біреу екен, тамам қыз бетін шымшып күліпті. Сонда атамыз айтыпты: «Ей, Қаратайдың қатын-қыздары, неменеге жетісіп күлесіңдер, менің келіншегім «Елінің қыздары мынау ма» деп сендерге ернін шығарып отыр" - деп, сөз тауып кеткен екен марқұм». Осы тұста да қазақтың әзілді сүйген, оны сөзбен келістіре білген дара қасиеті байқалады.

Адам баласы ойына алғанын сөзбен әрқашан айта бермейді. Қазақ халқы да сөздің құдіретімен кім-кімге болмасын тоқтау сала білген, тыя білген,

тиісінше, кейде астарлап, жасырын айту арқылы да тыйған. Осы заңдылықтың сөйлеудегі көрінеуі, көмес қалпы халықтың өз рухани құндылықтарынан бастау алып, ұлттық кодпен жалғасатыны, мінез, қасиет ерекшеліктерінен өрілетіні жасырын емес. Қазақ халқының салт-санасы, дүниетанымындағы тәрбиенің, үлгі-өнегенің бір құралы – тыю. Ата-ана баласын жамандықтан жиренуге, жақсылықтан үйренуге шақырып, әр орынсыз ісін сөздің құдіретімен тыя білген. Тыю – қазақ халқының өнеге мектебіндегі шебер құралдардың бірі. Сөйлеуде тыйым мәні бірде ашық, бірде жасырын, яғни астарлы түрде көрінеді. Тыйым «табумен» де тығыз байланысты. Табу сөздер әлемдік тіл білімінде И.Г.Гердер, В.Гумбольд секілді ғалымдардың негіздеуімен ХІХ ғасырдың соңы және өткен ғасырдың басында зерттелген. Одан бөлек Э.Тейлор, оның шәкірті Дж.Фрезер, З.Фрейд, Р.Смит, Ф.Стайнер, қазақ тіл білімінде Ә.Т.Қайдар, Ш.Уәлиханов, Б.Сағындықұлы сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған.

Түркі тілдерінде осындай тыйым әсерінен «ауру, науқас» секілді сөздердің қолдану жиілігі төмендеп, тіпті қолданыстан шығып қалған. Сол секілді қазаға байланысты атауларды алып қарасақ та, халықтың дүниетанымын байқай аламыз. Мәселен, орыс тілінде өлді дегеннің орнына «скончатся», «угаснуть» секілді сөздерді қолданса, ағылшын тілінде «died» дегеннің орнына қолданылатын жүз елуден астам сөздер мен сөз тіркестері бар екен. Қазақ халқында да «өлді» деп айтуды жөн көрмегенін сонау Күлтегін ескерткіштерінен анық көрінеді: «Көрер көзім, көрместей, білер білігім білместей болды. Білігімнен адастым» [4, 132]. Зер салып қарасақ, табудың күллі әлем халықтарына ортақ құбылыс екенін аңғармау мүмкін емес. Мұның бір себебін магиялық күшпен, мифологиялық мотивпен, тотемизммен, жалпы адамзаттың алғашқы даму тарихындағы дүниені тану-қабылдау-түйсіну сатыларымен байланыстыруға болады. Сонымен қатар табудың әр халықтың ұлттық ерекшелігін, болмысын танытатын бірліктердің қатарында екенін есте сақтау қажет. Мәселен, «– Ақырын, ұят болады! Қазақ болмай кету – оңай, сенің үйге қондырмағаныңа оның ештеңесі де құрамайды, айналып келгенде, өзің ұятқа қаласың. «Үйінен қуып шықты», – деп, жұртқа ертең әдейі жаяды. Үндеме, «таспен атқанды аспен ат» (Б. Нұржекеұлы, «Бір өкініш, бір үміт»). Отбасылық қатынасқа негізделген күйеуі мен әйелі арасындағы тыйым мәні көрінеу түрде берілген. Кейпкер сөзінде гетерогенділіктің белгісі, пікірді экспрессивті жеткізуге ұмтылыс бар. Кейпкер тек бір ауыз сөзбен тыйып ғана қоймай, қазақтың қонақжай халық екенін еске сала отырып, танымдық аспектіде берген. Сонымен қатар мәтін деңгейінде жалпы бір-біріне байланысты сөйлемдер, «ақырын» сын-қимыл үстеуі арқылы, «үндеме» болымсыз етістігі арқылы, әйелінің оғаш қылығына деген наразылығы, тыюы берілген. «– Сенде тәуба жоқ! – Өз көзін алақанымен қатты-қатты сүйкеп, Бәтжан күйеуіне алара қарады. – Мың жерден жыласаң да жасаған иенің жазуы болады. Жоқ жалғызды жоқтап жылай бергенше, бір жалғыздың амандығын ойлап тәуба десеңші, байғұс» (Б. Нұржекеұлы «Бір өкініш, бір үміт»). Бұл мысалда да тыю мәні астарлы түрде берілген. Кемпірінің шалының көңілі босағанына тоқтау айтуы, оның астарында «жаман ырым шақырма» деп босқа

жылаудан тыюы көрініс тапқан. «Жоқ жалғызды жоқтап жылай бергенше, бір жалғыздың амандығын ойлап тәубә десеңші, байғұс» деген сөйлемді логикалық түрде параллель түрде құрастыру арқылы экспрессивті реңкті көрсеткен. Бұл сөйлемнің табиғатында шешендік сөздерге тән мотив байқалады.

В.В. Радлов қазақ халқының сөйлеу тілінің ерекшелігі туралы «Қырғыздар жалпы алғанда сөйлеу өнерін өте жақсы меңгерген, әңгімелесуді жақсы көреді. ...қатты әзілдесетін. Олардың әңгімелері өте ақылды.... Қырғыздар өздерінің көршілерінен шешен сөйлеуімен ерекшеленеді. Кезкелген қырғыздың сөйлеуі өте жатық және еркін. Қырғыздар сөйлеу өнерін жақсы меңгерген. Олар өте ұзақ өлеңдерді оқи алады, сонымен қатар олардың қарапайым сөйлеуі де белгілі ритммен құрылған және олар көбінесе өлеңдерге ұқсастығымен ерекшеленеді», – деп жазған. Шынында да, қазақтың сөз саптауында В.В. Радлов көрсеткен ерекшеліктің бәрі бар. Қазақ қашан да шешен сөйлеген, сөзді өнер деп бағалаған, әңгімені жақсы көрген, әзілге жақын болған, еркін сөйлеген, сөз саптау үлгісі ырғақты құрылған.

Әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынұлы А. Бес томдық шығармалар жинағы. 1-том. – Алматы, «Алаш», 2003. – 408 б.
2. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы, «Ғылым», 1996. – 363 б.
3. Рақыш Ә.С. Қазіргі қазақ тілі құрмалас сөйлемдер жүйесі. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2014. – 109 б.
4. Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер (Салыстырмалы этнолингвистикалық пайым) Монография. – Астана: «Ғылым» баспасы, 2015. – 204 б.

УДК 330.818

АЛАШ ПАРТИЯСЫНЫҢ ӨМІРШЕҢ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Бейсебеков Ж.

ПИИ -21-1к топ студенті

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Нуртазаева А.Б.

Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: alima_nyr@mail.ru

Аннотация: В статье рассмотрены пути возобновления политической и духовной работы лозунгов Алаша на основе преемственности жизнеспособных

идей партии Алаш, созданной в советское время в начале XX века представителями духовного возрождения казахского народа. Идея Алаша, поднятая на национальном уровне, была определена как законное продолжение борьбы под руководством Аблай-хана и его славного внука Кенесара-хана, который сыграл роль в формировании суверенитета, независимости и целостности страны.

Ключевые слова: Алаш, лидер, независимость

Annotation. The article deals with the ways in which the political and spiritual work of the Alash nationalist ideals in the history of renewal in historical consciousness has been restored in the historical consciousness, based on the continuity of the viable ideas of the Alash Party, created in the Soviet era in spiritual revival in the early twentieth century. The Alash idea, raised to the national level, was defined as the legitimate continuation of the struggle led by Abylai Khan and his glorious grandson, Kenesary Khan, who built the country's sovereignty, independence and integrity.

Keywords: Alash, leader, independence

Біз, дүние жүзі мойындап, қадір тұтқан қос әулие Қожа Ахмет Йасауи мен Қорқыт баба, күллі қазақтардың басын, жерін қосып, Қазақ хандығының негізін қалаған Керей мен Жәнібек, ел бірлігі мен ынтымақтастығы үшін белін шешпей, ат үстінде елін қорғаған Бөгенбай, Қабанбай, Наурызбай батырлар, халықтың қайрат-жігерін үстеп дем берген орақ ауыз, от тілді шешендер Әйтеке, Төле, Қазыбек билер, ел мұқтажын жырлаған алдаспан ақындар Бұқар, Махамбет, Үмбетей, отаршылдыққа қарсы күрес бастаған қамал бұзар батырлар Есет, Кенесары, Жанқожа, ел тәуелсіздігі үшін күрескен алаш ардақтылары Әлихан, Ахмет, Мағжан, күллі қазақ мақтанышы, біртуар ұлы Мұстафа Шоқай сынды ата-бабаларымыздың ұрпақтары ретінде, біз Қазақстан халқы тәуелсіз мемлекетіміздің қол жеткізген табыстарын шын ниетімізбен бағалай отырып, тәуелсіздіктің тағылымды тарихын естен шығармай, оны қастерлеуге, көздің қарашығындай сақтауға мүдделіміз. Сонымен қатар, біз ұлтымыздың тарихын, мәдени құндылықтарын күндіз-түні тынбай жаза беруіміз керек.

Қазақстан Республикасында қазіргі таңдағы ең өзекті мәселе бақытымыз баянды, тәуелсіздігіміз ғұмырлы болуына орай, тарихтан тағылым алған, ұлттық руханият қайнарынан қанып ішкен жас буын-жас ұрпақты тәрбиелеу мәңгілігіміздің мәңгілік мәселесі болып табылады. Бұл ретте тарих тағылымын санада жаңғырта отырып, ұрпақтар сабақтастығын қалпына келтіру үрдісі өзекті сипатқа ие. Ұрпақтар сабақтастығы ең бірінші кезекте кешегі «Алаш» ұранды ұлт зиялыларының қазақ мемлекеттігін қалпына келтірудегі тарихи ерен еңбегін бүгінгі отандық тәлім-тәрбие өзегіне айналдыру деп білеміз. Бізге отаншыл терең білімді зияткер жастар керек. Ал, олардың бойтұмар етіп ұстанар тұлғалары Алаш ұранды арыстар идеясы болса, туған отанымыз — Қазақстанның рухани және экономикалық өркендеуі жаңа сапалы өреге шығарына сенімдіміз.

Біздер үлгі-өнеге алатын алдыңғы толқын ағалардың кешегі тоталитарлық жүйе қысымындағы азаматтық ерліктері, елдік жолындағы қызметтері өшпес өнеге. Әлемдік империалистік мемлекеттердің қулық ойларын алыстан түсінген, зиялы қауым өкілдері қазақ халқын оқу оқып, білім іздеуге, өнер үйренуге бір сөзбен — көкірегі ояу, көзі ашық болуға шақырды. Ұлт зиялылары мұсылманшыл түркі жәдитшілдігімен толық сабақтастық таба білді. Ойларын іске асыру үшін, жеке партия және оның өз органы — газет, журналы болды. Әр партияның мүшелері, ұлт зиялылары пікірлері әр түрлі болғанымен, бәрінің алдына қойған көкsegен ой — арманы мен мақсаты біреу-ақ — егеменді ел болып, тәуелсіздікке жету. Солардың ішінен айрықша көзге түскені Алаш партиясы болды. «Алаш» партиясы 1917 жылы 21–26 шілдеде Орынбор қаласында Жалпықазақтың съезінде құрылды. «Алаш мұрасы» сериясын жарыққа шығарушы авторлар ұжымы «Алаш» терминіне: «Алаш (ежелгі түрік сөзі — бауырластар, қандастар, туыстар) — көне заманда, түркі халықтары бөліне қоймаған қауым кезінде дүниеге келген ұғым.

Орта ғасырлық және одан ерте кезеңдегі деректерде қазақтың өз алдына ел болып хандық құрғанға дейінгі ежелгі тайпалардың ортақ атауы. «Алаш» сөзі қазақ атауының баламасы ретінде берілген. «Атамыз — Алаш, керегеміз — ағаш» деген қазақ халқы ұлттық тәуелсіздік жолындағы күресінде ежелгі «Алаш» ұғымына қайта оралып, оны бостандық пен бірліктің ұраны етіп алды. Соның дәлелі ретінде «Алаш қозғалысы», «Алашорда», «Алаш» деген ұғымдарды атауға болады. «Алаш азаматы» деу қазақ халқының ауыз бірлігіне, елдің, жердің тұтастығына мегзейді», — деген анықтама береді(1). Ата-баба арманы үзілмей жеткен Алаш ұранды ел тұтқаларының дала даналарының елдік идеясын ХХ ғасыр басында Алаш қайраткерлері дамытты. Оның да өзіндік заңдылықтары бар, «Мәңгілік ел» идеясы қазақтың киелі жері Алтайда көтерілді. Алаштанудың негізін қалаушылардың бірі, ғалым Мәмбет Қойгелді: «Алаш идеясы бұл қазақ халқының күнделікті тыныс-тіршілігінен бастау алады» деп ой түйіп, Алаш идеясының қайнарын: «Алаш идеясы бұл белгілі бір топтың еркімен өмірге келе салған жасанды, сондықтан да өткінші құбылыс емес. Ол ұлтпен бірге өмір сүретін, ұлт өмірінен тамыр алған құндылықтар жиынтығы, яғни ол қазақ ұлтының түрлі тарихи кезеңдерде өмірлік мүддесін білдіріп отыратын манифест бағдарлама. Алаш идеясын өмірден біржола ығыстырып тастауға көп күш жұмсаған кеңестік билік өмірден кете салысымен Алаш идеясының қайта жаңғырып, жаңадан күш алуы оның өміршеңдік сипатын анықтайды» деген жолдардан тарихи сабақтастықтың үзілмегенін көреміз(2). Төлепберген Болатбек Алаш идеясын ХХ ғ. басында ту етіп ұстағандар мен жалғастырушылар хақында: «Мұқым Алашқа ұран болған Алаш идеясы — ақыл тоқтатқан аға буынның бастауымен ерте есейген жас ұрпақтың жалғастыруымен тағылымы бүгінге сабақ боларлық салмақты да жасампаз идея», — деп ой қорытады(3).

Әлихан Бөкейханов орыс газеттеріне қазақтарды жоюды мақсат еткен патша үкіметіне ашық түрде мақалалар жазса, Міржақып Дулатұлы «Оян, қазақ!» деп ұран салады. Ал, Ахмет Байтұрсынұлы өз кезегінде халықтың

санасына әсер ету үшін маса болып ызындайды. Бұл үшеуі, әсіресе, сөз өнерін халықтың санасын оятудың, қоғам көшін алға бастаудың бірден-бір күшті құралы деп санаған ағартушылық жағынан үндес. Ахмет Байтұрсынұлы 1911 жылы «Айқап» журналының № 2 санында жарияланған «Қазақ өкпесі» деген мақаласында “Олжалы жерде үлестен қағылғанымыз, ордалы жерде орыннан қағылғанымыз, жоралы жерде жолдан қағылғанымыз – бәрі надандық кесапаты” дей келіп, ел мен елді, ұлт пен ұлтты теңгеретін ғылым, өнер екенін айтып, оқуға, ағартушылыққа ден қояды. Міржақып Дулатұлы «...әр халықтың күші өнер болса, ол өнерге біз – қазақтар да ортақ болсақ керек. Сол үшін мұсылманша ғылымдар оқып, дінімізді танып, надандардың көзін, көңілін ашып, мұнымен әрекеттік пайдамызды табайық! ...Екінші, дүниемізде қажетті ақымызды алып, жерімізді, малымызды сақтау үшін, орысша оқып өнерлі болалық» деп өнер тауып, ел болудың жолы орыс тіліне, орыс тіліндегі ғылымға, сөз өнеріне байланысты екенін айтқан. Ал Әлихан Бөкейханов болса, қазақты Ресейден бөлуді мақсат етпеген, керісінше, Ресеймен біріге отырып, қазақ халқының ғылыми-экономикалық, саяси тұрғыдан өсіп-өркендеуіне қол жеткізуді ойлады.(8)Бұдан біз үш арысымыз қараңғылық пен надандықтың шырмауында отырған халқына білім мен мәдениет керек екенін ұғып, елдің тұрмысын, мәдениетін, білімін көтеруді мақсат тұтқанын білеміз.

К.Нүрпейісов "Алашқа" әдеттегі таптық партияға ауысу" кезеңін бастан кешірген өтпелі жалпыұлттық саяси ұйым" деген баға берді(6,7). Т.Кәкішев "Алаш" құрылған 1917 жылы шілде айында оның нағыз саяси партияға тән қабылданған жарғысы мен бағдарламасы болмағандығын, ресми басқару органдарының сайланбағанын айта келіп, оны шын мәніндегі саяси партия ретінде қалыптасып үлгермеген ұйым деп бағалады.

М.Қойгелдиев пен Т.Омарбеков "Алаш" қайраткерлерінің негізгі мақсаттары қазақ елін отарлық езгіден азат ету және қазақ қоғамын ортағасырлық мешеуліктен өркениетті әлеуметтік-экономикалық, мәдени даму жолына алып шығу болғандықтан, "Алаш" партиясын "Ұлттық-демократиялық партия" деп атады.

М.Қойгелдиевтің тұжырымы бойынша — "сол тарихи кезеңде қазақ қоғамына терең дағдарыстан өркениетті жолға шығу үшін, тарихи тәжірибе көрсеткендей, большевиктер ұсынған жол анағұрлым тиімді және азабы кем еді. Себебі алаштық интеллигенция ұсынған жол қазақ елінің сан ғасырлық даму тәжірибесін, салт-дәстүрін революциялық әдіспен күрт өзгертуді емес, қайта оларды эволюциялық жолмен, басқа өркениетті елдердің өмір тәжірибесін ескере отырып, одан әрі жетілдіре түсуді көздеді.(1)

Қазіргі таным тарихында кеңестік саясатқа ұлттық тұрғыдан баға берген академик Манаш Қозыбаев "Кеңестік Орталық пен большевизм жүргізген геноцид-отаршылдық шыңы болды"(4) десе, кешегі КСРО-ның құлауы туралы академик Тұяқбай Рысбеков "КСРО-ның құлауы заңды құбылыс. Өйткені оны қорғайтын қоғамы орнатылмаған болатын"(5), деп ой қорытуы негізсіз еместі. Осы орайда ұлт зиялыларын зерттеп жүрген белгілі тарихшы Мәмбет Қойгелдиевтің "Алаш өкілдерінің осы аралықтағы ұстанған позициясы мен

көздеген мақсаты біреу, ол мақсат қазақ қоғамын ояту, халқын, жұртын тәуелсіздікке үндеу болатын"(1) деген тұжырымы да орынды.

«Алаш» партиясы – ұлттық мүдде үшін құрылған партия. Оның негізін қалаған ұлт зиялыларының мақсаты бір арнада тоғысып, бір-бірімен үндестік тапқан. Сондықтан олардың бастаған ісі өз жемісін берді. «Алаш» партиясының құрылуына себепкер болған Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы сынды дара тұлғаларымыздың өздерінің басына қауіп төнгенін біле тұра осыншама істі қолға алғандары бір жағынан ерлік болса, екіншіден, ұлтын шын сүйгендіктен деп білемін. Халқы үшін жанын құрбан еткен ардақтыларымызды құрметтеу, олардың өмірін зерделеу, істерін жалғастыру – ұлтым деп жүрегі соққан әрбір қазақ азаматының міндеті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы: Көмекші оқу құралы. – Алматы: Санат, 1995. – 368 б.
2. Алаш. Алашорда. Энциклопедия / Құраст. Ғ.Әнес, С.Смағұлова. – Алматы: Арыс, 2009. – 28,29-б.
3. Төлепберген Б. Мәңгі жас Алаш идеясы: Публицистикалық зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Алматы баспа үйі, 2008. – 304 б.
4. Қозыбаев М. Ата тарихы туралы сыр. – А., 1993. – 41 б.
5. Рысбеков Т. Алашорда. //Орал өңірі. № 244. 1997. – 3 б.
6. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. – 22 б.
7. Нұрпейісов К. Алаш қозғалысы. – 305 б.
8. Қойгелдиев М. Әлихан Бөкейханов. Шығармалар. А.Қазақстан, 1994. – 86 б.

УДК: 330.818

МУСТАФА ШОКАЙ

Мақсұт А.

студент гр. РЭТ-22-1р,

Маулетқан М.

студент гр. АиУ-22 -1р

Кулкаева К.

студент гр. ТМО-22-1р

Научный руководитель: к.и.н., асс.проф. Шаймуханова С.Д.

Международный инженерно-технологический университет

г. Алматы, Казахстан

E-mail: sd_52@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассматривается история автономии «Алаш», история жизни Мустафы Шокая, основателя Туркестанской автономии, борца за независимость Туркестана, эмигрировавшего в Европу и продолжившего там свою политическую деятельность.

Ключевые слова: Алаш, лидер, независимость.

Annotation. This article deals with the history of the “Alash” autonomy, the life history of Mustafa Shokaya, the founder of the Turkestan autonomy, a fighter for the independence of Turkestan, who emigrated to Europe and continued his political activities there.

Keywords: Alash, leader, independence.

Мустафа Шокай (Чокаев) (1890-1941 гг.) – выдающийся государственный деятель своей эпохи, один из видных лидеров «алашского движения», ученый-историк, публицист. Отец его Шокай, 1836 года рождения, умер в 1916 году, в свое время был волостным и пользовался авторитетом как признанный в народе бий, судья. Дед Мустафы заслужил звание «датка», что приравнивает его к султанам. Мать Мустафы, звали ее Бакты, - из потомков известного хана Батыя. Она была хорошо образована: владела арабским и персидским языками, писала стихи, читала дастаны. Семья Чокая не считался богатым, так как богатство кочевников исчислялось количеством скота, который у них отсутствовал. Дважды русские переселенцы отнимали дом у семьи Мустафы, взамен ничего не предлагалось. Родители Мустафы без всякого сопротивления переезжали в другое место. Управляющие русскими переселенцами вытворяли все, что им вздумается. Жители аула были беспомощны и не могли оказывать ни малейшего сопротивления, незнание русского языка полностью развязывало руки мужикам. Казахи пытались сопротивляться, но при их бесправном положении рядовые десятники могли через суд добиться ссылки на каторгу в Сибирь. Видя такие бесчинства со стороны русских переселенцев, отец

Мустафы решил найти средство такому произволу. Решено было отдать Мустафу на учебу в Ак-мечеть (ныне Кызылорда). В 1910 окончил школу с похвальным листом, и был награжден Золотой медалью. После окончания школы поступает на юридический факультет Санкт-Петербургского университета, в студенческие годы складывается его политическое лицо как демократа, отчетливо осознающего политическую ситуацию в России, в целом и в Туркестане. Принимая активное участие в общественной жизни, он общается с видным деятелем царской администрации Губайдуллой Шангирхановым, который заботился о привлечении молодых казахов к учебе в университете, всячески старался облегчить их участь.

Как известно, казахи в 3 и 4 Государственных Думах не получили депутатского представительства и поэтому могли действовать только через так называемую мусульманскую фракцию европейской части России. Несмотря на молодость, Мустафа был подлинной душой оргкомиссии при этой фракции. Через нее он смог представить Госдуме картину кровавого подавления войсками восстания 1916 года. В феврале 1917 года было создано Временное правительство, Мустафа Чокай способствовал назначению комиссаром в Степной край Алихана Букейханова, в Туркестан - Мухамеджана Тынышпаева. Но до февральской революции у него зародилась идея «Туркестанского союза», в 1916 году выезжает в Казань и создает организацию под названием «Туркестанское единство». В его руководство вошли 5 человек, безусловным лидером у которых был Мустафа. Коканд оказался беззащитным перед нападением большевиков по всем параметрам: не хватало вооружения солдат, военной и международной поддержки. После ликвидации автономии большевики объявили большую по тем временам награду за голову Чокаева, в 1000 рублей. После захвата города начался грабеж, расстрелы без суда и следствия, уничтожение «лишних свидетелей». Только благодаря выдержке и самоотверженности соратников Шокая ему удается бежать. Живя в Париже, Шокаев развивал деятельность по объединению всех находящихся в эмиграции мусульман, прилагает все усилия для того, чтобы открыть глаза западу на истинное положение дел. Он играл незаменимую роль в обществе «Дружбы народов Кавказа, Украины, Туркестана», общался с социалистами и видными политическими деятелями, везде систематически развивал свою политическую точку зрения, концепцию объединения тюркских народов для обретения ими свободы, независимости и возможности цивилизованного развития. В Лондоне, Париже, Варшаве он выступал с докладами, разъяснял и разоблачал имперско-репрессивный характер политики большевиков, с 1924 года он издает журнал «Яш Туркестан», распространяя его в Лондоне на английском, Германии на немецком, в Варшаве на французском и польском языках.

22 июня 1941 года фашистская Германия, вероломно нарушив договор о ненападении, без объявления войны напала на Советский Союз. Мустафа сидел в лагере и оттуда написал немецкому командованию письмо о том, что на востоке СССР есть, многочисленный туркестанский народ: казахи, киргизы, узбеки, таджики, туркмены. Их представители, попавшие теперь в плен, могут

образовать армию для освобождения своей Родины, не представляя опасности ни для одного солдата великой Германии. Немцам идея Мустафы понравилась, и они перевезли его в Берлин. Мустафа предложил следующий план: во-первых, надо освободить из плена всех туркестанцев и объединить под его командованием, обеспечить обмундированием, продовольствием, оружием. Во-вторых, когда немцы, разгромив Красную армию, подойдут к Волге, он со своим легионом освободит от большевиков всю Азию. Это план одобрил Гитлер. Когда организовывался Туркестанский национальный комитет, у Мустафы состоялся конфиденциальный разговор с верными людьми, во время которого он сказал: **«Запомните, никогда немцы не победят СССР. Никогда! Но я решил собрать всех вас вместе, чтобы спасти от смерти. Вы нужны будущему свободному Туркестану».**

Вся его деятельность была направлена на борьбу за свободу и независимость Казахстана, народов Закавказья и Средней Азии. Мустафа Чокай доводил до мировой общественности закономерный, справедливый характер борьбы казахского народа против тоталитарного строя. В своей общественно-политической деятельности и аналитических изысканиях он, один из основателей движения Алаш и лидер казахской оппозиции к советской власти за пределами СССР, уделял значительное внимание социально-экономическим процессам, происходившим в тот период в Советском Союзе в целом и в Казахстане и республиках Средней Азии в частности.

Научное наследие Мустафы Чокая отражает глубину и всесторонность его знаний и идей, а также ставит его в один ряд с корифеями мировой общественной мысли. Он ни на минуту не сомневался в том, что Казахстан станет Независимым процветающим государством и займет свое достойное место в мировом сообществе. Мустафа Чокай впервые в истории общественной мысли обосновал возможность и необходимость самостоятельного государственного развития казахского, узбекского, киргизского, туркменского, таджикского, грузинского и азербайджанского народов. Он внес огромный вклад в изучение истории, культуры Центрально-Азиатского региона и наметил основные направления внутренней и внешней политики будущего Независимого Казахстана. В центре внимания исследований Мустафы Шокая всегда были социально-экономические проблемы, связанные с социально-экономическими реформами по переводу экономики бывшей царской империи в связи с приходом к власти партии большевиков в 20-30-е годы XX века. В период проведения данных преобразований в указанный период в Советском Союзе имели место значительные негативные последствия, выразившиеся в гибели миллионов людей и существенном ухудшении благосостояния основной части населения страны. Особенно остро указанные проблемы проявились в период коллективизации крестьянских хозяйств, и особенно в Казахстане и Туркестанском крае. Именно эти негативные социально-экономические процессы служили поводом столь пристального внимания неутомимого борца за справедливость и независимость казахского народа и всего тюркского мира.

Литература:

1. Кыдырали Д. Мұстафа. Астана, 2012.
2. Садыкова Б. Мустафа Чокай в эмиграции. Алматы: Мектеп. 2011.

УДК: 330.818

**ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВТЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ КӨРІНІСТЕРІ**

Алтай А.

ПИ -22-2к топ студенті

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Нуртазаева А.Б.

Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: alima_nyr@mail.ru

Аннотация: В статье исследована деятельность Алихан Бокейханова в начале XX века как продолжателя борьбы за суверинитет казахского народа и основателя национальной государственной идеи в период становления отечественной истории. Также в работе показаны основы духовного возрождения казахского народа в контексте трудов Алихана Бокейханова.

Ключевые слова: Алаш, лидер, независимость

Annotation. The article says that at the beginning of the 20th century Alikhan Bokeikhan was the continuation of the struggle for the sovereignty of the Kazakh people and the founder of the national state idea in the era of modern history. Describes the manifestations of «Spiritual Revival» in the writings of Alikhan Bokeikhan.

Keywords: Alash, leader, independence

Рухани жаңғыру – бұл қазақ елінің кемелдеп дамуының бір көрінісі, болашақта табысты ел болуымыздың кепілі, елбасымыздың елге серпін берер бастамасы. Аталмыш бағдарлама еліміздің нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Қарап отырсам «Рухани жаңғыру» бағдарламасында ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айрылып қалмай, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік құндылықтармен үйлестіру жолдары басты назарға қойылған. «Еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басты. Мен жыл басындағы халыққа Жолдауымда Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын жарияладым. Рухани жаңғыру тек бүгін басталатын жұмыс емес. Біз Тәуелсіздік кезеңінде бұл бағытта бірнеше ауқымды іс атқардық.» Яғни, елбасымыз Қазақстан үшін қайта түлеудің айырықша маңызды екі үдерісі – саяси реформа мен экономикалық

жаңғыруды қолға ала отырып, біртұтас ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөлісті.

«Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр... Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», -деп ел келешегіне үміт артады.

Рухани жаңғырудың 6 бағытын айқындап көрсеткен еді. Осы орайда біз рухани жаңғыру көріністерін Әлихан Бөкейханов сынды Алаш қайраткерлерінің еңбектерінен кездестіре аламыз.

Белгілі тарихшы Қойгелдиев Мәмбет Құлжабайұлы: "Әлихан Нұрмұхамедұлының, ол бастаған буын ұстанымындағы бүгінгі қазақ қоғамы үшін ең басты құндылық деп нені айтамыз? Басқаша айтқанда, бүгінгі қазақ Алаш деп езіле еске алғанда оның санасында не тұрады? Ол, әрине, алаштық зиялылардың қазақ қоғамына байланысты реформаторлық ұстанымы, қазақ қоғамында заман сұранысына лайық түбегейлі өзгерістер жүргізу әрекеті еді. Яғни, ХХ ғасырдың басындағы алаштық ұлттық зиялылар буыны – ұлт тарихындағы алғашқы реформаторлар буыны болатын".

Әлихан алты алашын ру-руға не жүзге, бай не кедейге, білімді не надан, текті не қарадан деп жік-жікке бөлген емес. Ол қазақты бір ұлт деп көргісі келді, соған жетеледі. Қазақтың мәдени қайта өрлеуі мен ұлттық бірегейлігінің идеологиясы, ұраны, туы ретінде Әлихан ұсынған «Алаш» идеясы зор нәтижеге, жеңіске жеткізді. Бұл идея оның ойында көптен бері жүрді. Мысалға, «Қазақтар» очеркінде ол «Алаш - миф болса-дағы қазақтың ортақ атасы» деп жазса, 1913 жылы «Қазақ» газетінде: «Шыңғыс хан бүкіл мемлекетін төрт баласына бөліп бергенде, Дешті Қыпшақты, Сібірдің күнбатыс жағын, осы күнгі Сарыарқаны, Еділ-Жайық өлкесін үлкен баласы Жошыға беріп еді. Ол күнде Жошы ұлысына қараған алты рулы ел бар еді. Сол алты рудың һәр қайсысына бөлек Шыңғыс алты ұран береді: һәр руға өзіне бөлек таңба, ағаш, қос береді. Сол күнде бүкіл Жошы ұлысының ұраны «Алаш» болыпты. Жошы ұлысында алты ру болғандықтан «алты алаш» болады. «Алаш» деген сөздің лұғат мағынасы: «отан кісісі» («отечественник») деген сөз болады деген еді.

Әлихан қара басының қамын ойлаған жоқ, туған халқының қамын ойлап, белін бекем байлап, ел үшін еңбек ету жолына түсті. Жазушы, ғалым Тұрсын Жұртбай Әлихан Бөкейхановтың үш түрлі мінезін ерекше атап өтуге болады дейді. - Біріншісі оның турашылдығы. Екіншісі болмысынан алдына келген жанның мысын басатын өзгеше жаратылыс иесі екендігі. Бұл жайлы Әлкей Марғұлан, Қалижан Бекхожин, Ғалым Ахмедов, Мариям Мұқанова, Валентина Николаевна Әуезова естеліктерінде ашық жазған. Тіпті тұтқындауға келген Мәскеудің үлкен лауазымды тергеушілерінің өзі тұтқындайтын кезде артық мінез көрсете алмаған.

Әлихан Бөкейхановтың саяси көзқарасының қалыптасуына ықпал еткен бірнеше факторларды атап өтуге болады. Яғни, жастайынан ауыл молдасынан

хат танып Абай және қазақ ақын-жыраулар мектебінің ықпалы, сонымен қатар есейе келе еркіндік пен теңдікті жоғары бағалаған ортада өсуі ұлтжанды қайраткер болып қалыптасуына тікелей ықпал етті деп білемін. ХІХ ғасырдың соңында Ресей империясының шет аймақтарының өзі саясаттан тыс қалған жоқ. ХІХ ғасырдың 80-жылдары Ә.Бөкейханов ірі саяси орталықтардың бірі Омбы қаласындағы техникалық училищеде оқыды. Шын саясатты түсініп, оның қырсырына үңілуге Санкт-Петербургтегі орман-техникалық институтында оқып жүрген жылдары мүмкін болды. Себебі студенттік жылдарында ол қызу айтыстарға қатысып, өз ойын айқын бейнелеуге машықтанды. «Казахи о русских до 1917 года» кітабында Әлихан Нұрмұханмедұлын «Во время разгара споров о марксизме очень энергично отстаивал тезисы экономического материализма»-деп көрсетеді.

Жас Әлиханның ұстанған позициясы негізінен демократиялық еркіндікті, пікір бостандығына негізделген барынша либералды ұстаным болатын. Оны мына жайттан байқауымызға болады, яғни жалпы қазақ съезін шақыруға байланысты өз пікірін айтып бірнеше мақала жариялауы. Оңы мен солын таразыға салып, Ә.Бөкейхан жалпы ұлттық дәрежеде съезд өткізуге жағдай туып тұрғанын айтты. А.Байтұрсынов пен Ж.Сейдалиннің «қазақ тілі хукіметтің құлағына тимей жатыр, хукімет қазақтың мұңын білмей жатыр» деген пікіріне қарсы шығып «Олай ойлау қате. Керегін қазақтың өзі қандай білсе, хукімет һәм сондай біледі, қазақтың тілегін хукімет бермей тұрса, білмегеннен емес, беруші мен алушының есебі тура келмегеннен..» деген еді. Семипалатинский листок газетінің 1905 жылы 5 маусымдағы санында Ә.Бөкейханның жеке кәсіби ерекшелігіне былайша баға берген болатын.

«ХХ ғасырдың басындағы басқа қазақ қаламгерлеріне қарағанда Ә.Бөкейхановтың бір ерекшелігі оның арнаулы еуропалық білімі бар, эрудициясы мол, мәселені ерекше кең қоя алады, дүниежүзілік тарихтан мысал алуға жүйрік, ұлттық мәселені Ресей империясы көлеміндегі жағдайлармен сабақтастыра қарайды. Кез-келген патша хукіметінің чиновнігімен, генерал-губернаторымен, шовинист депутаттарымен, кеудемсоқ кейбір қазақ оқығандарымен тең дәрежеде сөйлесе алады. Бұл тұжырымымызды Ә.Бөкейханның «Үшінші Дума һәм қазақ», «Төртінші Дума һәм қазақ» мақалаларынан толықтай аңғаруға болады» деп сипаттаған болатын.

Рухани жаңғырудың «прагматизм» бағытының көріністері «Бұрынғыдан қалған жақсы мұра» шығармасында бейнеленген. Шығармаға тоқталмас бұрын, жалпы прагматизм деген не екенін айқындап алу шарт. «Прагматизм» бұл – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз. Шығармада қазақ халқының бір жақсы мұрасы «жылу» делінген. Бір нәрседен зиян тауып қалғандарға беретін осы жақсы әдеттің қашан шыққаны белгісіз. Осы күнде өзгеріп кетті, қазақ халқының не әдеті өзгермеді? Қазақ халқының бір көңілді көтеретін әдеті – қонақ күтуі де жылдан жылға бұрынғыдай болмай барады. Бұрын қонақтарды таңдамай қалдырады екен, тек жолаушымен болса. Осы күнде қонақтарды

таңдап сыйлайды. Жақсыларды, күміс ер тоқымдыларды, бөлек атшы алып жүргендерді қондырады. Бұрынғы уақытта жолаушы кез-келген үйге түсуші еді. Үй иесі кедей болса да тамақ тауып беруге, сол қайдан ұрлап алса да, сыйлап, содан со іесіне төлеп береді екен. «Жылу» да мейлінше жөнсіз болып кетті. Бұрын зиян көріп қалғандарға көмекті ықыластарымен береді екен: қулық-зұлымдықы ойламай. Жақындарын аяғаннан осылары мейлінше жақсы әдет еді. Осы күнде көмек бергізген пара берушідей болып кетті Аталарыңнан қалған жол-көмекті солай берсін деді ме, аталарыңның жолы осылайма!? Сендерге не айтайын: тек аталарыңа тие берсін! Бірақ, халықты сол сияқты қор қыласыңдар!-, деген ойымен ұлттық сананың қаңырап бара жатқандығы жайлы күйіне айтады. Прагматизм бағыты осы негізде ерекше көрініс береді.

Білімнің салтанат құруы бөлімі ұлт кеменгерінің «Білім күші» еңбегінде: «Өткен дүние соғысында білім жеңді. Мұны көре тұра енді біліммен соғысқа білгіштер тағы қару іздеді. «Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе?» дейтін қазақ. Бәрінен білім жүйрік.

Бұрын болмаған алысқа бастан асырып ататын зеңбірек шығарды... Білімге жақсы да, жаман да жоқ. Білім алмас қанжар. Кім қолына алса, соның қолы, салып қалса, жақсы-жаманды айырмай басты алып түседі. «Адам баласы-хайуанның ең ант атқаны» деген Достоевскийдің сөзін Европа дәлелдеді білем» деген еді.

Бұдан бір ғасыр бұрын ел мүддесін, халық болашағын көксеген ұлт көсемі, ұлы қайраткер Әлихан Бөкейхановтың бағдары бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның өркениетті елдер санатына құлаш ұрған дәуірінде шешімін табуда десек, жаза баспағанымыз. Оған кепіл бүгінгі таңда жүзеге асырылып жатқан Рухани жаңғыру, Ұлт Жоспары, Бес институттық реформа, оларды орындаудағы 100 нақты қадам. Осының негізінде тәуелсіз Қазақстан дамыған 30 елдің қатарына қосылуға нақтылы пәрменділік жасап, Әлихан Бөкейхановтың, Алаш қайраткерлерінің ұлы бағдарын жүзеге асыруға кепілдік ететініне бүгінгі ұрпақ толық сенімді.

Өткен ғасыр басындағы ұлттық экономиканың тетіктерін Алаш зиялылары қалады, алайда қазіргі Қазақстан сол Алаш арыстарының еңбектерін іс жүзінде кәдеге толығымен жаратқан жоқ. Бүгін болар, бүгін болмаса ертең, түбінде біздің Әлихан Бөкейханның әлемдік тұлға екенін өз мемлекетінің билік жүйесінен бастап барлығы еріксіз мойындайтын болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бөкейханов Ә. Қырғыздар. Таңдамалы шығармалары. Алматы, -1996. - 68б.
2. Бөкейханов Ә. Шығармалар. -Алматы:Қазақстан, - 1994. - 270б.
3. “Алаш” партиясының программасының жобасы //Қазақ. 1917, №251
4. Бөкейхан Ә. «Таңдамалы» шығармалар жинағы «Білім күші» 262бет
5. Бөкейханов Ә. Шығармаларының ІХ томдығы ІІ том. 15-29 беттер.
6. Жұртбай Т. Ұлт тұтастығының ұйтқылары немесе Әлихан Бөкейханов және біртұтас Алаш идеясы //Ақиқат. 2012. № 5.

УДК 94.574

РОЛЬ ДВИЖЕНИЯ «АЛАШ» В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

Есимова Амина, студент гр. УиА-22-1р

Куралова Адеми, студент гр. УиА-22-1р

Полковникова Вероника, студент гр. Тур-22-1р

Науч.рук: к.и.н., асс.проф. Шаймуханова С.Д.

Международный инженерно-технологический университет

г. Алматы, Казахстан

E-mail: sd_52@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассматривается о роли и деятельности лидера движения «Алаш». Поэтому независимость – есть главная ценность для любого народа, думающего о своем будущем. Вполне уместно оценивать Республику Казахстан как конкретное воплощение идеи «Алаш», стремились объединить вокруг себя широкие слои населения, представителей разных сословий и разных политических взглядов, заложили фундаментальные основы становлению национальной государственности.

Ключевые слова: Аликхан Букейханов, движение «Алаш».

Annotation: This article discusses the role and activities of the leader of the "Alash" movement. Therefore, independence is the main value for any nation that thinks about its future. It is quite appropriate to assess the Republic of Kazakhstan as a concrete embodiment of the idea of "Alash", they sought to unite around themselves wide sections of the population, representatives of different classes and different political views, laid the fundamental foundations for the formation of national statehood.

Keywords: Alikhan Bukeikhanov, Alash movement.

Сегодня в стране идет целенаправленная работа по возрождению исторического сознания общества. Только зная историю своего народа и страны, начинаешь понимать особую ценность обретенной в конце прошлого столетия независимости.

Значительное место в политической истории Казахстана занимает движение «Алаш», первым предпринявшим серьезные политические и организационные шаги к современному национальному демократическому государству.

История движения «Алаш» – одна из самых ярких страниц нашего прошлого. Не вызывает сомнения, что столь пристальное внимание современников к событиям и персонажам национальной истории начала прошлого века вполне оправданно. В XX веке народы Евразии, объединенные в Российской империи, а затем в СССР, вынесли испытание четырьмя

революциями. При этом герои и участники «Алаш» прожили, пережили и во многом буквально проделали первые три – 1905-1907 годов, февральскую и октябрьскую 1917 года. Уже эти факты из истории «Алаш» объясняют ее принципиальный смысл.

Немногочисленная казахская интеллигенция начала XX века, трудившаяся на ниве народного образования и просвещения, науки и литературы, социально-правовой сферы, закономерно стала тем критически мыслящим центром сосредоточения вековых надежд, устремлений и ценностных ориентиров, которые составляли существо духовной жизни казахского общества, выражали самые острые проблемы его жизнедеятельности.

В то время ряды местных интеллигентов различались по своим воззрениям и действиям. Некоторые из них, в основном выходцы из низов, придерживались социалистических идей, сотрудничали с социал-демократами, эсерами. Другая, более значительная не только по численности, но и по влиянию, часть казахской интеллигенции стояла на либерально-демократических позициях.

Благодаря просветительским инициативам будущих алашординцев (лидерами движения были Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Мухамеджан Тынышпаев, Миржакып Дулатов), созданию периодической печати, опыту парламентаризма и многотрудной практики защиты народных интересов сформировался замысел и развернулась масштабная деятельность по созданию общенациональной партии как наиболее подходящего инструмента этнополитической консолидации общества. В июле 1917 г. была образована политическая партия «Алаш», I съезд которой состоялся в г. Оренбурге. Среди наиболее значимых задач модернизации, которые составили программу «Алаш», – трансформация экономических основ жизнедеятельности казахов, их традиционного хозяйства, определение масштабов и условий адаптации к рыночным условиям, баланс между кочевым скотоводческим, оседлым скотоводческим и земледельческим типами организации. Кроме того, лидеры движения стремились создать политико-правовую базу для реализации особо чувствительных нужд и запросов в сфере свободы вероисповедания, прав личности и гражданина, национального равноправия в полном объеме.

В числе задач было и радикальное повышение грамотности, развитие национальной школы, формирование современной общей и особенно политико-правовой культуры; включение элиты и широких масс в реальный политический процесс через представительные органы, политические партии и общественные организации, органы управления и самоуправления.

Важно отметить, что широко образованные лидеры зарождавшейся партии сумели предложить наиболее адекватную в тех условиях систему мер, творчески используя лучшие теоретические и идейные наработки, имевшиеся тогда в арсенале общественно-политической мысли.

Алихан Букейханов привлекал на свою сторону значительную часть интеллигенции. Среди них писатель, просветитель, ученый-лингвист Ахмет Байтурсынов, писатель, издатель и редактор общенациональной газеты «Казах»

Мыржакып Дулатов, выдающийся поэт, яркий патриот своего народа Магжан Жумабаев, один из основоположников казахского романа, лингвист, поэт Жусупбек Аймауытов.

Позже лидер движения Алихан Букейханов проникновенно писал: «Я живу, дышу, существую внутренними делами своей родины, для меня судьба ее превыше всех благ... Я не могу спать спокойно, если не знаю, в каком положении она находится». Деятели движения «Алаш» боролись за обретение государственности казахов. «Наша цель – предоставить возможность самому народу решать свою судьбу. Только добившись автономии, народ возьмет судьбу в свои руки», – подчеркивал Жанша Досмухамедов. Алимхан Ермаков отмечал:, что «основная цель, которой руководствовались при создании партии «Алаш», была судьба казахского народа, создание независимого государства наравне с другими развитыми высококультурными народами, обладающими богатством территории и государственностью».

Следует отметить огромную заслугу лидеров «Алаш», которая заключается в том, что они бросили вызов времени по оперативной и адекватной перестройке идейно-организационных основ и проведении последовательного курса на защиту интересов своего народа. Шаг за шагом прослеживая проекты и решения, действия и поступки руководства и участников «Алаш» в условиях революции и гражданской войны, мы получаем самые убедительные свидетельства высокой адаптивности движения к экстремальным историческим обстоятельствам, динамизма и приверженности легитимным методам политического действия.

В книге «В потоке истории» были отмечены заслуги деятелей Алаш Орды: «В начале XX века задачу выработки казахской национальной идеи взяла на себя духовно-интеллектуальная элита, выдвинувшая идею национальной консолидации. ...Сам факт создания национальной политической организации в нашей отечественной истории не до конца осознается. Тем более что многие положения, в свое время выдвинутые руководителями партии «Алаш», сохраняют свое значение и поныне. Это была не националистическая, а патриотическая организация, которая ставила своей целью постепенную трансформацию казахского общества и ее адаптацию к современным реалиям».

В достижении независимости огромную роль в конце XIX и в начале XX века сыграла творческая и научная интеллигенция Казахстана. Представители казахской интеллигенции того времени: Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсинов, Миржакып Дулатов, Халел Досмухамедов, Смагул Садуакасов, Назир Тюрякулов и другие делали все возможное для обеспечения целостности казахской территории. В данное время известно, что именно они являлись деятелями политической партии «Алаш» и Правительства Алаш, которые заложили фундамент казахской независимости. Они принимали активное участие в процессе национально-территориального размежевания Средней Азии и воссоединения казахских земель [2].

Независимость государства является особой ценностью, которой нужно дорожить и, которая предполагает знание своей истории, знание того, как мы достигли её. О том, что мы, нынешнее и будущее поколение являемся продолжателями великих дел наших предков.

Таким образом, партия «Алаш» и ее лидеры сыграли прогрессивную роль в национально-освободительном движении в Казахстане, оставили за собой большой след в истории развитие независимого Казахстана. Деятели «Алаша» и представители казахской управленческой элиты, научной и творческой интеллигенции заложили фундамент казахской государственности. Алашевцы были преданы тем вечным ценностям, в которых сегодня мы нуждаемся больше всего: любовь к Отечеству и своему народу, бескорыстие, честность и честь, уважение к труду и знанию, верность долгу, жертвенность во имя высоких идеалов.

В Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» Президент К.-Ж.Токаев подчеркнул: Усвоив уроки прошлого, мы с уверенностью идем навстречу будущему. На этом пути нам, в первую очередь, необходимо единство, холодный разум и терпение, мудрость и выдержка. Мы должны тщательно взвешивать каждое решение, серьезно подходить к каждому делу. Нация с высоким патриотическим духом достигнет всех своих целей. Наша миссия – построить Новый Казахстан [5].

Литература:

1. Аманжолова Д. Партия «Алаш»: история и историография. – Семипалатинск, 1993.
2. Нурпеисов К. «Алаш» и «Алаш-Орда». – Алматы, 1995.
3. Жусупбекова, М. К. Роль алашординцев в становлении независимого Казахстана / М. К. Жусупбекова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2017. – № 20.1 (154.1). – С. 10-12.
4. Казахские мыслители XX века: С.Торайгыров, А.Байтурсынов, М.Дулатов. Партия «Алаш» и алашординцы // <http://studopedia.ru/>.
5. Токаев К-Ж. Послание народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации», 16 марта 2022 г.

УДК 94 (574)

**ҚАЗАҚ ЖЕРІНІҢ ТҰТАСТЫҒЫ ҮШІН КҮРЕСКЕН ТҰЛҒАЛАРДЫҢ
САЯСИ ҚЫЗМЕТІ
(XX ҒАСЫРДЫҢ 20 ж.ж.)**

Самет Айдана

ПИ -22-2к топ студенті

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., аға оқытушы Нуртазаева А.Б.

Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: alima_nyr@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы целостности казахского народа и объединение казахских земель в советский период.

Ключевые слова: Алаш, лидер, независимость

Annotation. The article deals with the integrity of the Kazakh people and the unification of Kazakh lands in the Soviet period.

Keywords: Alash, leader, independence

Қазан революциясын және Қазақ мемлекеттігін кеңестік негізде құруды қабылдамаған Алаш қайраткерлерінің ұлттық мемлекеттілік туралы идеялары мен саяси қызметі кеңес өкіметі тарапынан қарсылыққа ұшырағаны мұның нақты дәлелі бола алды. Солай болса да саяси жағдайда алдыңғы қатарлы қайраткерлердің ұлттық мүдде жолындағы жүргізген саяси күресін кеңес дәуірінде де жалғастырды. Олар кеңес өкіметіне қызмет ете отырып, ол өкіметті жергілікті халықтың билігіне айналдыруға тырысты.

Қазан төңкерісінің қарсаңында қазақ-қырғыз халықтарының Сырдария, Жетісу, Ферғана, Самарқанд және Закаспий облыстарында қоныстанған үлкен бөлігі Түркістан өлкесінің құрамында еді. Жаңадан құрылған өкімет – Түркістан Халық Комиссарлар Кеңесі жергілікті халықтардың мүддесімен снаспады, елде шиеленіскен ұлт мәселесін шешуге тырыспады. Ұлт мәселесіне байланысты Г.Сафаров «Колониальная революция» (Опыт Туркестана) атты еңбегінде өз ойын былай білдірді: «Төңкерістің алғашқы күндерінде-ақ, Түркістандағы кеңес өкіметі темір жол бойындағы ат төбеліндей ғана орыс жұмысшыларының өкіметі ретінде орнады. Түркістандағы пролетариат диктатурасының бірден-бір иесі тек қана орыс бола алады деген көзқарас бұл жерде әлі күнге дейін бел алып тұр Түркістанда еуропалықтар мен мұсылмандар арасындағы ұлттық теңсіздік аттаған сайын барлық нәрседе байқалады» [1].

Түркістан Республикасы Кеңестерінің 1919 жылы наурыз айында болып өткен төтенше VII съезінде ұлт мәселесіне қатысты сөйлеген сөзінде төтенше комиссар П.А.Кобозев былай деді: «...автономияның мәні тұрғысында алғанда мұнда тұрғындардың 95 проценті мұсылмандар, бірақ өкімет орындарындағы

көпшілік орыстар болып табылады» және де Түркістан Республикасы Кеңестері Орталық Атқару Комитетінің РКФСР- дағы өкілетті өкілі У.Шакиров 1919 жылы жазда РКФСР Ұлт істері жөніндегі халық комиссарының орынбасары С.С.Пестковскийге жазған хатында: Түркістанның қазіргі үкіметі өзінің қыртхалықтарына қарсы жасаған қылмысты іс- әрекеттерінің нәтижесінде оларды толық қайыршылыққа ұшыратты және бұрын- соңды естіп білмеген 60 проценттік қырылуға жеткізді [2] – деп көрсетті.

Демек жергілікті жерде қалыптасқан саяси жағдайға байланысты халықтардың ұлттық мүддесін қорғайтын саяси-мемлекеттік құрылым құру қажет болғаны, әділетті әрекет болғаныны еді.

XX ғасырдың 20-30 жылдарында Қазақстан мен Орта Азия халықтарының тарихында аса зор тұлға болған саяси қайраткерлердің бірі Т.Рысқұлов болатын. Ол жиырмамыншы жылдары Түрік халықтарының саяси тәуелсіздігі үшін күрес жүргізді. Т.Рысқұловтың Түркістан Республикасындағы қызметі негізінен Түрік идеясының өмірге келген және оның өз идеясын жүзеге асыру жолында ымырасыз күрескен кезеңі болып табылады.

«Шығыс халықтары коммунистік ұйымдарының I съезі қабылдап, РКП(б) VII съезі бекіткен шешімге сәйкес, 1919 жылы 14-31 наурыз аралығында Ташкент қаласында өткен ТКП II конференциясы ТКП ОК жанынан Мұсылман Бюросын құру туралы шешім қабылдады. Оған төраға болып Т.Рысқұлов сайланды» [3].

Мұсылман бюросы-бұл Түркістан өлкесіндегі РКП(б) мұсылман ұйымдарының белсенді жоғарғы басқару органы болды. Осы аралықта Түркістан Республикасының барлық облыстары, уездері мен қалаларында Мұсбюроның жергілікті ұйымдары құрылды. Мұсбюроның қызметін ұйымдастырумен қатар Т.Рысқұлов Түркістан Республикасының қоғамдық-саяси, әлеуметтік- экономикалық, мәдени-тұрмыстық мәселелерін шешумен айналысты.

Т.Рысқұлов ұлт бостандығы, өзін-өзі билеу мәселесін табандылықпен қорғай отырып, жергілікті мұсылман халықтары арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізді. Сонымен қатар олардың өкілдерін саяси қызметке, жаңа жағдайда ел басқаруға тарту ісмен айналысты. Мұсбюро Түркістан Компартиясының мұсылман мүшелерін біріктірген секция 1919 жылдың соңына қарай біртіндеп мемлекеттік құрылымға айнала бастады. Ұлт өкілдерінің мемлекеттік құрлыста үлес салмағы арта түсті.

Түріккомиссияның негізгі міндеті-Түркістанда коммунизм принциптерін орнықтыру болатын, олар жергілікті халықтардың өмір сүру жағдайларының ерекшеліктерімен санаспай, Орталық Ресейде жүргізіліп жатқан коммунистік шараларды Түркістан халқына зорлап енгізуге тырысты. Ұлт мәселесінде жергілікті ұлт өкілдерінің өзін-өзі билеуіне сенім көрсетілмеді.

Осындай жағдайда Т.Рысқұлов басқарған Мұсбюро Түркістан Республикасы жергілікті халықтарының егемендігін жүзеге асыру үшін, тұрғындардың негізгі басым бөлігі түркі тілдес халықтар болуына орай Түрік халықтарының Республикасы атты ұлттық мемлекет құруға бекінді. Осы

уақытта Т.Рысқұлов «Түрік идеясын» қарастырып, оны нақтылы түрде жүзеге асыру үшін күресті.

1920 жылы маусымда Т. Рысқұлов түрік халықтарының саяси тәуелсіздігін талап етті. 1920 жылы 16 маусымда В.И.Лениннің коммунистік Интернационалдың II конгресіне арналған «Ұлт және отар мәселелері жөніндегі тезистердің бастапқы нобайына» [4] байланысты Башқұрт, Татар және Қырғыз (Қазақ) республикаларының ұлт қайраткерлері өз ұсыныстары мен ескертпелерін негізге ала отырып В.И.Ленинге хат жолдайды.

Оған, Түркістан Республикасынан Т.Рысқұлов пен Н.Ходжаев, Қазақстаннан А.Байтұрсынов пен Ә.Ермеков, Башқұртстаннан З.Валидов пен Х.Юмағұлов қол қойғаны хаттың түп-нұсқасында сақталып қалған. Т.Рысқұлов бастап қол қойған осы құжатта ұлт қайраткерлері: бүкіл осы қасірет бір ғана жағдайда: егер Ресейдің шығысында құрылған осы қуыршақ республикалардың бұратана еңбекшілеріне партиялық, шаруашылық және әскери ұйым салаларында өз инициативасын танытуға мүмкіндік жасалатын болса ғана шешіле алады. Көмек қажет, бірақ зорлық-зомбылық болмасын/5/- дейді.

Т.Рысқұловтың 1920 жылы көтерген бұл мәселелері Алаш қайраткерлері мен М.Шоқайдың талабымен үндесіп жатыр деп айтуға да болады. Ол Түркістанда саяси-мемлекеттік егеменді республика құрып, Республиканың жеке негізгі заңы- конституциясын жасауды көздеді.

Сонымен қатар, мемлекеттегі барлық заңдар Конституцияның негізінде қабылданады деді. Жергілікті ұлт өкілдеріне сенім көрсетіп, билік тұтқасын жергілікті халыққа беруді, тәуелсіздікті қорғайтын ұлттық қарулы күштерді қалыптастыруды, ұлттық мамандар дайындауды ұсынған болатын. Орталық өкімет орындары Т.Рысқұловтың мұндай ұсыныстарынан "Буржуазиялық-ұлтшылдықты" көріп оны жүзеге асыртпай тастады. Өзінің ұлт мәселесі жөніндегі көзқарасын РКП(б) Орталық Комитетіне өткізе алмаған Т.Рысқұлов Ташкентке келісімен 1920 жылы 22 шілдеде барлық қызметінен бас тартады. Орталық пен оның эмиссарлық органы болған Түріккомиссия Түркістан Республикасын тікелей өздері басқаруға көшеді. Т.Рысқұловтың саяси қызметіне «ұлтшылды», «пантүрікшілдік», «рысқұловшылдық» деген айыптар тағылып, оның көзқарастары мен ұсыныстары бұрмаланып сынға алынды.

Сонымен қатар мұрғат қорларында сақталған құжаттар бойынша «РКФСР Орынбор губерниясының жобасы» бойынша жасалған баяндамада қарастырылған мәселе бойынша Орынбор губерниясының шекарасының жаңа жобасы бойынша Ақтөбе губерниясының Ақбұлақ, Сазды, Астрахань, Ново-Алексевка, Луначарский, Ащысай, Илек, Маркут уездері мен Қостанай губерниясының Антоновка, Жетіқара, Адамовск т.б уездері енгізілуі тиіс болды. Омск уезіне байланысты Айтиевтің баяндамасында «Омбы уезі жөніндегі Сібір төрағасы белгілеген шекаралар КССР-дің территориялық принцип негізінде құрылған шекара белгілеуді өрескел бұзып отыр» [6] - деп көрсетеді.

Қазақ зиялылары осы бағыттағаны ұлттық біртұтас мемлекет жасауға мүмкіндік тудыратын жол деп бағалады. Сондықтан да, Қазақстан мен Түркістан Республикаларының арасында келісімге, бір байламға келу үшін алғашарттар жасала бастады. 1917 жылдың аяғы мен 1918 жылдың басындағы мемлекеттілік мәселесі жаңарған тарихи жағдайда қайта қозғала бастады. Осы уақытқа дейін терең де, жүйелі зерттелмей келген осы күрделі процесс туралы мағлұматтарды іздестіріп зерттеу болашақта тарихшылардың міндет борышы болып саналады.

Сол кезеңдегі мұрағат құжаттарымен қатар, баспасөз беттерінде жарияланған мақалаларда құнды дерек бола алады. Мысалы Сұлтанбек Қожановтың "Қырғыз-қазақ бірлігі һәм саясатшылдық" атты мақаласында: "1920 жылы Әулиеатада болып өткен қырғыз-қазақ кедейлерінің сиезі бірлі-жарым бірігу мәселесін қарап өтіп, екі жақтағы қырғыз- қазақ халқының түпкілікті бірлесуін һәм бірігетінін ескеріп екі жақтың хукіметіне билеу һәм қырғыз-қазақ шаруасына тиісті шаруа істері бір жәнімен жүргізілсін; Түркістан қырғыз-қазақтары Қазақстанға қосылсын, бірақ жер реформасы жүргізілейін деп тұрғанда, алаң болмас үшін қосылу уақыты ашылып айтылмасын һәм оны шешу Қазақстан кіндік атқару комитетінің жалпы жиналысының қаулысы бойынша қайтадан жарыққа шығып отыр» [7] -деп, қазақтың басын қосу талабы мәселесі алға қойылды.

Шындығында да, Әулиеатада басталған бұл мәселені 1922 жылы ақпан айының аяғында ашылған Қазақстан Орталық атқару комитетінің жалпы жиналысында Сейтқали Меңдешов күн тәртібіне кіргізіп, екі облыстың Қазақстанға қосылуын кезекті мәселенің қажеттісі деп дәлелдеді. Бұл мәселенің қиындығы мол шаруа екендігін жақсы сезінген Сұлтанбек Қожанов өзінің "Қырғыз-қазақ бірлігі" мақаласында бұл мәселені жан-жақты пысықтай түседі. «Сөзді ұзаққа сілтеп, жұртты түгелімен қырғыз-қазақ екі облыс түпкілікті Қазақстанмен қосылуы керек пе, керек емес пе деп отырудың орны жоқ. Қырғыз-қазақ халқы бірігіп, бір республика болып, Русия федерациясына басқа ұлт мемлекеттері қатарында кіруі тиіс екеніне тұрмыс-тіршілігі жағынан да, мәдениеті жағынан да, тіл жағынан да, нарық жағынан да болса дәлел көп. Бұған ешкім дауласып, есеңгіреудің орны жоқ,» [8] - деген пікірінің шын мәніндегі мазалаған мәселесі: Қашан бірігу керек? Қайтіп бірігу керек?

Сол кездегі қазақ зиялы қауымын мазалаған нақты мәселенің өзектілерінің бірі. Жер-су мәселесі және саясат еді. Себебі сол кезеңде Қазақстандағы отаршылдық құйтыртқы сипат алып қазақтарды қанау, қырып-жою насихатта бүркемеленіп ерекше тәсілдер жасала бастаған еді. Бұл туралы кезінде қазақтың ұлы күрескері Мұстафа Шоқай көрегендікпен дәлелдеп көрсетумен болды.

20-30 жылдары Түркістанда кеңестік билік іске асырған жер-су реформасы, мемлекеттік аппаратты жергіліктендіру және тағы басқа мәселелер сияқты ауқымды әлеуметтік-экономикалық тәжірбиелерді сыни тұрғыдан талдауда Мұстафа Шоқай мен оның басылымдарының ең белсенді роль атқарғандығын мойындау тарихи шындыққа сәйкес келмек екендігін тарихшы

М.Қойгелдиев өз еңбектерінде көрсетеді. Мұның өзі Қазақстан тарихында тың көзқарас ретінде жаңаша зерттеу бағыттарына негіз болса керек.

1925 жылы 10 маусымдағы Қазақ өлкелік партия комитеті Бюросының шешімімен И.Сталин мен РКП(б) ОК нұсқауы басшылыққа алынды, Губерниялық комитеттерге ұлттық баспасөзге басшылық және онда ұлттық партияда жоқ зиялыларды пайдалану тәртібі туралы хаттар жолданды. Жергілікті партия ұйымдарына жергілікті баспасөзге басшылық бойынша үгіт-насихат бөлімдерінің қызметін күшейту тапсырылды.

Осы әрекеттердің салдарынан зиялылардың ең тәжірибелі және патриоттық рухтағы тобын белсенді қоғамдық-саяси қызметтен ығыстыру, оларды саналы түрде халықты қарсы қою және, партиялық және мемлекеттік биліктің жоғары сатысына тек орталықтың нұсқауларына сәйкес қызмет етуге дайын екендіктерін немесе іштей келіскендерді ғана тарту бағыты күшейе түсті. Бұл қазақ халқының тарихи жолынан адастырудың жаңа кезеңі болды. Бұған дейін жалпыұлттық, жалпыдемократиялық мүдделерді білдірген зиялылар енді бұл құқықты орталық органдардың ұстанымын өз ұстанымы етіп қабылдаған партиялық, номенклатуралық зиялыларға берілді. Республика тағдыры үшін нақ осы бір сын сағатында бірінші басшы болып Ф.И.Голощекин тағайындалды.

Қазақ өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы болып Ф.Голощекиннің тағайындалуы кездейсоқ құбылыс емес еді. Ол өзіне бірін-бірі жоққа шығаратын екі принципті: халықтардың жеке бөліну және орталықтандырылған мемлекет идеясын ұстана отырып, ұлттық мәселені сталиндік тұрғыдан түсінудің жоғары үлгісін көрсетті. Құрылып жатқан біртұтас мемлекеттіліктің барлық талаптарына сай Қазақстанның бірінші басшысының алдына республикада орталықтың тілегін жедел мүлтіксіз орындауға бейім мемлекеттік аппаратты құру міндеті қойылды.

Голощекин өзінің сөйлеген сөздерінде топтық күресті ауыздықтау қажеттігі туралы айтқанымен, іс жүзінде оны қоздырып отырды, ал оның нәтижесін біріншіден өз пайдасына жарату және орталыққа қарсы патриоттық күштердің ұстанымын әлсірету үшін; екіншіден, өз кезінде Т.Рысқұлов атап өткеніндей, кез-келген өзіндік сынға қысым және партия ұйымдарымен жұртшылықтың назарын саясаттағы көптеген қателердің түп тамырының ашылуынан аулақтату үшін пайдаланды.

Осындай пікірдің дұрыстығын тарихи деректер де айғақтайды. Голощекин Қазақстанның бірінші басшысы лауазымына келген бірінші күннен бастап кеткенге дейін ұлттық зиялыларға, бірінші кезекте оның бетке ұстар өкілдеріне қарсы жұмыстың осы әдісіне сүйене отырып, күрес жүргізді.

1928 жылы қыркүйекте Қызылордаға келгенде Голощекин өзінің Қазақ өлкелік партия комитетінің басшысы болып тағайындалғандығына қарсы топ бар, оны сол кездегі республика партия ұйымының екінші хатшысы С.Қожанов басқарады және оған "Еңбекші қазақтың" бас редакторы С.Сәдуақасов пен ҚазЦИК-тің төрағасы Ж.Мыңбаев кіреді-мыс деген қауесетті таратады. Ал іс жүзінде ұлттық зиялылардың ішінде жақтырмағандар болғанмен, ешқандай да

Голощекинге қарсы топ болған жоқ, еді. Мұндай қауесетті тарату оған, ең алдымен, республика басшылығындағы аса ықпалды және қабілетті қайраткерлерді қудалау үшін қажет болды: осы тәсілмен әсіресе отаршылдыққа қарсы күресті шынайы жақтаушы, 1921-1923 жылдары Түркістандағы жер-су реформасы кезінде кеңінен танылған халық алдында беделі зор Сұлтанбек Қожановқа қарсы жала жабу тәсілі қолданғаны айқын болды.

Кейін Мәскеуге Қазақ өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы ретінде келген Ф.Голощекин С.Қожановты атқарып отырған қызметінен босатқызып, оны Мәскеуге Орталық Комитеттің қарамағына жіберткізеді. Оның орнына Ежов келіп, Мәскеуге жұмысқа ауысқанға дейін бірінші хатшысының бас кеңесшісі болды. С.Қожановтың өзі мұндай ауыстырулардың астарында не жатқандығын жақсы түсінді. Бұл сол кезеңде республикадағы ұлтшылдық пиғылдағы қайраткерлермен күресте қолданылған әдістердің бірі еді.

Тарихи әділеттілік тұрғысынан қарастырсақ: біріншіден, зиялылардың ұғымында жарияланған Қазақ автономиясының басқа ұлт өкілінің бірінші басшысы болып тағайындалуымен ешбір қисынға келмейді, екіншіден, осы тағайындалу өктем тәртіпке тән әдістермен, атап айтқанда, орталықта келісімсіз және жергілікті жердегі көзбояушылық, демократиялық талқысыз жасалды.

Талқылауды қорытындылай келе, Голощекин шешендерді партия саясатына қарсы екендіктері туралы айыптады, ал Елек мәселесіне тоқтай отыра, мынан атап өтті: "Егер жекелеген мәселелер бойынша, мысалы, Оренбург губерниясының бөлінуіне және т.б. мәселелері сіздерді қанағаттандырмаса, онда мұның Қазақстанның көзқарасы тұрғысынан да маңызды. КСРО мүддесі тұрғысынан шешілетінді естеріңізге саламын..." [9].

Түркістан мен Қазақстан республикаларының ішкі мүмкіндіктерін жан-жақты саралаған қазақ зиялылары Орта Азияны межелеу тұсында қазақ халқы қандай жағдайда қолайлы жолды таба алады деген сауалға жауап іздестірді. Бірінші кезекте астананы Орынбордан қалың қазақтың ортасына көшіру қажеттігі қозғалды. Себебі "мемлекет астананың жұртшылығына сүйеніп істемесе, бас хүкіметтің ісі оңбайды" - деп білдірді [10].

Астана туралы мәселенің негізінде үміткер қалалар қатарында Ақтөбе, Ақмола, Ақмешіт, Әулиеата, Семей, Шымкент қалалары аталған еді. Қорытындысында Орталық Атқару Комитеті астананы Орынбордан Ақмешітке көшіруге қаулы қабылдады.

Астананы көшіру ісіне С.Қожановтың өзі тікелей басшылық жасады. 1925 жылы сәуір айында Қазақ Орталық атқару Комитетінің кезектен тыс V съезі өткізілді. Съездің негізгі күн тәртібіне Қазақстан үшін сол уақытта аса маңызды болып отырған мәселенің біріншісі, қырғыз деген атауды алып тастау бұдан кейінгі құжаттарда тек қазақ деп жазуды, екіншіден, астананың Ақмешіт деген атын өзгертіп, қаланы Қызылорда деп атауды ұсынды.

Сонымен Қазақстан мемлекетінің территориясы, шекарасы және астанасы айқындалып, бодандық қыспақта халқы қырылып-жойылып ауыр азапты бастан өткізсе де, өз билігі өзінде болмаса да тарихи тұрғыдан аса зор жеңіске қол

жетті. Ол біртұтас территориясы белгіленген шекарасы нақтыланған, астанасы бар республика атын заңды түрде алған ел санатында аталатын болды. Мұның өзі ХХ ғасыр басындағы М.Шоқай, Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, Б.Қаратаевтар бастаған қазақ зиялыларының жүргізген күрестерінің нәтижесі болса, Кеңес өкіметі орнаған уақыттан бастан Т.Рысқұлов, С.Садуақасов, С.Қожанов, Ж.Мыңбаевтардың атқарған қызметтерінің де нәтижесі болды. Қазіргі тәуелсіз Қазақстан Республикасы мемлекеттігінің іргетасы, осылай ХХ ғасырдың басында қаланды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сафаров Г. Колониальная революция (Опыт Туркестана). - Алматы:Жалын,1996.- 96 с.
2. ҚР ПМ. 140 қор, 1тізбе, 9іс, 30 парақ.
3. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. Алматы: Ататек,1995 212 б.
4. Известия ТуркЦИКа, 1920,24 март
5. ҚР ПМ 140қор, 1тізбе, 9іс. 30парақ.
6. Известия ТуркЦИКа, 1920,24 март
7. Ақ жол, 1922, 12 қыркүйек
8. Ақ жол 1924, 14 қараша
9. Қоңыратбаев О. Тұрар Рысқұлов саяси және мемлекеттік қызметі. Алматы,1994 369б.
10. ӨР ОММ. 17қор, 1тізбе, 277іс, 81парақ.

УДК 1 (091)

«ЖАҒАНДАНУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҒЫЛЫМ ФИЛОСОФИЯСЫ»

Исабекова Амина

Парим Алия Оңалқызы

Жоғары қазақ-түрік гуманитарлық-технологиялық

колледж студенттері

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: onaluly@icloud.com

*«Білім беру дегеніміз - жеке тұлғаның
әлеуметтік жетілуі мен
жеке өсуі қамтылатын оның
қабілеттіліктері мен мінез-құлқын
жетілдіру процесі және нәтижесі»*

ЮНЕСКО

Аңдатпа: Жоба жұмысының атауы: «Жаһандану кезеңіндегі ғылым философиясы». Бұл жобалық жұмыста тақырыпқа жаһандану туралы жалпы түсінік, ғылым философиясы, білім беру философиясы және құндылықтары қарастырылған.

Жаһандану туралы түсінікті кеңейте отырып, білім беру саласының басқа да ғылымдармен байланысын атап айтып, білім беру туралы ұлы ойшылдардың пікірімен бөлісе отырып, философия ұғымына кішігірім анықтама беріп, ғылым философиясы мен білім беру философияның мәндерін жан-жақты талдауды мақсат еттім. Бұл жоба аясында білім мекемелері жаһандану кезеңіндегі ғылым философиясының маңыздылығын алға тартып, дамып келе жатқан мемлекет ретінде білім беруді қарқынды дамытуы қажет.

Аннотация: Название проектной работы: «Философия науки в период глобализации». Эта проектная работа посвящена общему пониманию глобализации, философии науки, философии образования и ценностей.

Расширяя понятие глобализации, подчеркивая связь области образования с другими науками, разделяя мнение великих мыслителей об образовании, давая небольшое определение понятия философии, я стремился всесторонне проанализировать сущность философии науки и философии образования. Глобализация образовательных учреждений в рамках этого проекта. Необходимо пропагандировать значение философии науки в этот период и интенсивно развивать образование как развивающейся страны.

Annotation: Title of the project work: "Philosophy of Science in the Period of Globalization".

This project work is dedicated to a common understanding of globalization, philosophy of science, philosophy of education and values.

Expanding the concept of globalization, emphasizing the connection of the field of education with other sciences, sharing the opinion of great thinkers about education, giving a small definition of the concept of philosophy, I sought to comprehensively analyze the essence of the philosophy of science and philosophy of education. Globalization of educational institutions within the framework of this project. It is necessary to promote the importance of the philosophy of science in this period and to intensively develop education as a developing country.

Қазіргі жаһандану кезеңінің ерекшелігі – ғылыми, ғылыми-техникалық, әлеуметтік- экономикалық, саяси және басқа да факторлардың күрделі араласуымен сипатталатын өзгерістердің қарқынымен көлемі.

Жаһандану тұтас және көпөлшемді процесс ретінде міндетті түрде болады, бірақ ол тікелей емес, оның көріністері ауыспалы болып табылады. Жаһандану жеке халықтардың мәдениетінде ұлттандырылады, ал ұлттық сана әлемдік мәдениеттің жалпы адамзаттық құндылығы көлемінде жаһанданады. Жаһандану – адамдар мен әлеуметтік топтардың жаңа байланысы қалыптасатын кездегі қоғамдық қатынастардың ерекше күйі.

Демек, объективті үдеріс ретінде жаһандану адамзаттың тарихи даму логикасына сәйкес, белсенділіктің, шығармашылықтың және жауапкершіліктің белгілі бір деңгейдегі білімі бар тұлғаны қалыптастырудың қажеттілігін туындатады. Білім және ғылымның болуы шекаралар мен аумақтарға байланысты емес. Жаһандану үдерісі кезінде бүкіл әлемнің білім беру аумағында әр түрлі модельдер мен үлгілердің таралатындығына қарамастан, білім берудің тиімді, ортақ жүйесі және олардың интеграциясы, координациясы қажет.

XXI ғасырдағы білім жаһандану жағдайындағы адамның рухани бағытының өзгерісіндегі, жаңаша ойлау жүйесінің қалыптасуындағы, адамның қоғамдағы, тарихтағы, әлемдегі орны туралы жаңа түсініктерінің пайда болуындағы мәселелерді түбегейлі шешуі тиіс. Әлемдік білім беру негізі – демократиялық қоғам өміріне қажет өзіндік сана негізінің динамикасын өсіруге қолайлы жағдай жасау.

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында адамзаттың әлеуметтік дамуы, уақыт қажеттілігіне жауап беретін және адамды жаһандану шартында өмір сүруге үйрететін, білім философиясының дамуына себеп болды.

Философия-адамзат баласының сонау ықылым заманнан басталған білімі, қоғамдық сананың формасы, болмыс пен танымның жалпы заңдылықтары туралы ілім.

Білім философиясы – білім беру саясатының стратегияларының тұжырымдамалық негіздерін қалыптастыруға бағытталған ұтымды ойлаудың жеткілікті жоғары деңгейі, теориялардың белгілі бір тәсілі.

Білім философиясы тек білім беру кеңістігінің ұстанымдарын анықтайды және талқылайды, «таза үлгілермен» жұмыс жасайды, ал оның құрылысы үшін нақты ұсыныстарды әзірлемейді.

Білім беруде философиялық тұжырымдамалардың болмауының салдарынан, тәлім-тәрбие мақсатындағы түсінікте қайшылықтар туындайды, анықтама көп жағыдайда әлеуметтік қиял деңгейінде қалып қояды, мұндай жағыдайда бізге қоғам дамуындағы қажеттіліктерді нақты көрсете алатын бағдарлама қажет.

Батыстағы секілді ТМД елдерінде де философия қазіргі заманғы білім мәселелерін өте сирек талқылауда.

Білім философиясы дидактикалықты талап етпейді, оны педагогикамен шатастырмау керек. Педагогика, оқыту үдерісін жетілдіретін нақты әдістермен тәсілдерді зерттейтіні белгілі.

Білім берудің философиялық-мәнділігінің анықтамасы – тұлғаға білім беру тәсілдерін зерттеу, яғни адамға лайық «бейне» беру. Осыдан туындайтын сұрақтар: Білім беру үдерісі қалай жүреді? Нәтижесінде адамды білімді тұлғаға айналдыратын білім мен танымның қандай түрлері мен формалары бар?

Ғылым философиясы – философияның ғылымды адам іс-әрекетінің ерекше аясы әрі ұдайы дамудағы таным жүйесі ретінде қарастыратын бір саласы.

Ғылыми танымды гносеология және методология тұрғыдан зерттеу тарихы әріден басталғанымен, Ғылыми философия 20 ғ-да ғана дербес пән ретінде қалыптаса бастады. Ең алғаш бұл термин О.Конт, Э.Литтре, Г.Спенсер, т.б. ғалымдар еңбектерінде қолданылды. Олар ғылым тілін философиялық тұрғыдан зерттеу әрекеттері тек формальды (матем.) логиканың шеңберінде жүзеге асуға тиіс, ал ғыл.-теор. ұғымдарды эмпирикалық таным, тәжірибе сынағы арқылы негіздеуге болады деп тұжырымдады. Бұл тұжырым бойынша, ғылым – адамның ең жоғары ісі, ал ғылым философиясының бір ғана міндеті – тұтастай ғылымды, оның пәндік салаларын логикалық-методол. тұрғыдан қамтамасыз ету. Бертін келе бұл тұжырымдаманың сыңаржақтылығына көзі жеткен ғалымдар ғылым философиясының зерттеу нысандарына елеулі өзгерістер енгізді.

Ғылым философиясы ғылыми танымның логикалық-гносеология проблемаларымен қатар ғылымның әлеуметтік-философия және этика этника мәселелерін зерттеуге тиіс. Ғылым философиясы мен методологиясының қазақстандық мектебі (негізін қалаушы Ж.Әбділдин мен Ә.Нысанбаев) отыз жыл бойы осы бағытта ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуде.

Ғасырлар тоғысында білім беру ұғымына деген көзқарас әлемдік деңгейде өзгере бастады, себебі ол дамыған мемлекеттердің өркендеуінің негізгі қозғаушы күшіне айналып отыр. Сондықтан күні бүгінге дейін педагогика-лық категория ретінде саналған «*білім беру*» ұғымы кең мағынада маңызды әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырылуда. Білім беру мәселесімен тек педагогика ғылымы айналыспайды. Білім беруді философия, әлеуметтану, психология, экономика, мәдениеттану тағы басқа әлеуметтік-гуманитарлық

ғылымдар өз тұрғысынан қарастырып зерттейді. Сондықтан бұл ұғымның ауқымы кеңейе түсуде.

Педагогикалық әдебиеттерде «білім беру» ұғымы XVIII-XIX ғасырларда қалыптасқан. Заман талабына сай білім беру процесі үздіксіз сипатқа ие болып келеді. Әрине білім үздіксіз болуы тиіс, себебі қазіргі таңда ақпараттық технологиялардың жедел дамуына байланысты алған білімдер тез ескіруде, сондықтан адамзат баласы алған білімін үнемі толықтырып, жаңартып отыруы қажет. Білім беру ұғымының мазмұны да өзгерістерге ұшырап, жан-жақты кеңейе түсті. Педагогика ғылымында оның бірнеше анықтамалары бар.

1. Кең мағынадағы **білім беру** – жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға және өмірлік жолын құзырлы таңдауға мүмкіншіліктерін кеңейтуге бағытталған процесс. (А.Г.Асмолов)

2. **Педагогикалық энциклопедияда** білім беру ұғымы- жеке тұлға мен қоғам мүддесі үшін жүргізілетін педагогикалық ұйымдастырылған әлеуметтендіру процесі.

3. **Білім беру** – адам, қоғам, мемлекет мүддесіне, мақсатына бағытталған тәрбие және оқыту процесі. (Сластенин В.А.)

Қазіргі білім берудің негізгі мақсаты- тек білім, білік дағдыларды қалыптастыру емес, сонымен қатар жеке тұлғаның әлеуметтік құнды іс-әрекетке қатысуы үшін оның өзіне және қоғамға қажетті қабілеттерін дамыту. Осы тұрғыда ойды өрбітетін болсақ, білім беруде тек білімді меңгерту, білік пен дағдыларды қалыптастыру жеткіліксіз. Білім беру барысында адам мәдени құндылықтарды, жаһандандудың маңыздылығын, ғылыми білімдерді меңгереді. Соның нәтижесінде экономиканың, саясаттың, ғылымның, мәдениеттің өнердің дамуына зор үлесін қоса алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Шеллер М. Формы знания и образование – «Человек».
2. Уикипедия — ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет.
3. Балаларға арналған энциклопедия.
4. Мамырбеков А.Қ. Жаһандану жағдайындағы білім беру философиясы. 2004.

СЕКЦИЯ 3. ПОЛИКУЛЬТУРА В МИРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

УДК 294.3

БУДДИЙСКАЯ КУЛЬТУРА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Уланов М.С.,

доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии и культурологии,

*Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова
г. Элиста, Россия*

E-mail: ulanov1974@mail.ru

Работа выполнена в рамках государственного задания Министерства науки и высшего образования Российской Федерации (№075-03-2022-119/1 «Буддизм и глобальные вызовы современного мира»)

Аннотация: Работа посвящена проблеме развития буддийской культуры в условиях глобализации. В эпоху глобализации появились такие термины как «деятельный буддизм», «социально ориентированный буддизм», «социально вовлеченный буддизм». Буддизм был адаптирован к целому ряду социальных проектов, таких как миротворчество, защита прав человека, защита окружающей среды и т.д. Социально вовлеченный буддизм нашел поддержку в лице многих западных буддистов, стремившихся объединить свою религиозную практику с политической и социальной практикой и европейскими ценностями. В настоящее время активно развивается диалог тибетского буддизма и западной науки. Оказалась востребованной и психотерапевтическая составляющая буддизма, его психофизические практики, которые привлекают множество людей во всем мире.

Ключевые слова: буддизм, буддийская культура, религия, глобализация, социально ориентированный буддизм, диалог культур, наука, медитация.

Annotation: The work is devoted to the problem of the development of Buddhist culture in the context of the process of globalization. In the era of globalization, such terms as "active Buddhism", "socially oriented Buddhism", "socially engaged Buddhism" appeared. Buddhism has been adapted to a range of social projects such as peacekeeping, human rights, environmental protection, and so on. Socially engaged Buddhism found support among many Western Buddhists who sought to integrate their religious practices with Western political and social practices and European values. At present, the dialogue between Tibetan Buddhism and Western science is actively developing. The psychotherapeutic component of Buddhism, its psychophysical practices, which attract many people all over the world, also turned out to be in demand.

Key words: Buddhism, Buddhist culture, religion, globalization, socially oriented Buddhism, dialogue of cultures, science, meditation.

Актуальность данного исследования обусловлена глобальным феноменом религиозного ренессанса. Глобальный поворот к религии – своеобразная реакция на слишком быстрые социокультурные перемены и экспансию мультикультурализма. Известно, что процесс глобализации является серьезным вызовом для религиозной и этнической идентичности. Мировая глобализация и модернизация затрагивают не только политическую и экономическую сферы, но и ведут к острому кризису национальных культур, бросают вызовы традиционным религиозным установкам. Важным аспектом глобализации является ее влияние на религии, что представляет собой одну из наименее изученных тем в глобалистике. Как отмечает проф. Н.С. Кирабаев, «множественность практик глобализации породила ответную реакцию, в том числе повышение роли религиозного фактора в мировой политике и экономике...» [1, с.2].

В ситуации глобальной культурной унификации естественной реакцией на опасность потери этнической и религиозной идентичности становится обращение к традиционным этнокультурным и религиозным нормам и ценностям. Чем сильнее глобализация унифицирует внешние стороны человеческой жизни, тем сильнее становится стремление народов сохранить такие внутренние компоненты жизни, как национальная культура и религия. Акцент на этническую самобытность, устоявшиеся религиозные ценности, и отторжение «чужеродных» влияний является объективным результатом стремления людей к сохранению своей этнической и религиозной идентичности. При этом нередко происходит впадение в крайность, когда глобализму и космополитизму начинают противопоставлять радикальный национализм и религиозный фундаментализм. Таким образом, важнейшей тенденцией современного развития мировой цивилизации становится противостояние глобальных универсальных стандартов и традиционных этнокультурных и религиозных ценностей. В целом же, несмотря на постоянно нарастающие тенденции глобализации, «мировое этнокультурное пространство характеризуется невероятным разнообразием и несводимостью к единой модели развития» [2, с.25].

Ответ традиционного Востока вызову со стороны агрессивной западной культуры был сложным переплетением вынужденной трансформации и энергичного противостояния с опорой на традиционные цивилизационные ценности. При этом сила сопротивления во многом зависела именно от характера и мощи той либо иной восточной цивилизации. Конфуцианско-буддийский Дальний Восток с его исключительной способностью к усвоению полезных новаций дал наилучший результат, что хорошо видно на примере Японии, Южной Кореи, Китая, Тайваня, Сингапура и т.д.

В некоторых странах буддийского мира протекает процесс возрождения буддизма, который находился в кризисном состоянии из-за антирелигиозной политики коммунистических правительств. Так, например, в Камбодже в

современный период происходит очевидное возрождение буддийской традиции после фактического уничтожения монашеской общины в 1970 гг. в период правления «красных кхмеров», которые пытались реализовать в восточном обществе коммунистическую модель светского государства. Однако традиции и ценности буддизма оказались прочнее [3, с.8-9]. Схожие процесс происходят и в других странах региона. ««Ресурсы религиозного сознания», как базис религиозного фактора, имеют большое значение в общественной жизни не только Камбоджи, но и всех стран Востока. ... Религиозный фактор стал важным инструментом в общественно-политической жизни восточных обществ, а также в сфере мировой политики.» [3, с.17].

Важность исследования буддизма обусловлена и тем, что буддийская идея на протяжении веков возвращала и обогащала духовную жизнь народов Восточной Азии и окружала их историю лучами мира. Восточноазиатская культура, которая была возвращена под влиянием буддийской философии и которая внушает спокойствие и ощущение удивительной гармонии между человеком и природой, вызвала в народах этой части мира мощный импульс желания жизни [4, с.278].

Буддизм, как мировая религия, обладает огромным ареалом распространения, охватывающим не только исторически традиционные буддийские регионы, но и новые территории. Сформировался буддийский мир, объединяющий в себе различные народы, страны, регионы, континенты. Все это делает чрезвычайно важным обращение к миротворческому потенциалу ценностей буддийской религии в целях мирного и бесконфликтного развития международных отношений.

Изучение и осмысление буддийской традиции к началу XXI века стало насущной потребностью западного человека. Это вызвано кризисными явлениями в западной культуре, связанными с классическим типом рациональности, порожденной им идеологией «овладения миром».

Введение богатейшего наследия философской мысли буддийского Востока в современный философско-культурологический дискурс послужит смене прежнего понимания дихотомии «Восток-Запад», «Европа-Азия» на новую научно-гуманитарную картину мира, необходимую для равноправного диалога всех мировых культур и цивилизаций.

Важным представляется обращение к буддийской религии в контексте глобализации. Интересно, что в самом буддизме изначально, исторически был заложен потенциал к духовной глобализации. Как справедливо отмечал, Ю.Н. Рерих, буддизм «с самого своего возникновения перешагнул национальные и политические преграды и первым стал проповедовать единство человечества независимо от национальности» [5, с.20].

В эпоху глобализации появились такие термины как «деятельный буддизм» или «социально ориентированный буддизм». Буддизм был адаптирован к целому ряду социальных проектов, таких как миротворчество, защита прав человека, защита окружающей среды, развитие сельских районов, борьба с этническими меньшинствами, борьба за гендерное равенство. В результате глобализации и технологического прогресса социально

вовлеченный буддизм распространился по всему буддийскому миру. Буддисты, представляющие социально ориентированный буддизм, рассматривают свою социальную и политическую деятельность как распространение традиционного буддийского подхода на проблемы, связанные с несправедливыми социальными практиками и системами. Хотя в научной литературе преобладает мнение о том, что деятельный буддизм представляет собой вариант буддийского модернизма, в последнее время появились дискуссии о том, можно ли рассматривать консервативные, националистические и даже этноцентрические современные формы буддизма как формы социально ориентированного буддизма [6].

Социально вовлеченный буддизм нашел поддержку в лице многих западных буддистов, стремившихся объединить свою религиозную практику с западной политической и социальной практикой и европейскими ценностями Просвещения, такими как права человека, социальная справедливость, социальный прогресс и свобода от угнетения.

Интересно, что в современном культурно-конфессиональном ландшафте глобального мира растет популярность и значимость буддизма. В настоящее время активно развивается диалог тибетского буддизма и западной науки, который начался еще во второй половине XX в. по инициативе Далай-ламы XIV. Сегодня в диалог буддизма и науки вовлекаются и российские ученые, которые проводят совместные исследования с тибетскими буддийскими монахами. Особое внимание при этом уделяется исследованию феномена сознания [См. подр.: 7]. Так, директор Института когнитивных исследований СПбГУ, член-корреспондент РАО Т.В. Черниговская отмечает, что «сотрудничество российских ученых с Далай-ламой и буддийскими монахами поможет найти связь между идеальным и материальным мирами, а также ответить на другие вопросы нейронаук, физики и медицины» [8].

Современные буддийские наставники в свою очередь охотно откликаются на просьбы западных ученых о сотрудничестве. Они нередко проводят беседы, конференции, семинары со специалистами из разных областей западной науки.

Примером подобного сотрудничества также является «Научная инициатива Эмори – Тибет». Эта совместная программа взаимодействия между современной наукой и тибетскими монахами была запущена в 2006 году. В результате для тибетских монастырей Индии была разработана новая дисциплина, которая охватывает основные концепции современного естествознания. Учитывая серьезные различия между западной и тибетской культурами, разработчики программы сосредоточили внимание на трех важных аспектах: нейробиологии, космологии и «науке о жизни», которые нашли свое освещение в специальном учебнике.

Программа «Научная инициатива Эмори – Тибет» представляет собой пример сотрудничества на институциональном уровне. Основными участниками проекта стали: американский университет Эмори, монастырь Дрепунг Лоселинг и Библиотека тибетских трудов и архивов. Разработанный этими крупными организациями для буддийских монахов пятилетний курс

введения в современную науку стал итогом целого ряда совместных научных круглых столов и семинаров, которые позволили разработать методику преподавания. Интересно, что семинары, которые проводили западные ученые для тибетских монахов, интересующихся наукой, оказались в итоге познавательными и полезными не только для монашеской общины, но и для самих представителей американского университета Эмори, которые смогли по-другому взглянуть на уже известные науке вещи.

В эпоху глобализации люди часто обращаются к личному духовному опыту. Сегодня миллионы людей изучают йогу, медитацию или другие дисциплины, почерпнутые из восточных религий, в частности из буддизма. Они, как стремятся найти связь между повседневной жизнью и высшими духовными устремлениями. Приверженцы личного духовного опыта отвергают какое-либо внешнее воздействие сверху и ищут руководство через восточные религии, медитацию, либо через потенциальные человеческие возможности. Людям необходим живой чувственный опыт духовной жизни.

В современную эпоху значительную популярность по всему миру приобрела культура New Age, имеющая связь с буддизмом и другими религиями Востока. Влияние New Age на миллионы людей в Европе и Америке огромно. На уровне представлений ее влияние выражается в распространении таких понятий как реинкарнация (перевоплощение), карма, тантра, Шамбала и т.д. На уровне поведения влияние New Age проявляется в популярности медитации, йоги, восточного массажа; цигун и боевых искусств, а также вообще в использовании восточной медицины, тибетской, индийской, китайской. Несмотря на довольно расплывчатый характер и институциональную неорганизованность New Age играет значительную роль в современной культуре и привлекает к себе значительное внимание специалистов-религиоведов [9, с.21].

Сегодня психотерапевтическая составляющая буддизма очень востребована и привлекает достаточно многих людей. Буддийские психотехники, связанные с медитацией, предлагают западному человеку действенные способы борьбы со стрессами и депрессиями, которые являются настоящим «бичом» современного мира. Интерес американских звезд Голливуда к буддизму и йоге обусловлен стремлением преодолеть разочарование и душевную пустоту, которые являются спутниками успеха и славы.

В целом, можно отметить, что буддизм в значительной степени адаптировался к глобальному миру и смог предложить современному западному обществу ту часть своей богатой культурной традиции (медитация, философия, боевые искусства, тибетская медицина), которая на сегодняшний день оказалась наиболее востребованной.

Литература:

1. Кирабаев Н.С. Глобализация: единство и многообразие (опыт философского анализа) // Гуманитарный вестник. 2017. №12(62). С.1-22.

2. Бенин В.Л., Уразметов Т.З. Мифы и реальность этнокультурного пространства. Уфа: Изд-во БГПУ, 2010. – 127 с.

3. Яковлев А.И. Религия и религиозный фактор в эпоху глобализации // Восточная аналитика. 2015. №3. С.7-19.

4. Тойнби А.Дж., Икеда Д. Избери жизнь. Диалог Арнольда Дж. Тойнби и Дайсаку Икеды. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. - 447 с.

5. Рерих Ю.Н. Тибет и Центральная Азия: Статьи, лекции, переводы. Самара: Издательский дом «Агни», 1999. – 368 с.

6. Gleig A. Engaged Buddhism [Электронный ресурс]. URL: <https://oxfordre.com/religion/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-755>.

7. Белимова В.С. Наука и буддизм в перспективе межкультурной философии // Вопросы философии. 2021. №4. С.168-178.

8. Черниговская: буддисты помогут ученым связать мир идей и материю. URL: <https://ria.ru/20201111/buddizm-1584040482.html>.

9. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире. Под ред. П. Бергера, С. Хантингтога. М.: Аспект Пресс, 2004. – 378 с.

УДК 821.161.1

**РУССКОЯЗЫЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА ГРУЗИИ В МИРОВОМ
КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ:
«СОВЕТСКАЯ МИНИГЛОБАЛИЗАЦИЯ» И КОНЦЕПТ
«ИСТОРИЧЕСКАЯ РОДИНА»**

И.И.Модебадзе

*доктор филологии (PhD), старший научный сотрудник Института грузинской литературы им. Шота Руставели, Тбилисский государственный университет им. Иванэ Джавахишвили
г. Тбилиси, Грузия*

E-mail: irinamodeb@gmail.com

Аннотация. Исследование русскоязычной литературы Грузии как значимой части грузинской культуры началось на рубеже XX - XXI вв. (статьи Т. Г Мегрелишвили и И. И. Модебадзе), и сразу же определился целый ряд сложностей теоретического характера. В статье обобщаются полученные к настоящему времени результаты ряда проведенных исследований. Особое внимание уделяется проблеме определения культурной идентичности произведений современных российских авторов — выходцев из Грузии и их потомков, анализу художественных маркеров таких понятий как *Родина, Тбилиси и дом*, помогающих идентифицировать концепт *историческая родина* и его наполнение.

Ключевые слова: русскоязычные писатели Грузии, культурная идентичность, поликультурное сознание, билингвизм

Annotation. The study of the Russian-language literature of Georgia as a significant part of Georgian culture began at the turn of the 20th - 21st centuries (articles by T. G. Megrelishvili and I. I. Modebadze). The article summarizes the results of studies obtained so far. Particular attention is paid to the problem of determining the cultural identity of the works of contemporary Russian authors — natives of Georgia and their descendants, the analysis of artistic markers of such concepts as *Motherland*, *Tbilisi* and *Home*, which help to identify the concept of “*Historical Motherland*” and its content.

Key words: Russian-speaking writers of Georgia, cultural identity, multicultural consciousness, bilingualism.

Вопрос культурной идентичности проживающего за рубежом того или иного русскоязычного автора обрел актуальность только после распада Советского Союза и образования независимых государств т. н. постсоветского пространства. Объясняется это тем, что поскольку для советского литературоведения основным критерием оценки была идейная направленность произведений, то, независимо от того, где и на каком языке они создавались, все они расценивались с позиции советская/антисоветская литература. Но времена меняются — активно протекающий процесс культурной глобализации поставил перед человечеством ряд новых проблем. По словам Хоми Бхабха, «на рубеже столетий мы обнаруживаем себя в переходном состоянии, где встречаются пространство и время, чтобы разродиться сложными сочетаниями сходства и различия, прошлого и настоящего, внутреннего и внешнего, включения и исключения. Ибо в «за пределами» присутствует некое чувство потерянности, утраты направления: беспорядочная непрекращающаяся суэта, так хорошо улавливаемая французскими словами *au-dela* — здесь и там, со всех сторон, и *fort/da* — туда-сюда, взад-вперед» [Бхабха 2005: 161]. В настоящее время специфика творчества писателей-мигрантов, а также особенности би- и полилингвального мироощущения является объектом пристального внимания научной общественности. Исследование русскоязычной литературы Грузии как значимой части грузинской культуры началось на рубеже XX - XXI вв. (см. статьи Т. Г. Мегрелишвили и И. И. Модебадзе), и сразу же определился целый ряд сложностей теоретического характера. В нашем кратком обзоре я попытаюсь обобщить полученные к настоящему времени результаты ряда проведенных исследований.

Политические перемены прошлого века и интенсификация экономических миграций привела к тому, что в наше время русскоязычная литература создается уроженцами Грузии и их прямыми потомками не только на территории Грузии, но и на территории различных государств мира. Практически все авторы являются би- и полилингвами. В каждом конкретном случае их творчество обладает рядом особенностей, свойственных только данной конкретной группе. В то же время прослеживается ряд общих

тенденций, в частности, можно констатировать тот факт, что творчество представителей всех групп по многим параметрам отличается от типологии творчества писателей-мигрантов из других стран, и для определения культурной идентичности создаваемых ими произведений выработанные современной наукой критерии требуют определенной коррекции. Прежде всего, «не работает» такой значимый маркер культурной идентичности как *язык*, который считается главным показателем этнической, национальной и культурной идентичности: русский язык является или единственным родным, или, что встречается гораздо чаще — первым родным языком (в случаях би- и полилингвизма). Соответственно, независимо от того, где проживает в настоящее время тот или иной автор (в Грузии, на территории Европы, Америки, Канады или РФ), их творчество продолжает развиваться в парадигме родного языка. Русскоязычие в большинстве случаев затрудняет определение культурной идентичности — даже сами авторы не всегда могут однозначно ответить на вопрос о своей принадлежности к какой-либо национальной культуре и склоняются к распространенному мнению о том, что, поскольку они пишут на русском языке, их творчество принадлежит русской литературе. Особенно сложно определить культурную идентичность двуязычных писателей, таких, как, напр., Ал. Эбаноидзе, на протяжении многих лет бывшего главным редактором журнала «Дружба народов». Про писателя, публициста и переводчика, Ал. Эбаноидзе Валерий Липневич совершенно справедливо отметил: «Непонятно чей классик – грузинский, русский, московский? Да в чем проблема: и русский, и грузинский» (напечатано на обложке книги Ал. Эбаноидзе «Маки на руинах» М.: Культурная революция, 2014).

Следует особо отметить, что несмотря на то, что русскоязычных писателей Грузии можно встретить во всех уголках современного мира — в разных странах, на разных континентах, большинство из них проживает на территории Российской Федерации. И именно изучение творчества этой группы дает богатый материал для исследования специфики полиэтнического сознания би- и полилингв.

Стремление создать новую культурную идентичность — советский народ, конечной целью которого было «воспитание нового человека», с некоторыми оговорками, вполне можно было бы обозначить как процесс «советской миниглобализации», в котором участвовало несколько поколений народов и народностей СССР. В период этого масштабного социо-культурного эксперимента фиксируется большинство типичных для экономической и культурной глобализации процессов, в том числе интенсивные миграционные и интеграционные процессы (последняя, самая сильная, волна внутренней миграции на территории СССР была зафиксирована в 80-90 гг. годах прошлого века). Среди вызванных различными причинами внутренних миграционных процессов можно выделить: 1) *вахтовые миграции*, обусловленные государственными интересами: грандиозные советские проекты — освоение Крайнего Севера, целины, строительство БАМ, ТюменьСтрой и т.д. требовали переброски огромного количества строителей в неосвоенные или

малонаселенные районы страны. К этой категории можно отнести и командирование специалистов в различные регионы в целях индустриализации страны и «подъема народного хозяйства», а также т.н. «военные поселки» семей военнослужащих. Поскольку дислокация военных периодически менялась, их семьи вынуждены были менять местожительство, но некоторые члены семьи (напр., вступившие в брак с представителями коренного населения или не желавшие бросать любимую работу) оставались жить в той или иной республике, иногда оставались целые семьи вышедших на пенсию военных и их потомков; 2) *принудительные миграции* (депортация) – высылка осужденных и неблагонадежных граждан в сложные по своим климатическим условиям районы страны; 3) *вынужденные миграции*: эвакуация гражданского населения в период войны, или из зон радиоактивного заражения, напр., после взрыва Чернобыля и т.д.; 4) *экономические миграции* в интенсивно развивающиеся центры новостроек и культурно-административные центры страны в стремлении получить лучшее образование и высокооплачиваемую работу (к этому типу можно причислить проводимое правительством с 1960-х годов стимулирование переселения людей в отдаленные районы, где им предоставлялась более высокая заработная плата [см.: Кумо, 2006: 1-19]; 5) *семейно-бытовые (индивидуальные) миграции*, обусловленные личными обстоятельствами, и др. Многие из этих «временных» переселенцев впоследствии оставались жить на новом месте, и миграциям сопутствовала интенсификация интеграционных процессов. Обычным явлением был не только би-, но и полилингвизм: большая часть населения СССР владела государственными языками страны (русским), союзных республик (по месту проживания) и языком исторической родины (в среде этнически *нерусского* населения). Благодаря приоритету русскоязычного образования, именно русский язык нередко становился первым родным языком.

Распад СССР и установление жестких границ новых независимых государств значимо *сузил* границы привычного жизненного и культурного пространства, Многие из граждан бывшего СССР, совершенно неожиданно для себя, оказались проживающими на территории соседних государств в силу того, что задолго до распада Союза проживали там, вступили в брак, имели детей, налаженный быт и карьеру. Они оказались в чрезвычайно сложной ситуации: если раньше на территории единой страны связь с родными и близкими не представляла сложности, то теперь ситуация кардинально изменилась, и, прежде всего, это сказалось на судьбе уроженцев Грузии, проживающих на территории Российской Федерации, где действует строгий визовый режим для граждан нашей страны. Совершенно особые условия, в которых оказались эти люди, способствовали тому, что типичные для литературы мигрантов основные показатели, как правило, не характерны произведениям «эмигрантов поневоле»²³. В частности, «не работают» не только

²³ Условную дефиницию «эмигранты поневоле» использую с целью дифференциации этой группы от т. н. «принудительных мигрантов» в терминологии П. Поляна [Полян 2001: 328], т.е. депортированных советским правительством, в отличие от которых эти люди оказались жертвами не тоталитарного режима, но исторических перемен.

основной маркер культурной идентичности (язык), но и такие значимые маркеры как *религия* и *территория*.

Что касается *религии* (концепты *конфессия* и *вероисповедание*, на которые, как правило опирается система нравственных ценностей), объяснение лежит на поверхности: и русская и грузинская культуры формировались в парадигме православной традиции и имеют схожую систему нравственных ориентаций, но нельзя игнорировать и тот факт, что на протяжении 70 лет существования госатеизма велась целенаправленная борьба с религиозным мироощущением, в результате чего немало бывших «советских людей» могло бы присоединиться к словам одного из героев Акунина-Чхартишвили: «К сожалению, я не религиозен — таким сформировала меня среда и воспитание» [Акунин-Чхартишвили 2012: 7]. Поэтому применительно к русскоязычным авторам постсоветского пространства совершенно справедливым представляется утверждение Т. А. Снигиревой и А. В. Подчиненова: «Безусловно, что приверженность к той или иной религии, равно как и принадлежность к той или иной нации, не является гарантом поступательного развития личности и общества» [Снигирева 2013: 244].

Гораздо сложнее обстоит дело с маркером *территория*: проживающие на территории Российской Федерации уроженцы Грузии не покидали родной страны: их огромная страна исчезла с политической карты мира, и писатели оказались перед необходимостью определения собственной национальной и культурной идентичности²⁴. Как было отмечено выше, вопрос этот сложен и противоречив, а поскольку большинство русскоязычных писателей пользуются псевдонимами и публикуют свои произведения на интернет-порталах, не содержащих личной информации, установить точное количество и личность большинства из них не представляется возможным. Поэтому в своих исследованиях мы ориентировались исключительно лишь на текстуальный анализ наиболее типичных для современных российских авторов — выходцев из Грузии и их потомков художественных маркеров таких понятий как *Родина*, *Тбилиси* и *дом*, помогающих идентифицировать концепт *историческая родина* и его наполнение.

Практически во всех, как создаваемых на территории Грузии, так и за рубежом, текстах звучат ностальгические нотки — тоска по утраченной родине, но родина предстает тем общим русскоязычным миром, память о котором еще жива в сознании старшего поколения, или видится в образе родного города — многонационального Тбилиси. Мы встречаем образ Тбилиси 80-ых годов прошлого века, 90-ых, а также современного города-столицы XXI века. Это совершенно разный Тбилиси: многонациональный город-семья, город периода экономического и энергетического кризиса, символ независимого государства. Но это — «дом», куда многие хотели бы вернуться или, хотя бы передать память о нем своим, родившимся уже на Севере потомкам: «Я хочу чтобы он, //сын мой, тоже увидел//те места где и я//предпочел бы жить»²⁵. Поскольку

²⁴ Подробнее см. [Модебадзе, 2019: 17-36].

²⁵ Из стихотворения Dimitri S, опубликованном на российском литературном портале Стихи.ру: <http://www.stihi.ru/2002/09/23-805>.

большинство наших авторов – уроженцы Тбилиси, неудивительно, что функцию концепта ‘*родина*’ обретает именно Тбилиси, и национальная и культурная идентичность выражается через утверждение «Я – тбилисец». Следует особо оговорить, что среди авторов мы встречаем представителей различных этнических групп, в том числе и титульной нации, а также потомков смешанных браков. «Литература – неотрывная часть целостности культуры, ее нельзя изучать вне целостного контекста культуры» [Бахтин 1986: 363], и это заставляет нас обратить особое внимание на специфику понятий ‘*Тбилиси*’ и ‘*тбилисец*’ в общем контексте городской культуры²⁶.

Благодаря многочисленным волнам миграционных и интеграционных процессов, за свою многовековую историю Тбилиси сформировался как мультикультурный город, в котором сложившееся из представителей различных национальных меньшинств, а также потомков смешанных браков русскоязычное население составило особый социо-культурный слой со своими традициями, мироощущением, жизненным укладом и собственными культурными концептами, к самым значимым из которых следует причислить *этническую и культурную толерантность*. По словам проживающего на территории Германии писателя-мигранта Мих. Гиголашвили, «старый Тбилиси имел свою ауру, свою особую субкультуру, которая вырабатывалась веками и была основана на толерантности и взаимоуважении всех многочисленных наций, проживавших в этом – не менее вечном, чем Рим, – городе». Таким образом, ‘*тбилисец*’ – это представитель особой субкультуры, созданной многими поколениями разноэтнического населения мультикультурного города, который, чаще всего, выступает как символ единения различных культур. И именно этот «старый Тбилиси» – *родина, дом*, утрата которого рождает ностальгию у всех русскоязычных писателей, как проживающих за рубежом, так и на территории Грузии. Как литературную традицию, в этом качестве мы встречаем Тбилиси и в произведениях представителей молодого поколения, для которых утрата «старого Тбилиси» такая же культурная трагедия, как и для писателей старшего поколения. Прослеживается тенденция определенной мифологизации этого понятия, впрочем, подтверждение этого наблюдения требует дополнительных исследований.

Не менее значимым представляется и то, что для авторемы проанализированных текстов характерно включение в нарратив грузинских реалий и, что гораздо важнее, грузинских лексем и выражений в русской транскрипции, как правило, с последующим переводом, напр., «*К тебе хочу – ме шентан минда, // Шенчу который год подряд*»²⁷. Это дает основание утверждать, что авторы являются билингвами (реже – полилингвами), для которых грузинский язык, также как и русский, является одним из родных языков. Этот факт свидетельствует о том, что они являются носителями лиминального, или гибридного (по терминологии Хоми Бхабха) сознания

²⁶ Понятие *городская культура* включает в себя типичный для населения того или иного города образ жизни, собственную иерархию духовных ценностей и специфику менталитета [см.: Белоусова 2007: 214-219].

²⁷ Из стихотворения московского автора Сопико /СофьиБежановой/ «*Я так скучаю, мой Тбилиси...*», опубликованном на российском литературном портале Стихи.ру.: <https://www.stihi.ru/2011/03/14/558>

поликультурного типа. Следует особо оговорить, что на протяжении многих веков полилингвизм был типичной для населения Грузии языковой ситуацией. Кроме необходимости общения с многонациональным населением Тбилиси, крупнейшего перевалочного пункта связывавшего Европу с Азией Великого шелкового пути, распространению полилингвизма в Грузии способствовал ряд культурно-исторических причин, самыми значимыми среди которых следует назвать миграционные процессы в пограничных районах страны, а также обязательное для образованных слоев общества знание как «христианских» (греческий, латынь), так и «политических» языков, т. е. языков соседних влиятельных империй (персидского, арабского, турецкого). Позднее к ним добавились европейские языки (начиная с XVIII в. это немецкий, позднее итальянский, французский, английский и русский). На протяжении веков приоритеты менялись, и с начала XIX века, после включения Грузии в состав Российской Империи, статус государственного языка, на котором осуществлялась коммуникация населения всей огромной страны, обретает русский язык. Более того, именно русский язык служил особой коммуникативной средой, объединявшей многоэтническую общность тбилисцев в условиях государственного билингвизма последних двух веков.

Таким образом, считаем возможным утверждать, что в Грузии, в частности, в Тбилиси и других культурных центрах страны, давно уже сложились основные принципы функционирования состоящего из различных этнических групп и национальных меньшинств поликультурного общества. В отличие от мультикультурализма, подразумевающего функционирование в пределах одного общества различных диаспоральных социокультурных объединений, в поликультурном обществе различные культурные традиции сосуществуют и взаимодействуют друг с другом, и это явно проявляется при анализе художественных текстов вышеозначенных авторов, развивающих в парадигме русского языка давно уже сложившиеся традиции поликультурного социума. Впрочем окончательные выводы возможны лишь в результате проведения дальнейших исследований.

Литература:

1. Бхабха Х. Местонахождение культуры // Перекрестки: Журнал исследований восточноевропейского пограничья. 2005. № 3-4., стр. 161-191.
2. Кумо Кадзухиро. Миграция Населения в Постсоветской России // Institute of Economic Research Discussion Paper Series DPS-480 Hitotsubashi University, Tokyo, Japan, April. https://www.ier.hit-u.ac.jp/~kumo/MigrationinPost-SovietRussia_ru.pdf/
3. Акунин-Чхартишвили. Аристония. Москва: Захаров, 2012, 544 с.
4. Полян Павел. Не по своей воле... /Полян П. История и география принудительных миграций в СССР - Москва: ОГИ–Мемориал, 328 с.
5. Снигирева Т.А./Снигирева Т. А., Подчиненов А. В./ Аристомом Б. Акунина: национально-религиозный аспект. // Филология и культура. PHILOLOGY AND CULTURE, 2013, 2 (32), стр. 241-246 <https://cyberleninka.ru/article/v/aristonom-b-akunina-natsionalno-religioznyy-aspekt>

6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. 445 с.

7. Модебадзе И. Размывание национальных границ» и проблема культурной идентичности: русскоязычная литература Грузии на рубеже XX-XXI веков (к постановке вопроса). // Политические события 80-90 годов XX века и литературный дискурс. – Тбилиси, Изд-во ТГУ, 2019, стр.17-36.

8. Белоусова Г.А. Городская субкультура как категория современной социологии // Вестник Ставропольского государственного университета, 2007, № 48/7, стр. 214-219. <http://vestnik.stavsu.ru/48-2007/33.pdf>

УДК 821

СПЕЦИФИКА ТВОРЧЕСТВА ОЛЖАСА СУЛЕЙМЕНОВА КАК СИНТЕЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ДОСТИЖЕНИЙ КАЗАХСКОГО ФОЛЬКЛОРА И НОВЕЙШЕЙ РУССКОЙ ПОЭЗИИ

Цыренжапова Г.Г.

*кандидат филологических наук, ассоциированный профессор
Международный инженерно-технологический университет
г. Алматы, Казахстан*

E-mail: gtsyrenzhapova@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется специфика творчества О.Сулейменова как синтез художественных достижений казахского фольклора и новейшей русской поэзии. Феномен русскоязычного поэта рассматривается с точки зрения концептуальной картины мира, сформировавшейся в контексте казахской и русской культур.

Ключевые слова: поэт-билингв, казахский фольклор, жырау, художественный образ, русскоязычная поэзия.

Аннотация. Мақалада қазақ фольклорының көркемдік жетістіктері мен соңғы орыс поэзиясының синтезі ретінде О.Сүлейменов шығармашылығының ерекшеліктері талданады. Орыс тілді ақын феномені қазақ және орыс мәдениеті аясында қалыптасқан дүниенің концептуалды суреті тұрғысынан қарастырылады.

Тірек сөздер: қос тілді ақын, қазақ фольклоры, жырау, көркем образ, орыс поэзиясы.

Annotation. The article analyzes the specifics of O. Suleimenov's literary creativity as a synthesis of the artistic achievements of Kazakh folklore and the modern Russian poetry. The artistic phenomenon of the Russian-speaking poet is

seen through the conceptual lens of a world-view, which was formed at the intersection of Kazakh and Russian cultures.

Key words: bilingual poet, Kazakh folklore, zhyrau, artistic image, Russian poetry.

Казахский поэт-билингв Олжас Сулейменов, один из известнейших представителей современной тюркской культуры, имеет «свой характерный и совершенно локализованный стиль письма», в то же время его поэзия с ярко выраженным национальным колоритом созвучна мировосприятию многих читателей в разных странах [1]. Немецкий критик Л.Кошут пишет: «Не только путем серьезного изучения действительности, но и через различные формы поэзии О. Сулейменов заставляет нас войти в новые географические, исторические, национальные, мировоззренческие просторы и познать наш общий, большой мир, составной частью которого мы являемся» [2].

Олжас Сулейменов сделал казахскую историю, казахские реалии достоянием всего мира благодаря своему уникальному космическому видению и интеллектуально-художественному осмыслению остросовременных проблем культуры и общества [3].

Своеобразие творческого осмысления поэтом окружающего мира в переплетении двух типов художественного восприятия цивилизаций: исконно тюркской (его поэзия наполнена архаичными тюркскими поэтическими образами) и современной. Творчество Олжаса Сулейменова представляет собой феномен взаимодействия тюркской культуры и русскоязычной поэзии, синтез традиций и художественных достижений двух столь разных литературных систем как казахский фольклор и новейшая русская поэзия.

Еще в далеком 1968 году Л.Дени, одна из крупнейших переводчиц русской литературы, писала в газете «Летер франсез» о поэзии О. Сулейменова: «Я прочла то, что является одновременно прошлым и будущим. Слова о корнях... Теперь я открываю, что это за корни, которые спасают Олжаса Сулейменова, и какой мост обеспечивает преемственность казахской литературы. Этим мостом является любовь к родному слову и сила традиции устного творчества» [4].

В произведениях О.Сулейменова тесно переплелись цивилизации, пространство и время: «История наша – несколько вспышек в ночной степи. У костров ты напета, на развалинах Семиречья, у коварной, обиженной Сырдарьи. Города возникали, как вызов плоской природе, и гибли в одиночку. ... Я молчу у одинокого белого валуна в пустынной тургайской степи. Как попал он сюда? Могила неизвестного батыра? Или след ледниковых эпох? Я стою у памятника Пушкину. Ночь новогодняя, с поземкой. Я сын города, мне воевать со степью. Старики, я хочу знать, как гибли мои города» [5].

В предисловии к книге «Аз и Я» поэт признавался: «Читать «Слово» мне помогало природное двуязычие, знание культурных взаимоотношений Руси и Поля, увлечение этимологией, может быть, чувство слова и образа, выработанное упражнениями в версификаторстве» [6]. Художественное

восприятие и осмысление многообразия и известной ассимиляции явлений в культурах евразийского пространства, междивизиационного диалога «культурных миров», преимущества билингвизма определили уникальность многогранного творчества, особенности стиля и поэтики Олжаса Сулейменова.

Поэзия О.Сулейменова является естественным продолжением традиций казахской поэзии. Краткий экскурс в историю становления казахской поэзии, изучение наследия и роли древнетюркских поэтов позволяет увидеть, что истоки творчества О.Сулейменова в колоссальной генетической памяти, в глубоком знании, понимании и уважении культуры своих предшественников по прямой этнической и художественно-поэтической принадлежности. Так не прерывается связь времен, духовности, просветительства, служения. Поэтический язык О.Сулейменова полон уникальных, метких поэтических образов, в своем мироощущении поэт имеет неотъемлемую глубинную связь с традициями передачи слова жырау, народного поэта и певца в казахской поэзии. Еще в раннем творчестве Олжас Сулейменов всем сердцем воспринял поэзию великого сына казахского народа Махамбета как близкую своей поэтической стихии [7].

Общепринятое мнение исследователей-тюркологов сходится на том, что первыми памятниками казахской культуры как наследницы тюркских традиций являются дастаны «Алып ер тонга», «Шу батыр». Стелы с древнетюркской письменностью (орхоно-енисейская письменность), наглядно демонстрируют, что мастерство слова имело глубоко символичный аспект, смысловую глубину и выразительность. Тюркское наследие во многом представляет собой сказания, сказки, назидательные «толгау», поговорки, героический и лирический эпос. Известны на весь мир такие эпические произведения, как: «Алпамыс», «Қобыланды», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», более поздние сюжеты «Айман – Шолпан», «Күлше-қыз», «Мақпал-қыз». Именно из древних образов тюркского наследия (истории, выраженной жырау), а также родовой памяти («из уст в уста») казахская поэзия из века в век обильно черпала идеи, художественные образы, которые несут в себе огромный потенциал метафоричности, многослойности смыслов. Жырау, имевшие способность к вхождению в поэтический транс, передавали образы родовой памяти казахского народа, размышляли о природе бытия, способствовали обогащению древнетюркской поэзии идеями самосовершенствования, развитию национальной философии, обновлению форм выражения, многослойности смысловой подачи художественной образности.

Интересно выделить образность творчества яркого в своей аутентичности самовыражения жырау Казтугана, гордо подчеркивающего принадлежность к роду, силу и боевой дух:

С буграми висков, выпирающих в стынь,
В доспехах из плотных, блестящих пластин.
На вид, как султан, покоряю собой,
Стреляю украшенной шелком стрелой.
Искусному пастырю стольких отар

Не чужд мне ничуть красноречия дар.
Отбившихся вновь пригоняю в загон,
Я тот, кто исправит малейший уклон.
Всех пламенных биев наследник прямой,
Я – клык белопенный верблюда-самца,
Крылатый властитель озерных пространств.
Я тот, кто луну смог очистить от туч,
Кто солнце из марева вынул, могуч.
От бредней неверных и лжи мусульман,
Очистивший веру жырау Казтуган [8].

Сказители-жырау были хранителями мудрости, в стремлении рассказать людям правду, быть на стороне правды, превыше всего они ставили честность.

Асан Кайгы: Ай, хан, если я не скажу, не знаешь!.. [8].

В произведениях О.Сулейменова нередко встречаются упоминания о реальных событиях в истории казахского народа. Так, в стихотворении «Слово дурака», написанном в жанре жырау, поэт приводит фрагмент айтыса между Карабатыром и Уракбатыром Среднего Жуза, в котором согласно легенде победил Уракбатыр со своим словом Дурака:

Растопырь, мудрец, большие уши,
щедлость лучше скрытых кладов.
Правильно.
Даже дурака, мудрец, послушай,
если он, дурак, расскажет правду [9].

Обращение к жанрам казахского фольклора является характерной чертой поэтического творчества Олжаса Сулейменова, при этом оно никогда не бывает буквальным воспроизведением определенных жанровых требований, всегда сводится к трансформации, смелой и неожиданной, благодаря чему проблематика произведений, описываемые события, их философское осмысление остросовременны.

О.Сулейменов верит «в гуманистическую натуру общества и человека, в его возможность изменить мир вокруг себя. Он стремится передать внешнему миру свои глубокие знания казахской кочевой культуры» [1]. Он – один из тех, кто ценит и память, и совесть:

Что в силах одинокого поэта?
На все вопросы не нашел ответа,
но людям я не лгал,
хотя и мог...

В одном из интервью поэт сказал: «Я мечтал воспитать своими книгами гордый, умный, добрый народ, презирующий подлость и предательство» [10].

Считается, что кочевники не пользуются изобразительным искусством (кроме символических узоров), так как изображение привязывает к определенному месту, всегда статично и воспринимается одновременно. Именно из-за этих особенностей восприятия пространства, народ, ведущий оседлый образ жизни, занимается искусством, запечатлевающим момент в форме. В то время как народ кочевнический запечатлевает процесс в звуке. Кочевнический дух – это, прежде всего, звуковые отражения восприятия реалий племенного состояния. Поскольку номадизм пребывает в состоянии постоянного движения, единственно адекватным выразительным способом передачи памяти, прожитого опыта является звук. Звук как восприятие времени, истории рода, его достижений и мудрости. Поэзия, в устном варианте, это – процесс, развивающийся во времени.

Олжас Сулейменов как поэт, объединивший представления кочевников и современность, особо выделяет в своей поэзии значимость звука, как некий аспект бессмертия поэзии:

Но
вечен знак над легким пеплом
букв,
над кошмами,
над каменной плитой
изогнутый лекалом мысли
ЗВУК [9].

Поэты-жырау тесно взаимодействовали друг с другом, участвуя в переговорах, защищая интересы своего племени, отвечая за примирение сторон в спорных вопросах. Если воин не мог потерпеть поражение, то и жырау должны были представлять силу, передавая мужество и твердость духа племени художественным словом. В своих произведениях жырау затрагивали актуальные социальные, морально-нравственные проблемы, играли значимую роль в истории культуры казахского народа. Их авторитет в степи был весьма высок – острыми и меткими фразами жырау могли возвысить или уничтожить любого соперника.

В стихотворении Олжаса Сулейменова «Последнее слово акына Смета» Азербай, потрясенный последней песней акына Смета, его непревзойденным поэтическим талантом, силой чувства и силой слова, вопреки семейно-бытовым традициям пощадил певца, похитившего его молодую красавицу-жену, и отпустил влюбленных с миром. Прославленный акын Азербай стар, мудр и справедлив, он считает, что должен оставить после себя достойного преемника. Настоящий художник не может и не должен погубить другого художника, самобытного и талантливого, сила слова которого может возвышающе действовать на людей. У народа должен быть талантливый акын-импровизатор, ибо слово его считается драгоценным в сознании народа.

Примечательно, что Олжас Сулейменов всегда признавал, что всякий поэт в первую очередь является представителем своего народа. «Мне самому надо было определять свои корни, ибо дерево без корней – это столб без кроны и плодов. Так и народ, который есть яблоня в саду человечества. Я думаю, что это единственная возможная форма самоутверждения казахского писателя – самоутверждаться, утверждая народ...», – писал О. Сулейменов, он убежден, что «писатели – голос разума своих народов». Судьбу своего народа поэт постоянно соотносит с историей человечества. Такое осмысление национальной истории в широком контексте является несомненным вкладом О. Сулейменова в казахскую поэзию [11].

Траектория пути любого этноса, как полагает поэт, из прошлого в будущее.

Мы уходим на поиски
древних знаков,
повстречаем их
на дорогах разных.

Элементы казахских жырау и толгау, характерные для многих акынов, так называемый степной рефрен, мгновенная импровизация не в угоду поэтической версификации, а рождённая самой поэтической мыслью, которая всегда живёт в сулейменовском Слове, что «бродит в степи», – всё это и многое, многое другое всегда определяло поэтический дух Олжаса Сулейменова как сугубо национальное творчество, вышедшее из многовековой традиции, именуемой «поэзией степей» [4].

О. Сулейменова отличает близость к тюркским корням стихосложения. Жырау передавали свои размышления посредством «толгау», отчасти белый стих, отчасти рифмованные строки, создавали у слушателя ощущение транса и погружения в образы. Кроме того, звучание таких древних инструментов как кобыз, домбра значительно усиливали эффект воздействия на сознание. В произведениях Сулейменова присутствует и динамика повествования, схожая с «толгау» жырау, и осязаемая импровизация в полете поэтической мысли, что, придает его поэтике неповторимое национальное своеобразие, безусловную причастность к казахскому эпосу.

Казахский фольклор гармонично вошел в русскую лексику поэм О.Сулейменова. Подобно жырау Казтугану он саркастически, с нескрываемой иронией относится к муллам, наблюдая среди некоторых представителей низменные черты. Так, в стихотворении «Мулла Рахметулла» О.Сулейменов пишет о «свинине, сыгравшей свою лебединую роль»:

Был он просто мулла,
а к субботе
мыслителем стал.
Мяса нынче и в рот не берет.
Объясняет: «Кастрит».

...Так свинина сыграла
свою лебединую роль,
и со странной иронией,
свойственной только свинине,
нанесла мусульманству
непоправимый урон.

«Умение тонко проникать в дух художественных образов и представлений, выкристаллизовавшихся на протяжении веков в народном поэтическом сознании, делает Олжаса Сулейменова глубоко национальным поэтом», – писал, отмечая особенности творческого стиля О.Сулейменова, исследователь казахской поэзии З.Ахмет [12].

Поскольку поэт пишет на русском языке, это делает его уникальным межкультурным жырау современности, творчество которого транслирует вовне национальное мироощущение казахского народа, его ментально-художественные концепты и смыслы.

Язык отцов, язык тысячелетий
Ты временем, как глина, обожжен
В тебе – удар меча и посвист плети...

Сам поэт определяет этот феномен: «Мы кочуем навстречу себе, узнаваясь в другом». Олжас Сулейменов, адаптируя в своем творчестве формы, стили и приемы из двух культур, двух языков, создает совершенно особый вид поэзии. В его стихах виртуозно, интуитивно-осознанно используемые эстетические и ритмические качества русского языка, такие как фонетика, звуковая символика, размер, создают семантически насыщенное образное восприятие менталитета казахской нации, древних архетипов тюркского этноса, порождают дополнительные значения и глубинные смыслы.

Образ кочевника в лирике Олжаса Сулейменова является сквозным, достаточно вспомнить стихи «Аргатак», «Бетпак Дала», «Хромой кулан», «Кочевье перед зимой...», «Красный гонец и черный гонец», «Песня кумана», «Кочевник», «Мы – кочевники» и др. Особое место среди тюркских символов в творчестве О.Сулейменова как прямого наследника «кочевой» поэзии занимает образ аргатака:

Ветер раздует
Пламя
В жаркой крови аргатака,
Травы
сгорят
под нами,
Пыль
И копытный цок.
Твой аргатак

узнает,
Что такое
атака,
Бросим
робким
тропам
Грохот копыт в лицо! [9]

«Слова – медный блик человеческого поступка», – написал поэт в стихотворении «Он бормочет стихи...»:

Повторятся в словах
И глоток,
И удар,
И улыбка,
Стук копыт через век ...

«Олжас Сулейменов творит на «границе двух миров» Европы и Азии, – писала «Летер франсез». – Его творчество – смесь истории и культур с удивительным языковым богатством, редкая дерзость и свобода манеры говорить совершенно изумительны. Азия его голосом выходит из трясины истории и музеев...» [4].

Поэзия Олжаса Сулейменова – большой открытый и честный диалог культур. Специфика его поэтического творчества в тесном взаимодействии эстетических концепций на стыке культурных парадигм «Руси и Поля», двух языков, двух этнически разных, но близких миров. Это взаимодействие, гениально-талантливо воплощенное в поэтическом творчестве Олжаса Сулейменова через синтез художественных традиций и достижений казахского фольклора и новейшей русскоязычной поэзии, представляет современную казахскую литературу в аспекте транскультурной модели художественного развития.

Литература:

1. Abazov R. Introduction // Summer Evening, Prairie Night, Land of Golden Wheat. – San Diego, California: Cognella Academic Publishing, 2015. – 2015. – P.1–12.
2. Ананьева С. Поэзия Олжаса Сулейменова в мировом контексте. Литературная Алма-Ата. 2016. <https://almaty-lit.ucoz.ru/publ/54-1-0-591> (дата обращения: 05.12.2022).
3. Ананьева С.В. Казахстан в моей судьбе. Central Asia Monitor, 26.02.20. <https://camonitor.kz/34276-kazahstan-v-moey-sudbe.html> (дата обращения: 05.12.2022).
4. Канапьянов Б. Быть далеко услышанным. Олжасу Сулейменову – 70. Литературная Алма-Ата. <http://almatylit.ucoz.ru/publ/6-1-0-20>

5. Сулейменов О. «Чем порадовать сердце?» // <http://bibliotekar.kz/kazahskaja-literatura-hrestomatija-za-6-/chem-poradovat-serdce-v-sokraschenii.html> (дата обращения: 08.12.2022).

6. Сулейменов О. Аз и Я. Книга благонамеренного читателя. «Жазушы», Алма-Ата, 1975, 304 с.

7. Канапьянов Б. Образ Махамбета в творчестве современных поэтов: Олжас Сулейменов и Андрей Вознесенский. – Юность, 2019 № 11. <https://журнальныймир.рф/avtor/kanapyanov-bahytzhan> (дата обращения: 11.12.2022).

8. Антология казахской поэзии // Составление, вступительное слово, перевод с казахского и комментарии Ауэзхана Кодара. – Алматы: Издательский дом «Таймас», 2006.

9. Сулейменов О. Определение берега: Избранные стихи и поэмы. – Алма-Ата: «Жазушы», 1976. 456 с.

10. Сулейменов О. С заботой о будущем читателе. // Казахстанская правда. – 2012. – 22 сент. (№322-323). С.8.

11. Сейткалиева Г. Национальная составляющая в поэзии Олжаса Сулейменова. // Простор. № 10. URL: <http://writers.kz/journals/?ARTICLE=6794&CURRENT&ID=12&NUM=247> (дата обращения: 15.12.2022).

12. Ахмет З. Национально-характерные черты языка поэзии О.Сулейменова. – Алма-Ата: «Атамура», 1970. С. 176.

УДК 32

МРНТИ 11.01

БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ

Нұрғалым К.С.

саяси ғылымдардың кандидаты,

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

*«Sorbonna – Қазақстан институты», Халықаралық құқық кафедрасының
доценті, Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: kadyr_n@mail.ru

Андатпа. Жиырма бірінші ғасырдың басында қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) азаматтардың қоғамдық санасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Оларда мемлекет органдарды және қоғамдық ағзаның жасампаз және жойғыш күші болады. Бұқаралық ақпарат құралдары аудиторияны біріктіріп, оны ажырата алады. Бұқаралық ақпарат құралдары кең аудиторияны және әрбір тұлғаны әлеуметтік шығармашылыққа тарта отырып,

талқылауға өткір мәселелер мен әртүрлі көзқарастарды ұсына отырып, азаматтық қоғамды қалыптастыруға ықпал етеді. Мемлекеттің дамуында бұқаралық ақпарат құралдарының халықаралық ынтымақтастығының өзекті мәселелері талданған..

Түйін сөздер: Бұқаралық ақпарат құралдары, халықаралық ынтымақтастық, халықаралық құқық, саясат, халықаралық қатынас, мемлекеттік органдар, қоғамдық идеология.

Аннотация. В начале XXI века современные средства массовой информации играют важную роль в формировании общественного сознания граждан. Они могут не только являться идеологическим оружием власти, но и стать разрушительной силой самих государственных органов. Средства массовой информации могут объединять и разъединять общество. Средства массовой информации привлекают широкую аудиторию и вовлеченность каждого человека в социальное творчество, способствовать формированию гражданского общества, предоставляя различные критические точки зрения и обсуждения. В развитии государства дан анализ актуальных вопросов международного сотрудничества в сфере средств массовой информации.

Ключевые слова: Средства массовой информации, международное сотрудничество, международное право, политика, международные отношения, государственные органы, общество, идеология.

Resume. At the beginning of the XXI century, modern media play an important role in shaping the public consciousness of citizens. They can not only be an ideological weapon of power, but also become a destructive force of the state bodies themselves. The media can unite and differentiate the society. The media attract a wide audience and the involvement of each person in social creativity, contribute to the development of civil society by providing various critical points of view and discussions. In the development of the state, topical issues of international cooperation in the field of mass media are analyzed.

Keywords: The media, international cooperation, international law, international relationships, government bodies, politics, ideology society.

Біз тәуелсіз қоғамдық бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі мен демократия үшін маңыздылығын зерделеуге тиіспіз. Халықаралық деңгейде бұқаралық ақпарат құралдарының жариялығы, адам құқының сақталуына оң әсер ете алады, сонымен бірге халықаралық көші-қон саласын мониторингі жасауға талдауға мүмкіндік береді. Бұқаралық ақпарат құралдарының мақсаты, бұл елде және шетелде болып жатқан оқиғаларды қоғамға нақты және кедергісіз ақпарат беруі. Әрине, қоғамдық бұқаралық ақпарат құралдары болуы және оның жұмыс істеуі - әрбір демократиялық мемлекеттің қажетті элементі. Ең алдымен, БАҚ - халық пен үкіметтің арасындағы байланысты ұйымдастырушы. Одан соң, баспасөз қоғамның әлеуметтік өміріндегі өзгерістерге жылдам үн қосып отыруы. Осы арқылы заң шығарушы, атқарушы және сот биліктерінде өзара құбылмалылық жөнінде халықты хабар етеді.

Оның қызметінің негізінде болып кеткен, болып жатқан, және алдағы уақытта болатын әлеуметтік өзгерістер жөніндегі тәжірибелі түсінік алынады, және қоғамдағы өзгерістерге нақты көзқарас қалыптастырады.

Батыс Еуропа елдерінде жағдай дабыл қағарлық. Өйткені олардың телевидениесінде Американың 40 процентке жуық драмалық жанрдағы программалары беріледі. Әсіресе Португалия мен Голландияда ол 80 процентке жеткен. Күн сайын Ұлыбритания, Франция, Германия телевидениесінде кемінде үш сағат АҚШ хабарлары беріледі. Ал, АҚШ-та бұрыннан-ақ кино және телеиндустрия қалыптасқаны белгілі. Бұл салада мол тәжірибесі бар. Біздің заманымызда телерадио каналдары арқылы берілетін программаларда бәрінен де ең көп орын алатыны және берілетіні, сондай-ақ жер жүзі халықтарының күтетіні де күнделікті берілетін жаңалық хабарлар. Бұл қай елдің радиосы мен телевидениесін алсақ та анық байқалатын тенденция. Сондықтан журналистикада жаңалық хабарлар туралы айту және оның шетелдерде сондай-ақ, өзімізде қалай беріліп жүргені үлкен мәселе. Адамзат еш уақытта өмірде, планетамызда болып жатқанды оқиғалардан, жаңалықтардан құр қалмауы тиіс. Бұл өмір тудырып отырған қажеттілік. Сондықтан әлемде осы ғасырдың басында хабар жанрларының берілуі екі есе өспек. Ал спутниктік және кабельдік телевидение арқылы хабар жанрын беру енді 5-6 жылдың ішінде 30 есе ұлғаяды деп есептеледі. Демек, бұл салада қай елдерде айтарлықтай әрі тәжірибесі мол каналдар жұмыс істейтініне тоқталайық. Айталық тәулік бойы жұмыс істейтін АҚШ телекомпаниясы "Си-Эн-Эн" тек жаңалықтар берумен әлемге аты жайылып отыр. Сондай-ақ, Жапонияның телекомпаниясы "Эн-Эич-Кей" де белгілі. Ал Ұлыбританияның, Францияның, Германияның және басқа елдердің телехабарлары көбіне осы жаңалықтар туралы беруге өте құштар екеніне сөз жоқ. Еліміздің ақпарат кеңістігін талдасақ, таралып жатқан газет, журналдар, интернет материалдары, өкінішке орай басым бағытта орыс тілінде.

XX ғасырға тән "ақпараттық жарылыс" деп аталатын тұжырымды кездестіруге болады, бұл - заңгерлерді халықаралық құқық тобының ерекше саласына трансшекаралық ауқымда бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануды реттейтін халықаралық-құқықтық нормалар тобын бөлу мәселесін алдына қойды. Ауқымды түрде әлі де "халықаралық бұқаралық ақпарат құқығы" "халықаралық ақпараттық құқық" "бұқаралық коммуникация құқығы" және т.б. ұғымдар туралы мәселелер талқыланады. Кез келген жағдайда нормативтік материалдың көптігі және заңгерлердің халықаралық қатынастардың осы саласында қолданылатын арнайы қағидаттарды тұжырымдауға талпыныстары халықаралық құқық саласының қалыптасуын куәландырады.

Ақпараттық кеңістіктің құқықтық жағдайын, жеке адамдардың оны қолдану тәртібін реттейтін халықаралық-құқықтық принциптер мен нормалар шартты түрде халықаралық ақпараттық құқық деген терминге ие кешендік институт болып табылады. Ақпараттық саланы заманауи түсіну ақпараттық қоғам тұжырымдамасымен тікелей байланыстырады - «постиндустриалды қоғам-ақпарат пен білім бірыңғай ақпараттық кеңістікте көбейтілетін

өркениетті дамытудың тарихи кезеңі ретінде. Ақпараттық қоғам өндірісінің басты өнімдері ақпарат пен білім болып табылады.» [1].

Бүгінгі қоғам жағдайындағы БАҚ-тың қызметі қоғамды тек әлеуметтік маңызды мәселелер бойынша ақпараттандырумен ғана шектелмейді, бұқаралық санаға арналған әлеуметтік ұстанымдарды қалыптастырудан басқа, айтарлықтай кең қаралады, олар саяси жарнаманың қызметін де атқарады. Ғылыми әдебиетте халықаралық ақпараттық құқық мәнін біркелкі түсінігі жоқ, ал терминнің өзі орнықты болып табылмайды. Алайда, бұл оның теориялық мағынасының маңыздылығын ешбір түрде азайтпайды, ал бұл мәселе бойынша пікірталастың практикалық мәні басқалармен қатар оны оқу пәні ретінде оқытудың қажеттіліктерімен анықталады. Халықаралық ақпараттық құқықты кодтау туралы аз дәрежеде айтуға болады, бұл халықаралық құқықтың осы серпінді дамып келе жатқан кешенді саласының ерекшеліктері салдарынан таяу уақытта өзекті болып табылады. Осы саладағы халықаралық-құқықтық нормалардың жиынтығына саланың мәртебесін тану үшін жеткілікті қасиеттердің болуы туралы мәселе практикалық мәнге қарағанда жалпы теоретикалық мәнге ие.

Соңғы уақытқа дейін, ғалым-құқықтанушылармен ақпараттық құқық мемлекетішілік құқық шеңберінде құқықтықтың дербес саласы ретінде танылмаған. Мәселенің тарихы өз тамырымен құқықты жүйелендіру және кеңестік құқықтық ғылымда белсенді жүргізілген құқықтың «кешенді саласы» туралы пікірталас құқықтың жаңа бағытта дамуына алып келді. В.К.Райхердің еңбектерінде алғаш рет ұсынылған құқық салаларын негізгі және кешенді құқықтарға бөлу тұжырымдамасы жалпы кеңестік құқықтық ғылыммен позитиві қабылданған болатын [2, 112б.].

Бұл теория одан әрі дамуды А. А. Красавчиковтың [3, 64-65 бб.] және С.С.Алексеевтің [4, 44-46 бб.] еңбектерінде орын алды. Алексеев С. С. құқық жүйесін саланың үш түрі – бейіндеуші, арнайы және кешенді салалар ретінде қарастыруды ұсынды. Кешенді саланы «құрастырудың» ерекшеліктерін анықтай отырып, аталған ғалым «кешенді білім беруге кіретін заңды нормалар өзінің бастапқы кездерінде негізгі құрылымда, негізгі салаларда қалады және оларға тиісті негізгі салалардың жалпы ережелері қолданылады. Екінші құрылымға олар барлық уақытта, мысалы, азаматтық, қылмыстық, әкімшілік, Еңбек құқығы нормалары бола отырып кіреді» дейді [5, 110 б.].

Екінші жағынан, қазіргі заманғы тарихи жағдай екі әлемдік қоғамдық жүйенің қарсы тұруымен сипатталады, оның процесінде БАҚ – ты халықаралық дәрежеде пайдалану салаларында қарама-қайшылықтары айқын көрінеді. Әрбір халықтың мәдениеті басқа халықтардың мәдениетімен байланысты қалыптасатындықтан, халықаралық байланыссыз мәдениеттің өткенін және болашағын елестету мүмкін емес. Оның жетістіктерімен алмасу адамзаттың әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Сондықтан халықаралық қатынастардың маңызды бөлігі мәдениет саласындағы ынтымақтастық пен алмасулар болып табылады.

Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей

декларациясының 19 бабында « Әр адам наным-сенім сөз бостандығына және өз көзқарасын еркін білдіруіне құқығы бар; бұл құқық өз наным-сенімін кедергісіз ұстану еркіндігін және мемлекеттік шекаралар тәртібіне тәуелді болып қалмай, ақпараттар мен идеяларды еркін іздеп, кез-келген құралдар арқылы тарату бостандығын да қамтиды.» делінген. Көптеген ғалымдар еркін сөйлеу мүмкіндігі – адамның табиғи құқығы деп санайды. Басқаша айтқанда, табиғаттан берілген және жеке тұлғаның ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл декларация қазіргі күні де, адам құқығын жаппай құрметтеудің негізгі құжаты болып табылады. Декларация, негізінен, халықаралық келісімнің міндеттеу күшіне ие емес. Бірақ халықаралық құқықты орындамау санкциясының болмауына қарамастан, әдет-ғұрыпқа негізделген қайнар көзі мәртебесіне ие. [6, 144 б.]. Декларация Ережелерін халықаралық қауымдастықтың көптеген мемлекеттері қабылдаған.

Сөз бостандығы құқығының табиғилығы әсіресе XVIII ғ. неміс және француз ғалымдарының философиялық тұжырымдамаларында ерекше атап көрсетілді. Олар мұндай құқықтарға ие болу барлық азаматтардың заң алдындағы формальды-заңдық теңдіктерін білдіреді деп ойлаған. Англияда және Австралияда, мысалы, сөз бостандығы құқығы соншалықты табиғи деп санағаны, бұл елдерде қағазда жазылған кепілдіктер жоқ. Ұлыбританияда да БАҚ туралы жалпы заң жоқ, өйткені сөз бостандығы адамның табиғи құқықтарының бірі болып табылады және көзқарастар мен пікірлердің ашық білдіруіне автоматты түрде қолданылады. Сонымен қатар, жекелеген нормативтік актілерді енгізу арқылы сөз бостандығын шектеуді қоюға рұқсат етілген деп саналады. Бұл шектеулер жоғары мемлекеттік мүдделермен немесе журналистердің жеке өмірге араласуын шектеу қажеттілігімен және т.б. талап етіледі [7, 78 б.].

Әлеуметтік маңызы бар оқиғаларды хабарлау немесе белгілі бір көзқарастарды насихаттау мәселелерін қарастырғанда хабарлау мен насихат арасындағы ұқсастықтар мәселесі туындайды. Халықаралық қатынастардағы БАҚ-ның рөлі туралы көптеген көзқарастар мен пікірлер бар, бірақ халықаралық-құқықтық құжаттардың бірде бірінде хабарлау мен насихаттаудың ерекшеліктері туралы, халықаралық қауымдастық сынға алған насихат үшін жауапкершілік туралы да ешнәрсе айтылмаған. Адам құқығының жалпыға бірдей декларациясы БҰҰ БА қарары болып табылады және Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактісіне қарағанда кепілдемелік сипатқа ие. Адамның ақпарат еркіндігіне деген құқығын анықтағанда Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 19 және 20 ережелеріне көз жүгірту қажет. Бұл келісімді бірнеше мемлекеттер ратификациялаған жоқ, ал басқа мемлекеттер ақпарат алу құқығы туралы 19 және 20 баптарға қатысты түсінік берді. Дегенмен, ақпарат алуға «шексіз» құқық беретін ішкі заңдар көбіне шындыққа жанаспайды. Себебі, әрбір мемлекет өз аумағында таратылатын ақпараттың мазмұны мен таратылу тәртібін қажетінше қадағалап, реттейді. Алайда, халықаралық құқықтың мақсаты күшіне енген заңдардың жалпы ережелерін жасап оларды топтастыру болып табылады.

Одан кейінгі өз пікірін білдіру еркіндігін одан әрі дамыту адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенцияда алынды, оны әзірлеу 1949-1950 жж. Еуропа Кеңесі жүргізді және 1950 жылғы 4 қарашада қол қоюмен аяқталды. Осы конвенцияның 10-бабында : «Міндеттер мен жауапкершілік жүктейтін осы бостандықтарды жүзеге асыру тәртіпсіздік пен қылмыстың алдын алу, денсаулық пен имандылықты қорғау, басқа адамдардың беделін немесе құқықтарын қорғау, құпия алынған ақпараттың жария етілуін болдырмау немесе сот төрелігінің беделі мен әділдігін қамтамасыз ету мақсатында Заңда көзделген және демократиялық қоғамда мемлекеттік қауіпсіздік, аумақтық тұтастық немесе қоғамдық тыныштық мүддесінде қажетті формальдылықтармен, шарттармен, шектеулермен немесе айыппұл санкцияларымен ұштастырылуы мүмкін.» делінген.

Бұл жерде бұқаралық ақпарат құралдары қызметінің заңдылығы, ішкі заңнамалардың халықаралық нормалар мен талаптарға арақатынасы, азаматтық қоғамдардың даму деңгейі және жалпы құқықтық мәдениет туралы мәселе туындайды. Бұқаралық ақпарат құралдарының заңнамалық базасын қарастырмас бұрын «бұқаралық ақпарат» ұғымына анықтама беру қажет. Қазақстан Республикасының заңнамасында «бұқаралық ақпарат» ұғымы «тұлғалардың шектеусіз топтарына арналған баспа, дыбыс-бейне және өзге де хабарлары мен материалдары», ал «бұқаралық ақпарат құралының өнімін тарату – мерзімді баспасөз басылымдарын сату (жазылу, жеткізу, үлестіру), радио- телебағдарламаларды эфирге шығару, кинохроникалық бағдарламаларды көрсету және интернет – ресурстарда ақпаратты орналастыруға құқы бар делінген.

Бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануды халықаралық-құқықтық реттеу тәжірибесін талдау екі көзқарас тұрғысынан қызығушылық тудырады. Біріншіден, осы саладағы қолданыстағы шарттық қатынастар бұқаралық ақпарат құралдарын халықаралық пайдаланудың жалпы қағидаттарын тұжырымдау мүмкіндігі мен орындылығы туралы мәселені анықтау үшін мұқият зерделенуге жатады. Екіншіден, осы саладағы шарттық қатынастардың қазіргі жай-күйін білу Әзірге халықаралық келісімдермен тікелей реттелмейтін бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану түрлеріне ұқсас жекелеген нормаларды қолдану үшін қажет. Бұқаралық ақпарат саласындағы халықаралық қатынастарды реттеу бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың техникалық шарттары, материалдардың мазмұны және халықаралық ақпарат алмасу сияқты негізгі мәселелерге қатысты. Ол халықаралық қатынастарда үйлестіруші функцияны орындайды. Оның нормалары арқылы мемлекет өзара қарым-қатынастардың түрлі салаларында жалпы қолайлы мінез-құлық стандарттарын белгілейді.

Халықаралық құқықтың реттеуші функциясы мемлекеттердің нақты белгіленген ережелерді қабылдауында көрінеді, онсыз олардың бірге өмір сүруі мен қарым-қатынасы мүмкін емес. Халықаралық құқық мемлекетті белгілі бір тәртіп ережелерін ұстануға итермелейтін нормаларды қамтиды, және оның қамтамасыз ету функциясы осыдан көрінеді. Ақырында, халықаралық құқықта мемлекеттердің заңды құқықтары мен мүдделерін қорғайтын және

халықаралық құқықтың қорғау функциясы туралы айтуға мүмкіндік беретін тетіктер қалыптасқан.

Халықаралық құқықтың ерекшелігі халықаралық қатынастарда мемлекеттік мәжбүрлеу тетіктері жоқ. Қажет болған жағдайда мемлекеттер өздері ұжымдық түрде халықаралық құқық тәртібін қолдауды қамтамасыз етеді. Бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану саласындағы халықаралық құқыққа келетін болсақ, мемлекеттер оларды реттеудің арнайы нормалары мен принциптерін әзірлеген.

Қорыта айтқанда әлеуметтік коммуникативтік процесс жеке тұлғадан бастап қоғамға дейінгі барлық әлеуметтік субъектілердің қалыптасуының, дамуы мен жұмыс істеуінің қажетті және маңызды алғышартын білдіреді, өйткені ол адамдар мен олардың қауымдастықтары арасындағы байланысты қамтамасыз етеді. Ұрпақтар арасындағы байланысты, әлеуметтік тәжірибені жинақтау мен беруді, оны байытуды, еңбекті бөлуді және оның өнімдерімен алмасуды, бірлескен қызметті ұйымдастыруды, мәдениетті таратуды қамтамасыз етеді. Әлеуметтік коммуникациялар арқылы мемлекеттік басқару жүйесін қоса алғанда қоғамды басқару да құқықтық негіздері жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Рекомендации по повышению эффективности использования электронных средств информации для обеспечения доступа общественности к экологической информации, Европейская Экономическая Комиссия, ЭКОСОС ООН, ECE/MP.PP/2005/2/Add.4. – 2005 [Электронный ресурс].

2. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования. – М., 194

3. Красавчиков А.А. Система права и система законодательства (гражданско-правовой аспект) // Правоведение. – 1975 – № 2.

4. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М., 1999г.

5. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление/Отв. ред. А.Л. Яншин. — М.: Наука, 1991 г.

6. Сабитова А.А. О Международно-правовом аспекте межгосударственного сотрудничества в сфере образования // «Хабаршы» Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы. № 1-2(52-53), 2018 ж . – 144 б.

7. Воронина О. А. Гендерная экспертиза законодательства РФ о средствах массовой информации – Проект гендерная экспертиза Московского центра гендерных исследований, – М., 1998 г.

УДК 294.3

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ КУРСЫ ТИБЕТСКОЙ БУДДИЙСКОЙ ТРАДИЦИИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ*

Эрендженова Ю.Ю.

*кандидат философских наук, доцент кафедры философии и культурологии
Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова
г. Элиста, Россия*

E-mail: yulia.er16@gmail.com

*Работа выполнена в рамках государственного задания Министерства
науки и высшего образования Российской Федерации (№ 075-03-2022-119/1
«Буддизм и глобальные вызовы современного мира»)*

Аннотация. Статья посвящена анализу взаимодействия буддистов из разных стран посредством образовательных курсов, организуемых тибетской буддийской традицией. Буддийский мир, являясь многообразным и многогранным, имеет тенденцию к формированию единого духовного пространства. Одним из ключевых факторов этого пространства является духовное обучение буддийской теории и практике в соответствии с традиционной методологической схемой «слушание – размышление – медитация». В условиях глобализации и цифровизации организуемые тибетскими буддистами образовательные курсы объединяют приверженцев буддизма из разных уголков мира, что постепенно приобретает важное значение для развития диалога культур.

Ключевые слова: буддийский мир, тибетская буддийская традиция, образовательные курсы, глобализация, диалог культур.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the interaction of Buddhists from different countries through educational courses organized by the Tibetan Buddhist tradition. The Buddhist world, being diverse and multifaceted, tends to form a universal spiritual space. One of the key factors of this space is the spiritual teaching of Buddhist theory and practice in accordance with the traditional methodological scheme of "listening - reflection - meditation". In the context of globalization and digitalization, educational courses organized by Tibetan Buddhists unite Buddhist adherents from different parts of the world, which is gradually becoming important for the development of a dialogue of cultures.

Key words: Buddhist world, Tibetan Buddhist tradition, educational courses, globalization, dialogue of cultures.

Глобальные вызовы современного мира актуализируют поиск новых парадигм взаимодействия людей и альтернативных решений построения созидательного общества. В связи с этим особую значимость обретает

проблема поликультуры в мировом пространстве. Признание многонациональности, полиэтничности и поликонфессиональности современной цивилизации создает возможности для равнозначного и равноценного существования различных культур, а также способствует их позитивному взаимопроникновению и взаимообогащению.

Буддизм как мировая религия находит своих последователей в числе представителей различных культур. Все вместе они формируют буддийский мир, не единообразный, но стремящийся к интеграции во всем своем многообразии [1, с. 16-17]. В последнее время наблюдается расширяющаяся активность буддистов, относящих себя к тибетской традиции и следующих за Его Святейшеством Далай-ламой XIV. Всемирно известный духовный лидер, лауреат Нобелевской премии мира, не только поощряет межкультурные связи и инициирует межрелигиозные дискуссии, но и поступательно развивает буддийско-научный диалог. Все эти факторы в определенной степени выделяют тибетский буддизм как прогрессивно настроенную религиозную традицию. Следует также отметить, что именно эта форма буддизма является неотъемлемой частью поликультурного общества Центральной Азии.

Исследователи тибетского буддизма приходят к общему выводу, что его популярность связана с философским дискурсом, базирующимся на многовековой образовательной традиции [2, с. 46; 3, с. 64; 4, с. 10]. Данный вывод дает основания для постановки вопроса о том, какое значение имеют образовательные курсы тибетской буддийской традиции в современном мире. Для достижения поставленной цели необходимо на основе философско-культурологического подхода выявить специфику образовательных стандартов тибетской буддийской традиции, определить особенности наиболее популярных современных образовательных курсов, создаваемых тибетскими буддистами, а затем выявить вероятное значение этих курсов в контексте глобализации.

Тибетская буддийская традиция – это уникальная религиозная культура, сложившаяся в ходе интеграции буддийских идей в тибетскую этническую культуру. В процессе теоретического обучения тибетцы склоняются к рационализации по примеру монастырского обучения в древнеиндийских университетах Наланда и Викрамашила. В стенах этих монастырей буддисты изучали теорию, подвергая ее логическому анализу в ходе постоянных диспутов как с небуддистами, так и между собой. Рациональный подход стал вполне естественным для тибетских буддистов, скрупулезно изучающих тексты, открыто обсуждающих нестыковки в религиозных вопросах. Полемика происходит в контексте института буддийского диспута, широко применяемого в тибетской культуре [5, с. 15].

Известный отечественный исследователь Ф.И. Щербатской, с чьим именем связано начало компаративистского исследования буддийской философии, написал труд «Буддийская логика. Введение». В нем буддолог раскрыл сущность и принципы логики, обоснованной индийскими мыслителями Дигнагой и Дхармакирти, а также отметил, что именно Тибет по-

прежнему остается важнейшим центром развития буддийской логики [6, с. 54–111].

Традиционный для тибетских буддистов процесс освоения буддийского учения включает три этапа: слушание (тиб. thos), размышление (тиб. bsam), медитацию (тиб. sgom). Под слушанием понимают углубленное и всестороннее изучение теоретического материала. Весьма примечательно, что при изучении текстов тибетские буддисты полагаются на «четыре опоры», которые условно можно считать герменевтическими принципами: опора на учение, а не на личность (учителя); опора на смысл учения, а не на слова; опора на тексты прямого значения, а не условного; опора на недвойственную мудрость, а не на концептуальное знание [4, с. 131-142].

На стадии размышления изученный материал анализируется в ходе рефлексии и дискуссии, что и происходит во время диспутов. Под медитацией же понимают тренировку или практическое применение знаний, что непосредственно и способствует трансформации сознания на всех этапах пути вплоть до просветления. В тибетском буддизме признают два вида медитации: однонаправленное сосредоточение, предназначенное для достижения шаматхи (тиб. zhi gnas), и анализ, необходимый для випашьяны (санскр. випашьяна, тиб. lhag thong). В первом случае практикующий стабилизирует свое сознание на одном объекте, чем развивает осознанность и умственную податливость. При аналитической медитации происходит «проникновение» в буддийскую истину бытия. Время от времени для медитативных практик организуются затворничества в уединенных местах.

Все выделенные образовательные стандарты тибетской буддийской традиции сохраняются и транслируются тем, кто считает себя последователем тибетского буддизма и погружается в философский дискурс с целью духовного самосовершенствования. В тибетских монастырях ведется системная подготовка буддийских священнослужителей, компетентных как в философствовании, так и в ритуальных практиках²⁸. Культурный центр «Тибетский дом» (Tibet House), функционирующий в городе Нью-Дели (Индия) под покровительством Далай-ламы XIV, на регулярной основе проводит образовательные курсы преимущественно для мирян²⁹. Интересно, что названия этих курсов «Nalanda Masters Course», «Nalanda Diploma Course», «Nalanda Certificate Course» буквально отражают позицию тибетских буддистов относительно преемственности их традиции от индийского монастыря Наланда.

Администрация Центрального института высших тибетских исследований (г. Варанаси, Индия), имеющего государственную аккредитацию, придерживается этой же линии. Проректор Нгаванг Самтен считает, что именно духовное наследие монастыря Наланда позволяет современным тибетцам выдерживать критические замечания ученых и вести с ними конструктивные дискуссии с целью обнаружения решений глобальных проблем человечества [7, с. 95]. Российский философ и буддолог И.С. Урбанаева

²⁸ К примеру, в монастыре Дрепунг Гоманг. Официальный сайт: <https://www.drepunggomang.org/>

²⁹ Tibet House. Cultural Centre of H.H. the Dalai Lama. Официальный сайт: <https://tibethouse.in/>

подчеркивает, что изучение рационалистической традиции Наланды по примеру тибетцев имеет универсальное значение и применение для всего человечества, поскольку этот тип философии «опустошает» реалистическую онтологию и вскрывает гносеологические корни негативных эмоций и поведения [8, с. 206].

Международный буддийский институт Кармапы (г. Нью-Дели, Индия) реализует курс бакалавриата, где в роли преподавателей выступают как тибетские монахи и миряне, так и западные ученые – тибетологи и буддологи. Такой смешанный подход обусловил специфическую учебную программу, сочетающую традиционные буддийские дисциплины и научно-исследовательскую подготовку [9, с. 6-7].

В европейском пространстве особым почтением пользуется тибетский буддийский учитель Лама Сопа Ринпоче, под чьим руководством многочисленные филиалы Фонда поддержания махаянской традиции организуют различные образовательные программы, главная цель которых заключается в изучении основ буддизма Махаяны, развитии теоретического понимания и практических навыков, необходимых для продвижения по духовному пути³⁰.

В США одним из самых крупных образовательных центров, созданных тибетскими буддистами, является Университет Наропы (г. Боулдер, Колорадо), где в равной мере сочетаются восточные и западные интеллектуальные традиции. Д.В. Аюшеева подчеркивает, что для передачи своих духовных ценностей и практик тибетские буддисты опираются на американскую модель высшего образования [2, с. 43-44]. В этом компромиссе видится готовность последователей тибетского буддизма адаптировать свои традиции к реалиям инокультуры с тем, чтобы найти подход к новообращенным буддистам.

В российском социокультурном пространстве традиционное буддийское образование осуществляется в буддийских регионах — Калмыкии, Бурятии, Туве. Вместе с тем тибетский учитель геше Джампа Тинлей организовал специализированный ретритный центр на берегу озера Байкал, куда ежегодно съезжаются буддисты из разных российских регионов. По завершении обучения они, как правило, совершают затворничество, чтобы закрепить теорию на практике³¹. Важно заметить, что все выше рассмотренные образовательные курсы являются практикоориентированными, поскольку в них наряду с теоретическим обучением и диспутами в обязательном порядке ставятся созерцательные практики, обеспечивающие успешное освоение программы на этапе «медитации».

В связи с ограничениями, введенными в период пандемии COVID-19, буддийские центры перешли на дистанционный формат обучения. В тех регионах, где в настоящее время ограничения сняты, сохраняется смешанный формат, поскольку это способствует непрерывной образовательной подготовке. К тому же цифровые технологии позволяют объединить

³⁰ Foundation for the Preservation of the Mahayana Tradition. Официальный сайт: <https://fpmt.org/>

³¹ Байкальский медитационный центр. Официальный сайт: <http://geshe.ru/taxonomy/term/2>

приверженцев буддизма из разных уголков мира и организовать коллективное постижение азов буддийской философии и медитации. Вполне вероятно, что в ходе совместного обучения буддисты, представляющие разные национальности и этносы, вступают в близкое взаимодействие между собой. Ставя общие духовные и религиозные цели, опираясь на логику, вникая в суть буддийских истин, они между тем реализуют самый настоящий диалог культур.

Таким образом, краткий анализ показал, что образовательные курсы тибетской буддийской традиции, созданные преимущественно по принципу рациональности древнеиндийского монастыря-университета Наланда и адаптированные к условиям глобализации и цифровизации, по сути являются одним из перспективных вариантов диалога культур.

Литература:

1. Бадмаев В.Н. Россия и буддийский мир: философско-востоковедный дискурс [Текст] / В.Н. Бадмаев // Россия и буддийский мир: история и перспективы философско-востоковедных исследований: материалы научного семинара. – Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2020. – С. 15-21.

2. Аюшеева Д.В. Современное буддийское образование в западном мире // Современные научные исследования и разработки. – 2017. – № 5(13). – С. 43-47.

3. Кожевникова М.Н. Учение. Книга о философии образования в буддизме: в цитатах, примерах и размышлениях [Текст]: монография / М.Н. Кожевникова. – СПб.: Алетейя, 2014. – 294 с.

4. Урбанаева И.С. Становление тибетской и китайской махаяны: в контексте проблемы аутентичного буддизма [Текст]: монография / И.С. Урбанаева. – Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН, 2014. – 364 с.

5. Базаров А.А. Институт философского диспута в тибетском буддизме [Текст]: монография / А.А. Базаров. – СПб.: Наука, 1998. – 183 с.

6. Щербатской Ф.И. Избранные труды по буддизму [Текст]: монография / Ф.И. Щербатской. – М.: Наука ГРВЛ, 1988. – 427 с.

7. Самтен Н. Путешествие традиции Наланды в современный мир через Тибет [Текст] / Н. Самтен // Труды Института востоковедения РАН. – 2017. – № 1. – С. 91-96.

8. Урбанаева И.С. Буддийская философия, образование и медитация: актуальность традиции Наланды [Текст] / И.С. Урбанаева // Философия образования. – 2015. – № 6(63). – С. 199-209.

9. Максимова О.А. Программа бакалавриата в Международном буддийском институте Кармапы КИВИ (КИБИ) [Текст] / О.А. Максимова // Буддизм Ваджраяны в России: Актуальная история и социокультурная аналитика: коллективная монография. – Санкт-Петербург: Алмазный путь, 2020. – С. 264-270.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЕРЕКШЕ ҚҰБЫЛЫСТАР

Копбаева Ж.С.

*филология ғылымдарының кандидаты, қ. профессор,
Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: zhanna.sergeivna1@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается одно из особых явлений, встречающихся в современном казахском языке, - явление контаминации. Говорят, что это что-то, что происходит между фразами. То есть он рассматривает появление третьего нового словосочетания из двух языковых единиц. Он приводит множество примеров, обосновывая эту концепцию мнением известных ученых. Реальными фактами доказано, что из давно устоявшихся фразеологических оборотов в нашем языке образуются новые, свежие словосочетания.

Ключевые слова: словосочетание, контаминация, новое словосочетание, особое явление, семантика, значение, синонимичные словосочетания.

Аннотация. Беріліп отырған мақалада жалпы қазіргі қазақ тілінде кездесетін ерекше құбылыстардың бірі – контаминация құбылысы туралы сөз қозғалады. Бұл сөз тіркестерінің арасында кездесетін жайт екендігі айтылады. Яғни екі тілдік бірліктен үшінші бір жаңа тіркестің пайда болуын қарастырады. Бұл ұғымды белгілі ғалымдардың пікірімен негіздей отырып, көптеген мысалдар келтіреді. Ежелден қалыптасқан фразеологиялық тіркестерден тілімізде бертін келе жаңа, тың тіркес қалыптасатынын нақты фактілер арқылы дәлелдейді.

Тірек сөздер: сөз тіркесі, контаминация, жаңа тіркес, ерекше құбылыс, семантика, мағына, синонимдес тіркестер.

Annotation. This article considers one of the special phenomena found in modern Kazakh - the phenomenon of contamination. This is something that happens between phrases. That is, the emergence of a third new word combination from two linguistic units. This concept is supported by many examples, proved by the opinion of famous scientists. Real facts demonstrate that established phraseological structures in our language are sometimes applied as new, up-to-date word combinations.

Key words: collocation, contamination, new collocation, special phenomenon, semantics, meaning, synonymous collocations.

Жалпы, қазіргі қазақ тілі жыл сайын түрлі терминдермен, алуан жаңалықтарымен толығып, өзектілігі арта түсетіні белгілі. «Контаминация», «контаминация арқылы сөз тіркестерінің жасалуы» деген ұғымдар тіл білімінде

ертеректе-ақ қалыптаса бастаған. Бірақ ондай жаңа сөз тіркестерінің бәрі бірдей сәтті түзіле қоймасы анық. Дегенмен, осы тақырып төңірегінде қазақ тіл біліміне біршама өз үлесін қосқан белгілі ғалым С.Исаев қана бірер мақала жазғаны болмаса, күні бүгінге дейін толыққанды зерделенді деп айта алмаймыз.

Енді осы мақаламызда олардың стильдік, көркемдік ерекшеліктері өз алдына жеке мәселе болғандықтан, тек контаминация арқылы қалыптасқан жаңа тіркестер жайлы сөз қозғалып, олардың грамматикалық ерекшеліктерін қарастырамыз.

Алдымен, «контаминация» сөзіне түсінік бере кететін болсақ, ол латын тілінің «contaminatio» (араласу) - екі элементтен үшінші жаңа тілдік бірлік жасау деген мағынадағы сөзінен шыққан.

Әдетте, сөз тіркесі сөйлем құрамында жұмсалады, яғни «словосочетание – это смысловое и грамматические оформленное соединение двух или нескольких знаменательных слов или форм слов, служащее для обозначения сложного понятия» [1, 4 б.]. Сөздердің тіркесуі тіркеске енетін сөздердің мағыналары мен олардың қалыптасу, қолдану сипатына байланысты. Кез келген сөздердің тіркесу қабілеті қаншалықты кең болғанымен, олар қалай болса, солай тіркесе бермейтіні анық. Бұл, әсіресе, тұрақты тіркестерде айқын сезіледі. Себебі олар «өзара бөліп-жаруға келмейтін, грамматикалық басқаша өзгеріске көнбейтін, ежелден қалыптасып орныққан, дайын сөз тізбектері» [2, 80 б.].

Солай бола тұрғанмен тілдің даму барысында жаңа ұғымды, ойды білдіру үшін, не болмаса басқа экспрессивті-эмоционалды реңк үстеу үшін кейде тіркесудің қалыптасып қалған белгілі жүйесі сақталмай, бір сөз бұрын тіркеспеген екінші тың сөзбен тіркесіп, жаңа сөз тіркесін тудыратыны байқалды. Осындай тіркестердің оқшауырақ түрі *контаминация* арқылы түзілген тіркестер.

Контаминациялық тіркестердің жасалуы туралы А.Н.Гвоздев «Очерки по стилистике русского языка» еңбегінде былай дейді: «Типичным выражением формирования предложений «на ходу» является контаминация, состоящая в том, что структура начала предложения расходится со структурой его конца, так как говорящий благодаря недостаточной сосредоточенности соскальзывает с одной синтаксической конструкций на другую...» [3, 277 с.]. Демек, контаминация сөйлеу тілінде жасалады. Яғни жаңа сөз тізбектерінің жоғарыда аталғандай жасалу тәсілдері жаңа сөз, тың тіркес жасаудың мүлдем жаңа амалдары ретінде ертеде пайда болған болуы мүмкін деген ой туады. Бұдан контаминациялық құбылыстар тек ауызекі сөйлеу тілінде ғана қолданылады деген ұғым тумаса керек. Жазба әдебиетте де кездесетін, көркем шығармаларда да қолданылатын құбылыс. Оған С.Исаевтың: «Контаминация – ойдың бір жерге тоқырамай, бір арнаға түспей, шашылып айтылуының ғана жемісі емес, сонымен бірге ол күн алдында ойланып, толғанып, ескі-жаңа туындыларды салмақтап, ой елегінен өткізіп сақтаудың, талмай ізденудің нәтижесі деуге әбден сыяды», - деген ойы айқын дәлел [4,13 б.].

Тіпті қоғам қайраткерлері, ақын-жазушылар, сөз шеберлерінің жасап кеткен небір «ойға орамды, көңілге қонымды», «тілге жеңіл, жүрекке жылы»

тиетін дәл де өткір, көркем де бейнелі сөздерінің біразы осы құбылыс арқылы пайда болған.

Көптеген контаминация арқылы жасалған туындыларды тап басып табу кей кезде қиынға соғады. Өйткені олар әбден сіңісті болып, жаңа тіркестер құлаққа оғаш естілмей, жымдасып кетеді. Тек оларды өзімен мағыналас, синонимдес тіркестермен қатар қойып, салыстыра қарағанда ғана контаминациялық құбылыс екендігін аңғаруға болады.

Енді сол бұрыннан қалыптасқан екі тіркестің құрамындағы сөздерден тың үшінші тіркес құралатындығына мысалдар арқылы көз жеткізіп көрейік. Әдетте, ол сөздердің бастапқы тіркес құрамындағы грамматикалық формалары жаңа тіркесте сол күйінде, өзгермей қалыптасып қолданылады.

Мәселен, «абырой алды» жаңа тіркесін қарастырайық. Сөйлеу тілінде «атақ алды», «абырой тапты» тұрақты тіркестері жиі пайдаланылады. Енді осы екі тіркестен үшінші «абырой алды» тың тіркесі жасалып отыр. Осы екі фразеологиялық тіркестің және олардың құрамындағы сөздердің семантикасынан, синтаксистік байланысу қабілеттілігінен біз «атақ алды», «абырой тапты» тіркестері «абырой алды» тіркесінен әлдеқашан бұрын түзілгенін аңдай аламыз. Сондай-ақ «атақ алды» деген тіркеске қарағанда «абырой тапты» тіркесінің арқауы босаңдау, байланысы еркінірек. Әрі «тапты» сөзі жеке тұрып та, басқа да біраз сөздермен тіркесе алады: «ажал тапты», «бақыт тапты», «жол тапты», «байлық тапты», т.т.

Кешегі хабар естілген соң, жәрмеңке басы адыра қалғандай болып еді (М.Әуезов). Сөйлемде берілген «адыра қалу» фразеологиялық тіркесі «қарам қалды» және «адыра болды» тіркестерінен жасалған. Әдеттегі қолданылып келген «қарам қалды» және «адыра болды» тіркестерін өзгертіп, контаминация арқылы жасалған жаңа тіркестің өзі де – ертеде қалыптасқандықтан құлаққа сіңісті болып кеткен, күнделікті өмірде жиі қолданылатын тіркес. Солай бола тұра, сөйлемнің экспрессивтік-модальдық мәнін арттыруға қызмет етіп тұр.

Мына тағы бір сөйлемді қарап көрейік. *Ал тыңға шабуыл тап онашалық болмаса да, жапан дала қашаннан бері алдырмай келген қамалдың бірі екені рас (Х.Ерғалиев).*

Тілімізде «жапан тұз» тіркесі, «айдала» күрделі сөзі баяғыдан белгілі. Осы тіркес пен күрделі сөзден үшінші бір «жапан дала» тіркесінің пайда болуы арқылы тіліміздің алуан түрлі синонимдес тіркестерге байығанын және осындай амалдармен олардың толығы түсетінін көре аламыз.

Сәрсенбай қараңғы түнде Зәкураның үйіне кіріп кетіп, талай зәресін ұшырған («Ана тілі» газ.). Бұл жерде «зәресін ұшыру» да қалыптасқан тұрақты тіркес. Біздің топшылауымызша, аталған құрылым да контаминация арқылы «зәресін алу» және «үрейі ұшу» тіркестерінен жасалған. «Зәресін алу» тіркесі «үрейі ұшу» тіркесінен бұрын қалыптасқан, өйткені тіркес құрамындағы екі сөздің екеуі де қазіргі кезде дербес мағыналарынан айырылған. Ал «үрейі ұшу» тіркесіндегі «үрей» сөзін «үрейленді», «жүзінде үрей бар» деп жеке- дара қолдана береміз. Сонда олардың әрқайсысының бұрынырақ пайда болғанын фразеологиялық тіркес құрамындағы сөздердің семантикасынан, байланысу формасының берік, берік еместігінен де байқауға болады.

*Азалары өте қатаңдық қылғанын білем, содан бері Айсара көз жасын үнсіз **ағыл-тегіл төгуде** («Жас қазақ» газ.).*

*Бахтиярды **аға тұтып**, жазып жүрген көр-жер дүниелерін әкеп, көрсетіп жүретін* («Қаз.әдеб.» газ.).

*Айналасы бір-екі айдың ішінде Гүлбанудың балауса шағының табы арылмаған балғын өңі қуарып, екі жағы солып, **ажары қашып кетіпті*** («Қаз.әдеб.» газ.).

Жоғарыда келтірілген мысалдардағы «ағыл-тегіл төгу», «аға тұту», «ажары қашу» тіркестерінің жасалу жолы да жоғарыдағы екі элементтің бірлесуінен үшінші элемент пайда болғандағыдай. Яғни «ағыл-тегіл төкті» тіркесі «ағыл-тегіл жылады» және «шерін төкті» тіркестерінен құралған. Бұл синтаксистік единица да ертеректе түзілген, халық арасында кеңінен қолданылатын тіркестер болса, ал «ағыл-тегіл төкті» тіркесі қалыптасқанмен, ауызекі немесе жазба тілде үнемі пайдаланысқа түспей, құлаққа жағымды, сіңісті болмай қалған. Өйткені кез келген тіркес сәтті болып түзіле бермесі анық әрі қолдану аясы да тар. Сол сияқты «жақын тұтты», «аға санады» тіркестерінен «аға тұтты» тіркесі жасалған. Бұл жерде «аға санады» деген тіркестен гөрі «аға тұтты» тіркесінің экспрессивті мәні басым, бояуы қалыңырақ. Яғни «аға тұтты» деген тіркес өзінсіну, екі адам арасындағы қатынасты жақындату мәнін білдіреді. Үшінші сөйлемдегі «түсі қашты», «ажары кету» тіркестерінен жасалған «ажары қашты» деген жаңа құрылымның көркемдігі де, образдылығы да басқа тіркестерден еш кем емес.

Синонимдес тіркестер әрдайым сөз тіркесінің бір-ақ түрінде айтыла бермейді. Бірде бірі қабыса байланысып келсе, енді бірі меңгеріле байланысады. Кейде бір тіркестегі басыңқы сөз бір септікті меңгерсе, екінші тіркестегі басыңқы сөз екінші септікті меңгеруі де кездеседі. Осындай сан түрлі грамматикалық формаларда айтылатын, тіпті синонимдес емес тіркестер де контаминациялық құбылысқа түсіп, жаңа сөз тіркестерін жасауға қатыса алады.

*Әншінің шарықтата салған әуезді әні жағалай отырған үлкенді-кішілі қонақтардың төрткөз түгелінің **сүйектерін балқытып**, жүрек қылын тербетіп, жүректерін елжіретіп жіберді* («Қаз.әдеб.» газ.).

«Сүйегін балқыту» тіркесі «сүйегіне сіңу» және «бойын балқыту» тіркестерінен құралған. Жаңа тіркесте «сүйегі» сөзі «балқыту» етістігінің ыңғайына қарай барыс септік жалғауын түсіріп, табыс септігінің (тәуелдік жалғауының 3-жағынан кейін) «н» жалғауын жалғап алған. Сөйтіп, келесі сөзге меңгеріле байланысып тұр.

*Сол жылы Мәкенді **ажал айдады** ма, кім білсін, өзі болмай сұранып, сонау Қатонқарағайға аттанған* («Жұлдыз» журн.).

«Өлім айдады» және «ажал жетті» тіркестерінен құралған «ажал айдады» тіркесінің құрамындағы сөздер өзара қабыса байланысып, орын тәртібі арқылы орналасқан.

Сонымен тіліміздегі кейбір синонимдес фразалық тіркестер немесе басқа да тұлғалы тіркестер контаминациялық құбылысқа ұшырап, жаңа тіркес туғызады екен. Дегенмен кез келген екі тіркестен үшінші жаңа тіркес пайда бола береді деген ой тумаса керек. Ол тіркестердің қолданылу ерекшелігіне

байланысты болып, көркемдік, образды сөздер тіркестердің контекстік мәнімен айқындалады. Сонымен бірге жаңа түзілген үшінші тіркестердің барлығы бірдей сапалы, жатық болып шыға бермесі де анық. Сондықтан оларды талғап, талдап, дұрыс саралай білген жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ким Г.В., Бульгакова Г.Ф., Тунгачина Ш.А. Синтаксис простого предложения. -Алматы, Ана тілі, 1995. -280 б.
2. Балақаев М., Сайрамбаев Т. Қазіргі қазақ тілі. -Алматы, Санат, 1997, -237 б.
3. Гвоздев А.Н., Скобликова Н.С. Очерки по стилистике русского языка. М., Флинта, 2018. -576 с.
4. Исаев С. Қазақ тілінде кездесетін кейбір контаминациялық құбылыс жайында// Қазақ тілі мен әдебиеті мәселелері. Аспиранттар мен ізденушілердің жинағы. –Алматы, 1969. 6-шығы. 11-20-бб.

УДК 32

**ӘЛЕМДІК КЕҢІСТІКТЕГІ ТОЛЕРАНТТЫ ЖАСТАРДЫҢ
МӘДЕНИЕТІ**

Ахметова Ш.К.

тарих ғылымдарының кандидаты,

Ахметова Ж.К.

қазақ тілі және әдебиет пәні мұғалімі,

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: ahmet.shinar@mail.ru

Аннотация. В статье слово толерантность означает терпение, уважение к чужому мнению, характеру, дружбе, терпению, миролюбивому настроению, уважению, пониманию, общему пониманию, согласию, рассмотрению других как себе, мягкости.

Основой толерантности являются дружба и единство. Поэтому необходимо установить положительные отношения между учащимися, научить их уважать друг друга, быть верными друзьями и уважительно относиться к окружающей среде, развивать коммуникативное поле.

Чтобы успешно решать задачи воспитания толерантности, педагог должен сам быть толерантным, научиться толерантности и понять ее сущность умом и сердцем.

Ключевые слова: толерантность, развитие, воспитание, воспитание, культура, общество, духовность, нация, государство.

Түйіндеме. Мақалада толеранттылық сөзінің астарында – шыдамдылық, басқалардың пікіріне, мінезіне, достық қарым-қатынас, сабырлық, бейбіт көңіл-күй, құрмет, түсіністік, ортақ тіл табысу, келісім, өзгені өзінмен тең көру, жұмсақтық жайында айтылған.

Толеранттылықты қалыптастырудың негізі – достық пен бірлік. Сондықтан оқушылардың арасында жағымды қарым-қатынас орнату, бір-бірін сыйлауға, адал дос болуға және қоршаған ортамен сыйлас болуға үйрету, коммуникативті өрісті дамыту керек.

Толеранттылықты тәрбиелеу бойынша міндеттерді табысты шешу үшін педагогтың өзі толерантты болу керек, толеранттылыққа үйреніп, оның мәнін оймен және жүрекпен ұғынуы қажет.

Кілт сөздер: толеранттылық, дамыту, тәрбие, білімді, мәдениет, қоғам, рухани, ұлт, мемлекет.

Resume. In the article, the meaning behind the word tolerance is patience, respect for other people's opinions, character, friendship, patience, peaceful mood, respect, understanding, common understanding, agreement, seeing others as equals said about softness.

The foundation of tolerance is friendship and unity. Therefore, it is necessary to establish positive relations among students, to teach them to respect each other, to be loyal friends and to respect the environment, to develop a communicative field.

In order to successfully solve the tasks of education of tolerance, the teacher must be tolerant himself, learn tolerance and understand its essence with mind and heart.

Keywords: tolerance, development, education, education, culture, society, spirituality, nation, state.

XXI ғасырда толеранттылық экономикалық дамудың маңызды факторы және әлемдік экономиканы рецессия жағдайынан алып шығушы тұтқа.

Толеранттылық *латын тілінен аударғанда* *tolerantia* – шыдамдылық, өзге көзқарастарға, мінез-құлықтарға, әдеттерге төзімділік таныту, қолайсыз әсерлердің ықпалын бастан өткізе алушылық деген мағынаны білдіреді. Осы сөздерді қазақша айтар болсақ, қазақтың бойындағы асыл қасиеттерінің бірі – төзімділік, сабырлық, шыдамдылық.

Қазіргі кезеңде қоғамның дамуына байланысты жас ұрпаққа білім беру, оларды тәрбиелеу және дамыту міндеттері барған сайын күрделеніп бара жатыр. Болашақ ұрпағымызды жан-жақты, ақыл-парасаты мол, ізетті, кішіпейіл, білімді, мәдениетті азамат етіп тәрбиелеу – ата-ананың, мұғалімнің, мектептің, барша адам баласының қоғам алдындағы борышы.

Толеранттылыққа тәрбиелеу, бұл – адамгершілік парыз, ерекше құқықтық және адамды рухани өсуге жеткізетін жол.

Қазақстан Республикасы бүгінгі халықаралық қоғамдастықта, елімізде тұрып жатқан барлық ұлт өкілдері қамтамасыз етуге бағытталған, бәсекеге қабілетті зайырлы мемлекет. Тұңғыш Президент Н.Ә.Назарбаев Қазақстан

халқына арнаған Жолдауында: «Біз ұлтына және діни сеніміне қарамастан, әрбір қазақстандыққа салт-дәстүр, мәдениет пен дінді таңдауға ерік беретін еркін, әрі ерікті қоғамның, негіздерін нығайтуға тиіспіз» деп атап көрсетті [1].

Қазақстан секілді полиэтностық мемлекетте этносаралық шиеленістік-жағдайлардың алдын-алудың бірден бір жолы ұлт-аралық қарым-қатынас мәдениетін дамыту жалпы адамзаттық құндылықтарды сусындату күн тәртібіндегі басты мәселе.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңының «Педагог қызметкердің мәртебесі» атты VII тарауында:

«...білім алушылардың өмірлік дағдыларын, біліктіліктерін, өздігінен жұмыс істеу, шығармашылық қабілеттерін дамыту».

Тағы сол сияқты басты-басты міндеттерді атап көрсеткен.

Ал, қазіргі саясаттанушылардың зерттеуінше ХХІ-ғасырдың білім беру саласы үш ерекшелікпен анықталатынын мынандай дәлелдер келтірді:

1. Адамдар өмір бойы алған білімдерін жаңғыртып, дамытып отырады;
2. Әрбір білім алушының ерекшелігіне қарай білім береді;
3. Білім беру халықаралық деңгейде іске асырылады [2].

Демек, әлемдік жаңа идеология білім күшіне сүйенетінін білеміз.

Соған сәйкес, қазіргі уақыт ақпарат ғасыры. Бүгінгі студент-жастардың бойына жинақтаған білімімен, өмірге көзқарасын жүйелі қалыптастырудағы мәдени дәстүрлі біліктілерді жинақтау қажет.

Тұңғыш Президент Н.Ә.Назарбаев «Жаңа онжылдық-жаңа экономикалық өрлеу Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан Халқына арнаған Жолдауында қауіпсіздік мәселесін нақты көрсеткен. Онда: «Сыртқы саясат: Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі Ұйымға төраға болуға мүмкіндік берді. Қауіпсіздік жөніндегі аса ықпалды ұйымға Қазақстандық төрағалық мынадай ұранмен өтетін болды:

«Сенім.Дәстүр.Ашықтық.Төзімділік»[3].

Міне, толерантты тұлға тәрбиелеу, яғни төзімділікке баулудағы мәдени іс-шаралар бүгінгі күннің маңызды мәселесі. Расында, қай дәуірде болмасын қазақ халқы төзімді болғандығына тарихи дәлелдер көп.

Н.Ә.Назарбаев «...оқыту үрдісінің тәрбиелі құрамдасын күшейту қажеттілігін» ерекше ескерте отырып, олардың ең бастыларының қатарында «патриотизм, мораль мен парасаттылық нормалары, ұлтаралық келісіммен толеранттылық туралы құндылықтарды атап өткен еді.

1974 жылы ЮНЕСКО «Халықаралық өзара түсіністік, ынтымақтастық және бейбітшілік, адам құқықтарын және негізгі бостандықтарын сыйлаушылық рухында тәрбиелеу» құжатын қабылдағаны белгілі.

1995 жылы 16 қараша күнін «Толеранттылықтың халықаралық күні» деп ЮНЕСКО-ның жариялауы бекер емес.

Декларацияда төзімділік (толеранттылық) «біздің әлеміміздің аса бай көптүрлі мәдениетіне, өзін-өзі таныту формаларына және адамның жеке даралығын көрсету әдістеріне құрметпен қарау, қабылдау және дұрыс түсіну» мағынасында көрсетеді.

Декларацияға сәйкес, «адамдар табиғатынан сыртқы келбеттерімен, беделімен, сөйлеу мәдениетімен, тәртібімен, құндылықтармен ерекшелінеді және бейбітшілікте өмір сүру, өзінің даралығын сақтап қалу құқығына ие» [4].

Толеранттылық мәселесін зерттеп жүрген ғалымдардың қатарына Ю.М.Политова, В.Г.Палаткина, Е.Ю.Кленцова, Н.М.Лебедева, А.В.Мудрук, Р.Р.Валитова т.б. жатқызуға болады.

Қазіргі таңда өзге ұлт өкілдері Қазақ халқы Ассамблеясының маңайына топтасып, өздерінің салт-дәстүрлерімен мәдениеттерін дамытуда..

Әрбір білім алушының толерантты ақыл-есі өзінің ұлттық, халықтық мәдениетін уағыздай алу үрдісінде және басқа да этностар мен халықтардың мәдениеттінің даму және жүру құқығын мойындау үрдісінде қалыптасады.

Толеранттылыққа қарама-қарсы «интолеранттылық» деген ұғым бар. Ол адамзат тарихының барлық кезеңінде болған.

Интолеранттылық тұлға-шыдамсыз, үрейлі адам, кінәні өзінен емес, басқа адамнан іздейді. Сондай адамдардың өмірде жиі кездесуі қоғамда түрлі проблемаларды тудыруға ықпал етеді. Соның салдарынан түрлі соғыс, діни кудалаушылар мен идеологиялық қақтығыстар т.с.с туындайтыны дәлелдеуді қажет етпейтін шындық. Сондықтан адамдар арасында өзара түсініксіздікті іздеу, қайырымдылыққа және жақынына көмектесуге шақыру өте маңызды.

Осындай қарама-қайшылықты қарастыратын болсақ, толерантты және интолерантты адамдардың белгілері мынандай:

1. Өзін-өзі тану

Т: өзін және басқаларды бірдей бағалайды. Өзіне сыни тұрғыдан қарауға қабілеті бар, өзінің проблемаларының шешімін бойындағы артықшылықтар мен кемшіліктерін табуға тырысады.

И: Өзінің артықшылықтарын, ал өзгелердің кемшіліктерін байқап, кінә тағуға бейім.

2. Қорғану

Т: Өзіне сенімді және кез-келген мәселені шеше алады.

И: Өзінің әлеуметтік ортасынан, тіпті өзінен қауіптенеді.

3. Жауапкершілік

Т: Жауапкершілікті басқаларға артпайды, іс-әрекеттерге өзі жауап береді.

И: Болып жатқан оқиғаның оған ешқандай қатысының бәріне немқұрайлы қарайды. Оған барлығын себепсіз-зиянын тигізіп жүр деген ойда болады.

4. Қажеттілік анықтауда

Т: Жұмыс істеуге, шығармашылыққа ұмтылады.

И: Өзін үнемі артқа тартады.

5. Әзілқойлық жағы

Т: Әзілді түсіне біледі, өзінің сөздерін, іс-әрекетін әзілге айналдыра алады.

И: Әзілге селқос қарайды, түсінбейді. Өзіне айтылған қарапайым әзілге де ашуланып қалуы мүмкін.

6. Авторитаризм

Т: Демократиялық бастамалардың болуын мақұлдайды.

И: Қатал биліктің болуын көздейді.

Осындай салыстырмаларға қарай отырып, толеранттылық жеке алынған қасиет емес, тұлға бойындағы байланысқан қасиеттердің нәтижелі факторы болып табылады.

Сондай-ақ, толеранттылық-адам құқығы мен бостандығы. Ол қарапайым тұрмыста көршінің көршіге деген төзімділігінен бастап, кең ауқымда мәдениеттер арасындағы, діни конфессиялар арасындағы, ұлттар, ұлыстар, тілдер арасындағы өзара төзімділікті ымырласуды білдіреді.

Ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, толеранттылыққа тәрбиелеу ең алдымен отбасынан басталады, себебі отбасы жас ұрпақтарды жеке тұлға ретінде қалыптастырудың қайнар бастауы. Бала, үшін отбасы бір жағынан тіршілік қоршауы белгілі болса, екінші жағынан тәрбиелік орта.

Ата-ана – толеранттылық үлгісі бола білу керек. Сол сияқты мектеп, кәсіби білім берудегі субъектілер ата-аналармен тығыз байланыс орнатып, отбасы ерекшеліктерін ескеру негізінде іске асыруды орнықтырады [5].

Ұлттық тәрбие беру негізінде толеранттылыққа тәрбиелеуді жүйелі түрде жүргізсе, онда атқарылатын жұмыстары мақсатына жететіні белгілі.

Қазақстан - көп ұлтты мемлекет. Патша үкіметі, КСРО саясаты үстемдігі негізінде қаншама этнос өкілдері ата жұрттарын тастап, туған жерлерінен кетуге мәжбүр болды. Олар еріксіз қуғын-сүргінмен қазақ даласына келді.

Ата бабаларымыз оларды қонақжайлығымен қарсы алғаны белгілі. Қазірде Қазақстанда 130-дан астам ұлт өкілдері тату-тәтті өмір сүруде. Осы жарастық халықаралық деңгейде «Қазақстандық феномен» деген жаңа терминді туғызды.

«Толеранттылық – ұран емес, ол біздің өмір салтымыз!» толеранттылық біз үшін саммит алдына бөтен елдерге көз қылып арзан ұпай жинау емес, қазақтың қанына сіңіп кеткен өмір дағдысы екенін айтқанымыз дұрыс.

Жастарға білімді тәрбиемен ұштастырудағы оларға толеранттылық идеясын ұғындыру-демократиялық құқытарын сақтауына кепілдік беріп, араздықтардың алдын алады, бүкіл адамдарды өмірді сүруге жетелейді, оқшауланудан, ауытқудан, кекшілдіктен, кемсітуден арылтады.

Жоғарғы оқу орнында студент-жастарды толеранттылыққа тәрбиелеу – ең маңызды мәселе. Оқу үрдісінде оқытушы мен студент және тағы басқа қарым-қатынастағы өзара түсінікті ең бастысы ұлттық сана-сезім, ұлттық мақтаныш, ұлттық құндылық тұрғысынан студент-жастардың мәдениетін тәрбиелеуді қамтиды. Әсіресе, оқу орындарында жастар ұйымының толеранттылыққа тәрбиелеудегі интеллектуалды мәдени-іс шаралары әрдайым терең мазмұндылығымен ерекшелінеді. Тренингтер өткізу, дөңгелек үстел, дебат студенттердің шығармашылық жұмыстарын көрсетудегі тақырыпқа сай, жастардың қызығушылық белсенділіктерін оятудағы маңызы зор. Студенттердің бойындағы толеранттылық тиімділігі ұлттық және ұлтаралық сферадағы мінез-құлықтың дағдының және сенімнің, білімнің қалыптасу тұрғысынан қаралуы керек.

Сан ұлттың мекені болған мемлекетіміздің алар асуы алда. «Байлық – байлық емес, бірлік – байлық» дегендей, расында, Қазақстанның саяси-әлеуметтік дамуында «бірлік» категориясы ең негізгі құндылық болып

табылады. Бірлігі бекем елдің болашағы нұрлы, келешегі кемел. Әрдайым осы бірлігімізден айырылмай, татулығымыздан танбай, жұбымызды жазбай, болашаққа бірге қадам баса берейік. Ел тыныштығының тұнығы бұзылмай, бейбіт елдің берекесі арта берсін!

Қорытындылай келе мемлекетімізді толерантты мемлекеттер қатарына қосқымыз келсе, «Мәңгілік ел» болу үшін біз осы мемлекетіміздің болашағы жас ұрпақты толерантты етіп тәрбиелеуіміз керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Этносаралық және конфессиярлық келісімнің Қазақстандық үлгісінің негізін қалаушы. Жалпы редакцияны басқарған Ж.Ә.Әлиев .Алматы: Жеті Жарғы, 2006-212 б.
2. ҚР Білім туралы заңы. Алматы «Юрист» баспасы, 2008 ж.
3. Айқын 22 маусым, 2010 ж «Елбасы және Қазақстан білімі 3 бет.
4. Жаңа онжылдық-жаңа экономикалық өрлеу Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Алматы – 2010 ж.
5. С.Қадыр Т. Жаңа ғасырдағы толеранттылық үйлесімді қарым-қатынас шарты [Электрондық ресурс]:<http://sabag.kz/6893>.

УДК 398.1

**К ВОПРОСУ О БУДДИЙСКОЙ ТЕМАТИКЕ В КАЛМЫЦКИХ
КОСМОГОНИЧЕСКИХ МИФАХ**

Чалбанова К.В.

*старший преподаватель, научный сотрудник
Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова
г. Элиста, Россия*

E-mail: chalbanovakv@gmail.com

*Работа выполнена в рамках государственного задания Министерства
науки и высшего образования Российской Федерации (№075-03-2022-119/1
«Буддизм и глобальные вызовы современного мира»)*

Аннотация. Мифы калмыцкого народа являются достоянием народного фольклора, в котором сохранились верования предков, память народов. Мифы возникли в добуддийский период. Автором дана попытка проследить влияние буддизма на калмыцкие мифы, поскольку буддизм является основной религией калмыцкого народа.

Ключевые слова. Мифы, калмыцкая космология, буддийская космология.

Abstract. The myths of the Kalmyk people are the property of folklore, in which the beliefs of ancestors and the memory of peoples have been preserved. Myths originated in the pre-Buddhist period. The author attempts to trace the influence of Buddhism on the myths of the Kalmyk people, since Buddhism is the main religion of the Republic of Kalmykia.

Key words. Myths, Kalmyk cosmology, Buddhist cosmology.

Аннотация. Қалмақ халқының мифтері – ата-баба наным-сенімі, халықтардың жады сақталған фольклор меншігі. Мифтер буддизмге дейінгі кезеңде пайда болды. Автор буддизмнің қалмақ мифтеріне әсерін анықтауға тырысады, өйткені буддизм қалмақ халқының негізгі діні.

Түйінді сөздер: Мифтер, қалмақ космологиясы, буддалық космология.

Происхождение космогонических мифов можно обусловить желанием объяснить природу вещей, их происхождение. Калмыцкие мифы сохранились во многом благодаря тому факту, что старшее поколение желало передать свои знания потомкам. Весь калмыцкий фольклор передавался молодому поколению из уст в уста, молодые люди заучивали всё наизусть. Знания и весь жизненный опыт, которые старшее поколение передавало молодому поколению, был записан исследователями фольклора в ходе экспедиций, «полевых исследований», в районах Калмыкии в 1960 – 1980-х годах [1, 286].

Кочевой образ жизни повлиял на мировоззрение калмыков. Калмыки с малых лет знали названия звезд. Небо являлось верховным божеством, следящим за ходом жизни на земле. Д. Банзаров отмечал, что «согласно воззрениям монголов еще в XIX в., звезды на небе доставляли человеку здоровье и долголетие, увеличивали его богатство» [2, 77]. Небо, небесные светила играли важную роль не только в жизни калмыков. Калмыки верили в небо как в божественное начало, помогающее или наказывающее, поклонялись ему.

Среди калмыцких космогонических мифов очень популярны мифы об Арахе. Араха – злой дух, который проглатывал Солнце и Луну. В некоторых мифах он представляется ханом всех асуров (т.е. повелителем демонических существ). В борьбе с ним выступает Ваджрапани (калм. Очрвани). Ваджрапани – бодхисаттва буддийского пантеона, представляется со скипетром (санскр. «ваджра», калм. «очр»), который помогает ему в борьбе с Арахой.

В калмыцком мифе «Как Араха закрыл Солнце и Луну» Ваджрапани гегян вместе с ханом асуров Арахой и ханом тенгриев Хормустой участвовал в создании Солнца и Луны, путем сбивания горой воду в Мировом океане. При следующем сбивании появился сосуд с аршаном (священным напитком, святой водой). Сосуд забрал хан асуров Араха. Чтобы предотвратить бессмертие всех вредителей, асуров, Ваджрапани собрался дать аршан всем живым существам. Но Араха опередил его, выпив весь аршан и сбежав. В поисках Арахи Ваджрапани помогали Солнце и Луна. Догнав Араху, Ваджрапани бросил в него скипетр и рассек надвое. Верхняя часть взметнулась наверх, нижняя осталась. За помощь Ваджрапани Араха в отместку поклялся заглатывать Луну

и Солнце. Но так как осталась только половина его тела, небесные светила выходят из его груди [1, 35].

Во всех космогонических мифах Ваджрапани выступает защитником всех живых существ, божеством добра, хотя в буддийской иконографии он представляется грозным, даже свирепым божеством. Во всех этих мифах сюжет одинаков: Араха, злой дух, выпивает священный напиток и скрывается, Ваджрапани, божество добра, с помощью Луны и Солнца находит его и разрубает пополам: верхняя часть устремляется наверх, нижняя остается на земле. В отместку Араха заглатывает Луну и Солнце, таким образом, и Луна, и Солнце поочередно исчезают с небосвода, так калмыки объясняли лунные и солнечные затмения.

В «Мифе об Арахе» Ваджрапани гегян представляется добродетельным персонажем, размышляющим о том, как избавить людей от смерти и других несчастий. Этот миф примечателен тем, что в нем представляется, что создателем аршана стал Ваджрапани гегян. Он задумал создать аршан, выпив который, человек мог избавиться от смерти. Далее сюжет совпадает с вышеизложенным: Араха, выпив аршан, стал бессмертным и скрылся в клубах черной пыли. Ваджрапани, догнав его, разрубил пополам: верхняя часть улетела в небо, нижняя осталась на Земле и превратилась в разных гадов, которые распространяясь, загрязнили Землю. Ваджрапани был очень огорчен, ведь и верхняя половина Арахи не оставила бы в покое небожителей, а нижняя – людей. Тогда люди, обратившись к своему защитнику, ответили, что сами смогут спастись от оставшихся на Земле гадов. На небе Ваджрапани помогли Солнце и Луна, указывая путь, куда отправился Араха. Благодаря небесным светилам Ваджрапани смог поймать и приковать Араху цепью на обратной стороне Луны. С тех пор Араха враждует с небесными светилами и проглатывает их, когда разъярен. Но они выходят из его разверстой груди [1, 39].

Существует несколько версий мифа об Арахе, в которых объясняется не только рождение Солнца и Луны, но и солнечные и лунные затмения. В калмыцких космогонических мифах лунные и солнечные затмения объясняются тем, что когда Луна или Солнце скрываются с небосвода, это Араха проглатывает небесные светила, а не Луна закрывает Солнце или Солнце закрывает Луну. Соответственно, когда они появляются, значит, они вышли из его груди.

Помимо объяснения лунных и солнечных затмений, в мифе присутствует разделение целого надвое, причем нижняя часть имеет отрицательный контекст.

В буддийской космологии присутствует вертикальная модель мира. Каждый новый мир возникает в соответствии с действиями совокупности карм живых существ предыдущих миров. Всего же выделяют шесть миров: мир богов, мир полубогов, мир людей, мир животных, мир голодных духов и ад. Каждый из этих миров находится один над другим в пространстве. Миры существуют, если в них присутствуют существа, относящиеся к этому миру. Миры исчезают, в случае отсутствия существ, принадлежащих этому миру.

Физически существа могут находиться в одном месте, но принадлежать разным мирам, например, люди и животные.

Миры в буддийской космологии существуют циклично, вопрос о происхождении миров, т.е. как образовался «самый первый» мир, остается без ответа. В то же время каждый цикл делится на четыре периода: пустоты, формирования, пребывания, разрушения. Первый период пустоты происходит от разрушения одного мира до начала формирования другого. Второй период – формирование этого мира. Третий период – пребывание; это период когда космос пребывает в стабильном состоянии. И четвертый период – разрушение мира, т.е. его угасание.

В калмыцких космогонических мифах имеется такое представление создания мира, как разделение целого надвое. В буддийской космологии вертикальная модель мира представлена шестью мирами, находящимися один над другим. Вертикальная модель мира в калмыцкой космологии представлена так: небо наверху, земля внизу. В калмыцких мифах присутствует Ваджрапани, который является бодхисаттвой буддийского пантеона и который играет важную роль в создании мира. Несмотря на вышеназванные факты, вследствие возникновения мифов в добуддийский период, прямое влияние буддизма на калмыцкие мифы обнаружить нелегко.

Литература:

1. Мифы, легенды и предания калмыков / подготовка текстов, пер., вступит. ст., примеч., комментарии, указатели, словарь, сверка калмыцких текстов Т.Г. Басанговой, Т.А. Михалевой; отв. ред. А.А. Бурькин, Е.Н. Кузьмина, В.В. Куканова, Г.Ц. Пюрбеев; Калмыцкий научный центр РАН. – М.: Наука – Вост. лит., 2017. – 367 с.

2. Банзаров Д. Собрание сочинений. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1955. 375 с.

УДК 316.74:001

THE FRONTIER AND ITS COMPREHENSION IN THE CONTEXT OF MODERN GLOBAL PROCESSES

Андреева А.А.

старший преподаватель

Калмыцкий государственный университет

г. Элиста, Россия

E-mail: lovely-arya@mail.ru

Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда,
проект № 19-18-00118, <https://rscf.ru/project/19-18-00118>

Аннотация: В современном научном дискурсе все больше актуализируется пространственная проблематика. Уделяется особое внимание понятию социокультурное пространство. Во многом это связано как с междисциплинарностью феномена пространства, так и с усиливающимися межкультурными контактами, кардинально изменившими глобальный культурный ландшафт. Особое место в данном дискурсе занимает концепция «фронтiera».

Философско-культурологическое осмысление концепции фронтiera, вопросов взаимодействия пограничных культур необходимо в плане постижения современных процессов формирования глобального культурного ландшафта.

В условиях глобальной интеграции, возросших транскомуникационных связей, затронувших все сферы человеческого бытия, фронтирная теория, учитывающая богатый опыт межкультурного, межконфессионального, междивизиационного взаимодействия народов может послужить поискам ответов на вызовы сохранению и развитию этнических культур в глобализирующемся мире.

Ключевые слова: фронтир, культурное пограничье, культурный ландшафт, глобализация.

Annotation. In modern scientific discourse, the spatial issues are becoming more and more relevant. Particular attention is paid to the concept of socio-cultural space. This is largely due to both the interdisciplinarity of the phenomenon of space and the growing intercultural contacts that have radically changed the global cultural landscape. The concept of “frontier” occupies a special place in this discourse.

Philosophical and cultural understanding of the concept of the frontier, the issues of interaction between border cultures is necessary in terms of comprehending the modern processes of formation of the global cultural landscape.

In the context of global integration, increased transcommunication links that have affected all spheres of human existence, the frontier theory, taking into account

the rich experience of intercultural, interfaith, intercivilizational interaction of peoples, can serve to search for answers to the challenges of preserving and developing ethnic cultures in a globalizing world.

Key words: frontier, cultural frontier, cultural landscape, globalization.

In modern scientific discourse, spatial issues are becoming more and more relevant. Particular attention is paid to the concept of socio-cultural space. This is largely due both to the interdisciplinarity of the phenomenon of space (there is an interpenetration of philosophy, sociology, cultural studies and geography), and to the growing intercultural contacts that have radically changed the global cultural landscape. The concept of 'frontier' occupies a special place in this discourse.

As is known, at the end of the 19th century, the American historian Frederick Jackson Turner proposed the concept of 'frontier' for the analysis of European colonies and, first of all, was dedicated specifically to the United States: "The Significance of the Frontier in American History", he presented it in a report to the American Historical Association in Chicago in 1893. Frederick Turner published a collection of articles "The Frontier in American History" in 1920, which collected his work on the colonization and development of America. Under the frontier, the researcher understood the border between developed and undeveloped lands [1]. In the process of advancing, the colonist had to adapt to the unusual natural and cultural environment. As a result of the interaction of different cultures, a new one is formed.

Turner's idea found support among the US scientific community. It is interesting that Frederick Turner spoke about the possibility of using the concept to study the history of Russia's advance into Siberia, which, in his opinion, confirmed the universality of the concept. He wrote to his student A.N. Buffington in 1922: "Russia should have an interpretation of its own frontier" [2, p. 459].

The researchers of California University D. Tredgold [3], J. Lantsev [4], R. Pierce [5], B. Sumner [6] used the concept of "frontier" to study the history of Siberia in the 1940s–1950s.

In contrast to the border, and in many respects - in contrast to it, a completely different role in history plays such as a cultural and civilizational phenomenon and the capacious concept expressed by it as the frontier. Etymologically, it also means the border (English frontier - literally "frontier", "border"), but the American historian Frederick Turner called it - in relation to the conditions of the development of the "wild West" - "the meeting point of savagery and civilization". In the modern sense, the frontier is the interpenetration and contradictory combination of various cultural and civilizational practices, the territory of the meeting and contacts of different cultures and civilizations. The evolution of the content of the term "frontier" allows us to introduce it into the scientific discourse as one of the epistemological ideas of understanding the modern cultural world landscape.

Cultural and geographical aspects have a particular attention in the analysis of the frontier and its role in the formation of the cultural landscape. Certain models and practices of human activity are formed in the course of space exploration. These models have a cultural determinateness. Each culture forms its own special "adapted"

image of reality and space. Thus, we can talk about the mental, cultural dimension of space.

Cultural space is a special communicative universe where communications between local cultures are carried out in the process of dialogue between them. At the same time, the dialogue and interpenetration are not only ways of interaction between cultures, but also an indispensable condition for their development.

The cultural neighbor, the cultural frontier presupposes the presence of the Other Self, the presence of boundaries between the Own world and the world of the Alien, providing the dialogue of the cultural space. The sociocultural boundary includes the concept of the binary structure of the living space.

The application of the frontier methodology to a number of territories gave interesting results, the epistemological role of the frontier theory increased. The idea of the frontier received a new understanding and development. The frontier ceased to be understood only as a border area between savagery and civilization. The frontier began to be regarded as a territory between "Friends and Aliens", as a break of civilizations, as a contact dialogue zone for meetings of different cultures. New variants of the frontier typology have appeared.

It should be noted that the frontier is a complex, multifaceted phenomenon, including not only economic-geographical, economic-historical, but also philosophical, cultural, spiritual and mental aspects. The frontier is a contact zone, it is a special form of cultural dialogue, it is the process and result of the social construction of space. It is these factors determine the socio-philosophical and cultural aspects of the frontier concept.

It should be noted that a unified concept of the frontier has not been formulated. Rather, these are a kind of "author's theories", each of which complements each other. In the scientific literature, you can find many definitions of the concept of "frontier", but there is no single terminological apparatus. As part of the research, more and more new definitions appear: the frontier zone, the frontier situation, the religious frontier, and others that the author of the concept Turner himself did not use.

Within the problem of the frontier, a large number of issues are considered: the historical conditions of the formation of the frontier, the pace of formation, questions of economic, political, cultural and confessional character.

The concept of the border is understood by researchers in many ways. Various types of boundaries are researched in their relationship and interaction. It is about both political borders between the two states, and contacts between ethno-cultural or religious groups. In the first case, the emphasis is on the territorial aspect of the border, those processes that take place in society in connection with its border location. The border completely divides the territory, being a state or political border. Its existence depends on the political-historical, socio-cultural view of reality. At the same time, it is obviously that the state border affects the identity and culture of the population. In other cases, the ethno-cultural borderland is actualized, that is, processes conditioned by everyday experience of coexistence various ethnic and cultural groups. Then the border has a symbolic meaning, it is connected with the socio-psychological segment of consciousness (ethnic, cultural, linguistic border).

The mutual imposition of various types of borders predetermines a rather complex, ambiguous and very specific situation in the border regions, including in the daily life of the population.

The cultural particularity of the population of the border territories is formed over the centuries and is due to long-term and close contacts of two or more cultures, complex ethno-transformational processes. The population of these territories located on the periphery of states, as a rule, is heterogeneous in their ethnic composition. In uniform natural conditions, with mutual influence and mixing of traditions of two or more cultures, as a result of constant and long-term contacts of the population, complex ethno-transformational processes develop specific features of regional culture, as well as the regional identity of the borderland resident.

The border between the identities and cultures of neighboring ethnic groups, as a rule, is not clear, it is blurred. One can speak of the existence of a special mixed form of culture on the border.

Currently, the concept of "frontier" has an interdisciplinary character, the concept of the frontier itself becomes a part of the research methodology. Thus, the concept of "frontier", being at the end of the XIX century, concrete historical, over time it began to be interdisciplinary in nature, applied in various fields of scientific knowledge.

Philosophical and cultural understanding of the concept of the frontier, the issues of interaction between border cultures is necessary in terms of comprehending the modern processes of formation of the global cultural landscape.

In the context of global integration, increased transcommunication links that have affected all spheres of human existence, the frontier theory, taking into account the rich experience of intercultural, interfaith, intercivilizational interaction of peoples, can serve to search for answers to the challenges of preserving and development of ethnic cultures in a globalizing world.

Bibliography:

1. Turner F.Y. *The Frontier in American History*. N.Y.: Henry Holt and Company, 1920. – 394 p.
2. Turner F.Y. "Russia ought to have its frontier interpretation" – letter to A.H. Buffinton, 27 Oct. 1922. // Billington R.A. *Frederick Jackson Turner: Historian, Scholar, Teacher*. NY, 1973.
3. Treadgold D.W. Russian Expansion in the Light of Turner's Study of American Frontier // *Agricultural History* 1946. № 4. P. 147 – 152.
4. Lantzeff G.V., Pierce R.A. *Eastward to Empire. Exploration and conquest on the Russian open frontier, to 1750*. Montreal – London, 1973. P. 93–140.
5. Sumner B.H. *Survey of Russian History*. NY, 1947. P. 31 – 47.
6. Lantzeff G.V. *Siberia in the Seventeenth Century. A Study of the Colonial Administration*. Berkeley and Los Angeles, 1943.

УДК 24-1(470.47)

КОНЦЕПТ СПРАВЕДЛИВОСТИ В БУДДИЗМЕ И ЕГО ЭКСПЛИКАЦИИ В КУЛЬТУРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЛМЫКИИ

Эрдниева Б.Д.

*аспирант кафедры философии и культурологии, инженер-исследователь
научной лаборатории «Комплексные буддологические исследования»,
Калмыцкий государственный университет им. Б.Б.Городовикова
г. Элиста, Россия*

E-mail: baina.erdnieva@icloud.com

Работа выполнена в рамках государственного задания Министерства науки и высшего образования Российской Федерации (№075-03-2022-119/1 «Буддизм и глобальные вызовы современного мира»)

Аннотация. В статье проводится обоснование возможности рассмотрения идеалов Архата и Бодхисаттвы как экспликации и трансформации концепта справедливости в культуре буддизма. Процесс трансформации идеи справедливости рассматривается в двух измерениях: в виде модификации ключевого качества «идеального существа» и в смысле изменения условий доступа к справедливости для человека в буддистской традиции от Тхеравады до Махаяны. В заключении статьи рассмотрено, как буддийский концепт справедливости позволяет осмыслить проблему сосуществования себя и Другого в контексте проблем поликультурного мира.

Ключевые слова: справедливость, культура, буддизм, архат, Бодхисаттва, Тхеравада, Махаяна.

Annotation. The article substantiates the possibility of considering the ideals of the Arhat and the Bodhisattva as an explication and transformation of the concept of justice in the Buddhist tradition. The process of transformation of the boundaries of justice is considered in two dimensions: in the form of a modification of the fundamental quality of the “ideal being” and in the sense of changing the conditions for access to justice for a person in the Buddhist tradition from Theravada to Mahayana. In conclusion, the article will consider how the Buddhist concept of justice allows one to comprehend the problem of the coexistence of oneself and the Other in the context of the problems of a multicultural world.

Key words: justice, culture, Buddhism, arhat, Bodhisattva, Theravada, Mahayana.

С целью предусмотреть возможные вопросы об обоснованности применения к восточной культуре буддизма европейского концепта «справедливости», стоит отметить, что в рамках настоящей статьи будет предпринята попытка эксплицировать такие основания, сравнить

обнаруженные феномены между собой и выявить их связь с настоящим временем.

Согласно учению Тхеравады, нирвана («угасание») является высшим благом и конечной целью любого последователя буддизма, при этом это безусловное благо доступно только представителям монашеской общины, посвятившим свою жизнь практикам аскезы (как в нравственном, так и физическом измерениях). Таким образом, целевое «угасание» трактуется в качестве избавления от страданий через волевое преодоление слабостей собственных тела и ума, а каждый факт такого преодоления ведет к накоплению личной благой кармы и приближает претендента к обретению статуса архата («достойного просветления»). Так это описано у Е.А.Торчинова: «буддизм с самого начала своего существования мыслился как своеобразный проект преобразования человека из существа страдающего и онтологически несчастного в существо свободное и совершенное» [1, с. 29].

Напомним, что достижение цели (обретение состояния архата) усложнялось «наследованием» неблагодной кармы, накопленной на протяжении предшествующих жизней, что должно было не только увеличить ценность обретения статуса архата, но и представить основание полагать, что перерождение подразумевает непрерывное существование некой константы, позволяющей определить изменяющееся от рождения к рождению существо как именно это.

Исходя из предложенной трактовки пути к нирване, автором уже на данном этапе усматриваются основания для понимания статуса архата как квинтэссенции феномена справедливости в учении Тхеравады: личность направляет все свои усилия к достижению единственной объективно благой цели (в контексте учения Тхеравады) и достигает этой цели – получает бесценную награду за свои старания. Так достигается полное соответствие затраченным усилиям и наступает равновесие за счет взаимоуничтожения кармических заслуг и проступков. Развивая эту идею, мы приходим к следующему тезису о том, что учение об архате – это учение о справедливости, базовыми установками которого следует считать:

1. Справедливость – это сфера *личной* практики (и в этом, пожалуй, мы можем провести сравнение с трактовкой справедливости Платоном: справедливость – это *личная ответственность* за внешнюю реализацию личности в соответствии со своими *индивидуальными* превалирующими внутренними качествами) [2, с. 206].

2. Справедливость – это *высшая ценность* в системе ценностей последователей Тхеравады, поскольку архат как ее символический идеал и воплощение справедливости может быть отнесен как минимум к выразимой «тени» иерархически наивысшего целевого состояния (нирваны). Здесь будет уместно вспомнить о роли справедливости у Платона как *главной добродетели* среди остальных ценностей: мужество, мудрость и умеренность подчиняются справедливости, которая управляет уровнем склонности или расположенности человека к определенному виду деятельности и его воплощением в жизнь данной предрасположенности [2, с. 205].

3. Справедливость как практика и акт свободной воли *доступна не всем* (и здесь мы упираемся в ограничение понятия справедливого в традиции Тхеравады, которое легло в основу поиска нового понимания справедливости в рамках уже новой школы Махаяны, которая обнаружила противоречие в самом подходе обозначения справедливым того, что таковым по смыслу нового понимания справедливости больше являться не может). Параллельно с этим вспоминается Платоновое идеальное общество как управляемое мудрецами, *избранными* самой справедливостью среди всех индивидов проводниками порядка и воплощения принципа справедливости в общественных отношениях [2, с. 219].

Понимание идеала просветленного существа не только как познавшего учение о дхарме, но и успешно претворившего практическую часть руководства в жизнь, а вместе с этим и учение о справедливости, главенствовало на протяжении нескольких веков, пока в I-IV вв. н. э. основные концепты буддизма (и прежде всего понимание фигуры идеального проводника ценностей и цели учения) не были переосмыслены в новом ключе.

Чтобы понять причины, сподвигнувшие последователей буддизма к упомянутому пересмотру доктрины и образованию нового направления в буддийской культуре - Махаяны, обратимся к разбору главных смысловых убеждений в направлении Тхеравады сквозь призму понятия справедливости. Здесь мы обнаружим, что для Тхеравады Будда ушел навсегда и с момента своего ухода стал трансцендентным для этого мира. Подобный шаг (выход за пределы границ бытия) неизбежным образом означал оставление других существ, в первую очередь, тех, кто по тем или иным причинам не может вступить на путь монашества, и, как следствие, вынужденных пребывать в оковах «страдания-неведения». Таким образом, концепция архатства, рассмотренная в ракурсе личного преодоления границ сансары и оставления прочего мира в страдании, достигла своего ограничения в сфере этики (вопрос о справедливости такого шага, ранее признававшегося высшей ценностью). Рассмотрим подробнее, как новая концепция «Бодхисаттвы», предложенная направлением Махаяны, предложила решить накопленные Тхеравадой этические ограничения и выведем основные установки этого предложения.

Как мы разобрали ранее, идея справедливости в прочтении Тхеравады – это идея о награде за личный подвиг индивида (становление «Буддой для себя» [1, с. 83]), этическая сторона которой в случае экстраполяции условий возможности повторения аналогичного подвига другими индивидами, была подвергнута критике последователями Махаяны, как содержащая противоречие в своей главной предпосылке. *Моральная сторона вопроса: является ли справедливым то, что нирвана заведомо недоступна для мирян?* – плавно задействует онтологическую (прибегнем к языку изложения Канта): *как априорное состояние (нирвана) может быть обусловлено эмпирическими данными* (аскезой и принадлежностью к сангхе)?

Для разрешения обоих вопросов Махаяна в качестве первого шага снимает ограничение, заложенное в коренной предпосылке доктрины Тхеравады: теперь просветления может достичь не только посвященный в

монашеский статус, но и любой человек за пределами буддистского монастыря, принявший решение познать дхарму, следуя учению Будды. Таким образом, справедливость становится доступна не только избранным, впервые справедливость становится правом человека.

Вторым шагом Махаяна пересматривает природу идеального существа: на место трансцендирующего архата, являвшегося человеком до и после обретения целевого статуса, приходит *Бодхисаттва* – существо *божественной* природы, полное *сострадания* ко всем живым существам. Это наделение идеального существа божественным статусом не следует трактовать как превращение нирваны в недостижимую цель, а наоборот – как усмотрение в каждом человеке сверхчеловеческого начала, которое подлежит возвращению через саморазвитие для воплощения полноты заложенных возможностей. Иными словами, каждый индивид носит в себе *«семена Будды»* и каждый способен «взрастить» их в себе [3, с. 112]. Так просветление становится еще на шаг ближе к человеку в широком смысле.

И третьим шагом, полностью преодолевающим разрыв между трансцендентным миром нирваны и эмпирическим миром человеческого общества, становится ключевое качество, которым наделяется Бодхисаттва – сострадание (или милосердие в европейской традиции) ко всем живым существам. Здесь нужно обратить внимание на то, что сострадание относится к сфере чувственного опыта, это означает, что полного трансцендирования (перехода в нирвану) Бодхисаттва намеренно не реализует. Продолжая испытывать и осознавать переживание этого чувства как залога спасения тех, по отношению к кому оно испытывается, боддхисаттва Махаяны становится своего рода гарантом и ответом на вопрос о том, чем в буддизме обеспечивается внешняя возможность и внутренняя достижимость справедливости для всех людей (применимо к буддизму более широко – всех живых существ). *Ответ, к которому мы приходим в рамках данной работы, следующий: согласно учению Махаяны, в основе подлинной справедливости лежит сострадание, без сострадания попытки реализации справедливости обнаруживают собственную ограниченность и самоуничтожающее противоречие.*

Идея Сострадания (или Милосердия), проявленная в свободном действии, становится в моральном плане гораздо более сильным и всеобъемлющим актом свободной воли, чем идея справедливости. В то же время целью статьи не является попытка обесценить идею справедливости как таковую, напротив, мы можем полагать, что найдены основания для выдвижения тезиса о сострадании как основания справедливости, благодаря которому справедливость становится возможна в своей полноте, без противоречий и независимо от сложившихся внешних условий (включенность в сангху).

Возвращаясь к вопросу об обусловленности достижения нирваны эмпирическими факторами, учитывая рассмотренное преодолевающее значение идеи сострадания, мы можем заключить, что подход Махаяны успешно решает и этот вопрос: аскеза не является единственным путем, ведущим к нирване, не все чувства – это телесные привязанности, истина лежит посередине (срединный

путь), не в единичном самосовершенствовании индивида, но в сознательном *сообщении* со всеми страдающими и ищущими справедливости. *Сострадание* как *сопереживание* оказывается не только статичным связующим элементом, соединяющим Бодхисаттву со всеми живыми существами, но одновременно и динамичным актом, поступком, длящимся во времени (со-бытие). Бодхисаттва Махаяны не просто пассивно ждёт, пока последнее живое существо достигнет просветления, но пребывает вместе с живыми существами, разделяя их страдания, сострадая им. Таким образом, Бодхисаттва способствует достижению просветления каждым живым существом через то, что мы знаем о цели его поступка и цене его выбора.

Этот поворот к человеку широко распространился за пределы родины Махаяны. В Республике Калмыкия получила свое распространение школа гелугпа с ее широким пантеоном бодхисаттв, сквозь который проросли местные религиозные представления и образовали уникальный гармоничный симбиоз. Последователи сангхи Калмыкии – это не замкнутое сообщество, сангха взаимодействует с мирянами в рамках наставлений, напоминающих о главных ценностях буддийского учения (в традиции Махаяны). Одним из недавних примеров трансляции позиции сангхи не только приверженцам учения Будды, но и остальным жителям Калмыкии, стал инцидент, произошедший в столице республики: в ночи неизвестный вредитель совершил акт вандализма на буддийской ступе в центре города. Сангха в ответ на этот жест предупредила мирян воздержаться от погружения в состояние праведного гнева, жажды отмщения и любого другого зла, призвав найти выход своим возможным реакциям в выражении своего отношения к произошедшему в единственном по-настоящему буддистском ключе (то есть не вредящим другим живым существам и не умножающим количество страдания в мире) – в проявлении сострадания к совершившему этот проступок.

Разберем детальнее, чем в оптике буддистской культуры является проявление сострадания к человеку, совершившему социально-осуждаемый поступок, на примере этого частного случая – это не слепое чувство (как жалость) и не примирение со случившимся (как прощение), а *практика осознанного волевого акта с элементами деконструкции*:

1. Разотождествление себя с первичным эмпирическим порывом (в нашем примере – чувством гнева), вызванным событием/поступком.

2. Взгляд (здесь и далее речь идет о внутреннем взгляде) на изъятое из механизма переживания чувство со стороны. Отказ от этого чувства как умножающего страдание.

3. Взгляд на того, кто вызвал это чувство к жизни. Осознание того, что причина его поступка, вызывающего страдания у других, кроется в тотальном неведении этого индивида.

4. Осознание того, что неведение – главное страдание и мы имеем дело с человеком, страдающим больше, чем мы, поскольку он берет на себя бремя умножения страдания и несет его со всеми последствиями, главное из которых – продление собственного страдания. Совершенного деяния нельзя было

избежать, поскольку оно уже коренилось в глубокой степени неведения этого человека.

5. И заключительный, самый сложный шаг акта – это шаг Бодхисаттвы, выполненный по отношению к нам (всем живым существам), – осознав глубину неведения (падения) такого индивида, ощутить свою общность с ним как со страдающим существом. Это действие похоже на благожелательность и великодушие, описанные О.Хёффе как нерегулируемое институционально «свободное чувство общности», которое единственное способно породить общее благо [4, с. 178-180].

В этой практике, о которой (в адаптированном виде) представители Сангхи Калмыкии напоминают остальным последователям традиции Махаяны в Республике, сокрыт механизм, «на наших глазах» (оставим этот оборот, поскольку в ходе деконструкции мы обращались к термину «взгляд») раскрывающий причины, по которым события, при первичном рассмотрении кажущиеся неоправданными, несправедливыми, после описанного способа взглянуть на феномен сквозь призму буддистской культуры демонстрируют свою закономерность и обусловленность, что дает нам возможность говорить в определенном смысле о справедливости последствий в отношении своих предпосылок.

Здесь мы подошли к финальному выводу о том, что ключевая ценность культуры буддизма Махаяны современной Калмыкии состоит в практическом руководстве по осознанному восприятию своих поступков, чувств и мыслей, которое в своем практическом воплощении позволяет развить в человеке, практикующем такой подход, способность обнаруживать справедливость в отношениях с собой и поликультурным миром.

Литература:

1. Торчинов Е.А. Введение в буддизм / Е.А. Торчинов. – М.: Издательство АСТ, 2022. – 512 с.
2. Платон. Соч.: В 4 т. / Платон. – М.: Мысль, 1994. Т.3. – 654 с.
3. Лысенко В.Г. Ранний буддизм: религия и философия / В.Г. Лысенко. – М.: Восточная литература РАН, 2003. - 246 с.
4. Хёффе О. Справедливость: Философское введение / Пер. с нем. О. В. Кидильшова под ред. Т. А. Дмитриева. – М.: Праксис, 2007. – 192 с.

УДК 323/24(574)

**КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОЕ РАЗВИТИЕ НАРОДА –
ВАЖНЫЙ ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Мұратбекқызы Бибігүл

магистр гуманитарных наук, старший преподаватель,

Ерденбекова Жанар Сейткалиевна

магистр гуманитарных наук, старший преподаватель

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева

г.Астана, Казахстан

E-mail: bibimur64@mail.ru

Исторический путь и особенности современного этапа развития любого государства в меняющемся мире определяется не только его экономическим и политическим состоянием, но и уровнем материальной и духовной культуры. В этой связи думается, что реальность сегодняшнего дня определяется не столько новой действительностью и соответствующими ей ценностями, сколько их соответствием национальным традициям, логике преемственности исторического развития. Сколько бы мы не говорили о будущем страны, пласты этнического мировоззрения и ментальности, политическая культура и социальные стереотипы, обладая известной инерцией, остаются самодовлеющими до тех пор, пока существует национальная культура. Не случайно в Конституции Республики Казахстан закреплено положение о том, что государство обеспечивает приоритетное развитие образования, науки и культуры.

Культура является одним из фундаментальных аспектов процесса становления и укрепления государственной независимости, подлинного суверенитета и самобытности народа. В этих условиях культурам народов Казахстана предстоит заново и в полной мере приобретать собственное лицо. Бесспорный приоритет должен принадлежать, несомненно, казахской культуре, т.е. культуре народа, давшего историческое имя государству, ибо только в Казахстане, и нигде больше она не может получить свое истинное возрождение и необходимое развитие. Сегодня можно с полной уверенностью сказать, что казахский народ достиг поры, когда сам может предложить свою оригинальную культуру, когда народы мира могут увидеть, оценить, понять, какое богатое духовное наследие создано им на протяжении долгих веков.

Новые социально-политические и экономические реалии трансформируют самосознание народов Казахстана. Меняется видение мира, общества, истории народа. Бурно растет национальное самосознание, а вместе с ним интерес к правдивой истории Отечества. Обращение к национальной истории продиктовано не только интересом к прошлому, но и поиском

ориентиров на будущее. Поэтому на рубеже двух тысячелетий не обойтись без всестороннего переосмысления своего прошлого. Это важно и потому, что восстановление исторической памяти народа, осмысление судьбы его является важным элементом обретения и укрепления реальной независимости государства. Сегодня мы в полной мере осознаем, до какой степени была сфальсифицирована в недавнем прошлом история народов. В свете классовой интерпретации пройденный евразийскими номадами многовековой путь представлял как некая примитивная предыстория. Многотысячелетний путь, пройденный этносами, составляющими ныне казахскую нацию, объявлялся жалким существованием, не имеющим никакого значения и ценности для истории и человечества. Номадизм и в последующие времена рассматривался как досадный фактор, обуславливающий торможение освоение экономического потенциала Казахстана. Результаты социальных экспериментов в казахском ауле были беспрецедентными по своему трагизму и абсурдности. Кроме того, о номадах в целом господствовало мнение как о якобы неуправляемой, дикой стихии, отрицающей наличие объективных предпосылок для прогрессивного развития. В его основе лежал тезис о будто бы извечной противоположности и непримиримости материальных и духовных интересов, скорее духовных чем материальных, кочевников и земледельцев.

Самобытная история казахского народа подгонялась под общие закономерности формационного характера, схематизировалась, из нее вымывались факты и события, выдающиеся исторические личности, деятельность которых не укладывалась в доктринальные установки официальной идеологии. Развитие мировой культуры связывалось только с оседлым образом жизни и хозяйствования. История Казахстана искусственно отрывалась от истории тюркских народов Центральной Азии, в древние времена создавших кочевую империю – Тюркский каганат, оказавший огромное влияние на этногенез многих народов, становление сложных и разнообразных культурных систем. Это был совершенно новый тип цивилизации, сохранивший свои черты до XX в.

В кочевом обществе сформировались определенные этико-этнические ценности. Для кочевников важнее всего чувство уважения к старшим, предания и заветы предков, которые есть внутренняя историческая память, перенесенная в историческую судьбу, есть ценность, указывающая не на то, что в предании скрыт какой-то намек, символика исторических судеб, есть нечто большее, чем познание исторической жизни.

Обращение к истокам национальной культуры – веление времени. Народ, не знающий и не понимающий самого себя, не поймет и своего соседа, не станет ему интересным. Мы долгое время жили в духовном вакууме, оторванные от своих национальных корней. Целая эпоха – древнетюркская – оказалась вычеркнутой из нашего горизонта. Тезис об удивительной культурной продуктивности ее, способности к диалогу можно раскрыть, обращаясь к творчеству таких корифеев мировой культуры, как наш знаменитый предок, тюрк по происхождению, прославившийся в веках своей мудростью Абу Наср аль-Фараби, его последователь, очень образованный Ибн

Сина. Пророк и мудрец земли казахской, наставник и учитель многих поколений Ходжа Ахмед Яссауи, Юсуф Баласагун, Махмуд Кашгари, чьи идеалы совпадали с общечеловеческими и оставили неизгладимый след в истории культуры и общественно-философской мысли казахского народа и служат источником возрождения казахской национальной культуры и духовности в начале XXI в.

Наиболее плодотворный путь возрождения утраченных ценностей можно сформулировать как национально-общецивилизационный, где речь идет о возрождении национальной культуры с учетом современных духовных реальностей, требований общечеловеческой цивилизации.

Общечивилизационный процесс возрождения нации не является копированием опыта других наций, а представляет собой глубокую их духовную переработку на специфической национальной почве. Обращение к истокам своей культуры, к традициям прошлого является важным моментом осознания казахским народом своей национальной самобытности, есть продолжение и углубление права на суверенитет. Высокий культурный, духовный уровень – такое же необходимое условие независимого существования Казахстана, как и развитая экономика, инфраструктура, физическое здоровье нации. Никакая задача не может быть важнее, нежели сохранение души человека, его языка и обычаев. Хотелось бы подчеркнуть, что национальный дух – великая сила, и мы должны постоянно думать, чтобы ее энергия находила плодотворный выход и питала созидательную деятельность на благо процветания и прогресса всех народов Казахстана.

Более тридцати лет суверенитет независимой Республики Казахстан способствует сохранению казахской нации, его культуры, языка, традиции. Причем такое сохранение осуществляется в рамках многонационального Казахстана. Конституция Республики Казахстан подчеркивает равенство всех народов, их культур, языков независимо от социальных и иных различий. И в то же время это многонациональность, полиэтничность как ни парадоксально выступает той основой, создает ту ауру, которая необходима для формирования казахской идентичности и сохранения его этнической целостности в рамках этого общества. Дело в том, что казахский народ вступил на путь оседлой цивилизации сравнительно недавно и именно соседство и дружба с русским и другими народами, принадлежащими к этой оседлой цивилизации не замедляют, а помогают сохранению этнической целостности, цивилизационному развитию Казахстана. Существование суверенного, независимого Казахстана яркий пример такого сочетания общего и особенного, многонационального и национального, полиэтического и моноэтического, которое соответствует прогрессивным традициям в развитии человеческой цивилизации.

Будущее суверенного Казахстана в XXI веке в руках его народов, которые строят свою государственность, которая является новым этапом в развитии казахстанской цивилизации, опираясь на принципы общечеловеческих ценностей, межнационального согласия и казахстанского патриотизма.

В Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» Президент К.-Ж.Токаев подчеркнул: «Усвоив уроки прошлого, мы с уверенностью идем навстречу будущему. На этом пути нам, в первую очередь, необходимо единство, холодный разум и терпение, мудрость и выдержка. Мы должны тщательно взвешивать каждое решение, серьезно подходить к каждому делу. Нация с высоким патриотическим духом достигнет всех своих целей.

Наша миссия – построить Новый Казахстан. Новый Казахстан – это образ будущего нашей суверенной страны. Народ, который не верит в будущее, не сможет построить сильное государство. Этому есть достаточно примеров из истории. Мы тверды в своих намерениях и уверены в светлом будущем Казахстана» [1].

Литература:

1. Токаев К.-Ж. Послание народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации», 22 марта 2022 года.

УДК 930(574)

ВЕЛИКИЙ СЫН КАЗАХСКОЙ СТЕПИ: АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ

Нурлигенова З.Н.

*магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры
«История Казахстана»*

***Рева Д.Д.**, студент группы «Информационные системы»*

***Кельдибеков А.Т.**, студент группы «Информационные системы»
НАО «Карагандинский технический университет им. А.Сагинова»
г. Караганда, Казахстан*

E-mail: sauresch_nur@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена Ахмету Байтурсынову видному казахскому поэту, ученому-литературоведу, тюркологу, публицисту, педагогу, переводчику и общественному деятелю, одному из лидеров национально-освободительного движения казахского народа начала XX века, государственному деятелю, просветителю и члену исполнительной власти Алаш-Орды. В Казахстане Ахмет Байтурсынов почитается как учитель нации – «ұлт ұстазы». Авторы научной работы особое внимание обращают на то, что созданная А. Байтурсыновым и названная его именем графическая система позволила быстрее ликвидировать неграмотность, повысить письменную культуру казахов. А. Байтурсынов реформировал казахское письмо на основе арабской графики, дав возможность пользоваться ею миллионам казахов, живущих за границей. Выдающийся просветитель казахского народа Ахмет

Байтурсынов прошел тяжелые испытания, отстаивая национальные интересы казахов и мечты о лучшей жизни, повышая их образованность. За это он отдал самое ценное – свою жизнь, но в сердцах людей зажег огонь веры в светлое будущее.

Ключевые слова: А. Байтурсынов, учитель нации, поэт, переводчик, культура, Алаш-Орда.

Annotation. The article is devoted to Akhmet Baitursynov, a prominent Kazakh poet, literary scholar, Turkologist, publicist, teacher, translator and public figure, one of the leaders of the national liberation movement of the Kazakh people at the beginning of the XX century, statesman, educator and member of the executive power of Alash-Orda. In Kazakhstan, Akhmet Baitursynov is revered as the teacher of the nation – «ult ustasy». The authors of the scientific work pay special attention to the fact that the graphic system created by A. Baitursynov and named after him made it possible to eliminate illiteracy faster, improve the written culture of Kazakhs. A. Baitursynov reformed Kazakh writing based on Arabic graphics, giving the opportunity to use it to millions of Kazakhs living abroad. The outstanding educator of the Kazakh people, Akhmet Baitursynov, has passed difficult trials, defending the national interests of Kazakhs and dreams of a better life, increasing their education. For this, he gave the most valuable thing – his life, but in the hearts of people he lit the fire of faith in a bright future.

Keywords: A. Baitursynov, teacher of the nation, poet, translator, culture, Alash-Horde.

Если для народа главное богатство – здоровье, то главные богатства для души – знания и искусство. Только с их помощью народы находят свое место в цивилизации. Главное сейчас – дать знания молодежи, научить ремеслу, профессии. Для воплощения этих задач в казахской степи нужно повсеместно открывать казахские школы, преподавать на казахском языке.

А. Байтурсынов

Второе десятилетие XXI в. для научного сообщества историков явилось знаковым на обилие юбилейных дат. Для исторической науки Казахстана наиболее важным событием стало 100-летие создания правительства Алаш-Орды, в основе которой лежит идея независимости казахского народа. Неоценимый вклад в становление независимости Республики Казахстан внес достойный сын казахского народа, яркий представитель казахской интеллигенции первой половины XX в., видный государственный деятель, автор усовершенствованной казахской азбуки, созданной на основе арабского алфавита, автор учебников по фонетике, синтаксису, этимологии казахского языка, теории словесности и истории культуры, поэт-просветитель и переводчик, публицист Ахмет Байтурсынов. В Казахстане почитается как «Ұлтұстазы» («Учитель нации»).

Родился Ахмет Байтурсынов 5 сентября 1872 г. в Тургайской области, когда ему было тринадцать лет, к ним в аул приехали полицейские во главе с полковником Яковлевым и устроили погром, отец Ахмета Байтурсын Шошакулы и три брата Ахмета Байтурсынова не стерпели издевательств и избили полковника. За это они были высланы в Сибирь на 15 лет.

Ахмет Байтурсынов обучался грамоте у аульных мулл. Родственники отдали его в Тургайское двухклассное русско-казахское училище. Окончив его Ахмет Байтурсынов отправляется в г.Оренбург для продолжения образования и поступает в четырёхлетнюю учительскую школу, основанную просветителем Ибраем Алтынсариним. В Оренбурге он испытывал большие финансовые трудности, но всё же окончил школу в 1895 г.

Педагогическую деятельность Ахмет Байтурсынов начал в 1895 г. учителем: преподавал в аульных и волостных училищах Актюбинска, Кустанайского и Каркаралинского уездов. В 1905 г. активно включился в политическую деятельность и стал одним из авторов «Каркаралинской петиции», в которой декларировались требования прекратить экспроприацию земли у казахов, приостановить поток переселенцев, учредить народные земства. В 1907 г. он был впервые заключён в тюрьму за критику царской администрации, а в 1909 г. А. Байтурсынов был вторично заключён на 8 месяцев без суда в семипалатинскую тюрьму.

Во время работы в Кустанайском уезде Ахмет Байтурсынулы жил в доме у лесника Ивана Журавлёва, где полюбил его дочь Александру. Они поженились. Брак их был совершён по-мусульмански в Кустанае, и Александра Ивановна Журавлёва изменила своё имя и фамилию, стала именоваться Бадрисафой Мухаметсадыковной Байтурсыновой. Они жили в Кустанае, где он работал в русско-казахской школе учителем. На следующий год переехали в Омск, затем в Каркаралинск, где пробыли до 1909 г.

А. Байтурсынов – автор первого казахского букваря, также им написаны «Пособие по родному языку», «Изложение курса казахского языка», «Руководство к изучению грамматики», «Развитие речи», различные хрестоматии. Эти методические труды до сих пор пользуются авторитетом у ученых в области казахского языкознания и методики преподавания казахского языка.

Творческую деятельность А. Байтурсынов начал как баснописец. В своих стихотворениях он выражал нужды и чаяния казахского народа, его мечту о светлом будущем, обличал лицемерие чиновничьего аппарата, призывал к свету знаний, культуре. В произведениях «Сорок басен» (1909 г.), «Маса» (1911 г.), «Комар» (1911 г.) высмеиваются такие людские пороки и недостатки, как праздность, лень, тщеславие, невежество.

В 1913 г. А.Байтурсынов вместе с бывшим депутатом Первой Государственной думы А. Букейхановым, поэтом и писателем М. Дулатовым открывает в Оренбурге газету «Казах» и становится первым ее редактором. Газета просуществовала 5 лет – до осени 1918 г. За это время она стала главным национальным общественно-политическим и научно-литературным изданием. К 1918 году ее тираж превышал восемь тысяч

экземпляров. Отрывок из газеты «Казах»: «Для того, чтобы сохранить свою самостоятельность, нам необходимо всеми силами и средствами стремиться к просвещению и общей культуре, для этого мы обязаны первым долгом заняться развитием литературы на родном языке. Никогда не нужно забывать, что на самостоятельную жизнь вправе претендовать только тот народ, который говорит на своем языке и имеет свою литературу...» [1].

В 1917 г. на двух Общекиргизских (общеказахских) съездах в Оренбурге участвовал в создании казахской партии «Алаш» и был одним из организаторов и руководителей правительства Алаш-Орда. После революции 1917 года, будучи членом партии «Алаш», А. Байтурсынов избирается членом Военно-революционного комитета Киргизского (Казахского) края. Согласно постановлению ВЦИК от 4 апреля 1919 г. был амнистирован. После этого перешёл на сторону советской власти. Более того, А. Байтурсынулы вступил в члены Коммунистической партии большевиков ВКП (б). «Увидев соответствующее провозглашенным в «Декларации прав народов России» началам внимательное отношение к киргизскому национальному вопросу, я могу от чистого сердца сказать и успокоить моих товарищей, что, предпочитая Советскую власть колчаковской, мы не ошиблись», – писал он в это время в одной из статей. С 1919 г. становится членом Кирревкома, Наркомом просвещения, членом ВЦИК, КазЦИК, работает Наркомом просвещения края (1920-1921 гг.), председателем Академического центра (1921-1922 гг.), является членом научно-методического совета Наркомпроса. Однако уже вскоре он подал в отставку, объяснив ее так: «Я был поставлен в такое условие, при котором необходимо было мне выбрать одно из двух: либо заниматься составлением учебников киргизского языка, либо заниматься посещением партийных собраний... Я выбрал первое, считая себя более способным и полезным для работы по киргизскому языку и зная наверняка, что работа моя в этой области будет несравненно плодотворнее работы моей на партийных собраниях» [2].

Впрочем, уже в 1920 г. А. Байтурсынов стал автором письма, раскритиковавшего политику большевиков по отношению к колонизированным народам: «Местные товарищи коммунисты, думая, что киргизы ничего не понимают, пускаясь в хитроумную политику, предлагают киргизскому трудовому народу не братскую помощь в строительстве их жизни на советских началах, а навязывают им свое господство под различным соусом» [3].

В 1921-1928 гг. работает в Казахском институте народного образования, где читает лекции по казахскому языку и литературе, истории и культуре. В 1928-1929 гг. А. Байтурсынов – профессор Казахского государственного университета. Созданная им и названная его именем графическая система позволила быстрее ликвидировать неграмотность, повысить письменную культуру казахов. А. Байтурсынов реформировал казахское письмо на основе арабской графики, дав возможность пользоваться ею миллионам казахов, живущих за границей. Новый алфавит, получивший название «Жаңа Емле» («Новая орфография»).

Арабское письмо при использовании его без обозначения гласных представляло определённые неудобства для тюркских языков. Ахмет Байтурсынулы предложил проект реформирования арабского алфавита. Его идея сводилась к тому, чтобы при каждом слове отмечать признак переднего или заднего ряда добавлением знака, аналогичного знаку скрипичного или басового ключа в нотной записи, что существенно экономило число вновь вводимых знаков для гласных и примиряло с арабской графикой. В своей статье «Основные формы графической революции в турецких письменностях СССР» знаменитый лингвист, профессор САГИ Е.Д. Поливанов назвал этот проект «гениальным». «Нет сомнения, – писал Поливанов, – что если бы вопрос о казахском письме... мог бы решаться «вне времени и пространства» – без необходимости считаться с графикой соседних народностей (а тем более вне задач интернационализации графических приёмов), то казахская... школа вполне могла бы удовлетвориться «орфографией 1924 года»». Но проекту А. Байтурсынова не суждено было сбыться, началась латинизация (1928 г.) и кириллизация (1940 г.) тюркских языков в СССР [4].

В 1929 г. во время творческой поездки в Кызыл-Орду А. Байтурсынов был арестован. Ему вменялось в вину, что в 1926 г. на съезде тюркологов в Баку он встречался с зарубежными учеными, пытался наладить связь с Мустафой Шокаем. В связи с этим, он был арестован органами НКВД, сидел в тюрьме в Кызыл-Орде, как и в царское время опять с Миржакипом Дулатовым, и был выслан в Архангельскую область, а жена Бадрисафа Мухамедсадыковна и приёмная дочь Шолпан были отправлены в Томск.

Находясь в этом северном городе, он написал прошение на имя Екатерины Пешковой, жены Максима Горького, возглавлявшей одну из немногих в СССР правозащитных организаций. В письме Ахмет жаловался: «Я педагог, работавший 34 года по просвещению киргиз-казакского народа и работавший не как педагоги других культурных наций, создавших веками все необходимое для работы по просвещению... Я, как сын отсталой нации, работал с самоотверженным энтузиазмом, отдавая все свои силы и способности, даже и здоровье свое, на дело просвещения казакского народа. И вот волею судеб, в благодарность за все это от казакского народа пришлось мне при старости лет (62 г.) побывать 20 месяцев в тюрьме, 22 месяца в концлагере и очутиться, наконец, в таком положении, где старость атакует меня с трех сторон» [5].

В 1934 г. по ходатайству Е. Пешковой, работавшей тогда в комиссии Красного Креста, Ахмет Байтурсынов был освобождён. Тогда же он вместе с семьёй вернулся в Алма-Ату и жил в доме, позже ставшем его Домом-музеем. В 1931 г. – ссылка в Архангельскую область, откуда он вернулся в Алма-Ату лишь через три года. И в 1937 г., когда поднялась новая волна репрессий, его вновь арестовали. 8 декабря 1938 г. Ахмет Байтурсынов был расстрелян как «враг народа».

В 1988 г. Ахмет Байтурсынулы был реабилитирован. Реабилитация яркого представителя казахской интеллигенции, борца за независимость казахского народа А. Байтурсынова состоялась через полвека после его гибели. Сегодня в честь А. Байтурсынова названы улицы и школы Казахстана. Его имя

носят Институт языкознания и Кустанайский государственный университет. После реабилитации дети и внуки Байтурсынова создали Общественный фонд его имени и открыли музей в доме, где когда-то жила их семья. В 2000 г. в г. Кустанае установлен памятник Ахмету Байтурсынову. Идеи А. Байтурсынова по развитию духовной культуры, государственности казахского народа актуальны и поныне.

Литература:

1. Султанова К. Учитель нации: как сохраняется память о вкладе Ахмета Байтурсынова. URL: <https://365info.kz/2022/04/uchitel-natsii-kak-sohranyaetsya-ramyat-o-vklade-ahmeta-bajtursynova> (дата обращения 25.11.2022 г.).
2. Макаренко Л. Пока с имени Ахмета Байтурсынова не сняли гриф особой секретности, о нем было мало известно даже в профессиональной среде. //Казахстанская правда. – 2022 г. – 21 сентября
3. Казорина И. Ахмет Байтурсынов: Сын казахского народа – просветитель и мученик. URL: <https://otygar.kz/2021/08/ahmet-bajtursynov-syn-kazahskogo-naroda-prosvetitel-i-muchenik/> (дата обращения 20.11.2022 г.).
4. Байтелесова Ж. ВЕК БАЙТУРСЫНОВСКОГО ПИСЬМА. URL: <https://tengemonitor.kazgazeta.kz/news/6591> (дата обращения 20.11.2022 г.).
5. Волоковая Т. Ахмет Байтурсынов: биография и деятельность просветителя. URL: <https://www.nur.kz/family/school/1677941-ahmet-bajtursynov-biografia-i-deatelnost-prosvetitela/> (дата обращения 26.11.2022 г.).

УДК 294.3

ГЕНЕЗИС ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПРИРОДЕ СОЗНАНИЯ В БУДДИЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Воробьев В.В.

*младший научный сотрудник Лаборатории «Комплексные
буддологические исследования»*

*Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова
г. Элиста, Россия*

E-mail: aristoteleus@yandex.ru

*«Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда
№ 19-18-00118, <https://rscf.ru/project/19-18-00118/>»*

Аннотация. Рассматривается процесс развития представления о природе сознания в буддийской философии: начиная с философской школы вайбхашика, можно проследить тенденцию постепенного наделения сознания

конструктивной функцией, превращение его из пассивного отражения в активный созидательный источник мира.

Ключевые слова: сознание, реализм, номинализм, Тхеравада, Махаяна.

Abstract. Considering the process of development of the idea of the nature of consciousness in Buddhist philosophy: starting from the Vaibhashika philosophical school, one can trace the trend of gradually endowing consciousness with a constructive function, turning it from a passive reflection into an active creative source of the world.

Key words: consciousness, realism, nominalism, Theravada, Mahayana.

С самого своего зарождения, буддизм представлял из себя духовно-этическое учение, ставившее в центр внимания внутренний мир человека - качество его мыслей, направленность идей, власть убеждений, способность к рефлексии и оценке своих поступков, состояние ума и сознания в целом. Основу буддийского мировоззрения представляют так называемые четыре благородные истины, открытые Гаутамой Буддой в результате длительного и упорного размышления о сущности трёх главных врагов человеческой жизни – старости, болезни и смерти. Вопрос, на который пытался найти ответ Будда, состоял в том, как преодолеть эти фундаментальные трагедии, сопутствующие любому человеческому существованию, как достичь освобождения. «Основу буддийского вероучения составляют «четыре благородные истины». Это истина о том, что существует «страдание» (санск. «дукха»); истина о том, что существует причина страдания; истина о том, что существует возможность пресечения страдания, и, наконец, истина о том, что существует путь, который ведет к пресечению страдания.» [1, с. 34] Таким образом, уже в самой своей основе, буддизм указывает на необходимость внутренней работы над своим сознанием, так как решение жизненных невзгод не находится где-то извне, а состоит в изменении своего сознания с состояния страдания, которое является результатом нахождения в мире сансары, до состояния счастья, которое знаменуется выходом из сансары и достижением нирваны. В связи с этим, в буддийской философии, учёными и мыслителями большое внимание отводилось разработке учения о сознании – нужно было понять, как оно устроено, чтобы найти способы его преображения из сансарического в нирваническое. Можно говорить, что таковое учение – представляет из себя краеугольный камень буддизма, изложенный прежде всего в таком фундаментальном философском произведении как гл. I и II «Абхидхармакошы» Васубандху [2], которое заложило основу для дальнейшего развития понятия сознания на протяжении становления буддийской философии в так называемых четырех философских школах - вайбхашика, саутрантика, йогачара и мадхьямака, в ходе которого понятие сознания переосмысливалось, приобретало черты более зрелых форм созерцания. Как пишет Геше Чжамьян Кенцзе: «Без понимания закономерностей процесса познания в виде систематизированных актов ума невозможен путь к пробуждению.» [3, с. 75]

Как было отмечено ранее, буддизм представлен в 4 философских школах, дошедших до наших дней, который образуют два основных мировых направления – Тхераваду (учение старцев) и Махаяну (великая колесница). Тхеравада включает в себя вайбхашику и саутрантику, а Махаяна йогачару и мадхьямаку. В основе разделения на данные направления лежит присущее Махаяне стремление культивировать у своих адептов особую установку сознания, которую можно назвать альтруистической. Речь идет об особом характере сотериологической реализации – принятии боддхичитты как особого обета так называемых боддхисаттв: «да стану я Буддой во благо всех живых существ.» [4, с. 55] В отличие от Махаяны, Тхеравада провозглашает путь архата – человека, нацеленного на личное спасение, и это можно охарактеризовать как эгоистическое установку, в своей основе, хотя бы для этого и нужно было помогать другим живым существам.

Вайбхашику принято считать наивным реализмом. Иными словами вайбхашику называют сарвастивада – это санскритское слово состоящее из двух корней: «сарва» – все и «асти» – есть. То есть мир, согласно вайбхашике, существует сам по себе, независимо от сознания, а сознанию отводится второстепенная роль. В саутрантике уже присутствует момент переосмысления роли сознания и повышение его значимости в аспекте формирования феноменального опыта, однако и здесь внешний мир объективирован. «Воспринимающий, или упалабдхри, – это виджняна, и субстрат сознания (читта, или ум) – постоянен. Память – это читтадхарма, или качество читты. Объектами, действующими на органы чувств, являются рупа (цвет или форма), вкус, запах осязание и звук. В соответствии с существованием пяти видов объектов, действующих на органы чувств, мы имеем пять орагов чувств. После восприятия внешний объектов, индрии пробуждают читту, или ум, и возбуждают виджняну, или сознание. Эти индрии, которые воспринимают объект, по своей природе материальны» [5, с. 286]. Сознание в учении саутрантиков приобретает способность конструировать реальность, а не быть пассивным способом его отражения. Если говорить языком кантовской философии, саутрантики отрицают возможность познания «вещи в себе». Таким образом, можно проследить постепенное смещение акцента в понимании природы сознания с наивного реализма вайбхашиков, где сознание несёт функцию чистого отражения, до постепенного увеличения роли сознания в формировании феноменального опыта – вплоть до провозглашения его главным источником опыта в школах Махаяны. Если в саутрантике стало возможным ставить под вопрос существование объективного мира, хотя это и не было сделано, то, начиная с йогачары, мир стал рассматриваться целиком как нечто производное от идей, заложенных в сознании, как то, что разворачивается из него самого представляет из себя некую проекцию. «Согласно философии йогачаров, именно *манас* как мотивирующая, интенциональная и оценочная сфера самосознания является источником того, что называется «эмпирическим самосознанием», наподобие ведангийского «внутреннего органа», тогда как пять «ментальных факторов» - осязание, внимание, ощущение, познание и воля – формируют видимость постоянного эго... Хотя в «сознании-хранилище»

хранятся семена всех десяти ступеней, именно *манас* подбирает *дхармы*, соответствующие каждой отдельной ступени, с которыми, оказывается связанным индивид, и которые формируют пространство его экзистенциального жизненного опыта» [6, с.158].

Таким образом, мы можем проследить процесс постепенного углубления в вопрос о сущности сознания и его роли в формировании опыта на протяжении всего развития буддийской философии. Начиная от вайбхашики, с её наивным реализмом, существует тенденция всё большего наделения сознания конструктивной функцией, превращение его из пассивного отражения в активный созидательный источник мира. Вопрос состоит в том, можно ли рассматривать данную тенденцию как некую закономерность развития любой метафизики сознания, начинающей свой путь от любых форм наивного реализма? В этом может иметь место диалектическая предопределенность, подталкивающая философов к постановке и решению проблемы сознания определенным образом. Данный вопрос может быть предметом дальнейших исследований.

Литература:

1. Буддизм в культурно-конфессиональном пространстве России: монография / М.С. Уланов, В.Н. Бадмаев. – Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2021. – 214 с.
2. Васубандху. Энциклопедия абхидхармы, или Абхидхармакоша. Раздел I. Дхатунирдеша, или учение о классах элементов. Раздел II. Индриянирдеша, или учение о факторах доминирования в психике / пер. с санскрита, введ., комм. и реконструкция системы Е. П. Островской и В. И. Рудого. М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 1998. 670 с.
3. Ум и знание. Традиция изучения теории познания в Гоман-дацане тибетского монастыря Дрэпун. – 2-е изд., испр. / Введение, перев. с тибетского Р.Н. Крапивина. – СПб.: Нестор-История, 2010. – 306 с.
4. Бардуева, Т. Ц. Значение феномена бодхичитты в буддийской практике / Т. Ц. Бардуева // Вестник Бурятского государственного университета. – 2012. – № 14. – С. 55-57.
5. Радхакришнан С. Индийская философия. М., 1993. Т.I. С. 328.
6. Аудриус Бейнорюс (2005). Понятие «сознание-хранилище» у Васубандху. Историко-философский ежегодник, (2004) – С. 149-167.

УДК 82-1

«ҚИССА ҚЫРЫҚ УӘЗІР» ДАСТАНЫНДАҒЫ ПАТШАЛАР БЕЙНЕСІ

Сайлаубаева Г.Л.

«7M02313 – Филология» мамандығының 2-курс магистранты

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., аға оқытушы Карбозов Е.К.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: sailaubayeva.g@mail.ru

«Қисса қырық уәзір» дастанының оқиғасы – «Жеті уәзір, бір кәнизак туралы» деген «Мың бір түн» ертегілерінің желісі бойынша жазылған әңгімемен, «Готынама» шығармасындағы жеті уәзір яки шаһзаданың бір кәнизак үшін бақытсыздыққа ұшырауы жайындағы» әңгімелермен мазмұны жағынан сарындас болып келеді. Бұл дастанның құрамына енетін хикая, аңыз, әңгімелерді алғаш рет жүйелеп дастанға айналдырған – Шайқызада Ахмет Мысыры болып табылады. Оның бұл кітапты 1421-1451 жылдар аралағында жазғанын, Каюм Насыри деген кісі бұл кітапты 1868 жылы татар тіліне аударып, Қазан қаласында бастырғандығы және осы кітаптың 1900 жылға дейін 8 мәрте басылғанын ғалым А.Қыраубаеваның еңбегінде көре аламыз.

Дастанда дін тарихынан, пайғамбарлардың өмір жолынан алынған аңыз-әңгімелер молынан орын тапқан. Мәселен, әйелдің 4-хикаясында, уәзірдің 5-әңгімесінде пайғамбар туралы, әйелдің «Сиса» атты әңгімесінде Мұса мен Хызыр пайғамбар туралы, 4-уәзірдің айтатын «Балғым-Бағур» атты хикаятында Мұса пайғамбардың дін жолындағы күресі сөз болады.

Дастандағы әртүрлі хикая, әңгімелерде тек пайғамбарлар ғана емес, сонымен қатар өмірде болған өзге де тарихи тұлғалар жайлы баян етіледі. Һарон Рашид, Махмұт сұлтан сынды ел басқарушылар, Әбулғасина, Лұқпан хакім секілді әлемге танымал ғалымдар мен атақты адамдар туралы тарихи аңыздарға құрылған әңгімелер мен хикаялар кездеседі. Дәлірек айтатын болсақ, «Һарон Рашид пен қария» (9-уәзір айтқан әңгіме), «Махмұт сұлтан хикаясы» (16-уәзір айтқан әңгіме, «Махмұт сұлтан мен уәзірі Айас туралы» (12-уәзір айтқан әңгіме), «Әбулғасина» (28-хикая), «Патша Сүлеймен туралы» (27-уәзір айтқан әңгіме), «Лұқпан хакім туралы» (15-уәзір айтқан әңгіме) атты хикаялар.

Дастанда есімі аталатын тарихи тұлғаның бірі – Һарон ар-Рашид – Аббас әулетінен шыққан бесінші халиф болып табылады. Һарон Рашидтің тұсында Византия мен арабтар арасындағы ұзаққа созылған соғыс жалғасып жатты, сонымен қатар, ғылыми деректерге көз жүгіртсек халифатта ауыл шаруашылығы, қолөнер, сауда және мәдениет едәуір дамыды делінеді. Сондықтан да, тарихи тұлға ретінде қарастырып отырған Һарон Рашид есімі халық аузында әртүрлі ертегі-жыр, аңыз-әңгімеге айналып кеткен.

Ортағасырлық шығыс билеушісі жайындағы аңыздарға сүйенсек қарапайым адамның кейіпіне еніп, адамдардың не ойлайтынын, солардың тіршілігін көзбен көріп, мұң-мұқтажын білу үшін сарайдан кетіп, халықты аралаған екен. Ол көбіне өзінің көмекшісі Джафар Бармакидтің еріп жүруімен Бағдат көшелерінде саудагердің атын жамылып жүрген. Яғни, ертегі кейіпкеріне айналған патшаның нақты тарихи прототипі – «Мың бір түнен» бастап идеалдандырылған бейнесінен мүлде өгеше Бағдат халифасы 763-809 жылдары өмір сүрген Харун- ар-Рашид. Жалпы «Рашид» сөзі араб тілінен аударғанда «әділетті» дегенді білдіреді, тиісінше оның образы дана, әділетті билеуші ретінде сипатталған.

Харун идеал патша ретінде тарихқа енген. Дегенмен, аңыз-ертегілердегі жеке тұлғаның өзінің шынайы бейнесімен ортақтығы аз екенігін ғалымдар айтып жүр. Аңыздарда Харунның ұзақ уақыт бойы таққа отыруы, оның іс жүзінде ешқандай күшке қатысы жоқ екендігі туралы, мұсылман мемлекеттілігінің негіздерін шайқалтқан көптеген басқыншылықтары туралы бірде-бір сөз жоқ деп айтуға болады. Керісінше көптеген аңыздарда Харунның қарапайым адамның тағдырына деген қызығушылығы, оның Бағдаттағы көпестер, ақындар мен қолөнершілердің істеріне қатысуы, оның қара халыққа көмектесуге асығыстығы, әділеттілікті қалпына келтіруі баяндалады.

Харун Рашидтің бейнесі әдебиетте және тарихта оның аңыздық бейнесі мен прототипі қатар жүріп, екі жағынан талданады. Ақылды халифа және бақытсыз билеуші, өнердің талғампаз білгірі және өмірді құртушы, ұлы монарх және өз империясын қиратушы – бұның бәрі бірегей адам, өткеннің ең таңғажайып әрі түрлі кейіптегі кейіпкерлердің бірі. Тарихшылар бұл кейіпкердің, 22 жасында халифа болған Харун қызықты өмір жақсы көргеніндей жақсы билеуші бола алмағандығын айтады. Жас кезінде оның бойынан ешкім нағыз жауынгердің қылығын көрмеу, күлкіге айналған. Жомарт, білімді болып, өзі ақын болып ақындарды жақсы көрген, бар уақытын той мен ойын-сауықта өткізетін болған. Және ол ешқашанда билікке ұмтылған емес, ол ел есінде ерекше ұялшақтық қасиетімен сақталға, адамның бетіне тікке қарай алмаған деген деректерді кездестіреміз.

Харунның Джафармен бірге ер аралайтын образы – таза әдеби бейне. Шын мәнінде, ар-Рашид Бағдатта тұруды ұнатпаған, тіпті оны құртудағы шапқыншылықтары болған, оның ыстық ауа райын жақтырмай «бу бөлмесі» деп атап, Ефраттың жағасында тұрған Ракканы артық көрген. Бірақ Харунның нақты өмірде тек жаман адам болды деп айтудан аулақпыз. Өзінің көңіл көтерумен сүрген жеңіл өміріне қарамастан, Харун үлкен тақуалық танытып, басқа халифаларға қарағанда Меккеге сегіз мәрте қажылық жасаған. Ол күн сайын жүз садақ жасап, кедейлерге мың дихремді таратып, жұма күндері өзінің хатшылары жазған уағыздарды үнемі айтып отырған. Қортындылай келе, «Қырық уәзір» дастанындағы Харун Рашид жайлы хикаядағы басты кейіпкер образы ел аузында сақталған көркем образдан алшақтамайды. Тарихи кейіпкер болғанымен, оның бейнесі өзгешеленіп, нақты тарихтан алыстап, әдеби образға айналған.

Шығыс әдебиетінде кең тараған, ақылды, дана, көп жасаған, көпті көрген қарт бейнесінде сипатталатын, жағымды тарихи тұлғаның бірі – Лұқпан хакім. Лұқпан туралы әңгімелер исламға дейінгі араб ауыз әдебиеттерінде де көп айтылған. Осылайша, Лұқпан бейнесі ақылды әрі көреген қарттардың жиынтық бейнесіне айналып, бірте-бірте оның атына сан түрлі қызық, жанама әңгімелер қосылған. Соның бірі «Қисса қырық уәзір» дастанындағы 15-уәзірдің айтқан әңгімесі. Дастанда Лұқпан хакімнің дәрігерлік, сәуегейлік қасиеті жайлы баяндалады. 15-уәзірдің әңгімесіндегі Лұқпанды таныстырған жолдарына зер салсақ, оған тең келер дәрігердің жоқтығы, кез-келген дерттің шипасын табатындығын айтып мақтайды:

Онан басқа дәрігерлер бекер еді, Оның даңқы дүнияға жетер еді. Әгар келсе қасыңа Лұқпан дәрігер,
Аруыңа бір дәрмен етер еді [1, 157].

Лұқпан Хәкім – айдай әлемге есімі етене таныс ғұламалардың бірі. Белгілі адам болғанымен, Лұқпан Хакім ешқандайда байлығы асып-тасыған шынжыр балақ шонжар, халыққа төрелік айтқан қазы, ел билеген сұлтан болған емес. Ол заузатынан құл болған адам деседі. Тарихи деректерге сүйенсек, Лұқман Хакім – Азар әулетінен шыққан [Аюб пайғамбардың](#) нағашы апасынан туған, [Аллаһ](#) тағала мол ғылым мен хикмет берген діни нанымдар мен үкімдерге [пәтуа](#) айтатын, жолы тура, ойы терең адам. Жастайынан [Дәуіт пайғамбардан](#) тәрбие көріп, тағылым алған екен. Өзінен көп өнеге, үлгі, насихат қалған. Өз ұлына айтқан ақыл-насихаты Құранда баяндалып, ел арасында кең тараған. Есімі Құранда екі жерде аталған, пайғамбар емес, ұзақ жасаған аса дана, табиғат кісі болған. Лұқман – жалпы көзқарас бойынша пайғамбар емес, дәрігер болған. Оның отбасы жайлы да және басқа ғұмырнамасы, еңбектері жөнінде мәлімет баршылық деп айта алмаймыз. Бізге ұлына айтқан өсиеттері, тәрбиеге шақырар азды-көпті нақылдары жеткен. Құран Кәрімде Лұқман Хакімнің атымен аталатын сүре бар. Аталмыш сүреде Аллаһ тағала Лұқман Хакімді былайша: «Негізінде Лұқманға шүкірлік етуі үшін даналық бердік. Кім шүкірлік етсе өзі үшін шүкірлік етеді. Ал кім күпірлік етсе, Аллаһ еш нәрсеге мұқтаж емес, Аллаһ мұңсыз әрі мақтауға лайықты» – сипаттайды. Ал Лұқман Хакімнің мазары [Палестинада](#), [Рамла](#) қаласына жақын жердегі [Сарфанд](#) ауылында деп айтылады.

«Рабғузи» қиссаларында ауыз әдебиетінде айтылатын Лұқпан туралы бірнеше әңгіме, хикаялар «Лұқпан хакім» деген атпен берілген. «Рабғузи» қиссасындағы «Лұқпан хакім» жайындағы хикаяттардың оқиғалары өте қызықты, тартымды боп келеді. Лұқпан туралы хикая, әңгімелер халық аузында ерте заманнан айтылып, бізге дейін жетіп отыр. Солардың біразы қазақ арасында да кең тараған. «Рабғузи» қиссасындағы хикаяттың біреуін (6-хикаят) жырау Р.Мәзқожаев 1946 жылы халық аузынан жинап, жазып алып, кітапхана қорына тапсырған «Қазақ ертегілері» атты кітапқа «Әкім Лұқман туралы» ертегі кірген. Қазақ фольклорында Лұқпан атына байланысты айтылатын

бұлардан басқа да аңыз, ертегілер кездеседі. Мысалы: «Лұқпан ата мен Әділ», «Әкім Лұқман туралы» және тағы да басқа.

Оның әдеби образы – қазақ, өзбек, түрікмен халықтары ертегілері мен [хикаяттарында](#), жалпы шығыс халықтарының [фольклорында](#) жан-жақты сипатталған. Көп ізденіп, терең білім алған ол халқының қамқоршысы және шындықты жақтап өткен әділетті жан ретінде баяндалады. Ел арасында “Лұқпан хакім мың жасапты” деген де аңыз бар. Осыған орай Лұқпан Хакімнің берген жауабында: “Жақсы жандармен дидарласып, сұхбаттасқанда жасыма жас қосылады” – депті. Лұқпан Хакім атына қатысты Гректің атақты мысалшысы [Эзоптың Сирияда](#) шамамен XII ғасырға тән араб тіліне аударылған қырыққа жуық мысалы тараған. Түркі халықтарының ертедегі аңыздарында Лұқпан Хакім [Ескендір Зұлқарнайынның](#) кеңесшісі әрі дәрігері деп те айтылады. Шығыс аңыздарында Лұқпан Хакім бірде [Йемен](#) патшасы, кейде [әулие](#) деп аталса, енді бірде [абиссиниялық](#) құл деп айтылады. Орта ғасырдағы араб оқымыстылары Лұқпан Хакім тарихта болған адам деп жазады.

«Қисса қырық уәзір» дастанының 28-хикаясында Әбуғалисинаға да қатысты оқиға баяндалады:

Бір күні Әбілғалисина келген екен,
Маслихат патшаменен қылған екен.

Патшаменен екеуі әңгіме айтып

Тышқанды кеңес қылып тұрған екен [1, 284].

Патшаға тышқаннан қалай құтылу жоспарын айтып, оны өз мақсатына жеткізуге тырысады.

-Қылайын бір қайранды енді бұған,

Окуменен ғажап қыл дедің маған.

Тышқанға бір ғаламат мен қылайын,

Айтатын насихатым тағы саған [1, 284].

Осы жолдарды назарға ала отырып, «Әбуғалисина кім?» – деген сұраққа жауап берейік. Дастанда Әбуғали деп аталып, дәрігер, емші, әулие ретінде сипатталатын кейіпкер шын өмірде болған, есімі ғылымда алтын әріптермен сақталған тарихи адам болған. Дегенмен бұл хикаяда тарихи иұлғаның образы толық ашыла қоймаған. Әли әл-Кұсайын ибн Абдаллах ибн әл-Хасан ибн Әли ибн Сина – Бұқар қаласының маңайындағы Афшана деген жерде 980 жылы, тәжік отбасында дүниеге келген. Оның әкесі өз заманының әрі ауқатты, әрі мәдениетті адамы болған. Ибн Сина жан-жақты ғалым болған. Ол физика, математика, астрономия, химия, философия, логика, медицина туралы аса көлемді еңбектер жазып, аса бағалы жаңалықтар ашқан. Сонымен бірге мемлекет басқару, ел билеу, әскери іс, ғылымдарды саралау, музыка, семья және неке жайында да толып жатқан жаңа пікірлер айтқан. Ең ақыры ол поэзиямен де шұғылданып, өз артына өлмес өлеңдер қалдырған, бірнеше ғылымды қатар меңгерген ерекше адам болған.

Оның ең күрделі туындысы – «Дәрігерлік ғылымның каноны» («Китаб әл-канун фи-т-тибб»). Бұл – көлемі 200 баспа табақ, 5 кітаптан тұратын медициналық энциклопедия. Күллі Шығыс пен Батысқа Ибн Сина осы кітап

арқылы бес-алты ғасыр бойы медицина ғылымының дара жетекшісі, дәрігерлердің ұлы ұстазы болды, «медициналық ханзада», «Шейх-ур-райс» деген ұлы есімге ие болған.

Кез келген ақын, жыршы не жазушы қолында бар деректі әдеби шығармаға айналдыра отырып, өзінің қиялына ерік беріп, өзінше дамыта пайдаланады Соның негізінде бір дастанның бірнеше варианттары түзілген. Және бір кейіпкер бірнеше шығармаға арқау болады. Мәселен, «Әбулғасина, Әбілхарис» дастанының да басты кейіпкері – Ибн Сина. Дегенмен, шығарманың сюжеттік құрылысын ойдан шығарылған қиял-ғажайып оқиғалар, ертегілік мотивтер құрайды, яғни, дастанның негізгі қаһарманы тарихи тұлға болғанымен, тарихи шығарма емес. Парсы дәрігері, ғалым, фиолософ, ақын Әбу Әли Ибн Сина –Иран мен Орта Азияда өмір сүрген, математика, астрономия, философияны меңгерген. Әртүрлі билеушілердің қол астында қызмет атқарған дәрігер, уағызшы болған Ибн Синадан дастандағы бас кейіпкер образы өзгеше сомдалады. Қиссада ол – дәрігер де, ақын да, ғұлама да емес, асқан сиқыршылығымен көзге түскен, керемет тылсым күш иесі ретінде бейнеленеді. Яғни, дастандағы кейіпкер тарихи ғұмырнамадағы хакім, ғалым, әулие, елші, елбасы тұлғасынан біраз ауытқып, ислам дінінен терең білімі бар, жын мен періні дегеніне көндіретін ғажайып оқиғаларға тап келе беретін рақымды оқымысты бейнесінде суреттеледі. Көшпелі халықтың дәстүрлі эпикалық жырларындағы жиі кездесетін батырлық, қаһармандық сарын мұнда кездесе бермейді. Алайда бұл шығармада ислам [шариғатының](#) құндылықтарына түбегейлі бет бұрған [мұсылман](#) елдерінің әдет-ғұрып, дәстүр-салт, мінез-болмыстары жеткілікті баяндалған.

«Әбулғасина, Әбілхарис» шығармасында оның ғажайып сиқыршылық қасиетімен қатар, адами қасиеттері аса жоғары бағаланып, дәріптеледі. Яғни, оның прототипі дастанда өте рақымшыл, әлсіздердің қорғаны, әділдіктің жақтаушысы, мейірбан адамның образын құрайды. Дастанды оқып отырып, Әбуғалисинаның дұшпандарды ақылынан алжастырып, есінен таңдырған, біршама шақырым, айшылық жерге қас пен көздің арасында жетуі секілді іс-әрекеттерге куә болып, бұл басқа Ибн Сина емес пе деген күдік туады. Дегенмен, ғалымның ғылыми мұрасы қолға толғымен жетпегенімен, жаһаннамға есімі таралып үлгерді. Ғылым мен білімді қастерлеген халық арасына, ол жайында аңыз-әңгімелер тарап, дастанның тууына себеп болған. Әлеуметтік әділетсіздіктен шаршаған халық әділ билеуші мен қайырымды сиқыршыны аңсайды. Соның негізінде қиялдың жетегінде өмірде болған сондай асыл қасиеттерге ие тарихи тұлғаның образы алынып, көркем кейіпкер дүниеге келеді. Сондықтан дастанда Ибн Синаны әділдік пен рақымшылдықты күзеткен қорғаушы бейнесінде жырлап, есімін көкке көтеріп дастанға қосып, фольклорлық образ ретінде сомдалған.

Тарих толқыны дарындылар мен данышпандарға, табандылар мен ержүректерге кенде болмаған. Әр елдің жасалу барысында, өмірлік тарихында, қым-қуат оқиғалардың басында бітім-болмысы алуан түрлі тұлғалар болғаны да аян. Тарих беттерінде жағымды із қалдырған тұлғалармен қатар жағымсыз қаһармандар есімдері де жазылған. Түрік-ислам дүниесінің мол мұрасы

қамтылған шығыстық қисса-дастандарда да әртүрлі оқиғалар көрініс тауып, ел мәдениетінің сан ғасырлар тарихы бейнеленген. Тарихта болған оқиғалармен қатар бүгінгі таңда тарихи тұлғаға айналған ел қайраткерлерінің қызметі, олар туралы сақталған аңыздар да қисса мазмұнына арқау болып, есімдері дастандарда көрініс тапқан.

Тарихи тұлға тұжырымдамасы әдеби және қоғамдық дамудың маңызды үрдістерін білдіретін әдебиеттің көркем жетістігі болып табылады. Шығыстық қисса-дастандардың мазмұнын, ондағы кейіпкерлер жүйесін талдай отырып, ондағы қаһармандар тек қиялдан туған персонаждар емес, шығармаға біздің заманымызға дейін өмір сүрген ғұламалар, патшалар, әулиелер мен діни қайраткерлер арқау болғанын байқаймыз. Әрине, нақты шындық өмірде болған бейнесі дәл солай алынбағанымен, олардың ерлік істері, адамгершілік қасиеттерін дәріптеу үшін бірте-бірте әдеби образға айналған. Тарихи бейнелердің көркем жаңаруы дербес мінездемелер шегінен шығып, философиялық мәнге ие болған. Өмірде болған кейіпкерлер жайын айтқанда, оқиғаның өзегі негізінен өмірде болған оқиғаның аясында алынып, соған қатысты ел аузында сақталған аңыз-әңгімелер шығарма сюжетіне арқау болған. Түрік-ислам дүниесінің мол мұрасы қамтылған шығыстық қисса дастандарда да тарихи тұлғаға айналған қайраткерлердің қызметі, өмір жолы, олар туралы сақталған аңыздар қисса мазмұнына арқау болып, көп жағдайда үлгі насихат беру мақсатында есімдері дастандарда көрініс тапқан.

Шығыстық қисса-дастандарды зерттеуде қазақ даласында көптеген еңбектер жазылып, фольклор, әдебиеттанушы ғалымдар өз талдауларын жүргізген. Атап айтатын болсақ: М.Әуезов, С.Мұқанов, М.Ғабдуллин, Б.Кенжебаева, Қ.Жұмалиев, Х.Сүйіншалиев, А.Қыраубаева, Н.Келімбетов, Ө.Күмісбаев, Б.Әзібаева және т.б. Зерттеуші, академик С.Мұқанов өз зерттеулерінде қисса-дастандарды қазақ жеріне иран, араб, шағатай сынды тілдерден енген деп көрсетіп, эпикалық түрге жататын көркем әдебиеттің жанры ретінде қарастырады.

Ұлттық төл фольклорымыздағы дастандармен салыстырғанда шығыстық қисса-дастандар біраз оқшауланып, біршама айырмашылықтар көрініс тапқан. Дәлірек айтатын болсақ, шығыстық дастандарда оқиға Иран патшалығының айналасында, үлкен мемлекет ішінде, патша сарайында, шаһарда, аңыздардан белгілі, қазаққа тансық ежелгі Шам, Мысыр, Бағдат секілді елді-мекендерде орын алса, дәстүрлі қазақ дастандарда көп жағдайда сарғайған сайын дала, тау іші, қамыс арасы негізгі мекендік қызмет атқарады. Сонымен қатар, кейіпкерлер, олардың есімдері де бір-бірінен ерекшеленіп, басынан кешкен оқиғалар да айырықша болып келеді. Дегенмен, ұқсас сарындар да жоқ емес, оқиғаның басты қаһарманы ретінде патша, оның жалғыз перзенті, уәзірі, басты кейіпкердің сүйген жары танылады. Қисса-дастандарда пайғамбарлар мен халифтер, сахабалар мен діни қайраткерлер, қарама-қарсы кейіпкер ретінде – исламға қарсы елдер, басқа бір патшалықтың адамдары, енді бірде дию, пері сынды мифологиялық кейіпкерлер мен әртүрлі мақұлықтар образы көрінеді

Әдебиеттер тізімі:

1. Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: «Фолиант», 2004. Т. 8: Хикаялық дастандар. – 2004. – 428 б.
2. Қыраубаева А. Қазақ әдебиетіндегі шығыстық қисса-дастандардың түп-төркіні мен қалыптасуы. – Алматы: ҚазМҰУ, 1997 ж.
3. Бисенбаев П.Қ. Шығыстық қисса-дастандар: нұсқалары мен типологиясы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 144 б.
4. Рыжов К. В. Все монархи Древний Востока: Справочник. – М., «Вечер» 2006.

УДК 81'373; 001.4

**ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫНЫҢ
ЭТИМОЛОГИЯСЫ**

Нұрасыл Сыздықбек

1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымд.проф. Копбаева Ж.С.

*Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: nsyzdykbek@list.ru

Аннотация. Осы мақалада жер-су аттарының этимологиясы сөз етілген оның ішіндегі Түркістан облысындағы жер-су этимологиялық атаулары жан-жақты қарастырылған, әсіресе (Арыс, Қарнак, Қозмолдақ, Ленгер, Қарақыр) атаулары нақты зерделеніп, белгілі бір ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып жазылған.

Түркістан облысындағы атауларының шығу тарихы, негізгі көне тарихи атауы және оның мағынасы көрсетіліп, ғалымдардың зерттеулері жазылған.

Түйінді сөздер: Түркістан облысы, этимология, топонимика, жер, су.

Abstract. Etymology of land-water names is discussed in this article, including the etymological names of land-water in Turkestan region, especially (Arys, Karnak, Kozmoldak, Lenger, Karakyr) names were carefully studied and written based on the research of certain scientists.

The history of the origin of the names of the Turkestan region, the main ancient historical name and its meaning are shown, and the researches of scientists are written.

Key words: Turkestan region, etymology, toponymy, land, water.

Жер-су аттарының шығу тарихы мен мағынасын білу әр адамға қызық. Әсіресе, өз туған елді-мекендеріміздің атауларының шығу тарихын зерделеу,

әрбір атаудың мән-мағынасын ашу, туған өлкеге деген ыстық ынта, отансүйгіштік сезімді күшейтпек. Осы жер-су аттарының жай-жапсарына үңіліп, шыққан тегінен сыр шертетін ғылым, әдетте, этимология деп аталады.

Этимология – тарихпен тығыз байланысты диахронологиялық құбылыс. Сондықтан тарихи фонетикасыз және алуан түрлі атаулардың түбір тұлғасын анықтап алмайынша, нақты нәтижеге ие болу мүмкін емес. Топоним, антропоним, этнонимдердің этимологиясын айқындауға дәстүрлі әдіс, тәсілдермен қоса кешенді, тарихи-салыстырмалы, тарихи типологиялық, құрылымдық-морфологиялық, семантикалық, компоненттік, талдау және де басқа амалдарды қолдану нақты нәтижелерге қол жеткізеді [1,35 б.].

Қазақстан елді мекендерінің жер-су атаулары, яғни ғылыми тілмен айтатын болсақ, топонимдері халықтың сан ғасырлық тарихынан сыр шертеді. Демек, белгілі бір өңірдің топониміне қарап сол өңірде мекен еткен ұрпақтың тарихы туралы, тіршілік көзі жайында, ой-өресі хақында, тіптен сезім сұлулығына дейін хабардар болып, ой түйге мүмкіндік береді.

Тарихи жер атаулары қаншама ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, жалғасын табуының негізінде халықтың: «Жер-судың аты– тарихтың хаты» деп қысқаша тұжырымы қалыптасқан. Өйткені тарихи топонимдердің туындауында белгілі бір тарихи оқиғаның негізі жатады, соған орай негізгі нысан ретінде халық санасында сақталып бізге жеткен тарихи атаулар болып табылады.

Топонимика – мыңдаған жылдар жемісі. Жер-су, елді мекен атаулары халқымыздың бай тілі негізінде жасалып, халық тарихымен байланысты дамиды. Топонимикалық атаулардың өмірінің тарихы, әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің жай-жапсары анық та айқын көрініс береді. Топонимикалық атаулар белгілі бір оқиғалардың мерзімін меңзеуі арқылы тарихи дерек көзінің сырын саралап, танып-білуге септігін тигізеді. Олай болса, топонимдер – «жердің тілі, жазылмаған кітабы» ғана емес, сонымен қатар жер тарихы мен ел тарихын танытар, оның өмірінен сыр шертер тарихи шежіресі.

Қазақстанда топономика саласы кеңінен зерттеле бастады. Қазақстан топонимиясын зерттеуде ғалым А.Әбдірахманов үлкен еңбек сіңірді. "Қазақстанның жер-су аттары", "Қазақстан этнотопонимикасы" монографиялары мен көптеген мақалалары, одақтық, республикалық, аймақтық, ғылыми конференциялардағы баяндамалары халық назарын аударып, еліміздегі топонимика ғылымын одақтық деңгейге көтерді.

1990 жылы А.Әбдірахманов, Т.Жанұзақов, А.Сапарбеков және басқалардың бірлескен авторлығымен Қазақстанның географиялық атауларының сөздігі сериясымен Жезқазған облысына арналған бірінші томы басылып шықты. Сөздік 5000-ға жуық қалалар, аудан, ауылдық кеңес және олардың орталықтары мен физика-географиялық нысандардың аттарын қамтиды [2].

Әрине, бұл саланы зерттеп, әр жер аттары сырына үңілген ғалымдар баршылық. Бірақ осы шағын мақалаға бәрін сыйдыруға оның көлемі көтермейді.

Дүниеде су аттары көп, біздің Қазақстан одан кенде емес. Қазақ жерінің ойы, қыры, тауы, даласы, көлі, өзен-бұлақтары қысқасы сан-салалы табиғат көріністерінің әрбір аттамы атаусыз емес. Бұл жұмыста Түркістан өңірі және Түркістан облысына тән топонимдерді түгел қамту мүмкін емес. Сондықтан жоғарыда айтқанымыздай тек кейбір атауларды ғана қарап, олардың этимологиясын тілге тиек етеміз. Түркістан облысына тән топонимдерінің құрылысы жағынан алғанда бір сөзден және екі сөзден келеді, ал үш сөзден жасалған топонимдер сирек.

Қазақ топонимдерінің этимологиясын зерттеу барысында жалпы тіл білімінде, сондай-ақ түркітану мен қазақ тіл білімінде жарық көрген ғылыми – теориялық еңбектерге үнемі сүйеніп, оларды басшылыққа алып отыру абзал іс болмақ. Осымен қатар, халық аңызына сүйенудің де өзіндік орны барын ескерген жөн. Алайда жалған этимологияның да сырына назар аударуды естен шығармау керек. Мәселен, **Самсы** атауының нысанын бұлақ аты деп дұрыс көрсете отырып, <ескі түркі тілдеріндегі чам//шам (лай, құрым) мәніндегі атаудың с дыбысы арқылы айтылуы, қырғыз тіліндегі ол сипатты өзен-бұлақты Чамбыл аққан су дейді [3, 36 б.].

Түркістан облысында **Арыс** деген елді мекен бар. Осы Арыс атауының қайдан шыққандығы туралы сөз етсек, белгілі ғалым Т.Жанұзақов Арыс сөзінің шығу тегі жайлы былай дейді: «**Арыс** (Арысь) – Түркістан облысындағы ұзындығы 346 км., су алабы 13870 км ағынды өзен. Арысқа бірнеше өзен құяды. Олар: Ақсу, Бадам, Машат, Жабағылы су, Қарағашты, Орбұлақ, Кабылсай. Осы өзен бойындағы Арыс қаласы 1956 жылдан бері өсіп, көркейіп келеді.

Қызылорда облысында, Бетпақдаланың батысында ащы-тұзды, алабы 173 шаршы көл аты да – Арыс. Арыс атауы - көне заманнан келе жатқан тарихи атау. Оның мән-мағынасын, шығу тегін тіліміздің сөз байлығына тән лексикадан іздеу өте қиынға соғады. Атаудың бірінші құрамындағы әр сөзі үнді-еуропа және орал-алтай тілдерінде аг - «зен» мағынасын білдірсе, екінші құрамындағы ыс тұлғасын да сол тілдердегі ос (-ус, -ас, -ыс) - «өзен, су» мәніндегі сөз екенін ғалымдар айтқан. Олай болса, «Арыс» атауының мағынасы «су, өзен» дегенге саятындай. Әлбетте, бұл болжам ғана. Оны анықтау, нақтылай түсу болашақ мамандардың, біз сияқты жас зерттеушілердің борышы болмақ.

Әділхан Байбатшаның айтуынша: «Арыс тайпасы б.д.д. V-IV ғасырлар шамасында Казак даласының қастерлі ұлдарының бірі Үйсін бытыраңқы сақ тайпаларын біріктіріп құраған Ұлы одақтың (жүздің) құрамына кірді. Ал Сырдарияны Эллиндер арыс тайпасының атына байланысты Аракс деген. Ал солтүстікте Арыскұм, Арыс көлі арқылы Ұлытау, Көкшетау өңіріне дейінгі аралықтары аймақты мекендеген Сақ тайпасы. Қазіргі Арыс өзені – Арыс көлі, құмы осы тайпалар мекендеп, атын қалдырған жер-сулар.

Геродот Сырдарияны Аракс өзені деп осы аймақты мекендеген Арыс тайпасына байланысты атаған» (Әділхан Байбатша, 63, 64, 65). Бұл құнды пікірдің маңызды екенін ескере отырып, болашақ зерттеушілердің өз жұмыстарында пайдаланары хақ [4, 13 б.].

Леңгер (Лангар) – Түркістан облысындағы қала. Бұл Орта Азия халықтарының көбінде жер-су аттары ретінде кездеседі. Мәселен, Өзбекстан Республикасында: Лангар, Хазрати Лангар, Катта Лангар, Кичик Лангар, Эски Лангар, Юкори Лангар, Паст Лангар деген атаулар бар. Көптеген туркі және иран тілдерінде «лангар» - «дарбазалардын ілгегі», «кемелердін закірі» деген мағыналарда колданылады. Бір ғажабы, «лангар» сөзі грек, латын, роман-герман, славян, балтық, иран, фин, араб, тағы басқа тілдерде түрлі вариантта колданылады да, бәріне ортақ «якорь» (закір) мағынасында жұмсалады.

Иран ғалымы Ф.З.Розенфельд бұл сөзді тарихи тұрғыдан зерттей отырып, оның бірнеше мағынаға ие екендігін анықтаған: «мүсәпірхана», «керуенхана», «қол бойындағы бекет», «емхана», «кеменін якорі», - дейді [5, 861-864 с.]. Орта Азия халықтарында «лангар», «лянгар» сөзінің негізгі мағынасы: «ибадатхана», «аялдау орны» дегенді білдіреді екен. Ал ұйғыр тілінде оның көне мағыналарының сақталғаны мәлім: «лангар» - үлкен жол бойындағы бекет, емхана, керуен сарай [6].

Жергілікті халықтар леңгер – «кеме закірі» деген мағынаға ие дегенді айтады. Оның көптеген мағынаға ие екенін топшылай келе және қала Ұлы Жібек жолының үстінде болғанын ескерсек, «жолаушылар аялдайтын жай», «керуенхана», «жол бойындағы бекет», «қонақүй» мағыналарына ие екендігін байқаймыз [1, 48 б.].

Қарнақ (Карнак) – Түркістан облысының Түркістан ауданындағы ауыл. Бұл атауға XI ғасырдағы әйгілі ғалым Махмуд Қашқари «Оғыз шаһарларының бірі»; «қарыны үлкен (қарнақ ер) кісі» деп түсінік берген. Бұдан соң Қарнақ атауы туралы жазылып, айтылған пікірлер аса көп болған жоқ.

Ғалым Е.Койшыбаев: «Сыр бойындағы елді мекен аты (оғыз тайпаларының көнедегі қаласы орнына салынған), этноним», - деген пікір айтты [1, 163 б.]. Ал Л.Каримова: «Карнак» топонимі кар және -нак (нок) -лак // -лок, -ла + к, лик, ли + к элементтерінің қосылуынан пайда болып, «қарлы жер» деген мағынаны білдіретіндігін айтады. Қарнақ атауының шығу тегі жайлы әлі де талай пікір болары сөзсіз. Біздің пайымдауымызша, атаудың бірінші компоненті кар сөзін түркітанушы Г.Е.Корнилов: «Түркі тіліне тән: көне бұлғар тілінде кар - «қала», «қорған», «бекініс», - деп дәлелдейді. Шубашкар - болгарская крепость, укрепленное селение, в имени которого шуаш - военный начальник + кар - «крепость» (там же). Үнді еуропа тілдерінде кар - «тас», ауғанша кар - «тау», «жартас», даргин тілінде гар - «тас». Атаудың екінші компонентіндегі нак қосымша деген де пікір бар. Орта тасырда сыртқы жаулардан қорғану үшін қала сыртына қорған салып, айнала-төңіректі қоршап тастау дәстүрінің басым болғаны тарихи деректерден белгілі. Демек, Карнак атауы «айнала-төңірек қоршалған, мықты бекіністі қала» мәнінде қойылған болуы мүмкін [1, 138 б.].

Қарақыр ауылы - Түркістан облысы, Мактаарал ауданындағы елді мекен. Мактаарал ауданындағы Нұрлыбаев атындағы кеңшар жерінде орналасқан.

Қарақыр – биік қырлы қыратты жер. Ол көз ұшынан қарауытып көрініп тұрғандықтан Қарақыр аталса керек. Халық арасында осы атаумен байланысты мынандай бір аңыз әлі күнге айтылады: «Ертеректе екі жас бір-бірімен тату-

тәтті ғұмыр кешкен екен. Сонда екеуі әңгімелесіп отырып: «Жаман айтпай, жақсы жоқ» демекші, бұл дүниеден өтсек, тәнімізді осы қырға қоялық», - деп уағдаласыпты. Ажалы жетіп, жарық дүниеден келіншегі өтіпті. Сөйтіп, алғаш рет осы Қарақырға әйелдің денесі қойылған екен», - дейді көне көз адамдар.

Бүгінде Қарақырдың жотасы бақилыққа көз жұмған жандардың ауқымды мазарына айналған.

Қозмолдақ ауылы – Түркістан облысы, Созақ ауданындағы елді мекен. Осы ауданның «Сызған» шаруашылығының орталығы ретінде белгілі.

Шежіреші Есіркеп Омірбековтің мағлұматы бойынша: «Осы жердегі Мыңжылқы шоқысының шатқалы мен етегінде бұрын қалың сәмбі тал өсіпті. Жергілікті тұрғын ел сәмбі талдан киіз үйдің уығын, керегесін жасайтын болған». Сәмбі талды отқа қыздырып иген, яғни ол отты, қоламтаны халық «қоз» деп атаған. Сейтіп, «бұл жерде биыл «қоз мол-ақ екен» деген ел сүйінішінің белгісі ретінде жер аты Қозмолдақ деп аталып кетіпті» деген халық анызы барын көреміз [1, 149 б.].

Міне, жоғарыда Түркістан өңірі және Түркістан облысындағы жер-су аттарын қарастыра келіп, олардың топонимика ғылымында ойып тұрып орын алатындығын, олардың этимологиясына көз жүгіртіп, қайдан шыққандығын, пайда болу негіздерін, тіпті кейбір ғалымдар еңбегіндегі жасалу жолдарын да баян еттік. Әлі де қарастырылмаған, атаулардың қайдан шыққандығы белгісіз елді мекендер қаншама. Олардың бәрін білу – біз үшін өте қызықты. Себебі бүгінгі өсіп келе жатқан біз, болашақ ұрпақ үшін өз елімізді қадірлеу, құрмет тұту, өсіп-өркендеп, білім алған, болашақта өмір сүретін аймақтағы елді мекеннің жер-су аттарын біліп өсу – біздің міндетіміз. Мақала авторының басты мақсаты да – осы аймақтағы жер-су аттарын тану, зерттеп-зерделеу арқылы жастар бойына отансүйгіш, елін, жерін сүю қасиеттерін қалыптастыру еді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жанұзақ Т. Қазақстан жер-су аттарының түптөркіні. – Алматы: Сөздік-словарь, ЖШС, 2010, 254 бет.)
2. <https://kopilkaurokov.ru/istoriya/planirovanie/zhierataularyieltarikhy>
3. Қойшыбаев Е. Қазақстан жер-су аттары сөздігі. 1985, 204 б.
4. Розенфельд А.З. Название «Лянгар» в топонимике Таджикистана // М-Л., Известия, изд. ВГО Серия №6 (72) – С.861-864.
5. Наджип Э.Н. Современный уйгурский язык. – М.: Издательство «Восточная литература», 1960. – 133 с.

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН – ЖАҢАША ӨМІР

Батырғали Б.

1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Тукебаева Ж.А.

*филология ғылымдарының кандидаты, қ.профессор
Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: janyl.bulanbaeva@rambler.ru

Аннотация. В статье рассматривается путь развития Нового Казахстана. Также для достижения этой цели «Стратегия Казахстан-2050» предусматривается личное мнение реализации одной из семи долгосрочных приоритетов государства.

Ключевые слова: Новый Казахстан, конкурентоспособность, теоремы рыночной экономики, либеральная экономика.

Аннотация. Мақалада Жаңа Қазақстанның даму жолдары қарастырылған. Сондай-ақ, осы мақсатқа жету үшін «Қазақстан-2050» Стратегиясында мемлекеттің жеті ұзақ мерзімді басымдықтарының бірін жүзеге асыру туралы жеке пікір қарастырылған.

Кілт сөздер: Жаңа Қазақстан, бәсекеге қабілеттілік, нарықтық экономика теоремалары, либералдық экономика.

Annotation. In the article, the ways of development of New Kazakhstan are considered. Also, to achieve this goal, the "Strategy "Kazakhstan-2050" provides a personal opinion on the implementation of one of the seven long-term priorities of the state.

Key words: New Kazakhstan, competitiveness, market economy theorems, liberal economy.

Тәуелсіздік алған алғашқы күннен бастап біз сіздермен бірге дәйектілікпен құрып жатқан Жаңа Қазақстан өзінің дербес даму жолын тандап, жылдан жылға әлемдік қоғамдастықта барған сайын зор құрмет пен беделге қол жеткізе отырып, алға қарай нық сеніммен ілгерілеп келеді.

Бүгінде экономика мен өз мемлекеттілігіміздің берік іргетасын қамтамасыз етіп, біз қағидаттық жаңа кезеңге сенімді қадам бастық. Мұның өзі Қазақстанның одан әрі дамуын тұрлаулы, осы заманғы және болашағы зор экономикалық, әлеуметтік, саяси және әкімшілік негізге қоюға мүмкіндік береді.

Бүгін мен сіздерге еліміз бен қоғамымыздың одан әрі дамуы жайындағы өз пайымымды баяндамақпын. Ойға алғанымызды орындау Қазақстанның шын мәнінде тарихи ауқымдағы аршынды самғау жасауына мүмкіндік туғызады.

Әңгіме еліміздің әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елдің клубына қарай ілгерілеуі жөніндегі нақты қадамдары туралы болмақ, бұл жайында алдыңғы Жолдауда да айтылған еді.

1997 жылы ұсынылған Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму Стратегиясын қолдадыңыздар, онда біздің қоғамның келешек мүмкіндіктері мен біздің мемлекеттің ұлық мұратына деген көзқарас таныстырылған болатын.

Бұл әлі қанаты қатая қоймаған жас тәуелсіз мемлекеттің ұлы таңдауы еді. Сол кезде осы Стратегия турасында күмән аз бола қоймағанын білемін.

Сол уақытта, естеріңізде болар, біздің жинақтаған қорымыз негізінен зілбатпан әлеуметтік-экономикалық проблемалардан және егеменді даму мен либералдық реформалардың азын-аулақ алғашқы тәжірибелерінен ғана тұратын.

Енді біздің алдымызда Президент айтқандай, жаңа Қазақстанды құру міндеті тұр. Осынау іргелі міндетті еңсеру үшін бірінші кезекте Президенттің маңына топтасып, оның күн тәртібіне шығарған бастамаларына қолдау білдіргеніміз абзал.

Бүгінде түрлі ақпарат көздері, әлеуметтік желілер арқылы кейбір азаматтар Үкіметті түгелдей таратып жіберуге үндеп жүр.

Нақ сол уақыттан Қазақстан нарықтық экономиканың теоремалары мен демократиялық дамудың аксиомаларын бірінен кейін бірін игере отырып, дәйектілікпен ілгері адымдай бастады.

Біз мүлдем жаңа экономикалық жүйенің, демократиялық құқықтық мемлекеттің іргетасын қалыптастырып, осы заманғы қоғамдық институттарды нығайттық, өмір сапасы мен ұстындарын елеулі түрде өзгерттік.

Президент Қ.Тоқаевтың жаңа Қазақстанның ендігі дамуына бәріміз атсалысайық. «Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарайық!» деген халқымыздың ежелгі даналығын дәл бүгінгі таңда әр қазақ, әр қазақстандық есінде ұстауы керек. Әр таңға шүкірлік етіп, ынтымағымызды сақтап, тәуелсіздігімізді қастерлей білгеніміз – жақсы күндермен қауышуымыздың кепілі болса керек!

Біз ішкі тұрақтылыққа қол жеткіздік, дамудың әлеуметтік базасының сенімділігін қамтамасыз етіп, өңірдегі үздік экономиканы құрдық. Қазақстан өңірде геосаяси тұрақтылық пен халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі маңызды міндеттерді атқаратын халықаралық қоғамдастықтың толыққанды және жауапты мүшесі ретінде орнықты.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K070002007>
2. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1
3. <https://www.akorda.kz/ru/obrashchenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-k-narodu-kazahstana-354324>

АРМАНЫМДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН

Нариманов Е.

1 курс ПИ тобы студенті

*Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымд.проф. **Копбаева Ж.С.***

Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: zhanna.sergeivna1@mail.ru

Адам баласы шыр етіп дүниеге келген сәттен бастап-ақ отбасында өмір сүретіні белгілі. Өйткені, отбасы – бала тәрбиесінің алғашқы алтын қазығы, алтын ұясы. Отбасында адамның жеке басының қасиеттері қалыптасады. Отбасында тұлғалық қасиеттердің қалыптасуына ата-ананың, отбасы мүшелерінің қарым-қатынасындағы мейірімділік пен махаббаттың орны ерекше. Аяулы ана және ардақты әкенің аялы алақанында, қамқорлығында әрі сүйіспеншілікке толы жылы сөздермен өскен бала айналасындағы адамдарға да, ортаға да сондай мейірімділікпен қарауға бейімделеді.

Жақсы қасиеттер мен жаман әдеттерді бала басқа жақтан алмайды, көбінесе, ол отбасында көргенін қайталайды. Ата-ана – отбасының жан жүрегі. Олар өнегелі ісімен, ар тазалығымен өз болашағын қалыптастырады. Белгілі жазушы М.Әуезов: «Адам баласының жаман құлқы жаратылысынан емес, өскен орта, көрген үлгі-өнеге, білетіндігінен... Көпшілікті адамшылыққа тәрбиелеу үшін жас буынды жақсылап тәрбиелеу қажет», – деген екен. Демек, толық мәнді отбасындағы бала ата-анасының және отбасы мүшелерінің береке-бірлігі, өзара түсіністік ұғымының сақталуы негізінде оларды жақсы көреді, туғандары үшін бәріне даяр болады. Сол ынтымақтың, отбасындағы ұлағатты тәрбиенің нәтижесінде жеке тұлғаның өз үйіне, оқып жүрген мектебіне, есейе келе өз Отанына деген сүйіспеншілігі қалыптасады. Сондықтан, "Отан отбасынан басталады», – деген нақыл сөз тегін айтылмаса керек.

Туған жерге деген құрмет, оның әр тасын бағалау қасиеттері өз еліне, Отанына деген сүйіспеншілікке ұласады. Отанды сүю, өз мемлекетіне деген жанашырлық көзқарас, халқына адал қызмет ету парызы – кез келген жас ұрпақты толғандыруы тиіс мәселе.

Мен де – толық отбасында туып, өсіп, ана мен әке мейірімін сезініп өскен жанмын. Ұшқан ұядан алған өнегелі тәрбие өз нәтижесін беретіні сөзсіз. Ата-анамның ана тілімізді құрметтеуге, ауылымыз, еліміз үшін қызмет қылуға бала жастан баулуы – бойымыздағы асыл қасиеттер деп ойлаймын.

Туған жердің құдіретін түсіну – адам баласының бойына берілетін ғажайып сезім. Мен де жастайымнан туған өлкемді, елімді сүйіп өстім. Мемлекетімізде қандай өзгерістер болып жатыр, халық қандай дәрежеде күй кешіп жатыр, бұлар – менің де назарымнан тыс қалмайтын, жүрегімді сыздатар жайттардың бірі десем, артық болмас.

Соңғы кездегі мемлекеттегі түбегейлі өзгерістер, жаңа Қазақстанның жаңарып енуі – маған да қатысты оқиғалар. Өйткені, адам қоғамда өмір сүріп отырғандықтан, қоғамнан тыс өмір сүрмек емес.

Қазақстан халқы осы жаңа Қазақстаннан зор үміт күтеді. Жаратылысынан өнерге, кенге бай, әдебиеті мен мәдениетін тең өрбіткен қазақ халқы ежелден өркендеп, қаншама қиын замандарда да өшпей, өзгермей сақталып, қайта заман ағымымен астасып, дамып келеді. Осындай ұлы тәжірибелерден өткен халық Қазақстанның болашағына сеніммен қарайды. Мен де еліміздің дамуына ерекше көңілмен зер сала отырып, мемлекетіміздің келешегінің жарқын да нұрлы болғанын қалаймын. Еліміздің Еуропа елдерінің қатарынан орын алып, іргелі, халқы бай-қуатты мемлекет болғанын армандаймын. Соған орай, бірнеше ойымды ортаға салғым келеді.

1. Еліміз еңсесін тік көтеріп, қарышты дамуы үшін, ең алдымен, экономикамызды жандандыруымыз қажет. Тәуелсіз ел болып, тәй-тәй басқан кезеңдерде ертеден жұмыс істеп тұрған зауыт, фабрикаларымыз жекешелендіріліп, талан-таражға түсіп кеткені белгілі. Сол олқылықтарды түзету мақсатында, еліміздің түпкір-түпкіріндегі сол зауыт, фабрикаларды қайта ашуға күш салу керек. Мұның бірнеше артықшылықтары бар, біріншіден, халық сұранысы мен қажеттіліктерін шетелдерден тасып, сатып ала бермей, өзіміз өндіре аламыз. Халық үшін қажеттіліктерді неғұрлым көп өндірсек, соғұрлым арзанға түсер еді әрі сапасы да арта түсер еді. Екіншіден, Қазақстан халқы үшін жұмыс орны көптеп ашылар еді. Жұмыс орындарының көп болуы қазақ жастарының шетел асып кетпей, өз елінде тұрақтанып, мемлекетке қызмет етуіне, алаңсыз, берекетті өмір сүруіне жол ашар еді.

2. Білім, ғылымды жолға қою. Білім мен ғылымның сапасын арттырамыз деп тексерулер және педагогтар мен ғалымдарға жоғары талап қоя бермей, олардың еркін жұмыс істеуіне мүмкіндік туғызса, оңтайлы болар еді. Жоғары оқу орындары мен кәсіптік-техникалық білім ордаларының оқытушылары, мектеп мұғалімдері еркін шығармашылықпен жұмыс істесе, білімді ұстаздарды бағалай білсе, жастарға сапалы білім берілер еді. Білімді мұғалім қалаған оқу ордасына емін-еркін жұмысқа орналаса алмайды. Адамдардың, оның ішінде жастардың жұмысқа орналасу жолында жемқорлық көп кедергісін келтіруде.

3. Мемлекетіміздің басты қасіреті – жемқорлық. Үкіметіміз осы жемқорлықты жою мақсатында көптеген шараларды жүзеге асырып келеді. Алайда оны жоя алмай келе жатыр. Оның түпкі себебі: халқымыздың санасында. Бір мәселені шешу барысында міндетті түрде оны сыбайлас жемқорлықпен шешу деп түсінетін жұртшылықтың санасын түбегейлі өзгерту жолдары қарастырылса, нұр үстіне нұр болар еді.

4. Жоғарыдағы армандарымыз жүзеге асырылса, экономикасы дамыған, еңсесін тік көтерген еліміз халықты әлеуметтік тұрғыдан жағдайын жасап, қамқорлық танытса, қаржы мәселесін шешіп, жалақыларын көтерсе, көп қиыншылық көрген халқымыз жадырап, бойы жазылып, өз Отаны үшін үлестерін қосуға дайын болары хақ.

5. Жастарды Отан қорғау саласына шақыру ісі жолға қойылуы керек. Жас ұрпақтың әскерге барудан қашатыны, әскерде алғаш барған жастарға көп

қиянат жасалатыны – өмір шындығы. Отанын қорғауға аттанып, өз Отандастарының қолынан жан тапсыруы немесе олардың қорлығынан өздеріне қол жұмсауы – зор қасірет. Әскери саланың осал тұстары жете зерттеліп, Қазақстанның әр жас жігіті әскери борышын өтеуге қуанышпен аттанып, өтеп келгенін мақтанышпен айтатын күндер де – менің арманым.

6. Еліміз егемендік алып, алыс-жақын шетелдердің шекарасы ашылғалы жан-жақтан түрлі ағымдар, басқа елдердің дәстүрлері жиі еніп кетті. Осылардан мемлекетімізді тазарту керек. Жат діндердің соңынан кетіп, отбасы, туған-туысты танымай кеткен жастарымыздың келешегі тұманды екені бәрімізге белгілі. Осындай жайттарға ұрынбас үшін оларды назардан тыс қалдырмай, қадағалап отыру – өте маңызды. Басқа елдің салт-дәстүрін ұстап, соларға еліктеп, сұмдық қылықтар танытып жүрген жастарды да жөнге салу – басты міндеттердің бірі деп санаймын.

Осындай күрделі мәселелерді шешуге мемлекетіміз күш салса, халық болып, біз бен сіз болып осыған ат салыссақ, нәтиженің болары анық.

Менің арманымдағы Жаңа Қазақстан – болашағы бұлыңғыр, көкжиегі көрінбейтін ел емес, керісінше, келешегі көркейіп, гүлденген, көгінен күн күлімдеп, нұрын шашып тұратын, өркениетті, жарқын мемлекет. Экономикасы қарыштап дамып, аяғынан нық тұрған, жастары сауатты, білімді, ғылымы тамырын кең жайып, өркендеген, жағдайы жақсы, тұрақты, емен-жарқын халқы бар ел.

Онда Алланың берген ұлан-ғайыр жерінде Қазақстан елі өз халқы үшін барлық жақсылықты жасайтын, миллиондаған ұрпағы мақтан тұтатын, іргесі мықты, ана тілі дамып, қанатын кең жайған бақытты да бай мемлекет болатынына нық сенімдімін!

Өсіп-өркендей бер, жайна Қазақстаным! Мен де еліміз үшін еңбек ететінімді мақтан тұтамын!

УДК 811.512.12

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ӨЗБЕК ТІЛІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Исамухамедова Д.Х.

ТуІІІ мамандығы, 1-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымд.проф. Копбаева Ж.С.

Халықаралық инженерлік-технологиялық университет,

Алматы қ., Қазақстан

E-mail: zhanna.sergeivna1@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются различия и сходства пословиц в казахском и узбекском языках. На основе работ известных ученых приведены примеры сходных пословиц в казахском и узбекском языках, а

также упомянуты пословицы, имеющие разное значение, состав, морфологическую структуру, семантику.

Ключевые слова: пословицы, язык, народ, нравы, общество.

Аннотация. Осы мақалада қазақ және өзбек тілдеріндегі мақал-мәтелдердің өзара айырмашылығымен ұқсастықтары туралы сөз етіледі. Онда белгілі ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып қазақ тіліндегі және өзбек тіліндегі бір-біріне ұқсайтын мақал-мәтелдерді мысал келтіріледі және бір-біріне ұқсамайтын мағынасы, құрамы, морфологиялық құрамы, семантикасы әртүрлі болатын мақал-мәтелдерді сөз етіледі.

Тірек сөздер: мақал-мәтел, тіл, халық, ақыл-өнеге, қоғам.

Abstract. In this article, we will talk about the interaction of Proverbs and sayings in the Kazakh and Uzbek languages we are talking about similarities with differences. It is known there based on the works of scientists in the Kazakh and Uzbek languages examples of Proverbs and sayings that look like each other are given and dissimilar meaning, composition, morphological composition, semantics.

Keywords: proverbs, language, people, Common Sense, society.

Мақал-мәтелдер – қазақ және өзбек әдебиетінің ежелгі жанрларының бірі. Мазмұны халық тұрмысын, табиғат, қоғам, адам жайындағы ұғымдарын, сенімдерін түйіндеп көрсетеді. Ауызекі тілдің аз сөзбен көп мағына беретін ең қысқа және көркем түрі.

Оларда халық тарихы, оның әлеуметтік тіршілігі, ақыл-өнегесі, даналығы мол көрініс тапқан, ой дәлдігімен, ықшамдылығымен ерекшеленетін тілдік бірліктер болып табылады.

Мақал-мәтел – ықшамды түрде айтылатын, көп жағдайды аңғартатын, өмірдегі құбылыстарды тапқырлықпен түйіндеп, шеберлікпен жеткізетін сөз нақышы.

Мақал-мәтелдер – сөздік құрамның халық өміріндегі әр қилы кезеңдерді, қарым-қатынас пен қоғамдық құбылыстарды бейнелей сипаттайтын, көңілдегі ойды шебер де ұтымды жеткізетін, қысқа әрі нұсқа тұжырым жасайтын, мән-мазмұнға бай бөлігі. Демек, халық өмір шындығын, көңілге түйгенін мақал-мәтел ретінде өз ұрпағына үлгі-өнеге етіп, қалдырып отырған. Аталмыш тілдік бірліктер арқылы жас ұрпақты елін-жерін сүйуге, ерінбей еңбек етуге, білім алуға, адал, кішіпейіл болуға үндеп, жалқаулық, өсек-өтірік, мақтаншақтық тәрізді нашар қасиеттерден бойын аулақ ұстауға тәрбиелейді.

Мақал мен мәтел бір-бірінен өзіндік ерекшеліктері арқылы ажыратылады. Мақалда айтылатын ой не тура, не астарлы түрде беріледі және көп жағдайда үлгі, ұлағат, өсиет айтуға құрылады. Ал мәтел сөз тіркесі, қалыптасқан нақышты сөйлемше түрінде келіп, көңілдегі ойды емеуірін арқылы жеткізеді және нақты тұжырым, қорытынды жасалмайды.

Халық шеберлігі мен шешендігінің куәсі іспеттес жалпыхалықтық қорды ұрпақтан ұрпаққа жеткізуде Ш.Уәлиханов, Ш.Ибрагимов, Ә.Диваев, Ө.Тұрманжанов, М.Ғабдуллин, Ә.Қайдар, т.б. ғалымдардың рөлі орасан зор.

Мысалы, М.Әлімбаевтың 1967 жылы жарияланған «Өрнекті сөз – ортақ қазына» атты еңбегі аударма мәселелеріне арналған. Қазақ мақал-мәтелдерінің шығу тарихы, өмір таныштық мәні, қолданылуы және жаңа мақал-мәтелдердің жасалу жолдары жайында бағалы пікірлерін білдірген [1, 155 б.]. Б.Адамбаевтың «Халық даналығы» [2, 106 б.], С.Нұрышев «Қазақтың халық мақалдарының даму тарихынан» [3, 110 б.], т.б. еңбектерде мақал-мәтелдердің халық даналығы екендігін, әр нақыл сөздердің шығу тарихы халық тұрмыс-тіршілігімен, салт-дәстүрімен, болмысымен тығыз байланысты екендігін көрсетеді.

Кейін, XX ғасырдың екінші жартысында академик Ә.Қайдар еңбектерінің негізі осы мақал-мәтелдерге арналды. Ғалым қазақ мақал-мәтелдерін өз ішінде бірнеше топтарға жіктей отырып, олардың этимологиялық негізіне тоқталады [4, 558 б.].

Құшағы кең, қонақжай Қазақстан елінде жүзден аса ұлт өкілдері тұратыны белгілі. Сол көп ұлттың бірі – өзбек халқы. Ежелден қазақ елімен тығыз, бір-бірімен етене жақын өскен Қазақстанда тұратын өзбектер және Өзбекстандағы өзбек халқы тілі жағынан да, ділі жағынан да ұқсас. Өйткені, туыс, көрші-қолаң өмір сүріп келе жатқан, мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі ұқсас, тілі ортақ этностардың болмысында міндетті түрде бір-біріне әсерін тигізу, өз ықпалын жасау үдерісі байқалып отырады. Өзбек халқы да мақал-мәтелдерге кенде емес. Оған Б.Саримсоқов және басқалардың «Узбек халқ мақолларри» атты еңбегі айқын дәлел [5, 364 б.].

Түбі бір түркі тектес екі халықтың мақал-мәтелдерін салыстыра талдайтын болсақ, кейбірі өзара ұқсас келсе, ал енді бірі мүлдем ерекше.

Мәселен, қазақтарда: *Адам мен адам кездессе,*

Тау мен тау кездеспейді;

Есек мінгеннің аяғы тынбас,

Екі әйел алғанның құлағы тынбас;

Құрғақ қасық ауыз жыртар;

Адам аласы ішінде,

Мал аласы сыртында [6], - деген мақал-

мәтелдердің өзбек тілінде дәл осы қалпында баламасы бар.

Тоғ тоғқа қовушмас,

Киши кишиге қовушар;

Эшак минганнинг оёғи тинмас,

Қуш хотинликнинг қулоғи тинмас;

Қуруқ қошиқ оғиз йиртар;

Одам оласи ичида,

Мол оласи тиши да [7].

Мақалдарды қарап отырсаңыздар, бәрі түсінікті. Екі тілде де айтылған ойлар бір-біріне сәйкес.

Екі тілдегі кейбір халық даналығы мазмұн жағынан ұқсас болғанымен, құрамы әр қилы болып келеді. Мәселен,

*Ер жігіттің екі сөйлегені, өлгені (қазақша);
Эрнинг сузи битта (өзбекше);
Шегірткеден қорыққан егін екпес (қазақша);
Чигирткадан құрққан экин экмас,
Баримтадан құрққан мол йигмас (өзбекше);*

Бұл жерде қазақша нұсқада айтылған мақал мазмұны өзбек мақалынан айқын көрінеді. Бірақ екі мақалдағы сөйлемдер құрылымы өзгеше. Әр түрлі сөздер мен сөз тіркестері арқылы берілсе де, мағына жағынан сәйкес келеді.

Тура осындай жағдайлар төмендегі мақалдардан да көрінеді:

*Сөзі – көп, ісі – аз (қазақша).
Гапни кам сузла, ишни куп сузла (өзбекше).*

*Жаңбыр жауса, жер ырысы (қазақша).
Ёмгир – экиннинг жони (өзбекше).*

Қазақ тіліндегі мақалдар бір жол, төрт сөзден сөзден құралған. Ал өзбек тіліндегі мақалдар бірде екі жол, алты сөзден, енді бірде бір жол, үш сөзден құралған. Бұл жерде екі тілдегі мақал-мәтелдердің семантикасы бірдей, бірақ сөздік құрамы әр түрлі. Сондай-ақ екінші мақалдағы «жауса» сөзі етістік болса, өзбек тіліндегі «экин» - зат есім. Яғни екі тілдегі мағына бір болғанымен, морфологиялық ерекшеліктері бар.

Сондай-ақ әр халықтың өзіндік ерекшеліктеріне, болмыс-бітіміне, психологиясына, айналысқан шаруашылығына қарай бір-біріне ұқсамайтын мақал-мәтелдер бар.

Қазақ халқы ежелден көзін малмен ашқан. Төрт түлікті ерінбей бағып-қағып, оның жемісін көре білген. Әсіресе, жылқы малына деген көңілі ерекше болған. Жылқы малына қатысты

*Жылқының етін жесең,
Тісіңе кіреді,
Жемесең түсіңе кіреді немесе
Ер қанаты – ат.
Бір биеден ала да, құла да туады.
Адам баласы сөйлескенше,*

Жылқы баласы кісінескенше, - деген көптеген мақалдары өте мол. Ал қырғыздардан басқа халықта жылқыға қатысты мақал-мәтелдер көп кездесе бермейді. Қазақ мақал-мәтелдердің үштен бір бөлігі өздері айналысқан мал

шаруашылығына байланысты төрт түлік малға арналса, басқа халықтардың мақалдары, көбінесе, егін шаруашылығына қатысты жеміс-жидек, көкөністерге арналған.

Қазақ халқында көп ұлттарда кездесе бермейтін өзіндік ерекшелік бар. Жеті атасын білу деген ертеден қалыптасып, қазақ елінде сақталған дәстүр бойынша әрбір жасөспірім, яғни ержеткен азамат, бойжеткен қыз өзінің жеті атасын білуге тиісті. Өйткені қазақ салты бойынша ұл бала ата-бабаларының ең кем дегенде жеті буынға дейінгі таралуын, өткен-кеткенін, жасаған ерлігін, жайлаған қонысын білуі борышы болып есептелген. Әрбір ата-ана өз баласына соны көзі тірісінде үйретуге тырысқан. Әке-шешесінен ерте қалған бала бұл тағлымды білмей кетуі де мүмкін. Ал жеті атасын білмеу «жетесіздіктің, тексіздіктің» белгісі деп саналған. Соған сәйкес тілде мақал-мәтелдер қалыптасқан. Мысалы:

*Жеті атасын білмеген – жетесіз,
Арғы тегін білмеген – тексіз.
Жеті атасын білмеген – жетімдіктің белгісі.
Жеті атаның жөнін біл,
Жеті рудың тілін біл.*

Ал өзбектердің қоғамдық және экономикалық өмір-тіршілігінің маңызды салаларының бірі – сауда-саттық болып келгені мәлім. Сауда кәсібін жаңадан бастаған адам сауданың берекелі және қайырлы болуын тілеп, жұртшылықтың беделді адамдарын, атақты кәсіпкер, саудагерлерді, туған-туысқандарын жинап, қайыр-садақа берген. Олар ырымға терең мән берген. Өйткені өзбек сауда-саттық кәсібін тіршілік жолы деп қараған. Ерте келген алушыға малды арзан сатып, болса да риза қылып қайтарады. Мұны «ырым ету» деп атайды. Сондықтан да ұйғыр халқында «*Birinchi savdodan qaytmang*» (алғашқы саудадан қайтпа) деген мақал қалыптасқан. Сауда кәсібіне олар оң көзбен қараған. Саудагер жоғары мәртебеге ие болып келген. Тіршілікке бейімделмеген адам туралы «*U bitta tuxumni ham sotolmaydi*» дейді. Бұл бірді екі қыла алмайды деген сөз.

«Алтыға алып, беске сат, атың шықсын саудагер», «Шақпаққа атын айырбастаған ақымақ» деген мақалдар да сауда жасауды білмейтін адамдарға арналған. Сондай-ақ осы саудаға, базар нарығына арналған «*Mijozlar soni oshirilsa, savdo hajmini oshirish mumkun*», «*Bozorni sinchkovlik bilan urgan*» сынды мақалдар өзбек тілінде көптеп саналады.

Өзбек халқының негізгі шаруашылығы – егін егу. Барлық жеміс-жидектер мен көкөністер осы елде өсірілетіні де анық. Сондықтан қазақ халқында мүлдем жоқ, мүлдем кездеспейтін мақал-мәтелдер бар.

Мысалы, *Har bir sabzavotning uz vaqti bor* (Әрбір көкөністің қысқа мерзімі бар). *Ovqatdan ko`ra, karam ortiq* (Қырыққабат тамақтан артық). *Lavlagi biz uchun foydali, biz uni zaxirada saqlaymiz* (Қызылша бізге пайдалы, біз оны қоймада сақтаймыз), т.б.

Демек, қазақ және өзбек мақал-мәтелдерін салыстыра, зерделей келе, екі халық даналығының ұқсас жақтары да, өзара өзгешеліктері барлығы да байқалды. Олардың мазмұн-мәні, тілдік табиғаты, пайда болуы, қолданылуы қос халықтың дүниетанымы, салт-дәстүрі, рухани-мәдени өмірі, әдет-ғұрпы негізінде қалыптасқаны айқындалды.

Қорыта келгенде, мақал-мәтелдер қазақ және өзбек халқының тұрмыс-тіршілігінен, дүние-болмысынан хабар беретін ақпарат көзі, тілдік бейнесі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әлімбаев М. Өрнекті сөз – ортақ қазына. – Алматы:Қазақстан, 1967. – 168 б.
2. Адамбаев Б. Халық даналығы. – Алматы: Мектеп, 1976. – 106 б.
3. Нұрышев С. Қазақ халық мақалдарының даму тарихынан. – Алматы: 1959, – 155 б.
4. Қайдар Ә. Халық даналығы. – Алматы: Тоғанай, 2004. – 558 б.
5. Саримсоқов ва бошқолар «Узбек халқ мақолларри» Тошкент, 1984. –364 б.
6. Bilim-all.kz.
7. Makollar.uz.

СОДЕРЖАНИЕ

Сарсенбекова Г.А., Котошева К.К. Философская сущность технического образования республики Казахстан в период глобализации	3
Бадмаев Н.В. «Культурные повороты» и полицентричность современного мира»	10
Габитов Т.Х. Қазақстандағы рухани сананың жаңғыру үрдістері	17
Кудрявцев В.Т. От школы без учебных перегрузок к «перезагрузке» системы образования и образовательной политики	25
Бак Х. Коммуникативный тренинг как средство речевого развития студентов при изучении русского языка как иностранного	30
Севинч У. Анализ комментариев к изданию цикла Н.А. Некрасова «На улице»	37

СЕКЦИЯ 1.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО И СОВРЕМЕННОСТЬ

Мухамбедьярова А.Т. Современные тенденции и перспективы развития образовательных технологий	43
Кенжебаева З.С., Елубаев Ч. Глобальные вызовы современности и стратегические цели страны	48
Абуова А.Б., Умиралиева Л.Б., Филатов И.Д. Изучение хлебопекарных свойств муки различных сортов тритикале	54
Габдуллин Н.И., Базина Б.А., Ибрагимова М.Р. Анализ движения денежных средств	61
Садықова Р.К. Концепт және оның зерттелуі	65
Адилова Ф.А., Азанбаев М.Д. Ислам қоғамының қазіргі кезеңдегі әлеуметтік-саяси даму ерекшеліктері	72
Sadykova R.K., Abduali M.O., Ismailova O. Development of digital competencies of future foreign language teachers	79
Қарабаева З.М., Шакрат Н.Р. Жаһандану кезіндегі білім беру жүйесі	86

Жанақова Н.Т., Зекенқызы А. «Мәдени мұра» – ұлттық тарихты жаңғыртқан жоба	91
Умиралиева Л.Б., Губашева М.К. Разработка технологии БАД на основе пчелиного маточного молочка	97
Тукебаева Ж.А. Жоғарғы оқу орындарында компьютерлік лингвистика пәнін оқыту туралы	102
Бакирова Ж.С., Сейлханова К.Ж. Компьютерная лингвистика в аспекте экономической теории	108
Tusupova A.K., Dzhaksylykhova I.S., Kadirbekova A.U., Muzaparova A.R., Oryntai A.O., Omirkhan N.T. Differentiated learning with digital tools in multilingual education	114
Sadykova R.K., Niyazbekkyzy S. Game as one of the methods of teaching English	126
Ермаханова М.А., Жұматаев Б. Қазақстандағы машина жасау саласының өзектілігі	130
Ермаханова М.А., Қуанышбай Ұ. Қазақстандағы көлік құралдарының дамуының қоршаған ортаға тигізер әсері	135
Бейсекенова Ж.С. Қазіргі жағдайдағы табиғи ортаның экологиялық мәселелері	141
Абдиева Г.И. Профессиональное образование в условиях интеграции и инновации общества	146
Нурлигенова З.Н. Д.А. Кунаев: государственный и политический деятель	150
Тастемирова Б.Е., Сансызбаева А. Өлшеу құралдары және тамақ өнімдеріндегі өлшеу жабдықтарын бақылау	156
Токтыманова Г.М. Эффективность использования ролевых игр в процессе обучения казахскому языку	159
Токсеитова А.Е. Вербалды коммуникация теориясы және оның тілдік бірліктердің коммуникативтік қызметін айқындауда алатын орны	166
Ахметова А.М. Основные проблемы легкой промышленности Казахстана и причины их возникновения	172
Нарымбетова К.М. Білім беру кеңістігі және қазіргі заман	183

Джамалдинова З.Б. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларының тілдік құзыреттілігін қалыптастыру құралы ретінде мобильді қосымшалардың дидактикалық мүмкіндіктері	188
Ауелбекова Г.К. Медициналық техниканың дамуы	194
Джумагулова И.М. Методы обучения языковых компетенций английскому языку	198
Нокеева Э.А., Жиенбаева С. Элементар математика курсынан олимпиадалық есептерді шешу жолдары	202
Akhmetova R. Improving english speaking skills of secondary school learners using educational mobile applications	206
Бакытбекова Ж.Г., Алимбаев И.Б., Демеуова Г.Б. Компетентностный подход в организации образовательного процесса в вузах Казахстана	211
Қабылханқызы Г. Жаһандану жағдайында білім беру жүйесіндегі өзгерістер	215

СЕКЦИЯ 2. ФИЛОСОФИЯ НАУКИ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Каримова А.Д. Проблемы соблюдения принципа законности сотрудниками Правоохранительные органы Республики Казахстан в контексте обеспечения прав и свобод личности	220
Шаймуханова С.Д. Создание и функционирование на территории региона исправительно-трудового лагеря особого назначения «Карлаг»	224
Тукебаева Ж.Ә. Электронды-техникалық жүйелерді табиғи тілге модельдеу проблемалары	230
Нуртазаева А.Б. «1960-1990 жж. аралығындағы кітапхана қызметінің іс-тәжірбиелері»	233
Буваева Г.А. Digital Humanities: цифровой поворот в гуманитарных науках	237
Тажиев Е.Е.	

Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатұлы және біртұтас Алаш идеясы	243
Гинаятова А.А., Даутова Г.Р. Отбасы ғұрып фольклорының зерттелу тарихы	247
Қадыржанова Ж.Қ., Әлімтаева Л.Т. Қазақтың сөз саптау дәстүрінің ерекшелігі мен сипаты	252
Бейсебеков Ж., Нуртазаева А.Б. Алаш партиясының өміршең идеяларының Рухани жаңғырумен сабақтастығы	257
Мақсұт А., Маулетқан М., Кулкаева К., Шаймуханова С.Д. Мустафа Шокай	262
Алтай А., Нуртазаева А.Б. Әлихан Бөкейхановтың еңбектеріндегі Рухани жаңғыру көріністері	265
Есимова А., Куралова А., Полковникова В., Шаймуханова С.Д. Роль движения «Алаш» в истории Казахстана	269
Самет А., Нуртазаева А.Б. Қазақ жерінің тұтастығы үшін күрескен тұлғалардың саяси қызметі (XX ғасырдың 20 ж.ж.)	273
Исабекова А., Парим А.О. Жаһандану кезеңіндегі ғылым философиясы	280

СЕКЦИЯ 3. ПОЛИКУЛЬТУРА В МИРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Уланов М.С. Буддийская культура в эпоху глобализации	284
Модебадзе И.И. Русскоязычная литература Грузии в мировом культурном пространстве: «Советская миниглобализация» и концепт «Историческая родина»	289
Цыренжапова Г.Г. Специфика творчества творчества О.Сулейменова как синтез художественных достижений казахского фольклора и новейшей русской поэзии	296
Нұрғалым К.С. Бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастық	304
Эрендженова Ю.Ю. Образовательные курсы тибетской буддийской традиции в контексте	

глобализации	311
Копбаева Ж.С. Қазіргі қазақ тіліндегі ерекше құбылыстар	316
Ахметова Ш.К., Ахметова Ж.К. Әлемдік кеңістіктегі толерантты жастардың мәдениеті	320
Чалбанова К.В. К вопросу о буддийской тематике в калмыцких космогонических мифах	325
Андреева А.А. The frontier and its comprehension in the context of modern global processes	329
Эрдниева Б.Д. Концепт справедливости в буддизме и его экспликации в культуре республики Калмыкии	333
Мұратбекқызы Б., Ерденбекова Ж.С. Культурно-духовное развитие народа - важный фактор укрепления независимости Республики Казахстан	339
Нурлигенова З.Н., Рева Д.Д., Кельдибеков А.Т. Великий сын казахской степи: Ахмет Байтурсынов	342
Воробьёв В.В. Генезис представления о природе сознания в буддийской философии	347
Сайлаубаева Г.Л., Карбозов Е.К. «Қисса қырық уәзір» дастанындағы патшалар бейнесі	351
Сыздықбек Н., Копбаева Ж.С. Түркістан облысы жер-су атауларының этимологиясы	357
Батырғали Б., Тукебаева Ж.А. Жаңа Қазақстан – жаңаша өмір	362
Нариманов Е.С., Копбаева Ж.С. Арманымдағы Қазақстан	364
Исамухамедова Д.Х., Копбаева Ж.С. Қазақ және өзбек тіліндегі мақал-мәтелдердің ұқсастықтары мен ерекшеліктері	366

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ КОНФЕРЕНЦИИ

Жаһандану кезеңінде мәдениеттің, білімнің, ғылымның рухани жаңғыруы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның жинағы – Духовное возрождение культуры, образования, науки в период глобализации. Материалы Международной научно-практической конференции – Spiritual Revival of Culture, Education, Science in the era of Globalization. Materials of the International Scientific and Practical Conference. Под редакцией ассоц. проф. Г.А.Сарсенбековой. – Алматы: МИТУ. 2022. 356 с.

Материалы публикуются в авторской редакции.

Компьютерная верстка: Б.А. Аширбеков

Подписано в печать 26.12.2022.

Формат 60×84/16. Усл.печ. л. – 22. Бумага офсетная. Тираж 200 экз.

Международный инженерно-технологический университет

пр. аль-Фараби, 89/21

050060, г.Алматы, Республика Казахстан

ISBN 978-601-08-2921-3

9 7 8 6 0 1 0 8 2 9 2 1 3